

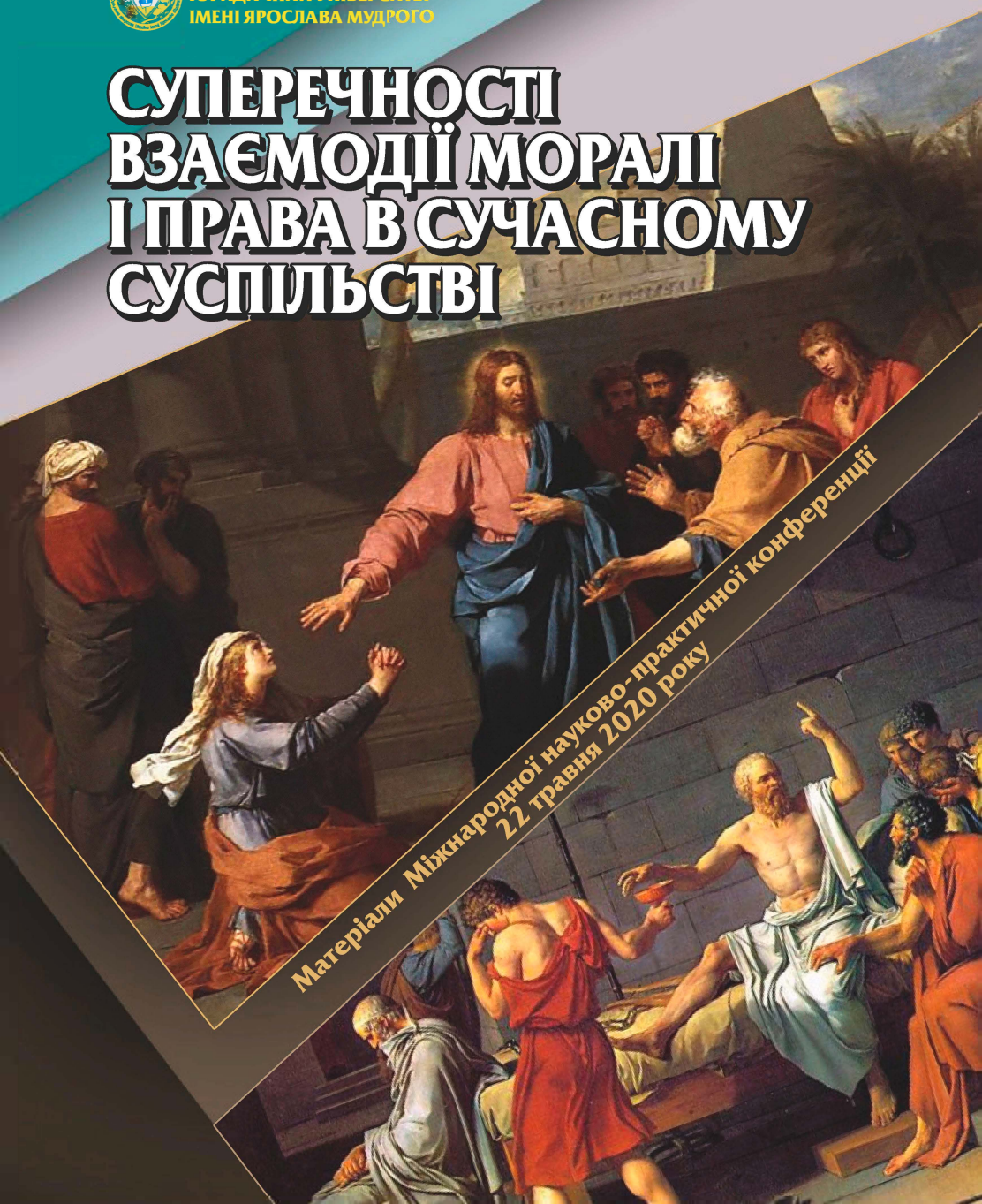
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНИЙ
ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЯРОСЛАВА МУДРОГО

СУПЕРЕЧНОСТІ ВЗАЄМОДІЇ МОРАЛІ І ПРАВА В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції
22 травня 2020 року

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЯРОСЛАВА МУДРОГО**

Кафедра культурології
Кафедра кримінального права № 1
Кафедра адвокатури

**СУПЕРЕЧНОСТІ ВЗАЄМОДІЇ МОРАЛІ
І ПРАВА В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ**

*Матеріали
Міжнародної науково-практичної конференції
22 травня 2020 року*

Харків
2020

Редакційна колегія:

А. П. Гетьман – д. ю. н., професор, заслужений діяч науки та техніки України, академік АПрН України, проректор з наукової роботи НЮУ ім. Ярослава Мудрого;

В. О. Лозовой – д. філос. н., професор, завідувач кафедри культурології НЮУ ім. Ярослава Мудрого;

В. І. Тютюгін – к. ю. н., професор, завідувач кафедри кримінального права № 1 НЮУ ім. Ярослава Мудрого;

Т. Б. Вільчик – д. ю. н., професор, завідувач кафедри адвокатури НЮУ ім. Ярослава Мудрого;

К. Є. Солянік – к. ю. н., доцент, декан факультету адвокатури НЮУ ім. Ярослава Мудрого;

Л. М. Сідак – к. філос. н., доцент, доцент кафедри культурології НЮУ ім. Ярослава Мудрого, секретар редколегії;

Ю. А. Меліхова – к. ю. н., доцент кафедри культурології НЮУ ім. Ярослава Мудрого;

Н. В. Маслак – к. ю. н., асистент кафедри кримінального права №1 НЮУ ім. Ярослава Мудрого, приватний нотаріус ХМНО Харківської області;

О. А. Шумейко – к. філол. н., доцент, доцент кафедри культурології НЮУ ім. Ярослава Мудрого

Суперечності взаємодії моралі і права в сучасному суспільстві : Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 22 травня 2020 р. / НЮУ ім. Ярослава Мудрого. – Харків : Друкарня Мадрид, 2020. – 506 с.

ISBN 978-617-7845-20-0

Збірник містить наукові статті та тези наукових доповідей з питань філософії права, соціальної філософії, етики, культурології, правознавства, зокрема конституційного, цивільного, кримінального, канонічного права, кримінального процесу, медицини, а також соціології, педагогіки, психології та актуальних проблем юридичної освіти і морально-правового виховання особистості як складових системи виховання в сучасних умовах соціокультурного розвитку.

Для викладачів, докторантів, аспірантів, студентів гуманітарних закладів вищої освіти.

УДК 17+177: 340.12

© Національний юридичний університет
ім. Ярослава Мудрого, 2020

ISBN 978-617-7845-20-0

© ТОВ «Друкарня Мадрид», 2020

ПЕРЕДМОВА

Розвиток сучасного гуманітарного знання розгортається у площині все більшого усвідомлення ролі моральних і правових цінностей у суспільному й особистісному бутті. В умовах соціальних змін важливого значення набувають проблеми, пов'язані із суперечностями взаємодії моралі і права в сучасному суспільстві, їх аксіологічним осмисленням та пошуком механізмів і принципів взаємодії, що зумовлює необхідність системних досліджень і потребує формування та подальшого застосування нових підходів філософсько-правового, етичного, культурологічного та загальнотеоретичного юридичного дискурсів.

Мораль і право – основні елементи системи нормативної регуляції соціальних відносин. Тому неможливо осягнути сутність права без осмислення його взаємозв'язку з мораллю, адже тільки через цю взаємодію правові феномени включаються в широкі культурні контексти, окреслюючи численні та нерозривні зв'язки через спільні цінності та інтегруючи їх як смисли. Водночас найважливіші моральні норми повинні мати підтримку правової норми і разом з нею визначати стандарти поведінки. Але на практиці в суспільній свідомості породжується багато гострих морально-правових дисонансів, які зумовлені різновекторними світоглядними тенденціями, що визначають своєрідність сучасної соціально-історичної ситуації у світі. Однак історія знала чимало складних періодів, які згодом успішно долалися і навіть сприяли відкриттю нових горизонтів та морально-правових перспектив на шляху до духовного відродження суспільства.

Отже, всебічне осмислення суперечності взаємодії моралі і права знаходить трансцендентальне обґрунтування як синтетичний, але органічний процес підтвердження очевидності морально-правової дійсності, пов'язаної з універсаліями закономірностей життя, феноменологічної впевненості у значущості такої взаємодії. Це мисленнева перемога зусиль, яка обов'язково матиме ефективні теоретично-практичні наслідки.

*Голова організаційного комітету конференції
проректор з наукової роботи НЮУ ім. Ярослава Мудрого,
заслужений діяч науки та техніки України,
академік Національної академії правових наук України,
доктор юридичних наук, професор*
А. П. Гетьман

Тематичний напрям 1

МОРАЛЬ І ПРАВО В СИСТЕМІ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ СУЧАСНОЇ ЛЮДИНИ

*Valerian Ramishvili,
doctor of philosophical Science,
professor head of department of
Theoretical philosophy, Istitute of Philosophy,
Ivane Javakhishvili Tbilisi State University,
Tbilisi, Georgia*

METAPHYSICS OF THE HUMAN DIGNITY

Guidelines of the contemporary human being are: human well-being and freedom, which implies the cult of personal success and growth of wealth, influence and power, which is based on the freedom of the “will to power”. It can be said that the Present time thinks less about and is not interested in the issue of Dignity. Although there is a lot of talk about meritocracy, power still struggles against human dignity most intensely, as the will to power acknowledges dignity as its enemy which does not obey its aspiration to total domination. The Advantage of a meritocracy is considered quotient of intelligence (IQ) and practical wisdom (Phronesis) which provides practical usefulness of an act. The advantage of a meritocracy is based on critical thinking but not on thinking of the Being. The Freedom in the conditions of Panopticum (M.Foucault), becomes an illusion when the power to own unlimited possibilities of electronic control. In these circumstances, human dignity being means free thinking, morality and responsibility.

In the meanwhile, the expression “human dignity” have become widespread and is used by a wide variety of people coming from all different directions and is used in a great diversity of contexts. Dignity is a universal human concern; is prevalent in modern philosophical, moral and legal discussions. In contrast to continental Europe and even Canada, human dignity has not been a powerful idea in American public discourse. In American discussions human dignity is a problematic

notion. There are disagreements about its importance relative to other human goods, such as freedom or justice. There are differences of opinion about exactly what it means and what it rests on. For Americans, the very idea of “dignity” smacks too much of aristocracy for egalitarians and too much of religion for secularists and libertarians. Moreover, it seems to be too private and vague a matter to be the basis for legislation or public policy.

The rise to prominence of the idea of “human dignity” in post-World-War-II in Europe, expressed in the laws of many nations and especially in the United Nations’ *Universal Declaration of Human Rights*, was surely intended to ensure that no human beings should ever again be so abused, degraded, and dehumanized and annihilated. The incorporation of the concept of ‘human dignity’ in the Universal Declaration was the culmination of a significant historical evolution of the concept. Due significantly to its centrality in both the United Nations Charter and the Universal Declaration of Human Rights, the concept of ‘human dignity’ now plays a central role in human rights discourse. The International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights (ICESCR) and the International Covenant on Civil and Political Rights (ICCPR) both state that all human rights derive from the inherent dignity of the human person. Dignity is becoming commonplace in the legal texts providing for human rights protections in many jurisdictions. Moral, ethical, legal, and political discussions use the concept of dignity to express the idea that a being has an innate right to be valued, respected, and to receive ethical treatment.

Human Dignity seems very important for us, but concept of “Human Dignity” is extraordinarily elusive. We could not accept the idea that the concept of human dignity cannot be precisely defined, analyzed, and clarified. On the other hand there are some strategy of explanation of Human Dignity. Our (assumption) position is: Existence of human dignity is fact.

Me doesn’t interest creation of social and legal mechanisms for protection of human dignity, but clarifying of the ontological and metaphysical basis of human dignity, what is in man which predetermines his aspiration to be the dignity being, what oblige man to the dignity being in spite of everything, despite all circumstances. The subject of my

interest is not the phenomenon of human dignity, nor the presumption of dignity that all people possess dignity as a human, but basis of dignity in human, in the Person himself, why, how and on what basis to arise in the human the desire, duty, possibility and decision to be dignity human being. The Dignity is a mode of the being of the human. The Dignity Being is the choice each human. Human dignity (sometimes referred to using the German term *Menschenwürde*) refers to the inherent and inalienable value of every human being which cannot be destroyed, taken away or measured. It is not dependent or conditional on anything. The concept of human dignity raises important questions such as ‘What kind of beings are we? How do we appropriately express the kind of beings we are?’ In virtue of what human beings have human dignity?

I try to show metaphysics of human dignity. The human owns the Dignity as ability and opportunities to be dignity being. Dignity must arise (will be born) in the soul of the human it cannot be learned, acquired, or someone will teach you. The Person have or not the Dignity. Morality can be based not on conscience, on freedom, but on the phenomenon of the Dignity. The Human dignity is not property that one can – as a mind or a blue eye – “possess” by nature¹. Dignity is not a sign of the mind or a natural feature of man but a way of the Being, so dignity is an existential by which we can describe the being of the human in the world. The Dignity is a form of understanding of the Being, understanding of the essence of human Being. What can say phenomenon of the Dignity to human about the world in which he exists and the meaning of human being in the world. The Dignity is bases of the humanity of the human and the uniqueness of the human being.

There are three strategies have been adopted in trying to answer these questions. The first is Theological concept and explanation of human dignity, the second strategy is secular (scientific, historical) concept and explanation of human dignity, the third is philosophical concept and explanation of human dignity.

Certainly theological explanation of Human Dignity is very convincing and attractive. The foundation of human dignity in

---

¹ Habermas J. Die Zukunft der menschlichen Natur (на русском языке) М.” Москва” 2002- p.45

Christianity was the following postulate: *God* said, “Let us make *man* in our *image*, in our *likeness*” (Genesis 1:26). But after Nietzsche’s word: “*God is dead*” and scientific secularism, it was necessary to explain the dignity Being of a Human anew. The theological explanation of human dignity are based on faith in a transcendent reality, The secular approach to human dignity tends to be associated with Kantian and neo-Kantian philosophy which emphasizes rationality and the ability of humans to act as moral agents, as well as equality and the need to treat people with respect. The secular explanation of human dignity are based on man’s autonomy, rationality, scientific knowledge, Man have a capacity to be lord of his fate and the shaper (builder) of his future.

We offer a philosophical explanation of Human Dignity. The philosophical-ontological explanation of human dignity is based not on faith in a transcendent reality but on understanding of the Being. The Conscience is consciousness of difference of the authentic and non-authentic mode of the human being and the Dignity is the ability of the human to say “no” to himself, it is the victory of man over himself. The conscience to say us our behavior is immoral, but only dignity can prevent us from carrying it out, because it is not incompatible with your understanding of yourself as the Person.

The essence of morality is the ability to say “no” to yourself, which is a victory for man over himself. The Humanity of the human is the Dignity, the ability to say “no”, to say “no” to itself when you as meta-biological, meta-physical being, speak to yourself as to a biological and social being – no. And when the human protects the dignity of another person, by doing so he will assert his own dignity and protect him. The article of the Constitution of Germany states: “Human dignity is inviolable. Respect and protect his- is commitment to all State authority”.

For Habermas, the justification of the necessity, of the moral behavior is possible on the basis of a communicative agreement. Habermas pays great attention to the communicative affirmation of the Conscience and the Dignity as the basis of their effectiveness in modern post-metaphisitic society. The Human dignity is inviolable – it is only the subject of the human agreement or is something metaphysical and meta-social basis of this communicative agreement. According to

J. Habermas «The deontological theories that emerged after I. Kant quite fully clarify how moral norms should be justified and applied, but the question of why we should be moral Persons, moral at all, they find it difficult to answer»².

«But the normative substance of the Dignity, covering the protection of the pre person human life, does not find any rationally acceptable expression for all citizens, neither in the protective language of empiricism, nor in the language of religion».³ For Habermas justification for the necessity of moral behavior is possible on the basis of a communicative agreement. The post-metaphysics does not see the phenomenon of the Dignity, which is based on a specific form of knowledge. It interested Heidegger. Socrates understood the Dignity as a healthy of the soul. Dignity is the condition and sign of the soul. According to Plato “Paydeia” is a transformation, rebirth of the human, when a person comes out of the cave to give out a genuine reality. For Heidegger, dignity is the form of the being of the human and is a form of understanding of the Being.

This words are very interesting for understanding of Habermas position: “The word “dignity” is applicable because it encompasses a broad semantic spectrum including the specific concept of “Human dignity.” Connotations of the word “Honor” stuck to him during all the history before the in epoch of modern, left their mark on the semantics of the word “dignity”-this connotations of the social status dependent ethos. «From these particular designations of well-defined dignity and abstracted the universalist pointed expression» dignity of man, “befitting the person as such.”⁴ In fact Habermas speaks of the European age of the understanding of «dignity,» where each class had its own understanding of honor.

Regarding this procedure of abstraction, which led to the concepts of “Human dignity” and “human right.” We do not bear in mind that the

---

² Habermas J. Die Zukunft der menschlichen Natur (на русском языке) М.” Москва” 2002- p.14

³ Habermas J. Die Zukunft der menschlichen Natur (на русском языке) М.” Москва” 2002, p.44

⁴ Habermas J. Die Zukunft der menschlichen Natur (на русском языке) М.” Москва” 2002, p.49

moral community of free and equal subjects of human rights does not form any goals that lie in the noumenal disincentives of the kingdom, it is always cast into contract forms of life with an ethos characteristic of them.⁵ Habermas says about the historical process, how was changed the meaning of the phenomenon of the Honour and the Dignity in European society, in thinking and to take on special significance and importance.

The term “dignity” is used in the “Metaphysics of Morals” has become the best-known source for the subsequent belief that Kant’s understanding of human dignity required that individuals should be treated as ends and not simply as means to an end. Kant has become probably the most often cited non-religiously-based conception of dignity. Kant’s conception of dignity most closely associated with Kant is the idea of dignity as autonomy; that is, the idea that to treat people with dignity is to treat them as autonomous individuals able to choose their destiny.

The deficit of human dignity is a manifestation of the crisis of Being of the Present man, who forgot the phenomenon of dignity, while dignity Being has lost its philosophical and ontological bases, which, in its turn, is a direct result of the oblivion of Being. The essential problem of modernity is the explanation of dignity Being. Heidegger aspires to bring Human back to the reasoning of Dignity Being. For him Socrates daimonion, life, the death and his “παιδεία” – a humble service of the truth of Being – represent the benchmark. Human Dignity is metaphysical marker, secular version of the immortal soul. We do not take care of the Dignity, but Dignity oneself demand for Man to take care of your Dignity.

For Heidegger human dignity is not a moral-ethical definition but rather, an existential-ontological definition of the human Being which determines the ontic understanding of human dignity. Dignity, as a comprehension opens the world and the place of a person in the world differently. If conscience is the call of Being, then Dignity is a silent power one feels in oneself and the courage of Being according to the Rule of Dignity. It is “the power of the powerless”, (Václav

---

⁵ habermas J. Die Zukunft der menschlichen Natur (на русском языке) М.” Москва” 2002, p.50

Havel) which gives us the ability and strength to confront the hard power and the soft power characteristic of masses and authorities, and to be confident of one's own truth and morality. This silent power and courage are based on the free thinking of Being, which enables man to be the guard and the neighbour of Being.

Dignity, Virtue cannot exist without the freedom to make moral choices. While freedom is essential, it is not enough. It is the highest political goal, but not life's highest objective. The Dignity is form of knowledge and is based on the special form of knowledge. The understanding of the Being is special kind of knowledge on the special kind of reality. We must explain the possibility of this kind of knowledge.

For Socratic intellectualism, virtue must be understood as a knowledge, that belonging to the soul. For Heidegger dignity is not only understanding of being but also form of Human being. Dignity is based not on practical knowledge, but on understand of being, metaphysical knowledge. The Daemonion of Socrates is conscience and knowledge. Socrates and Heidegger search the foundation of the daemon and παιδεία, understanding of being. They effort to founded it on metaphysical knowledge and not on faith of God.

What is this special kind of knowledge and how is possible to become owner this kind of knowledge? By Heidegger and Socrates had based human dignity on special kind of knowledge-understanding of Being. The understanding of Being is fact and this knowledge belongs (appertain to) to all mankind. We all have a dignity and we all are worthy of respect, we all have also a dignity as a possibility to execute the dignified behavior, but Dignity being is extraordinary event. But why not? The human can have this knowledge, but the human ceased to think about being, he forgot being, truth of being and the being as a αληθεια (truth). For Heidegger and Socrates is it impossible to teach understanding of Being, Heidegger and Socrates see their mission (task) to help give birth in your soul the understanding of Being, like a midwife. True "παιδεία" is to be like a midwife. For Heidegger, explanation of human dignity being imply explanation the possibility of obtaining understanding of being. The understanding of Being may give birth in human soul, when mode of human existence is Existenz.

The base of human dignity is not intelligence, person, but Existenz -special mode of human being. The Man has the ability to own such knowledge, but man no longer thinks about the Being.

Both tried do not lose dignity in crises, when faith of God become problematic. The Acknowledgement of human dignity is acknowledgement, that in yourself is something divine, uncommon. Socrates and Heidegger founded human dignity not on faith of God, but human dignity founded being of God. The dignity previously said what isn't permissible for the human, person. The conscience reproaches person a post factum, that it is inadmissible. The Conscience is reminding of the Dignity.

For Heidegger one of the main problems is the explanation of the possibility of understanding of Being. On the one hand, it is a fact that a human has the understanding of Being and, on the other, Being is an absolute transcendence. There are several ways of solving this problem in philosophy: Plato supposed that the understanding of Being is human's inherent knowledge. According to Kant, the absolute transcendent as an thing-in-itself, it impresses our senses and mind, but how it all occurs remains inexplicable and inaccessible to our mind. For Hegel Absolute Mind and individual mind are of similar origin and an individual mind is merely a means of self-knowledge of the Absolute Mind. For Kierkegaard the possibility to understand Being is based on a leap of faith into the metaphysical world. What does it mean ontologically when a human says "God is," "God is with us"? What is the ontological structure of a human standing in front of the God, to Being, and what is the ontological structure of God being in the world and of the Being's self-giveness in the world and what is the ontological structure of their possible meeting?

Heidegger suggests a different way. He proceeds not from the transcendental confrontation of a human and Being trying to define the forms of their coexistence, but rather the contrary, Heidegger proceeds from the fact of understanding Being,⁶ which is possible only on the basis of meeting of a Human with Being; whereas this is possible

---

⁶ Heidegger M. Being and Time state university of New-york press, New-York 2010, p.5-6

on the basis of self-giveness of Being in the world. Therefore, there is a possibility for a Human to meet Being and the respective forms of this meeting. Heidegger carries out a more original explication of a human's Being not only before Being, not only before God; and not only a conceptualization of Being, but he primarily carries out the ontologization of Being, i.e. he defines the forms of Being in the world of Being, the forms of self-giveness of Being. The possibility for Being to be in the world makes the meeting of a human and Being possible. It becomes possible only on the ground of the activity of Being and Human and is not only a Human's responsibility to carry out the leap into the metaphysical world.

Heidegger carries out the process of metaphysical-ontological explanation of dignity as a Human way of Being by shifting from the conceptualization of Being to ontologization of Being, by creating the ontology of Being. Heidegger presented the forms of self-giveness of Being and the forms of being the Being in the world as a hierarchical order: *Sein ist*, *Sein ereignis*, *Sein es gibt*, which is determined by the degree of openness of Being for Human.

Being as a phenomenon is openness and it makes possible "the initial meeting" with Being, the initial meeting of Human and Being. The initial meeting rejects the necessity of leaping into the metaphysical world. Heidegger considers it as the subjectivism of western thinking. Human, as an Existenz is not a "getting out of oneself," but a realized transcending, a being out of one's own self. At the same time, this "Being out of one's own self" is a standing within the openness of Being.

The initial meeting of Being as a phenomenon, and of Human as an Existenz is grounded on the occurrence of Being, as coming out of a hidden and also, on the way of Being of a human, human activity. An example of this initial meeting and of the activity of both is the Paradigm of Christ⁷. Modern thinking has forgotten the Paradigm of Christ as the manifestation of the good will and activity of the Absolute which has made possible the meeting of the eternal and temporal.

---

⁷ Ramishvili V. Paradigm of Christy in Heidegger's ontology, "religion" Tbilisi, 2003 (in Georgian language)

At the “initial meeting”, on the basis of standing within the openness of the truth of Being, Human has the understanding of Being and the ability and possibility of free thinking about Being. This is the ontological basis of Human’s dignified Being. It defines the meaning of human’s Being. The character of “the initial meeting” defines the worldview and the features of character of a human. Dignity, free thinking of Being is a non-compulsory, soft and speechless power which is based not on the authority, power or force, but rather on the free thinking of Being which provides a human with fortitude and courage.

The Presumption of dignity mean that Dignity as the ability is inherent for all man, but not all of man are showed dignity being in reality. Presumption of human dignity is a recognition of importance of human dignity. We have to distinguished human dignity as a possibility and dignity as an example of dignity being (implementation). Authentic and inherent Dignity is undoubtedly, inseparable from Human and it define human as per se. Dignity is thus something shared by all people regardless of the abilities they possess, positions they hold, social status they have, or any other situational variables that may pertain. It is presumption of Dignity. On the human dignity is based the humans rights, natural right and morality. Human rights derive from the inherent dignity of the human person. To have dignity is to have the capacity to claim one’s natural rights, to control ourselves, and to direct our own lives. The man have dignity as a ability and possibility to be dignity being, but dignity must be appear in yourself, you can not teach the dignity and nobody could grant or equipped you with dignity.

The Being a human today does not mean: being a subject, being a will to power, being free, but rather, being responsible and being a realization of human dignity. The life of the modern man was impregnated with confrontation of the principles of happiness, success and dignity. Dignity being is the foundation of human freedom, personality and responsibility; without dignity man loses humaneness. We acknowledge the Human dignity as a base of tolerance, solidarity and communication. In global world ideal of human being must be human dignity, as a special form of human being and not a hero, happiness, holy man or success. Will be established new standard of humanity and normality.

The Free thinking about Being serves neither power nor the will to power. Without free thinking about Being it is impossible to establish freedom. Philosophy must constantly remind, lead and prepare a human for “the initial meeting” and for the accomplishment of his mission – the possibility of free thinking about the Being. Carrying out a dignity Being means being a shepherd and neighbour of Being and defending the truth of Being. From free thinking about Being originates Human responsibility before entities, this is what Human’s claim for being the centre of all entities and the master of all entities is based on.

Literature

1. Plato Republic. 2002.-484p. <http://www.idph.net/conteudos/ebooks/republic.pdf>
2. Heidegger M. Being and Time state university of New-york press. New-York, 2010. 482p.
3. Habermas J. Die Zukunf der menschlichen Natur (на русском языке). Москва: «Москва», 2002.143 p.
4. Basic Law for the Federal Republic of Germany 23 May 1949 Last amended on 28 March 2019. 140p. <https://www.btg-bestellservice.de/pdf/80201000.pdf>
5. Ramishvili V. Paradigm of Christy in Heidegger’s ontology. “religion” Tbilisi, 2003. 59-72p. (in Georgian language)

*Н. Д. Ковальчук,
доктор філософських наук, професор,
професор кафедри філософії,
Київський університет імені Бориса Грінченка,
м. Київ, Україна*

МОРАЛЬ І ПРАВО В ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОМУ ВИМІРІ

Право і мораль – найважливіші елементи людської культури – завжди виступають у найтіснішій взаємодії і протидії. Така взаємодія і протидія об’єктивно обумовлена, позаяк генезис і реальне буття права і моралі визначаються єдиними сферами суспільних відносин, у яких розгортаються складні і часом суперечливі зв’язки окреслених соціальних регуляторів.

В європейській культурі надзвичайно важливою для розв'язання проблеми співвідношення права і моралі є аналіз доби античності. Відомо, що стародавня Греція вирішила фундаментальну для всієї європейської культури проблему, а саме перехід від варварства до культури. Відбулась трансформація ціннісного контенту варварства, який базувався на трійці сила- род- авторитет на вічні сакральні цінності європейської культури: істина (наука) – добро (мораль) – краса (мистецтво). При чому потрібно зазначити, що мораль те тільки займає центральне місце в цій трійці, але пронизує і визначає духовну сутність і науки, і мистецтва. Стародавня римська культура доповнює ціннісні утворення стародавньої грецької культури утвердженням римського права, яке проголошує зв'язок моралі і права. Таким чином початки розвитку європейської культури свідчать про тісний зв'язок культури і моралі.

Паралельно можна простежити розв'язання проблеми співвідношення моралі і права у філософському дискурсі. Аристотель вважав етику як вчення про вище благо і шлях до нього головною наукою по відношенню до законодавчої основи суспільства. При цьому він підкреслював, що добро вище і корегує право в той частині, в якій право має упущення завдяки загальному формулюванню. Інший видатний дослідник практичного розуму, який по масштабах і впливу на європейський розум сперечається з великим Аристотелем, є Кант, який також визнавав родову єдність права і моралі, тому що вони мають в своїй основі закон свободи. По Канту юридичне законодавство також є етичним, але мораль і право мають і відрізняються один від одного. «Мораль и право отличаются между собой не обязанностями, но способом обязывания, при этом, если право связывает с законом только внешние обязанности, то мораль, опираясь единственно (исключительно) на внутренний мотив долга, имеет отношение также к внешним поступкам, охватывает все обязанности» – пише Кант [1, 126-127]. І Аристотель, і Кант зазначають в контексті свого етичного вчення, що мораль ширше і вище права, що думка рухається від моралі до права і приходять до висновку про єдність моралі і права в їх принципової симетрії.

Співвідношення моралі і права – предмет не тільки наукових дискусій. Подібно до того як в філософській думці не

можна відповісти на питання, що таке право не маючи уявлення про співвідношення цього поняття с поняттям про мораль, так само і суспільна свідомість не може мати визначеної позиції з цього питання. Аморалізм і злочинність – це не одне і теж, не все, що вважається аморальним є злочинним, і не всі, що вважається злочинним визнається як моральне зло. Так само ніколи не співпадає поведінка легальна і добродесна. Допустима, суспільно значуща міра розбіжності між ними – величина рухлива, конкретна, вона змінюється від епохи до епохи, від покоління до покоління, від держави до держави. Суспільна мораль і право в цілому, якщо розглядати їх у взаємозв'язку, посиляються один на одного. Це є свідчення того, що вони репрезентують собою різний погляд на один предмет.

Мораль і право – це ціннісні форми свідомості, які є частиною культури суспільства. Вони існують в формі нормативного змісту і активно впливають на людей в якості регуляторі їх поведінки. На відміну від права, яке виникає у відношеннях власності і політики, мораль охоплює всі сфери міжлюдських відношень.

Список використаних джерел

1. Кант І. Метафізика нравственности. Соч. в 6 т. М.: Мысль, 1965. Т. 4 (2). – 478 с.

О. В. Капліна,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри кримінального процесу,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого,
м. Харків, Україна

ПРИНЦИПИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ – ПРАВОВА ТА МОРАЛЬНА ОСНОВА КРИМІНАЛЬНОЇ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

В сучасних умовах пошуку найбільш раціональних шляхів реформування вітчизняної правоохоронної системи та вдосконалення кримінального судочинства з метою створення такого

процесуального механізму, який буде здатним вирішити завдання кримінального провадження, що закріплені в ст. 2 КПК України, захистити особу, суспільство та державу від кримінальних правопорушень, з особливою гостротою постає питання про моральні засади діяльності державних органів, які ведуть кримінальний процес. Така ситуація обумовлюється тим, що загальнолюдські моральні цінності в умовах реформаційних процесів, коли змінюється ціннісна орієнтація суспільства та здійснюється активна рецесія найбільш прогресивних інститутів, можуть стати орієнтиром законотворчого процесу, визначити вектори реновації в законотворчості, спрямувати правові перетворення в напрямі сучасних позитивних інновацій. Сказане обумовлює потребу звернення до проблем моральності у кримінальному процесі в цілому, та кримінальної процесуальної діяльності осіб, що ведуть процес, зокрема.

В цьому контексті слід із задоволенням відмітити, що чинний КПК України 2012 р. значно відрізняється від свого попередника. Багато норм нового КПК України були закріплені в ньому саме завдяки вимогам моралі, які існували в суспільстві та розглядалися науковцями і практиками як важлива невід'ємна складова кримінальної процесуальної діяльності, проте не були «вплетені в тканину» норм КПК України 1960 р.

Моральні вимоги, які зараз інкорпоровані в норми кримінального процесуального законодавства, сприяють дотриманню прав та законних інтересів осіб, що залучаються до участі у кримінальному провадженні, гідному поведженню з ними, здатні забезпечити їх права та законні інтереси.

Процесуальний порядок проведення слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій, передбачений КПК, безумовно, має морально-етичну основу, оскільки, по-перше, під час їх здійснення відповідно до вимог КПК України слідчим повинні реалізовуватися загальні засади кримінального провадження, які самі по собі наповнені глибоким моральним змістом, а по-друге, етичним змістом наповнені норми КПК, що унормовують процес доказування, та спрямовані на захист важливіших моральних цінностей – честі, людської гідності, особистої таємниці, таємниці спілкування та приватного життя,

права на свободу та особисту недоторканність, недоторканність житла чи іншого володіння особи, недоторканність права власності, презумпції невинуватості тощо.

Правовим та моральним підґрунтям кримінальної процесуальної діяльності, перш за все, є загальні засади кримінального провадження, як фундаментальні, найзагальніші положення, що містять сутнісні ознаки кримінального провадження, визначають рівень захищеності прав та свобод людини, побудову його системи та є орієнтиром у діяльності учасників кримінального провадження. Зокрема, відповідно до вимог ст. 8 КПК України, кримінальне провадження здійснюється з дотриманням принципу верховенства права, відповідно до якого людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Це положення, що впливає зі ст. 3 Конституції України, є засадничим для всієї кримінальної процесуальної діяльності слідчого, оскільки закріплює пріоритет прав та свобод людини під час кримінальної процесуальної діяльності, яка за своєю суттю переважно є примусовою.

Моральне підґрунтя має принцип законності, що закріплений у ст. 9 КПК України та передбачає серед іншого, що прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий зобов'язані всебічно, повно і неупереджено дослідити обставини кримінального провадження, виявити як ті обставини, що викривають, так і ті, що виправдовують підозрюваного, обвинуваченого, а також обставини, що пом'якшують чи обтяжують його покарання, надати їм належну правову оцінку та забезпечити прийняття законних і неупереджених процесуальних рішень. Таке положення кримінального процесуального закону убезпечує слідчого від обвинувального ухилу, покладає на нього обов'язок висунути та дослідити всі реально можливі версії щодо характеру події, що має ознаки кримінального правопорушення; однаково ретельно встановити та перевірити як обставини, що викривають особу, так і ті, що її виправдовують. Гарантіями недопущення обвинувального ухилу є вимога ч. 5 ст. 223 КПК відповідно до якої у разі отримання під час проведення слідчої (розшукової) дії доказів, які можуть вказувати на невинуватість особи у вчиненні кримінального

правопорушення, слідчий, прокурор зобов'язаний провести відповідну слідчу (розшукову) дію в повному обсязі, долучити складені процесуальні документи до матеріалів досудового розслідування та надати їх суду у випадку звернення з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності.

Важливі моральні цінності захищаються ст. 10 КПК «Рівність перед законом і судом», яка передбачає, що не може бути привілеїв чи обмежень у процесуальних правах, передбачених КПК, за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних чи інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, громадянства, освіти, роду занять, а також за мовними або іншими ознаками. Положення ст. 10 КПК корелюють зі ст. 14 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (КЗПЛ) «Заборона дискримінації».

Рівність учасників кримінального провадження перед законом означає, що існує єдиний процесуально-правовий режим кримінального провадження, який забезпечує реалізацію процесуальних прав відповідно до процесуального статусу кожного. За порушення рівноправності громадян залежно від расової, національної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками ст. 161 КК України встановлена кримінальна відповідальність. Причому вчинення цих дій службовою особою належить до кваліфікуючих ознак.

Для кримінального судочинства має істотне значення положення принципу «Повага до людської гідності», що закріплений у ст. 11 КПК, відповідно до якого під час кримінального провадження повинна бути забезпечена повага до людської гідності, прав і свобод кожної особи. Забороняється під час кримінального провадження піддавати особу катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує її гідність, поводженню чи покаранню, вдаватися до погроз застосування такого поводження, утримувати особу у принизливих умовах, примушувати до дій, що принижують її гідність.

Положення наведеної статті імплементують у кримінальне процесуальне законодавство норми низки статей Конституції України,

зокрема ст. 3, 28, 55 та 68, преамбули Загальної декларації прав людини, ст. 3 КЗПЛ, Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, Конвенції ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність видів поведження і покарання.

Чинне кримінальне процесуальне законодавство не містить визначення поняття гідності. У судовій практиці під гідністю пропонується розуміти визнання цінності кожної фізичної особи як унікальної біопсихосоціальної цінності. З честю пов'язується позитивна соціальна оцінка особи в очах оточуючих, яка ґрунтується на відповідності її діянь (поведінки) загальноприйнятим уявленням про добро і зло.

Правовий зміст засади, що міститься у ст. 11 КПК, спрямовує правників на те, що під час кримінального провадження є неприпустимі будь-які прояви катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність особи, поведження чи покарання, погрози застосування такого поведження, утримування особи у принизливих умовах, примушування до дій, що принижують людську гідність.

Повага до людської гідності, як і до інших моральних цінностей у кримінальному провадженні є індикатором законності кримінальної процесуальної діяльності слідчого, а також усього досудового кримінального провадження в цілому. Недотримання зазначених вище вимог тягнуть за собою не лише санкції процесуального характеру, а можуть бути підставою для притягнення слідчого до кримінальної відповідальності. Зокрема, отримання доказів внаслідок катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність особи, поведження або погрози застосування такого поведження тягне за собою визнання їх недопустимими (ч. 1, п. 2 ч. 2 ст. 87 КПК); проведення слідчого експерименту допускається за умови, що при цьому не створюється небезпека для життя і здоров'я осіб, які беруть у ньому участь, чи оточуючих, не принижуються їхні честь і гідність, не завдається шкода (ч. 4 ст. 240 КПК); при освідуванні не допускаються дії, які принижують честь і гідність особи або небезпечні для її здоров'я (ч. 4 ст. 241 КПК); перед вирішенням питання про передачу засудженої

особи для відбування покарання з України до іноземної держави остання має надати гарантії того, що засуджений не буде підданий катуванню або іншому жорстокому, нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню (ч. 2 ст. 606 КПК).

Рівною мірою, ціннісними моральними орієнтирами, встановленими в формі загальних засад кримінального провадження, є забезпечення права на свободу та особисту недоторканність; недоторканність житла чи іншого володіння особи; таємниця спілкування; невтручання в приватне життя; недоторканність права власності; презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини; свобода від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї; заборона двічі притягувати до кримінальної відповідальності за одне і те саме правопорушення тощо. Отже, загальні засади кримінального процесу являють собою моральні цінності не лише кримінального провадження, а й є соціальними цінностями, сформованими протягом багатьох років поступового багаторічного розвитку суспільства та держави.

Л. А. Карпець,

*доктор філософських наук, професор,
завідувач кафедри української та іноземних мов,
Харківська державна академія фізичної культури,
м. Харків, Україна*

МОРАЛЬНІ НАСТАНОВИ ТА НОРМАТИВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ

Моральні настанови віддзеркалюють внутрішнє самовизначення людини, її відчуття свободи та світосприйняття. Керуючись моральними настановами, людина діє відповідно як до своїх внутрішніх спонукань, переконань, волі та самосвідомості, так і до зовнішніх вимог нормативного регулювання. Моральна потреба в усвідомленні необхідності забезпечення загальнолюдських цінностей сприяє врегулюванню взаємозв'язку особистих та суспільних інтересів саме на рівні раціонального мислення, де виникає необхідність у правовому регулюванні суспільних відносин задля

забезпечення стабільності у розвитку суспільства. Мораль виступає як неінституалізована сфера функціонування суспільної свідомості та є настановою, завдяки якій відбувається інтерпретація поведінки людини з огляду на цінності. Моральні закони покликані стримувати та регулювати діяльність людини відповідно до специфіки її свідомості, враховуючи природні, соціальні умови існування та історичний досвід. Сутність моральності Е.-К. Шефтсбері вбачав у «гармонійному співвідношенні егоїстичних та альтруїстичних мотивів, прагнень особистого блага і блага для інших» [1]. Власне моральною він визнавав лише таку активність, яка спирається на вільний, свідомий вибір суб'єкта і метою такого вибору є прийняття важливих моральних цінностей. У моральних нормах «моделюється ціннісна структура певного вигляду вчинків і стосунків» [4, с. 146]. Така ціннісна структура в подальшому стає фундаментом формування правових норм і правової свідомості. Заснована на моральних нормах, правова свідомість суспільства вже на цьому етапі набуває ознак раціонального модусу.

Моральні імперативи здатні забезпечити формування раціонального модусу правової свідомості, який уже зі свого боку є необхідною умовою формування відповідного стану свідомості. Ціннісне підґрунтя моральних норм включає в себе уявлення про добро і зло, правильне і хибне, керуючись якими людина обирає прийнятний варіант моральної поведінки. Фундаментальними імперативами є загальнолюдські моральні норми: не вбий, не вкради, не обманюй тощо. Моральні норми відрізняються тим, що складають основу моральних цінностей відповідно до вимоги, яка містить принцип добровільного визнання та виконання їх людиною.

У методологічному сенсі доцільним є виділення двох основних концепцій розуміння моралі: історико-системної та історико-генетичної. Історико-системна концепція критично налаштована проти уявлень про мораль винятково як про «форму суспільної свідомості». Мораль постає як вид духовно-практичного виробництва людини як соціально-моральної істоти [2]. Філософська рефлексія моралі стосується дихотомії добра і зла, не враховується регулятивний характер моралі та її взаємозв'язок із правом, що дозволяло б говорити про певний вплив моралі на трансформацію правової свідомості.

Історико-генетична концепція націлена на виявлення загальних, родових ознак морального феномена і мораль тут мислиться як різновид соціальних регуляторів, форма соціального контролю, що має специфічний зміст, форму, способи і методи здійснення вимог суспільної дисципліни. Таке розуміння моралі визначає її як неінституційний механізм регуляції масового спілкування людей і взагалі всієї соціально-організованої життєдіяльності. Слід зазначити, що у межах історико-генетичної концепції походження моралі як соціального регулятора враховується підхід до розуміння права, в якому звертається увага насамперед на його регулятивну функцію. Таке тлумачення є більш формалізованим, пояснюється це глибинним розумінням правової свідомості крізь призму соціально-нормотворчої діяльності. У абстрактному праві воля людини знаходить себе в зовнішньому вираженні, тоді як у моралі – воля людини є внутрішньою. Гегель зазначав, що «цінність людини визначається її внутрішнім спонуканням, і тим самим моральність є для себе суцільна свобода» [3, с. 137]. Філософ розглядав мораль з позицій об'єктивного ідеалізму, де світ походить від розуму, але ідея про те, що характер взаємодії моралі та права постає основоположним фактором формування раціональної поведінки. На рівні моралі стають важливими питання самовизначення, мотиви, умисел і цілі вчинків людини. Вимога суб'єктивної свободи людини проявляється в тому, що з точки зору моралі така людина є завжди вільною від зовнішніх факторів Мораль ще не є моральністю, вона не досягла ще найвищого ступеню розвитку свободи волі, а тому ще не є досконалою [6]. Мораль не виступає кінцевим моментом розвитку свободи, свого поняття свобода набуває у моральності. Обов'язок у моралі набуває статусу внутрішнього переконання, а якщо особа виконує щось задля того, щоб набути доброї репутації, власної матеріальної вигоди або зі страху покарання, такий вчинок не може вважатися моральним, оскільки має зовнішню щодо людини природу. І ця природа є правом, писаним та формалізованим, яке держава затвердила або санкціонувала.

Для людини звичними є пошуки свого благополуччя, усвідомлюючи необхідність загальної волі, гармонізуючи й узгоджуючи загальну й індивідуальну волю. Мораль є ближчою до визначення

свободи, оскільки у ній людина враховує не тільки зовнішню сторону, а й внутрішню. Свідомість у моралі спрямована на саму себе, людина намагається не вступати в конфлікт із собою, тоді як у абстрактному праві вона прагне ототожнити себе з тими речами, на які поширює свою волю. Для того, щоб самовизначитися, людина в моралі вже не стільки ототожнює себе з якимись зовнішніми щодо неї речами, скільки сама з собою. Завдяки такому заглибленню самосвідомості свобода волі людини реалізується більше, а тому важливим у контексті досягнення суспільством раціонально модусу правосвідомості є визначення меж такої свободи задля можливості самоусвідомлення власної поведінки. Мораль стає імперативом врегулювання особистих і суспільних інтересів задля загального блага суспільства. У цьому випадку мораль є більш раціональною, ніж абстрактне право. Мораль передбачає здатність людини робити оцінку власних вчинків, а також вчинків людей у площині категорій добра і зла. Мораль існує вже не тільки в думках, а й проявляється у справах, вчинках, поведінці особи. В моральній свідомості особи відбувається розвиток правової свідомості особи, коли основним поняттям правової свідомості, як і моралі, стає добро. Критерії такого добра визначаються лише у суб'єктивній свідомості та совісті людини. [5, с. 203]. Мораль належить до сфери індивідуального, тоді як моральність є сферою суспільного. У моралі людина виступає як індивідуальна, суб'єктивна свідомість, совість, власний вибір, тоді як у моральності відображені об'єктивні, загальні принципи, що виражаються у правилах, звичаях, праві, законах, а вони вже мають характер не індивідуальної свідомості, а об'єктивний, суспільний. Моральна свідомість як компонента свідомості людини є елементом духовної культури, що ґрунтується на основоположних людських нормах і цінностях, моральних імперативах. Суспільну мораль не можна відділити від індивідуальної свідомості, оскільки внутрішній зв'язок людських вчинків сприяє тому, що вони отримують моральний вимір та моральне наповнення. Феномен моралі включає в себе й усвідомлення особою моральної складової своїх вчинків. Морально-психологічний зміст є показником моральних засад суспільства, його мотиваційних чинників і формування

різних аспектів моральної свідомості, реалізація якої відбувається за допомогою моральних норм.

Мораль виступає формою відображення і духовного осягнення людиною правової дійсності. Основою моральної свідомості є суспільні відносини та соціальне буття. Моральна свідомість є найвищою формою відображення дійсності, основоположним проявом індивідуальної свідомості, де система емоційних та когнітивно-ціннісних уявлень у сфері моральних законів визначають норми співіснування людей у соціумі. Тому за своєю природою моральна свідомість є фундаментальною основою та визначним етапом соціалізації.

Моральна свідомість є важливою складовою суспільного й індивідуального буття людини. Вона є одним із компонентів свідомості людини взагалі, що відображає ступінь асиміляції особистістю суспільної моралі, засвоєння, інтерпретації, а іноді й розвитку людиною моральних принципів. Саме осягнення людиною моральних принципів надає можливість розвитку та трансформації правової свідомості, що забезпечує раціональне ставлення до правових явищ. Це, зі свого боку, дає можливість формування аналітичного мислення, індивідуального підходу до кожної окремої ситуації, комплексного розуміння правових ситуацій. Свідомість є здатністю особистості до ідеального відображення реального змісту предмета у діяльності людини. Таким чином, моральна свідомість як складова свідомості є елементом духовної культури, основою якої є загальнолюдські цінності, ідеали та принципи. Мораль з її структурними елементами та особливостями визначає розумні засади світу й буття як основний принцип діалектичного підходу до права та свідомості. Моральна свідомість є визначною компонентою трансформації вже правової свідомості з рівня розуму до розумної форми, оскільки мораль здатна забезпечити існування раціонального модусу у суспільній свідомості завдяки іманентним їй ідеалам та цінностям і, як наслідок, впровадження правової форми організації життя суспільства.

Список використаних джерел

1. Алексеев С. С. Право: Азбука. Теория. Философия. Опыт комплексного исследования. М.: Статут, 1999. 711 с.

2. Бакштановский В. И. Введение в теорию управления нравственно-воспитательной деятельностью. Томск: АСТ, 1986. 168 с.
3. Гегель Г. В. Ф. Работы разных лет: В 2 т. М: Мысль, 1970. 668 с.
4. Диагностика эмоционально-нравственного развития. ред. и сост. И. Б. Дерманова. СПб.: Изд-во «Речь», 2002. 176 с.
5. Кант И. Критика чистого разума. Переклад з німецької Ю. Федорченка. Київ: Юніверс, 2000. 504 с.
6. Louden, R. B. Kant's Impure Ethics: From Rational Beings to Human Beings, Oxford University Press, New York/Oxford, pp. 2000. 272c.

*Л. М. Газнюк,
доктор філософських наук, професор,
завідувач кафедри гуманітарних наук,
Харківська державна академія фізичної культури,
м. Харків, Україна*

НОРМИ-ПРАВИЛА І НОРМИ-ОЧІКУВАННЯ У СОЦІАЛЬНОМУ БУТТІ

За традиційним для соціальної науки питанням про природу нормативності ховається інше питання про протилежне йому аномальне або аномічне. Для того, щоб краще його досліджувати, необхідно визначитися з розумінням «нормального» стану соціального об'єкта, тому розглянемо докладніше сутність нормативного в суспільстві і культурі. Розуміння нормативності зазвичай зв'язується з діяльністю соціальної групи, що має можливості примушувати до певної поведінки і карати за її невиконання. Це відбивається у визначеннях норм, запропонованих Е. Дюркгеймом і Н. Смелзер. Французький соціолог визначає норму як «не тільки звичний спосіб дії, це, перш за все, обов'язковий спосіб дії» [2, с. 10], і головною якістю норми є відображення відповідності вчинку соціальним очікуванням групи [3, с. 198]. Слід розділяти норми-правила і норми-очікування. Перші грають конституюючу роль в житті суспільства, забезпечуючи єдність груп, формування ідентичності, вироблення і підтримку основоположних принципів спільної життєдіяльності (це заборони на вбивства, крадіжки, насильство над особистістю). Як правило, за порушення норм-правил

слідують серйозне покарання. Норми-очікування ставляться скоріше до повсякденної поведінки людини, відповідають за хабітуалізацію індивідуальних і колективних дій. Порушення цих норм карається досить м'яко, або не карається взагалі (перехід шосе не по сигналу світлофора, використання ложки замість вилки). Отже, в загальному вигляді регламентація виходить від культури як сукупності норм здебільшого груп.

Класик нормативного аналізу Т. Парсонс розуміє під нормою правило поведінки, що має значення для всіх членів суспільства. Дієва сила норм підтримується позитивними і негативними санкціями. Суб'єктивність норми полягає не тільки в можливості її вільного вибору, а й в очікуванні від інших індивідів аналогічної поведінки. Як зазначає Т. Парсонс, норма – це вербальний опис конкретного ходу дії, який, таким чином, розглядається як бажаний, в поєднанні з приписом узгоджувати майбутні дії з цим зразком. Приклад норми – «солдат повинен підкорятися наказам своїх офіцерів» [4, с. 58-59]. Нормативне – це цільове саме по собі. Оскільки поняття мети тісно пов'язано з цінностями, можна говорити про тісний зв'язок між цінностями і нормами. Під цінностями можна розуміти схвалювані в соціокультурній системі цілі людських дій, тоді як під нормами – підтримувані в ній правила досягнення цілей. Як висловився польський соціолог П. Штомпка, «цінності вказують на те, до чого люди повинні прагнути, а норми – на те, як люди повинні досягати цих цілей» [5, с. 274]. При цьому слід пам'ятати про умовність норм: чесність, наприклад, недоречна в співтоваристві брехунів. Кожна норма містить межі свого застосування, визначені громадськими умовами, таким чином, ми можемо зробити висновок про соціальний характер норми. Норми ґрунтуються не на досвіді, а на соціальних конвенціях і в цьому сенсі є точними приписами або обов'язковими правилами поведінки в деяких ситуаціях.

Предметом регулювання кожної норми є цінність, яка сформулювала таке правило поведінки. У суспільному житті часто зустрічається ситуація, коли одна і та ж цінність підтримується різними нормами. Наприклад, цінність людського життя – одна з фундаментальних за всю історію людства – підкріплена безліччю норм:

моральні (позбавлення життя аморально), правовими (вбивство незаконно), релігійними (вбивство є гріх), естетичними (вбивство порочить почуття прекрасного), корпоративними (вбивство суперечить уявленню про представника нашої групи) нормами. Чим більшою кількістю норм підтримується цінність, тим вона стійкіше і тим краще вона інтеріоризується особистістю в процесі соціалізації. Вона сприймається як безумовно важлива і іноді навіть зливається з цінністю. Тому невиконання норми сприймається як відмова від дотримання цінностей і тягне серйозне покарання у вигляді формальних або неформальних санкцій.

Санкції є каналами вираження індивідуальних або колективних почуттів і емоцій гніву, відризи, презирства або схвалення, заохочення, стимулювання. Для людей, підданих санкціям, їх чуттєво-емоційне значення не менш важливо, ніж матеріальна депривація. Норми впливають на почуття і емоції індивідів, підштовхуючи їх до певних дій. Норми і санкції тісно пов'язані з почуттями та емоціями, і в тій мірі, в якій їх вираження може піддаватися вольовому контролю, вони є очевидними цілями соціальних норм. Норми, на нашу думку, є продуктом соціальної структури, вони відображають сукупність об'єктивних взаємозв'язків в суспільстві, ієрархію статусів, розподіл матеріальних багатств і влади серед соціальних суб'єктів. За допомогою норм суспільство залишає свій «відбиток» на цінностях. У цьому сенсі більш статусні суб'єкти здатні ініціювати нормативізацію (перетворення в норму) певних дій. Прикладом може бути практика політичного доносу, яку заохочували еліти в багатьох державах від Стародавнього Китаю і Стародавнього Риму до сучасних автократичних систем. Ця норма підминала під себе ідеали сім'ї, дружби, взаємодопомоги та ін. Можна навести й більш позитивний приклад: реформи Петра I і модернізація Мейдзі здійснювалися також за рахунок примусової нормативізації деяких дій і подій, які спочатку сприймалися як чужорідні. Отже, норми і цінності підтримують, легітимізують один одного. Культурні цінності та соціальні норми сукупно утворюють ціннісно-нормативну систему суспільства. Норми, які є правилами поведінки, орієнтовані на регулювання суспільних відносин і підкріплені соціальними санкціями. Можна виділити кілька ознак

норм: 1) загальна адресність – нормативні вимоги висуваються до всіх членів суспільства (в тому числі, тимчасових, наприклад, до іноземних студентів або туристів); 2) регулювання найбільш типових суспільних відносин; 3) універсальність – норми охоплюють всі ситуації і всі сфери суспільного життя; 4) багаторазовість – норми діють невизначений період часу і розраховані на неодноразове застосування; 5) деонтологічність – норми є обов'язковими для виконання; 6) підкріпленість санкціями і винагородами.

Аналіз природи норм вимагає відповіді на низку питань. В першу чергу, необхідно вивчити онтологію норми, встановити, на чому вона заснована, чому стає нормою. Також необхідно зрозуміти, що означає деонтологічність норми, якщо вона відмінна від закону і не несе в собі явного примусу, як, наприклад, наказ. Певна соціальна практика далеко не відразу стає нормою, тому також необхідно зрозуміти, як проходить процес нормативізації. Найпростіше розуміння онтології норми може означати щось, притаманне більшості членів суспільства. Більшість вправі судити про все, включаючи форму політичного устрою, економічні питання або мораль – вперше така точка зору була сформульована у античних філософів Демокріта і Протагора. Цей підхід схоплює лише один аспект норми – її поширеність, тому його можна назвати кількісним. Йому протистоїть аристократичний підхід Сократа, Платона і Аристотеля, згідно з якими думка мудрих більш істинна, аніж точка зору більшості. Аристотелівське розуміння нормативності відсилає до певного культурного рівня її носіїв, до чеснот «золотої середини» [1]. Не можна ототожнювати норму і статистичну середню величину, адже якщо навіть всі поступають неправильно, це зовсім не означає, що ця позиція є нормальною. Отже, норма вимагає якоїсь якісної характеристики. Цей висновок відсилає нас до пошуку онтологічних підстав норми. По-перше, в основі норми може перебувати ідеал, освячений релігійної або світської етикою. Заповіді Декалогу і Нового Завіту, ісламські принципи мають одну мету – показати, що досягнення божественної благодаті можливо тільки за неухильного дотримання цих правил. Їх трансцендентний характер вимагає влаштувати на них все суспільство. Прихильники релігійної етики переконані, що справжні норми – тільки

божественні, тому необхідно відмовитися від кровно-родинних, економічних, політичних, культурних та інших зв'язків заради виконання релігійних вимог (яскрава ілюстрація – старозавітна історія про Авраама, який збирався принести сина в жертву Богу). Світські стандарти відсилають до розуміння певного блага, наприклад, до ідеалу здорової людини в медицині, але можуть набувати і квазірелігійного характеру, що яскраво проявляється в ідеологіях нацизму, консерватизму, лібералізму та ін. Норми підживлюють традиції і забезпечують передачу соціокультурних смислів, форм соціально-економічної діяльності, політичної культури конкретного народу чи суспільства. Усвідомлення того, що «так було раніше», що конкретні соціальні практики зберігають соціум в стабільному стані, виступають сильним легітиматором нормативного пристрою. Традиції в цьому відношенні виступають як міжпоколінні і міжкласові транслятори норм, і традиціоналізм як крайня форма світогляду абсолютизує, гіпостазує дотримання норм заради збереження непорушності громадського порядку. Ця установка архаїчна за своєю суттю і тому зводиться до визнання пріоритетності виживання громади, відмови від модернізму заради консерватизму. На наш погляд, практична ефективність може бути також охарактеризована як раціонально-конвенціональна підстава норми. Якщо попередні підстави відсилали переважно до віри і почуттів, то це свідчить про раціональний характер соціальних норм. Норма – це зовнішнє по відношенню до суб'єкта: щоб норма була нормою, вона повинна бути прийнята вільно, в іншому випадку вона перетворюється в наказ. Норма являє собою модель поведінки, яка недосконала з моральної точки зору, але ідеальна з точки зору виживання людства або конкретної соціальної групи.

Список використаних джерел

1. Аристотель. Никомахова етика/ Сочинения: В 4-х т. Т. 4: Общ. ред. А.И. Доватура. М.: Мысль, 1983. С. 53-293.
2. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда. Метод социологии. М.: Наука, 1990. 575 с.
3. Смелзер Н. Социология. М.: Феникс, 1994. 688 с.
4. Парсонс Т. О структуре социального действия. М.: Академический Проект, 2000. 880 с.

5. Штомпка П. Социология. Анализ современного общества. М.: Логос, 2005. 664 с.

В. С. Возняк,
доктор філософських наук, професор,
завідувач кафедри філософії
імені професора В. Г. Скотного,
Дрогобицький державний педагогічний
університет імені Івана Франка,
м. Дрогобич, Україна

ПРОБЛЕМА РОЗПІЗНАННЯ МОРАЛІ ТА МОРАЛЬНІСНОСТІ

У сучасному вітчизняному філософсько-етичному дискурсі відсутня традиція розпізнання моралі та моральності (рос. – *нравственности*). Проте як засвідчує досвід, таке нерозрізнення так чи інакше призводить до підміни, до редукції моральності до просто моралі. Так само, як нерозрізнення культури і цивілізації зводить першу до другої, нерозрізнення розсудку і розуму редукує розум до розсудку.

До речі, фіксація відмінностей між розсудком і розумом має певне відношення до розуміння відмінності моралі і моральності. Традиційно категорії «розсудок» і «розум» розглядаються в логіко-гносеологічному плані як співвідношення різних рівнів мислення, способів мислення та побудови знання. Проте якщо розсудок і розум інтерпретувати ширше як різні способи людського відношення до світу, як діяльнісні здатності людини, то виразно вимальовується власне *етичний* бік проблеми. Метою даного тексту є висвітлення особливостей відношення розсудку і розуму до моральних вимірів людського буття.

Наступне твердження може здатися вельми послідовним та логічним: *розсудок* принципово байдужий до людських *цінностей*, до ціннісного виміру дійсності, оскільки він за своєю природою є технічним і службовим; а ось *розум*, на відміну від свого антиподу, – орієнтований на цінності, на уявлення про добро і зло, на

цілі людської життєдіяльності. Проте насправді власне «ціннісна орієнтація» притаманна саме розсудкові [2].

Розум (як смисловий антипод розсудку) не відрізняється від свого протагоніста якоюсь особливою «ціннісною орієнтацією». Він не є ціннісним за самою своєю природою. Розум не підкорюється ззовні заданій меті: він сам здатний продукувати цілі, визначаючись граничними засадами людського буття у світі та певним чином визначаючи самі ці засади. Розум в zasadничує своє цілепокладання на *розумінні* змісту як тієї реальності, у межах якої людина здійснює свою діяльність, так і змісту тих завдань, які людина розв'язує практично. Орієнтація на «цінності» – нехай на найбільш гуманістичні, найвищі, навіть абсолютні – ще не гарантує *змістовності* (тобто, власне духовності) людського відношення.

Для розуму людські виміри дійсності не виступають просто як-имись орієнтирами, що існують поза ним, – вони є *формами його власної активності*. Діалектичний розум здатний розірвати порочне коло протиставлення «істини» та «цінності», оскільки для нього істина не зводиться до байдужої фіксації певного змісту, але доводиться до розкриття людського смислу, до *істинного* як такого.

Розсудок існує поза *мораллю* й водночас «користується» нею. Для розуму ж *моральнісність* (рос.– *нравственность*) не може не бути його власним виміром. Коли розсудок дає чомусь моральну оцінку, він просто *підводить окреме* (вчинок, стан, подію) *під абстрактно-загальне* (моральну норму), і тоді впливає або осуд, або схвалення. А звідси – недалеко й до чисто розсудкового *моралізування*, суть якого в представленні морального прагнення за образом та подобою раціонально організованої зовнішньо-предметної діяльності. Перенесення логіки *доцільності* в мораль надає виключної розсудковості моралізуванню. Мораль так саме є тиранічною, як і розсудок. Саме це має на увазі Лев Шестов: «Допомогти людині етика не в змозі, але, ми знаємо, вона має достатньо засобів, щоб замучити того, хто не догодив їй» [5, с. 61].

Розсудок, пристрасть якого до розпізнання загальновідома, зовсім нечутливий до розпізнання *моралі* та *моральнісності* (рос.– *нравственности*). Якщо узяти таке розпізнання не «за Гегелем», а «за Біблером», то чітко проступає розсудкова ангажованість

моралі, яка є зсохлою в норми та приписи форма моральності. Мораль – це скріпи повсякденного життя, що забезпечують його автоматизм. Моральність же «втілюється не в моральні норми, але в безвихідні перипетії вільного особистого вчинку» [1, с. 7].

Діалектичний розум *моральнісний* зміст несе в самому собі. Якщо мислення у своїй розвиненій формі є здатністю суб'єкта визначатись у своїй діяльності «логосом» усього суспільно-історичного цілого, здійснювати свою діяльність за його іманентними формами та мірами, те немає сенсу протиставляти мислення та моральність. Коли мислення обмежене тільки пізнавальними процесами, коли воно істотно уражене розсудковістю, – тоді моральність знаходиться поза ним. Розсудок відтворює «рацію» суспільного організму, розум же є причастям до «логосу» суспільно-людської реальності. Моральність як спосіб відношення до людини як до самоцілі, як *чиста людяність* людського відношення – виступає сутнісною визначеністю розумно-діалектичного мислення. Поза цим діалектичного розуму немає, – поза цим можливі усілякі підробки під нього.

І.В. Киреєвський, характеризуючи західноєвропейський тип освіченості, зазначає, що в ній зовнішня розсудковість бере гору над внутрішньою сутністю речей; тут перевага розсудковості і сліпота до «живих істин». Західноєвропейська людина одним почуттям розуміє моральне, іншим – витончене, корисне сприймає «особливим смислом», істинне – відстороненим розсудком. Жодна здатність не знає, що робить (точніше – «виробляє», *вितворює*) інша. Тобто, така людина розпорошує своє життя на окремі прагнення, і хоча *пов'язує їх розсудком* в один загальний план, проте розсудковий зв'язок не може дати *внутрішньої, справжньої цільності*: кожної миті життя людина проявляється як ніби інша людина. При цьому «західній людині» за усієї тривожності духу притаманна «розсудкова впевненість в своїй моральній досконалості» [4, с. 289]. Отже, впевненість в своїй власній «моральній досконалості» притаманна лише розсудку і тільки розсудку, вірніше – людині, яка *розсудково пошкоджена*, – не пошкоджена в області розсудку, а саме *розсудком зіпсута*, коли розсудок узяв гору над рештою (і за рахунок решти) душевних і духовних сил.

Гегель зазначає: «Розсудок є деяким придворним, який догоджає настроєм свого пана; він вміє відшукати основи для виправдання будь-якої пристрасті, для будь-якої витівки, він є переважно слугою себелюбства...» [3, с. 58]. Освіта розсудку робить людину розумнішою, але не робить її кращою. Формування розсудку «не дає людині моральності» [3, с. 62], значення доводів розсудку «безмежно поступається доброті і чистоті серця» [3, с. 62].

Діалектичний розум спрямований на предметність, яка не зсичається до своїх об'єктно-речовинних характеристик. Його відношення – *суб'єкт-суб'єктне*, причому останнє, звісно, не зводяться тільки до міжособистісних зв'язків, а мають глибинний онтологічний, універсальний зміст. Моральнісність, духовність, культура, діалектика (як логіка співтворчості й спосіб нередукованого та нередукуючого спілкування) – існують, живуть, буттюють саме в контексті «суб'єкт-суб'єкт».

Моральний суд (осуд) роз-суд-ку передбачає наявність *об'єкта* моральної оцінки. Для розуму ж людина *не може бути* об'єктом прикладання зовнішньої мірки. Моралізуючий розсудок критикує й судить інших. Моральнісний розум починає з *себе*. Для розсудку мораль зводиться до оцінювання (тобто, якщо йти за М. Гайдеггером, – до «уцінки»). Розум же забезпечує *моральнісне самовизначення* суб'єкта. Моральнісність – не «цінність», не об'єкт поклоніння й не об'єкт заволодіння та підкорення. Моралю можна користуватись, застосовувати. Моральнісність (як і гайдеггерівське «буття» на противагу «сущому») вислизає від фіксації, не дається в руки розсудковості. Адже вона – щось таке, що *від серця* йде (рос. – *нрав-ственность*). В царині моралі панує *примус*; моральнісність же пов'язана з *невимушеністю* (свободою).

Нерозпізнавання розсудку і розуму, моралі і моральнісності (так само, як і цивілізації та культури) неодмінно веде до редукції, до підміни нижчим вищого, а така процедура підстановки – суто розсудкова і вельми небезкорислива витівка.

Список використаних джерел

1. Библер В. С. Нравственность. Культура. Современность / В. С. Библер. – М. : Знание, 1990. – 27 с.

2. Возняк В. С. Розсудок. Розум. Цінності / В. С. Возняк // Філософські пошуки. Вип. XXI. – Львів : Cogito- Центр Європи, 2007. – С. 135–145.

3. Гегель Г. В. Ф. Народная религия и христианство / Г. В. Ф. Гегель // Работы разных лет: в 2 т. – Т. 1. – М. : Мысль, 1970. – С. 45–86.

4. Киреевский И. В. О характере просвещения Европы и его отношении к просвещению России / И. В. Киреевский // Киреевский И. В. Критика и эстетика. – М. : Искусство, 1979. – С. 248–293.

5. Шестов Л. Киргегард и экзистенциальная философия (Глас вопиющего в пустыне) / Л. Шестов. – М. : Прогресс – Гнозис, 1992. – 230 с.

*Є. М. Мануйлов,
доктор філософії, професор,
професор кафедри філософії,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого,
м. Харків, Україна*

СПІВВІДНОШЕННЯ ПРАВА І МОРАЛІ

Право і мораль – найважливіші елементи людської культури, завжди виступають у тісній взаємодії, характер якої визначається конкретно-історичними умовами і соціально-класовою структурою суспільства. Така взаємодія об'єктивно обумовлена, так як генезис і реальне буття права та моралі визначаються єдиними сферами суспільних відносин, в яких розгортаються складні і часом суперечливі зв'язки даних соціальних регуляторів.

Осмислення права в його взаємозв'язку з мораллю – одна із самих давніх традицій в історії філософсько-правової думки. Цінність права ототожнювалося з його величезним моральним значенням, що виявляється в необхідності «гарних» законів, «справедливих» правителів, «правильних» форм правління. Піфагорійці, наприклад, вважали законослухняність високою чеснотою, а Сократ характеризував її як незаперечний борг громадянина. Платон ставив «помірне» користування волею (тобто право) у якісну залежність від того, «чи є в душі чесноти», а Аристотель підкреслював, що людина, яка живе поза законом і правом – найгірша з усіх, тобто в цей час ще не вбачали нормативне розходження права і моралі.

В Середні віки мораль і право уже не були синонімами і розрізнялися як внутрішня область і «надіндивідуальна сила», тобто відбувалося становлення системи права, автономної від моральних установлень.

В Новий час відбувається кардинальний поворот як у визначенні змісту права і його самостійного ціннісного змісту, так і в підходах до моралі.

У Канта мораль і право виступають як взаємно припускаючи і взаємно запитуючи один одного. Він своїм моральним вченням про право морально (і філософськи) виправдовує і возвеличує принцип права, але досягається це у нього ціною «юридизації» моралі, принципом і категоричним імперативом якої є принцип права [1, с. 112].

Сучасні дослідники співвідношення права і моралі розглядають їх як взаємно доповнюючи одне одного. Норми права служать і повинні служити провідниками моралі, закріплювати і захищати моральні засади суспільства, Сила законів збільшується, якщо вони спираються не тільки на владу, а й на суспільну мораль. Правова система сучасного суспільства закріплює життєва важливі для всього суспільства вимоги моралі. Законодавча влада в роботі з вдосконалення права враховує стан суспільної моралі, етичну культуру населення, виходить з того, що право має бути етичним, закони мають бути справедливими і гуманними.

При цьому, в сучасній науковій літературі до цих пір ведуться суперечки навколо поняття права і до цих пір немає єдиної думки. «Юристи все ще шукають визначення права», - писав Кант близько 200 років тому. Його слова справедливі і сьогодні, оскільки до сих пір як і раніше не існує загальновизнаного визначення права. Більш того, на думку російського вченого Спиридонова Л.І., напевно чи це завдання взагалі може бути розв'язана за допомогою формально-логічних засобів які тільки можуть бути використані для розробки традиційних визначень [6, с. 100].

Право і мораль як вважає Габітов Т.Х. виконують єдину соціальну функцію – регулювання поведень людей у суспільстві. Вони представляють складні системи, що включають громадську свідомість – моральне і правове; суспільні відносини – моральні

та правові; суспільно значиму діяльність; нормативні сфери- моральні та правові норми [3, с. 34].

Спільність права і моралі визначається їх структурною характеристикою. Правова і моральна системи це багатомірні утворення, тому їх соціальна дія розкривається в єдності всіх елементів, що до них входять: суспільних відносин, суспільної свідомості, норм. Інший правознавець, Г. М. Мальцев переконаний, що нормативно-регулятивні системи мають «складну і динамічну структуру, яка об'єднує відносини, норми та ідеї в комплекс, котрий, власне, і складає зміст цих систем» [5, с. 222]. Тому, відокремлюючи в правовій системі правові відносини, правосвідомість, правові норми, а в моральній – етичні відносини, моральну свідомість, етичні норми, ми повинні враховувати, як вважає Крисюк Ю. П., складну діалектику взаємодії елементів в межах цих систем. Єдність суспільних відносин визначає їх спільність, хоч це не означає ігнорування специфіки кожної з них, яка визначається їх орієнтацією на різні аспекти поведінки та свідомості особи. Правова, і моральні норми завжди є фіксацією суцього та формуванням на його підставі належного.

Отже, взаємодія права і моралі у суспільстві це процес, що характеризується різноманітністю форм. Активно діючи на мораль право сприяє більш глибокому їх вкоріненню в суспільстві, в той же час під впливом морального фактора постійно збагачується: розширюється його моральна основа, підвищується авторитет зростає його роль, як регулятора суспільних відносин. Це співвідношення права і моралі виявляється як вплив права на мораль, і як зворотній вплив моралі на право. Право і мораль в суспільстві, доповняючи одне одного є засобами соціального нормативного регулювання. В реальній дійсності право і мораль нерозривні. У процесі взаємодії, реалізуючи своє соціальне призначення право і мораль погоджено і цілеспрямовано формують нові суспільні відносини. У процесі сумісного регулювання суспільних відносин виникає якісно нове явище- морально-правовий вплив. Право і мораль як складові частини цього явища, не розчиняючись у ньому і не втрачаючи своїх індивідуальних властивостей, в сукупності утворюють соціальну цілісність, реально існуючу і впливаючи на

суспільну практику. Особливо в сучасний період зростає значення моралі при застосуванні правових норм. Взаємодія права і моралі полягає також і у їх функціональній та соціальній взаємодії.

Моральним визначається дотримання норм закону і навпаки – протиправна поведінка, що порушує норми чи суперечить закону є аморальною, засуджується суспільством. Правові норми багатьох міжнародних актів, що визначають принципи національного законодавства засновані на загальнолюдських принципах, морально обґрунтовані. Цей же принцип було взято за основу положень Конституції України. Глибше та повніше, ніж в інших нормативних актах, у ній відображені моральні погляди та спрямування українського народу в майбутнє. Моральна основа стає складовою частиною механізму дії правової норми, особливо у правозастосовній діяльності посадових осіб та державних органів.

Однак при з'ясуванні спільного між правом й мораллю, як вважає П. Є. Недбайло, слід брати до уваги і їх відмінності. На мій погляд, відмінність між правом і мораллю необхідно шукати не в тому, що саме ці соціальні порядки наказують чи забороняють, а в тому як вони наказують чи забороняють (певну поведінку). Принципову відмінність між правом та мораллю можна виявити лише за умови, що право буде розглядатися як примусовий порядок, тобто нормативний порядок, який спрямований на визначення належної поведінки та пов'язаний із соціально-організованим актом примусу, а мораль це соціальний порядок, який не передбачає такого роду санкцій. Санкції моралі як соціального порядку полягають лише в схваленні поведінки, яка відповідає нормі, та в засудженні поведінки, що їй суперечать, а про застосування фізичної сили взагалі не йдеться.

Отже, серед усіх соціальних норм правові і моральні норми є головними регуляторами людської поведінки, що володіють найбільшим значенням і соціальним ефектом. Вони поширюються на все суспільство, близькі за змістом, взаємно доповнюють один одного, визначаються насамперед економічними, а також політичними, культурними та іншими чинниками, є засобами вираження гармонізації особистих і групових відносин. Право і мораль є фундаментальними історичними цінностями, показниками цивілізованості суспільства його соціального і культурного прогресу.

Список використаних джерел

1. Кант И. К вечному миру. Трактат о вечном мире. М.1966.
2. Величко А. М. Нравственный идеал и право. *Известия высших учебных заведений. Правоведение*. 2001. №3. С.4-27.
3. Габітов Т. Х. Етика юрист. Алмати: Данекер,1999р. 132с.
4. Лукашева Е. А. Право, мораль, личность. Москва: Наука,1986. 263 с.
5. Мальцев Г. В. Социальная справедливость и право. Москва: Мысль, 1977. 255с.
6. Спиридонов Л. І. Теорія держави і права. Москва: Проспект, 2001. С.100.
7. Соловьев Э. Ю. Теория «общественного договора» и кантовское моральное обоснования права. *Философия Канта и современность*. Москва, 1974.
8. Сінкевич О. В. Взаємодія конституційно-правових норм з нормами моралі. *Вісник КНУ С. Юридичні науки*. 2004. №10.
9. Самолюк Ю. М. Співвідношення права і моралі. Судова апеляція. *Право України*, 2010, №56.
10. Удоронка Л.Г. Співвідношення права і моралі крізь призму право розуміння. *Науковий пісник Національної академії внутрішньої справ України*. 2003. №4.

Г. Д. Панков,
*доктор философских наук, профессор,
профессор кафедры философии и политологии,
Харьковская государственная академия культуры,
г. Харьков, Украина*

ЗАКОН КАК СТИМУЛИРУЮЩИЙ ФАКТОР НРАВСТВЕННОГО САМОСОЗНАНИЯ В НОВОЗАВЕТНОЙ МЫСЛИ

Проблематизация темы. В библейской мысли значение закона не сводится к правовой культуре, но охватывает весь общественный порядок, включая в его систему правовые, нравственные и ритуальные нормы. Существенным предметом озабоченности любой традиции служит задача побудить своих адептов принять ценности и нормы установленного порядка не только через силу внешнего принуждения, но и внутреннего побуждения («духом»

и «сердцем»). Для этого активно используется этический дискурс, благодаря которому осуществляется этизация общественного прядка и самосознания человека. Этот дискурс выглядит транслятором власти как существенной черты идеологии, а также идеологии как существенной черты власти. Применение в данном значении этического дискурса означает обращение нравственности в идеологическую систему и ее использование в качестве инструмента власти.

Осуществление изложенного механизма уместно рассмотреть в новозаветных текстах, составляющих фундамент христианской традиции. Объектом интерпретации послужит учение апостола Павла об отношении к Моисееву закону со стороны христиан. Предлагаемая интерпретация сосредоточиваются в двух зонах – в зоне аналитики закона и в зоне аналитики нравственного сознания в соотносительности с законом.

Зона аналитики закона. Исходная позиция Нового Завета относительно закона гласит: закон следует исполнять потому, что он свят (Рим. 7:12). В религиозной культуре святость выглядит ключевым механизмом сакрализации определенного социокультурного порядка. Святость закона усматривается в его Божественном происхождении, поэтому его исполнение возводится на степень священного долга главным образом по отношению к Богу, но не к государству. В данной ситуации сакрализуются не только нормы, составляющие содержание порядка, но также конформистское поведение внутри данной традиции.

В процедуре семиотического возвышения закона Моисея значение святости дополняется значением духовности (Рим. 7: 14). Названное значение не только легитимирует собственно закон, но и отношение к нему со стороны адептов традиции, а также действия по его исполнению, которые должны исходить от сердца, осуществляться по духу, а не по букве (Рим. 2:29). Как мы видим, главный акцент императива следования порядку ставится не на внешнем конформизме, но на внутреннем факторе интериоризации предписываемых ценностей и норм. Следствием данной гражданской позиции должно послужить похвала «не от людей, но от Бога» (Рим. 2:29). Приведенное выражение указывает на

сакральную санкцию, вытекающую из значения святости как семиотического конструкта: в данном случае традиция высказывает одобрение не от лица государства, но от лица Бога.

Зона аналитики нравственного самосознания в соотносении с законом. Согласно мысли апостола Павла, востребованность в законе диктуется обстоятельством всеобщности греха. Закон ниспослан Богом не для праведников, но для грешников, чтобы побудить их противодействовать собственным незаконным поступкам и помыслам (1 Тим. 1:9-10). Однако фраза «законом познается грех» (Рим. 3:20) указывает на значение закона не только в качестве карающей силы, но также на его нравственное значение. Содержащиеся в законе правовые нормы, ограждающие от преступной деятельности, указывают на характер преступления в многочисленных его разновидностях. Поэтому апостол Павел замечает, что «я не иначе узнал грех, как посредством закона, ибо я не понимал бы и пожелания, если бы закон не говорил: “не пожелай”» (Рим. 7:7).

В данном случае познание рассматривается не в теоретическом, но в практическом аспекте, ориентирующееся на осуществление духовного совершенствования личности. Для этого требуется интенция сознания человека на самого себя как на образ Бога, оскверненного грехами. Результатом этой интенции должно послужить возникновение ситуации критического самосознания типа: «грех обольстил меня» (Рим. 7:11). Почему, спрашивается, греху удается обольстить человека, несмотря на закон, осуждающего грех? Ответ дается с точки зрения констатации глубокого рассогласования между святостью закона и поврежденной природой человека: «закон духовен, а я плотнян, продан греху» (Рим. 7:14).

В послании апостола Павла римлянам данное объяснение позиционируется в виде исповеди, в которой следует признание, что искреннее желание добра не реализуется в поступках, поскольку в них проявляется зло: «Ибо по внутреннему человеку нахожу удовольствие в законе Божиим; но в членах моих вижу другой закон, противоборствующий закону ума моего и делающий меня пленником закона греховного, находящегося в членах моих» (Рим. 7: 22-23). В изложенном фрагменте исповеди отчетливо прослеживается

осознание кризиса идентичности, который состоит в разрыве целостной природы человека как образа Божьего. Этот разрыв обнаруживается в двух противоречивых интенциях сознания – духовной и плотской: «я умом (моим) служу закону Божию, а плотию закону греха» (Рим. 7:25). «Закон греха» – это пространство девиантного поведения и обуславливающего его девиантного сознания.

Как мы видим, оба смысла – духовно-божественного и плотско-греховного разновидностей закона преподносятся не столько сами по себе, сколько в контексте охвата ими жизненного пути человека, выраженного значением «служу». Служение является объективацией сознания в его интенции на определенные ценности, которые в христианской мысли жестко дифференцируются на духовные и плотские, соответствующие двум противоположным образом жизни – «по духу» и «по плоти». Финалом первой интенции утверждается «жизнь и мир», финалом другой – смерть (Рим. 8:6-7). В данной ситуации значения жизни и смерти выступают двумя противоположными оценочными маркерами, санкционирующими механизмами общественного порядка и регулируемыми факторами жизненного процесса человека. «Жизнь по духу» подчеркивает возвышение человека, а греховная жизнь («по плоти») – его падение и крах. Для личности, сознание которой пребывает в самокритическом состоянии, перспектива смерти представляет собой предмет чрезвычайной обеспокоенности за собственную финальную судьбу. Из приведенного обстоятельства становится понятными острота и глубина взывания со стороны самосознающей себя личности: «Бедный я человек! Кто избавит меня от сего тела смерти?» (Рим. 7:24). Очевидно, что в содержании критического нравственного самосознания в значительной степени актуализированы экзистенциалы крушения, смерти и отчаяния, составляющие ситуацию «бытия-у-грозы».

В условиях глубокой нравственной самокритики чрезвычайно актуализируется вопрос: что необходимо предпринять для предотвращения надвигающейся угрозы. Этот вопрос относится к числу экзистенциально-онтологических вопрошаний, на уровень которого восходит трансцендирующее мышление личности. Онтологическим основанием в его решении новозаветной мыслью полагается

священный дар благодати Христа – дарование людям свободы от греха. Из данного обстоятельства вытекает экзистенциальный призыв – осуществить радикальную переориентацию сознания в направлении Духа Христова, освобождающего человека от власти плоти и греха (Рим. 8:9-10). Для этого необходимо твердое осознание сути идентичности человека как Сына Божьего, с которым несовместим «дух рабства» (Рим. 8:14-15). «Дух усыновления» должен вытеснить «дух рабства плоти» и стать магистральной стратегической линией во всем жизненном пути человека (Рим. 8:15; Гал. 4:3-7). Идея усыновления тесно увязывается с идеей закона через теологию искупления. Искупление освобождает искупленных от рабства закону и делает их наследниками Бога через Христа, а, значит, Его сыновьями (Гал. 4:6-7). Идея усыновления Богом человека указывает на идею «нового творения» (Еф. 2:10), когда, «устроя мир, рождается новый человек» (Еф. 2:15).

Выводы. Новозаветная мысль в лице апостола Павла в значительной степени выводит значение закона из узко-юридической стороны и распространяет его на сферу экзистенциально-персоналистической антропологии и этики. Применительно к указанным сферам закон выполняет две ярко выраженные функции – *функцию обличения* в адрес его девиантов и *функцию побуждения* их сознания обратиться к установленному традицией порядку. Обе эти функции формируют ситуацию нравственного самосознания в его критической модификации. В данной ситуации сфера закона не абстрагируется от сферы морали, не противостоит ей, но является причастной к конституированию ее ценностей в сознании людей.

Пробуждение в человеке моральной критики в адрес собственной самости уместно рассматривать существенным духовным механизмом власти христианской традиции в ее озабоченности поддерживать присущий ей социокультурный порядок. Но, наряду с отмеченным обстоятельством, моральная самокритика является одним из существенных маркеров конституирования духовного измерения личности. Таким образом, отношение к закону со стороны новозаветной мысли составляет единство социальной и персоналистической мотивации: забота об общественном порядке сочетается с заботой о духовном измерении человека.

О. С. Пономарьов,
кандидат технічних наук, професор,
професор кафедри педагогіки і психології
управління соціальними системами імені акад. І. А. Зязюна,
Національний технічний університет «ХПІ»,
М. К. Чеботарьов,
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри педагогіки і психології
управління соціальними системами імені акад. І. А. Зязюна,
Національний технічний університет «ХПІ»,
м. Харків, Україна

ЦІННІСНІ ВЕКТОРИ ВЗАЄМОВІДНОСИН МОРАЛІ І ПРАВА

Соціальна філософія і сама історія людства переконливо свідчать про ту надзвичайну складність і суперечливий характер, які притаманні будь-якій спільноті. Ця її складність і суперечність зумовлені, по-перше, можливістю як істотних відмінностей у цілях, прагненнях інтересах різних учасників цих спільнот, так і відмінностей між їхніми особистісними рисами – характером, темпераментом, рівнем відповідальності тощо. По-друге, серйозно ускладнює процеси нормального функціонування і розвитку соціуму суперечливість між індивідуальними і суспільними цілями й інтересами. Поступове усвідомлення необхідності гармонізації взаємовідносин між людьми та між особистістю й соціумом як однієї з важливих передумов їх нормального співіснування стало приводом для формування відповідних ефективних механізмів їх узгодження.

Такими механізмами стали звичаї, традиції, мораль і право. Дві останні з них, найбільш формалізовані та чітко структуровані, отримали й найбільше поширення у практиці суспільного життя. Однак сфери їхнього застосування виявилися різними. Мораль визначають як «спосіб самоіснування особистості, її самоврядування та упорядкування взаємовідносин між людьми на основі узагальнених уявлень про норми, принципи та ідеали, що зводять до

цінності добра» [1, с. 232]. Іншими словами, сферою застосування моралі постають духовний світ індивіда і соціокультурний простір людських спільнот.

В той же час право – це «найважливіший чинник існування і розвитку держави, всієї системи суспільних відносин» [1, с. 300]. В. О. Лозовой та його співавтори, у свою чергу, вважають, що право – це «система заснованих на соціальній справедливості та рівності загальнообов'язкових правил поведінки, дотримання і виконання яких забезпечується державою» [МК, с. 321]. Іншими словами, сферою застосування права виступають суспільні відносини, які детермінуються державою. І у такому розумінні право постає індиферентним відносно добра і зла. Отже, в основі суперечності між цими регулятивними механізмами лежать відмінності між суспільством і державою, між їхніми цілями та інтересами, між самою їхньою природою і призначенням.

Однак для моралі і права існують і спільні цілі й завдання. Їх зумовлює онтологічний статус цих феноменів як механізмів виконання регулятивних функцій узгодження прагнень та інтересів людей, механізмів гармонізації індивідуальних і суспільних потреб. Необхідність у цих механізмах носить цілком об'єктивний характер. Адже людина, як свого часу писав С.Л. Франк, живе в суспільстві не тому, що так жити зручніше, а тому, що тільки у якості члена суспільства вона може відбутися як Людина, подібно до того, як листок може бути листком тільки цілого дерева.

Крім того, і мораль, і право породжують специфічні форми суспільної свідомості – відповідно моральну і правову, які разом і поряд з політичною, релігійною, філософською, економічною, екологічною та іншими формами суспільної свідомості виступають потужними засобами ефективної реалізації норм і вимог цих важливих суспільних феноменів. Саме моральна і правова форми суспільної свідомості мають вважатися специфічними ціннісними екзистенціалами, які забезпечують бездоганне дотримання значною більшістю людей прийнятих у даному соціумі принципів норм і вимог моралі і права без застосування визначених санкцій та без остраху можливого їх застосування.

При цьому моральна свідомість постає потужним гальмом на шляху тих и інших спокус, які могли б спонукати людину здійснити якісь неприйнятні дії і вчинки чи дотримуватися характеру поведінки, що суперечить прийнятим нормам. У цьому відношенні мораль уявляється домінуючим чинником, який під дією тільки самої можливості суспільного осуду стримує людину від тих чи інших порушень. Цінність моралі й моральної свідомості істотно посилює ще й існування таких характерних рис людини, як совість та відповідальність.

Вони формуються в системі сімейного виховання і потім закріплюються в системі освіти до рівня категоричного імперативу і установленої норми життя. Однак через складну природу людини як істоти біологічної і соціальної у неї час від часу біологічне може переважати соціальне, провокуючи її на вчинки й поведінку, які не відповідають суспільно прийнятим нормам. Тут уявляється доречним навести відомий вислів Козьми Пруткова про те, що «если нельзя, но очень хочется, то можно». Не секрет, що практично кожна людина хоча б інколи знаходила у ньому виправдання своїм діям і поведінці.

Залежно міри порушення і характеру шкоди, нанесеної іншій людині чи суспільству, і мають застосовуватися чи то суспільний осуд, чи санкції, передбачені певною нормою права. Цінність їхньої взаємодії полягає як у можливості варіювання, так і у поліфункціональному характері санкцій моралі і права. Йдеться перш за все про їх виховну спрямованість.

Вся історія людської цивілізації переконливо свідчить про принципову недосконалість людини, яка породжує й недосконалість суспільства, а отже й таких його регулятивних механізмів, як мораль і право. Не випадково існують своєрідні системи професійної, національної, класової чи іншої «моралі». Право, хоча й декларується як чинник соціальної справедливості, насправді виступає відображенням цілей, прагнень та інтересів правлячих кіл. А у них своє розуміння сенсу справедливості. Не випадково ж прийнято вважати, що справедливість – це етична, а не юридична категорія. До речі, відмінності у її трактуванні також виступають одним із джерел суперечності взаємодії моралі і права, в тому числі і в умовах сучасного суспільства.

Справедливість же сама по собі виступає однією із загальнолюдських, або, як інколи говорять, одвічних цінностей. Але в координатах цієї системи цінностей вона існує тільки як ідеал, оскільки досить часто те, що уявляється справедливим для однієї людини, інша вважає кричущою несправедливістю. І подібні ситуації можуть ставати приводом для конфліктів. Тому завдання аналізу суперечності взаємодії моралі і права в сучасному суспільстві не слід обмежувати лише констатацією наявності цих суперечностей. Набагато кориснішим уявляється пошук ефективних шляхів і засобів розв'язання цих суперечностей. Цінність же такого пошуку пов'язана з прищепленням кожній людині почуття її особистої відповідальності за дотримання нормальних взаємовідносин в суспільстві. Вона має стати обов'язковою нормою життя.

Раніше нам вже доводилося писати, що «відповідальність як норма життя може сформуватися лише за умов певної гармонізації відносин між людиною і суспільством» [3, с. 126]. А така їх гармонізація і виступає метою розв'язання суперечності взаємодії моралі і права, які самі по собі постають механізмами цієї гармонізації. Можливість же гармонізації цих відносин вже має вважатися однією з цінностей нашої цивілізації, оскільки навіть просто міжособистісне спілкування являє собою одну з важливих життєвих потреб людини. Більш того, за великим рахунком, воно часто може виконувати функцію забезпечення взаємопорозуміння між людьми. Не випадково А. де Сент-Екзюпері писав про розкіш людського спілкування. Плідність же цього спілкування та його роль в ефективному здійсненні людьми спільної діяльності істотною мірою визначає необхідність існування, характер та умови застосування санкцій, передбачених нормами моралі і права. Вважаємо, що їх застосування не повинне знецінювати самі феномени моралі і права. Вони мають виходити з поваги до людської особистості й не принижувати її гідності.

Таким чином, ціннісні вектори взаємовідносин і взаємодії моралі і права повинні бути спрямовані на гармонізацію взаємовідносин індивідів між собою і з соціумом й на узгодження їх цілей, прагнень та інтересів. При цьому завдання з гармонізації та узгодження, а також шляхи і способи їх розв'язання мають

носити характер орієнтування людини у соціокультурному просторі, в нормах і правилах поведінки, а не характер якогось її залякування санкціями за можливі порушення цих норм і правил. Тільки у такому разі мораль і право у їхній взаємодії виконуватимуть роль не тільки механізмів ефективного існування й розвитку людини і суспільства, а й ціннісних чинників їх життєзабезпечення.

В сучасному розумінні сенс самого поняття цінності вказує на особливу значущість для індивіда або певної спільноти тих чи інших предметів, ідей та відносин. Отже, цінностями можуть виступати предмети і явища, певні риси, якості та характеристики дійсної чи уявної реальності, відносно яких у людини виникає установка глибокого прийняття і крайньої бажаності. Іншими словами, все, що існує у світі чи навіть в людській уяві, може слугувати об'єктом ціннісного ставлення. Цілком природно, що гармонія взаємовідносин людини і суспільства, сприятливі умови плідної співпраці учасників спільної діяльності дійсно є вкрай бажаними для будь-якого соціуму. Тому вони постають одними з важливих життєвих цінностей. Разом з ними суспільними цінностями можна вважати також і механізми, які забезпечують сприятливі умови співіснування і спільної діяльності людей в даному суспільстві.

Однак необхідно підкреслити, що мораль і право як основні елементи в системі цих механізмів мають розглядатися з ціннісних позицій не самі по собі, а тільки у проявах їхньої загальної спрямованості та практики їх застосування. На наше глибоке переконання, тільки гуманістичний характер моральнісних норм і принципів, реальна демократія і громадянське суспільство та рівність всіх перед законом разом з рівністю можливостей для кожної людини можуть гарантувати ціннісне сприйняття норм моралі й права. Водночас ці умови виявляються вкрай необхідними також і для забезпечення суспільної злагоди й довіри людей до влади.

Формування ціннісних векторів у просторі несуперечливої взаємодії моралі і права має розглядатися як одне з визначальних завдань системи освіти, насамперед вищої школи. Воно повинно пронизувати буквально всі її функції – навчання і виховання студентів, їх особистісний розвиток і соціалізацію.

Список використаних джерел

1. Краткий философский словарь. Под ред. А.П. Алексеева. – М.: Проспект, 2001. – 496 с.
2. Морфологія культури : тезаурус / за ред. В.О. Лозового. – Харків: Право, 2007. – 384 с.
3. Пономарьов О. С. Відповідальність в системі професійної компетентності фахівця: навч.-метод. посібник / О.С. Пономарьов, М.К. Чеботарьов. – Харків: Підручник НТУ «ХП», 2012. – 220 с.

*О. Г. Данильян,
доктор філософських наук, професор,
завідувач кафедри філософії,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого,*

*О. П. Дзьобань,
доктор філософських наук, професор,
професор кафедри філософії
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого,
м. Харків, Україна*

ІНФОРМАЦІЙНЕ СУСПІЛЬСТВО: МОРАЛЬНО-ЕТИЧНІ АСПЕКТИ ФУНКЦІОНУВАННЯ

Роль інформаційних технологій в суспільному розвитку сьогодні є особливо значущою. При цьому мова йде не просто про змінені технологічних умовах буття, що спрощують виробництво, комунікацію, навчання та інші види діяльності людини, а про принципово новий сенс звичних понять, серйозне переосмислення цінностей і зміну способу життя людини.

Впровадження інформаційних технологій призвело до трансформацій у всіх сферах соціального буття внаслідок чого виникають нові моральні проблеми і загострюються старі, посилюється протистояння між традиційними та інноваційними цінностями. Гостро стоять питання опосередкованого спілкування, комп'ютерної

злочинності, інформаційної безпеки, контролю над особистим життям, відповідності поведінки індивіда в реальному й віртуальному просторах, створення віртуальних (псевдо) особистостей тощо.

Необхідність застосування та використання інформаційних технологій безсумнівна, але вона вимагає обов'язкового нормативного регулювання, пов'язаного із застосуванням моральних вимог в новому соціально-комунікативному контексті. Тому суспільство очікує від гуманітарної науки переосмислення процесів, що відбуваються, винесення ціннісних вердиктів з їх приводу і вироблення моральних норм стосовно нових можливостей, які відкрилися у зв'язку з розвитком інформаційних технологій, і відповідно нових проблем.

Очевидним є факт, що мораль володіє абсолютними властивостями. Добро виявляється як істина в ідеалі, правда в ідеалі, краса в ідеалі, вищий синтез цих вищих ідеальних цінностей, що втілюється реально творчою діяльністю суспільно-історичної людини у всі можливі блага в новому, олюдненому світі і новій же, олюдненій людині. Як вищий ідеальний синтетичний принцип, добро і є вищий принцип усілякої людської діяльності взагалі.

Ведучи мову про абсолютні духовні цінності, слід звернути увагу на відмінність в їх положенні і навіть значенні в основних сферах духовного життя людини: релігії, науці, мистецтві. У кожній сфері домінує один з цих компонентів, але в них присутні і його партнери, які, проте, видозмінюють своє значення, пристосовуючись до домінанти.

Розглянемо духовно-етичну ситуацію інформаційного суспільства, викликану зіткненням традиційних моральних цінностей, внаслідок чого відбулися катастрофічні трансформації у сфері людського духу. Сьогодні є усі підстави констатувати, що екзистенційне відчуження, коли відносини стають несправжніми, штучними, перетворило людей на егоїстів.

Справжні людські відносини є однією з провідних проблем екзистенційної філософії, яка самим своїм пошуком засвідчила про серйозні духовні й етичні проблеми у цій сфері. Невирішені ще в першій половині ХХ ст. проблеми несправжнього спілкування екстраполювалися на духовну ситуацію інформаційного суспільства, де набули загрозливого характеру. У інформаційному

суспільстві, де встановлюються короткострокові звязки між людьми, ця недостовірність досягає значних розмірів. Сьогодні спостерігається втрата достовірності буття, відчуження й абсурдність, які приносять засоби масової комунікації.

Можна виділити, вслід за О.Панаріним, дві головні ознаки, що характеризують етичний стан сучасного суспільства постмодерну: байдужість до природи і байдужість до моралі. Ці головні властивості нової моралі цілком визначають зовнішність інформаційного суспільства. Традиційна ж мораль вибудовується на благоговійному відношенні до природи і на шанобливому відношенні до етичних цінностей попередніх поколінь.

Сучасне становище є таким, що інформаційні потоки не сприяють збереженню цінностей культури, а сприяють їх розтраті. Основна проблема полягає в тому, що комунікація стала несправжньою, принципи діалогізму втратили свою морально-етичну суть.

Інтенсивність трансформаційних процесів у різноманітних сферах життя досягла дуже високих темпів. Формується новий образ соціокультурної дійсності, в якій на передній план виходять комунікативні стратегії. Сьогодні вчені-гуманітарії ведуть мову про комунікацію в термінах «онтології культури», а «комунікативну онтологію» вважають основою соціальної реальності. Людське існування через свою дискретну множинність і одночасну сутнісну гомогенність «одиниць», обумовлює необхідність комунікації. Об'єктивно вона постає як необхідність кореляції, взаємоузгодженості окремих актів активності в цілісний потік життя: від початково колективного несвідомого утвердження себе в суцюзому до неясно мерехтливого майбутнього самоцентрованого людства.

У контексті інформаційного суспільства комунікація зводиться до використання вже готової інформації, що не потребує осмислення, переживання, відчуття. Тому сучасні дослідники стосовно сфери комунікації використовують навіть термін «зомбування». Сучасна суб'єкт-суб'єктна комунікація все більше нагадує відносини людей «зомбованих» соціальним «прогресом», особливо невмотивованими цілями і програмами.

Отже, моральні колізії інформаційного суспільства мають свій витік у ціннісних підставах цього суспільства, які входять в конфлікт

з традиційними моральними цінностями. Інваріантними ціннісними установками інформаційного суспільства можна вважати наступні: високий ступінь індивідуальної і соціальної мобільності; ціннісний релятивізм; розпад ієрархічних структур в політиці і моралі; переведення дескриптивної інформації в технологічну; зведення комунікації до безособової трансляції готової інформації.

Ці установки вступають в конфлікт з традиційними моральними цінностями, які виглядають як: високий ступінь укоріненості в духовній і географічній архітектоніці рідного ландшафту; моральний абсолютизм; прихильність ціннісної ієрархії в політиці і моралі; прагнення до сенсу, а не інформації; прагнення до етично відкритого типу спілкування.

Традиційні цінності засновані на етично-аскетичних ідеях і принципах, тоді як ціннісні установки інформаційного суспільства є гедонізмом.

Таким чином, основна моральна проблема інформаційного суспільства полягає в тому, що комунікація перестала бути справжньою. Інтенсивність інформаційних потоків, швидка зміна ціннісних і ідеологічних пріоритетів, ставка на фактичність і сенсаційність, байдужість до духовних цінностей призводять до того, що комунікація стає формальною і вихолощеною, позбавленою людського начала.

Міжособове відчуження, яке було відмічено екзистенціалістами на рівні спілкування між окремими людьми, в епоху інформаційних технологій набуло глобального характеру, загрозливого основам людського буття. Характерна для інформаційного суспільства несправжня комунікація породжує ще одну моральну проблему – проблему самотності.

Отже, несправжнє спілкування, відчуження, самотність – моральні вади сучасного інформаційного суспільства. У цій ситуації особливу гостроту і необхідність набуває відродження базових етичних принципів і етичних першооснов людського буття і культури.

Резюмуючи, зазначимо, що основні духовно-етичні кризові процеси, що відбуваються в сучасній інформаційній цивілізації, пов'язані якраз з гіпертрофованим технічним розвитком людства, і далеко не в останню чергу з безконтрольним і хаотичним зростанням інформації в сучасному суспільстві. Можна сказати, що

стало аксіоматичним наступне положення: сучасна моральна ситуація склалася внаслідок дистанції, яка дедалі збільшується, між науково-технічним прогресом і етичним станом суспільства.

Сучасність кидає виклик не тільки традиційним моральним інститутам культури, вона кидає виклик самій раціональності, раціоналістичному світогляду, який зараз переживає важкі часи.

Зубожіння духовного буття на тлі гігантського зростання інформації, про яке говорять і пишуть в засобах масової інформації, свідчить про те, що інформаційне суспільство не є безпроблемною й позитивною реальністю, про яку говорять його апологети, а розкриває новий рівень моральної безвиході і суперечностей, яких не знали попередні епохи. Зазначене зубожіння розкриває наявність проблем, які доречно позначити в термінах традиційної етичної теорії як моральні дилеми. У певному значенні можна сказати, що моральні дилеми інформаційного суспільства пов'язані з певними формами кризи культури у дослідженні яких і вбачається перспективність наукових доробок стосовно описаних тут проблем.

О. Г. Ярема,

*кандидат юридичних наук, доцент, доцент
кафедри адміністративно-правових дисциплін, адвокат,
Львівський державний університет внутрішніх справ*

М. О. Фок,

адвокат, м. Львів, Україна

ОСНОВИ СПІВВІДНОШЕННЯ ПРАВОВИХ ТА МОРАЛЬНИХ НОРМ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Стрімкий розвиток та вдосконалення соціально-інформаційних процесів в Україні сьогодні вимагає підвищеної уваги до розуміння рівня соціальної організації та ролі морально-правових цінностей у формуванні якісного інформаційного суспільства.

Правовими основами інформаційного суспільства є чинна нормативно-правова база, з допомогою якої регулюються права та свободи громадян в інформаційній сфері та захист таких прав від негативного впливу інформації.

Кожному етапу розвитку суспільства характерні його особливості, які відображаються в загальних нормах поведінки, взаємозв'язках, взаємовідносинах та певній системі цінностей. В науці прийнято вважати, що інформаційне суспільство формується на основі трьох складових: гуманітарної, технологічної та правової.

Гуманітарна складова – формує моральні засади інформаційного суспільства. Адже часто виникає соціальна потреба для подолання різних протиріч між певними інтересами особистостей, а моральна норма тут виступає як відповідна суспільна реакція на вказану соціальну потребу.

Технологічною складовою інформаційного суспільства виступають інформаційні та телекомунікаційні технології, які покликані формувати умови та підвалини для вільного обігу інформації і знань в суспільстві, що сприяє його розбудові.

Правовими основами інформаційного суспільства є чинна нормативно-правова база, з допомогою якої регулюються права та свободи громадян в інформаційній сфері та захист таких прав від негативного впливу інформації.

Право та мораль це дві рівнозначні категорії, що здійснюють вплив на формування держави, утвердження певних цінностей для розвитку суспільства. Вони постійно перебувають у взаємодії і доповнюють одне одного.

У всі часи точиться суперечка щодо оцінки регуляторного впливу на суспільні процеси норм моралі і норм права, не втратила вона актуальності і в інформаційному суспільстві. Досліджуючи сутність моралі та права можна зазначити, що вони виникають із соціальної потреби, їх норми завжди є фіксацією того що існує в суспільстві, і на цій основі вироблення того як повинно бути. Основна мета як норм моралі так і норм права полягає у забезпеченні порядку у суспільстві та державі [1, с. 84].

Мораль і право мають багато спільного. Головні їх спільні риси в тому що як мораль так і право входять до змісту культури суспільства, є ціннісними формами свідомості, мають нормативний зміст та служать регуляторами поведінки людей. В основі єдності моралі та права знаходяться соціально-економічні інтереси, культура суспільства та прагнення людей до ідеалів свободи та справедливості.

Мораль об'єднує та гармонізує загальний порядок з індивідуальною своєрідністю самої людини. Головною особливістю моралі є те, що її принципи, правила та норми мають загальне значення, їх виконання є внутрішньою потребою кожної людини, що контролюється суспільством. Найбільш повно проявляються спільні риси моралі та права в етико – правових конструкціях прав людини, що проявляються у фактичному співпадінні деяких правових та моральних норм. Держава, політичний устрій суспільства виступає як основа системи моральних та правових обмежень, що закладають основу морально -правових вчинків і діянь.

Моральні норми в праві виконують подвійну роль. По-перше, на їх основі виробляються нові і вдосконалюються існуючі юридичні норми. По-друге, вони виступають як критерій якості права і правозастосовальної практики. Традиційні загальнолюдські цінності добра, істини, обов'язку, честі та гідності через посередництво моралі закріплюються сучасному українському та міжнародному законодавстві. Ступінь закріплення в законодавстві моральних цінностей являється показником рівня розвитку права та суспільства. Таким чином, мораль є основою гуманізму в громадському та державному житті, основою гуманізму в праві [1, с. 211].

Необхідно зазначити, що як моральна норма так і правова розраховані на багаторазове використання невизначеною кількістю осіб. Правомірна поведінка особи передбачає добровільне дотримання норм права та норм моралі. Процес зближення і, у кінцевому підсумку, злиття моралі і права у форму свідомості, котра буде регулювати поведінку людей і громадський порядок, носить довготривалий та складний характер. І сприяти цьому процесу у вирішальній мірі мусить кодифікація моральних принципів та їх виконання як самого незаперечного закону [2, с. 18].

При дослідженні права та моралі не можна не відмітити їх відмінних рис. Необхідно зазначити, що як моральна норма так і правова розраховані на багаторазове використання невизначеною кількістю осіб.

Суттєві відмінності між правом та мораллю полягають у способі їх формування. Отже, правові норми формуються державою і відображають її законодавчу політику, а моральні норми формуються

самим соціумом і залежать від уявлень про добро і зло, що відповідають певному етапу історичного розвитку суспільства.

Право та мораль це дві рівнозначні категорії, що здійснюють вплив на формування держави, утвердження певних цінностей для розвитку суспільства. Вони постійно перебувають у взаємодії і доповнюють одне одного.

Тому, проаналізувавши основні положення формування правових та моральних норм в сучасному інформаційному суспільстві можна сформулювати такі основи їх взаємодії:

- право та мораль це дві взаємодоповнюючі ціннісно-нормативні системи з допомогою яких здійснюється регулювання суспільного життя;

- право в інформаційному суспільстві виступає як державний регулятор, а мораль базується виключно на внутрішньо-психологічних засадах свідомості та не має обов'язкових зовнішніх проявів.

Отже, за допомогою права та моралі забезпечується збалансований порядок у сучасному інформаційному світі. Однак сформована історично суспільна мораль як система цінностей потребує відповідного захисту держави, та закріплення правовими нормами.

Інформаційне суспільство сьогодні вимагає зміни орієнтирів та постулатів з особистих на загальнолюдські і відповідно на цій основі формування нової інформаційної культури і норм суспільної моралі.

Тому держава в умовах розвитку інформаційного суспільства зобов'язана здійснювати комплексну державну політику в інформаційній галузі, з формуванням єдиної системи забезпечення захисту моральних засад суспільства, недопущення впливу негативної інформації на суспільну думку, запобігання пропаганди жорстокості та насильства, поширення інформаційної продукції, що має негативний вплив на суспільну мораль.

Список використаних джерел

1. Загальна теорія держави і права : підручник / М. В. Цвік, В. Д. Ткаченко, Л. Л. Богачова та ін; за ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришина. Харків: Право, 2002. 432 с.
2. Кузьмичев А. Проблемы морали или права? Служба кадров. 2011. № 5. С.18– 24.

*М. В. Савчин,
доктор психологічних наук, професор,
завідувач кафедри психології,
Дрогобицький державний педагогічний
університет імені Івана Франка,
м. Дрогобич, Україна*

ПРОЦЕДУРИ КОНТРОЛЮ НАД ДИСКУРСАМИ ЯК МЕХАНІЗМ ФУНКЦІОНУВАННЯ ВЛАДИ

Метааналіз функціонування влади показує, що її діяльність може бути адекватно чи неадекватно спрямована, в її механізмах представленні істинне і неістинне, справедливе і несправедливе, маніпулятивне. Одним з таких механізмів є механізм постмодерністського керування дискурсами, як особливе духовне налаштування, ідеологічна орієнтація тексту (події, явища), що володіє зв'язаністю та цілісністю і зануреністю в соціально-культурні, соціально-психологічні чи інші контексти. У постмодернізмі під дискурсом розуміють як загальну ідею про структурованість мови відповідно до патернів, які зумовлюють висловлювання людини в різних сферах соціального життя («медичний дискурс»; «політичний дискурс»). Дискурс – як особлива лексика, семантика, синтаксис, прагматика («мова в мові»), що проявляються як ідеологія комунікативних актів, мови і текстів [6, 7, 4] як складне комунікативне явище, складна система ієрархій, знання. Дискурс, окрім тексту, включає екстралінгвістичні фактори (знання про світ, погляди, настанови, цілі адресатів тощо) як ідеологічні настанови, врахування яких необхідне для розуміння тексту.

М. Фуко [6, 7] вперше висунув ідею про необхідність включення дискурсу в контекст розгляду владних відносин. Дискурс як «сітка» мовлень, текстів і практик організовані таким чином, що суб'єкт вступає в стосунки з іншим суб'єктом тільки зайнявши певне місце у відповідному дискурсі (економічному, культурному, статевому та ін.). У такий спосіб, завдяки наявності в дискурсі явних і прихованих, активних і пасивних елементів реалізується влада як мережа (сітка) стосунків сили, які виходять з неоднорідних

точок, роздислокованих у всьому соціальному просторі [1, 4, 5, 9]. Ці стосунки сили не локалізуються в єдиному і визначеному центрі, який здійснював би універсальне змушування, а навпаки, виходять з багаточисельних осередків насилля у соціальному просторі, діють анонімно і завжди відсилають до чогось іншого. Влада діє не в якості явного агента, навіть групового, який би змушував інших суб'єктів до вигідних йому дій, а інкорпорована у практику (способах розмови, організація простору і повсякденності в економічній, статевій практиці тощо), яку здійснюють суб'єкти певного статусу.

Владні відношення включаються в економічні, культурні, теоретичні, сімейні, статеві та ін. стосунки. Ці відносини одночасно інтенціональні і несуб'єктні, тобто кожен агент переслідує певну мету та діє з розрахунку, які не ґрунтуються на рішенні індивідуального суб'єкта. Влада анонімна, у неї немає «штабу» чи групи, яка б контролювала всі соціальні та державні апарати. Практики владної фігури чи інстанції в свою чергу всередині також пронизані владними відношеннями, які їх контролюють. Влада організовує деспозитиви – «гетерогенні ансамблі» апаратів, що пригнічують і визначають суб'єкта, який має потенційну можливість індивідуалізуватися, протидіючи їм і свідомо використовуючи їх. Влада завжди передбачає наявність спротиву, що також володіє множинністю не локалізованих осередків.

М. Фуко [6; 7] спеціально аналізує процедури контролю над дискурсами, виділяючи три групи: зовнішні, внутрішні та диференціювання (просіювання) суб'єктів. До першої групи – зовнішніх процедур, які встановлює група людей, одна людина чи вони виникають стихійно, відносяться:

- 1) заборона, коли силовим способом обмежується сфера (проблематика) тем, на які не можна висловлюватися чи публічно заявляти;
- 2) упереджений чи неупереджений розподіл існуючого (фактів, подій, процесів) й неіснуючого чи навпаки, нехтування існуючим та проголошення неіснуючого існуючим;
- 3) протиставлення істинного і неістинного, наприклад, у наш час істинним є те, що науково обґрунтоване, що ґрунтується на наукових фактах, одержаних в дослідженнях, а те, що науково не обґрунтовується,

вважається не істинним; правовий дискурс ґрунтується на знанні про людину і суспільство, а те, що не враховує знання про права людини та соціальні інтереси, розглядається не провочинним.

До другої групи – внутрішніх процедур контролю відносять ті, що здійснюється самими дискурсантами. До них відносять:

1) коментування подій, фактів, новин, що виконує функцію збереження висловленого в ньому смислу, своєрідного навігатора у величезній кількості подій, фактів, новин;

2) регулювання автором дискурсу з метою забезпечення його «невипадковості», яку суспільство не може допустити, прийняти чи дозволити;

3) наявність підходу, концепції як сфери об'єктів, методів, тверджень, правил, технік та інструментів, які вважаються істинними та реалізується у системі влади.

Третя група процедур – «просіювання» (сортування) суб'єктів, коли одні особи дають можливість висловлюватися на певні теми, проголошувати певні ідеї, повідомляти про новини чи факти, а іншим це не дозволяють. До цієї групи відносять:

1) ритуал (церемонія) як дотримання певного етикету, правил поведінки: субординації, заняття позицій, наприклад, на з'їздах, зборах, нарадах, на сесії;

2) дискусійні товариства – групи осіб, що володіють привілейованим правом на той чи іншій дискурс (політики, депутати, посадові особи), існування яких забезпечується дотриманням певних принципів та організації суб'єктів в групу (товариство, суспільство);

3) доктрини як сукупність заявлених принципів (світогляд, політична доктрина, національна ідея) які необхідно наслідувати, втілювати в реальне життя. У такий спосіб здійснюється контроль над суб'єктами дискурсу, щоб у своїй роботі ті слідували встановленій системі, бо в противному випадку вони будуть виключені з дискурсу;

4) соціальне присвоєння дискурсів, що пов'язане з тими чи іншими стратифікаціями, диференціаціями в суспільстві. Вважається, що людина може мати право про щось заявити чи сказати залежно від статусу, освіти, фінансового стану, влади, авторитету. Не все, що може сказати багатий, може сказати бідний, що може

сказати вчений, не може сказати неосвічена людина, що може сказати керівник, не може сказати підлеглий.

Отже, контроль з дискурсами є фундаментальним механізмом і засобом функціонування влади. Так, з метою володіння владою над іншими людьми, групами, суспільством взагалі незалежно від об'єктивного стану речей особи, які реалізують владу, відділяють істинне від наперед заданого неістинного, коли дещо просто оголошується істинним чи неістинним, без фактичної перевірки на істинність, обмежується право на дискурс, створення ситуації креативного хаосу, який важко збагнути, проконтролювати, опанувати. Розуміння та врахування дії цього механізму дозволяє громадянам ефективніше контролювати владу та не піддаватися її маніпулятивним впливам.

Список використаних джерел

1. Ашкерев. А.Ю. Проблема взаимоотношений человека и власти в работах Мишеля Фуко // Вестник РАН. – 2002. – №3 – С. 241 – 244.
2. Бабаян В.Н. Критический анализ теории дискурса в плане учёта молчащего наблюдателя // Ярославский педагогический вестник. – Ярославль: ЯГПУ имени К.Д. Ушинского, 1997. № 2. – С. 30 – 32.
3. Гутнер Г.Б., Огурцов А.П. Дискурс // Новая философская энциклопедия / Ин.т философии РАН; Нац. обществ.-науч. фонд; Предс. научно-ред. совета В.С. Стёпин, заместители предс.: А.А. Гусейнов, Г.Ю. Семигин, уч. секр. А.П. Огурцов. – 2-е изд., испр. и допол. – М.: Мысль, 2010 – С. 131-132.
4. Йоргенсен М., Марианне В., Филлипс Луиза Дж. Дискурс-анализ. Теория и метод / Пер. с англ. – 2-е изд., испр. – Харьков: Изд-во «Гуманитарный центр», 2008. – 352 с.
5. Фрейзер Н. Фуко о современной власи: эмперические прозрения и нормативная путаница / Пер. с англ. В. Макарова // Неприкосновенный запас: дебаты о политике и культуре. – 2013. – № 2. – С. 27 – 47.
6. Фуко М. Воля к истине. По ту сторону знания, власти и сексуальности. – М.: Магистериум-Касталь, 1996. – 374с.
7. Фуко М. Порядок дискурса // Воля к истине: по ту сторону знания, власти и сексуальности. Работы разных лет / М. Фуко. – М.: Касталь, 1966. – 488 с.
8. Чернявская В.Е. Дискурс / под ред. М.Н. Кожиной // Стилистический энциклопедический словарь русского языка. – Москва: Флинта: Наука, 2003. – С. 53 – 55.

9. Шапочкин Д.В. Политический дискурс: когнитивный аспект: монография /Д.В. Шапочкин; Министерство науки и высшего образования Российской Федерации, Тюменский государственный университет, Институт социально-гуманитарных наук. – 2-е изд., перераб. и доп. – Тюмень: Издательство Тюменского государственного университета, 2018. – 292 с.

Д. А. Воропаев,
кандидат юридических наук, старший преподаватель
кафедры теории и истории государства и права,
учреждение образования «Академия Министерства
внутренних дел Республики Беларусь»,
г. Минск, Республика Беларусь

ПРАВО И ДРУГИЕ СОЦИАЛЬНЫЕ НОРМЫ В ПРОЦЕССЕ СОЦИАЛИЗАЦИИ ИНДИВИДА

Тема выявления причин и условий противоправного поведения индивида не нова в специальной юридической литературе. Однако, тот факт, что преступность по-прежнему остается одной из важнейших социальных проблем, свидетельствует о том, что эффективного ее решения до настоящего времени не найдено. В своей работе мы хотели бы обозначить еще один аспект, учет которого, по нашему мнению, может поспособствовать построению устойчивого правопорядка.

Хотелось бы начать с того, что индивид в процессе социализации знакомится с правилами поведения, существующими в окружающем социуме, и усваивает их, включаясь в него, либо наоборот отрицает их и тогда, чаще всего, становится изгоем. Правила усваиваются своего рода пластами, содержание каждого из которых обусловлено, прежде всего, возрастом и окружением социализирующегося индивида.

Первым таким пластом являются моральные нормы, основанные на представлениях общества о добре и зле, низменном и благородном, справедливости и бесчестии. Поступки в соответствии с господствующей в обществе моралью (нравственностью) одобряются, не соответствующие – вызывают порицание. Носителем

моральных норм выступает ближайшее окружение индивида, как правило, родители и близкие родственники (*значимые другие* в терминологии П. Бергера и Т. Лукмана). А усваивать их человек начинает с самого раннего возраста. Как следствие, именно массив моральных правил становится ценностным фундаментом для последующего формирования личности.

По мере взросления индивид выходит из ближайшего, весьма ограниченного круга общения и попадает в различные социальные группы, транслирующие собственные правила поведения, действующие в ней и за ее пределами. Так, помимо новых норм морального свойства в дошкольном учреждении образования маленький человек может познакомиться с таким важным видом социальных норм, как обычаи и традиции. Как правило, они связаны с праздниками, памяtnыми датами и днями. Отсутствие рефлексии первичных смыслов последовательности действий и ритуалов, имеющих место во время праздничной церемонии, не мешает усвоению соответствующих моделей поведения. Так формируется еще один слой правил поведения, содержанием которого выступают обычаи.

Следующим этапом социализации традиционно выступает школа. Важным источником правил для формирования личности на данном этапе может стать такой социальный регулятор, как религия, что может быть связано, например, с посещением воскресной школы, соответствующих религиозных учреждений. Кроме того в это же время ребенок начинает активно посещать спортивные секции, кружки, может вступать в различные общественные объединения. Так, помимо новых правил морального свойства, обычаев, традиций, религии в жизни человека появляются корпоративные нормы – правила поведения, действующие внутри общественных организаций, объединений, союзов и партий.

Как итог, к моменту наступления полной дееспособности (совершеннолетия) индивид располагает достаточно обширными знаниями о правилах поведения в социуме, в значительной степени интегрирован в него. Однако, важнейшее значение для полной социализации личности имеет усвоение правовых норм, которые до определенного возраста не играют сколь-либо важной роли

в жизни человека. По сравнению с моралью, обычаем, религией, корпоративными нормами нормы права обладают важнейшим отличием, которое состоит в возможности их реализации, в том числе, вопреки воле индивида с применением при необходимости мер государственного принуждения, что может оказаться для него весьма болезненно.

В целом возможны два крайних варианта развития событий. В идеале усвоенные на более ранних этапах правила поведения из различных слоев содержательно совпадают и дополняют друг друга, тем самым формируя убежденность лица в единственно возможной модели поведения в соответствующей ситуации. Если вектор их действия соответствует содержанию правовых предписаний, которые актуализировались для лица как хронологически последний и самый жесткий регулятор, то индивид безболезненно завершит процесс социализации. Более того, представления такого человека о праве могут быть весьма наивны, находится на бытовом уровне, что, тем не менее, никак не отразится на правомерном поведении гражданина. Так, если от родителей, воспитателей в детском саду, с амвона церкви и партнеров по команде молодой человек слышал, что брать чужое без разрешения нельзя, то и по достижении возраста, с которого возможно наступление административной и уголовной ответственности за хищение, существование соответствующих административно-правовых и уголовно-правовых запретов ни окажет практически никакого влияния на поведение человека. Более того, вероятно только укрепит его убежденность в правильности собственных действий за счет их положительной оценки со стороны государства.

Противоположное положение вещей заключается в том, что правила поведения, усвоенные в рамках различных социальных регуляторов, могут содержательно противоречить друг другу и, образно говоря, «тянуть» индивида в разные стороны, как в известной басне И. А. Крылова. И еще хуже, если и сформировавшиеся у лица представления о морали, и известные ему обычаи, традиции, и религиозные предписания прямо противоречат требованиям нормативных правовых актов. В такой ситуации индивид оказывается, как минимум, дезориентирован в выборе оптимального

варианта поведения, а, как максимум, весьма агрессивно настроен против общественного порядка и общества в целом, в т. ч. склонен к совершению противоправных действий. Ресоциализация такого лица является процессом длительным по времени, весьма ресурсозатратным и имеющим мало шансов на успех, т.к. сформировавшиеся с детства установки и ценности с трудом поддаются корректировке.

Изложенные выше соображения позволяют также обосновать нашу позицию, связанную с ответом на вопрос о том, необходимо ли законодателю учитывать требования иных социальных регуляторов при осуществлении нормотворческой деятельности. Полагаем, что соответствие нормативно-правовых положений принимаемого акта уже устоявшимся моделям поведения индивида выглядит наиболее удачным, разумеется, при возможности достижения целей правового регулирования. Человек, действуя по давно известным ему и многократно повторенным образцам и шаблонам, будет чувствовать себя достаточно комфортно, одновременно не нарушая правопорядок. Соответственно, принятие нормативных правовых актов, содержащих предписания, противоречащие морали, обычаям, религии требуют, во-первых, интенсивного доведения их содержания до сведения заинтересованных субъектов права, во-вторых, проведения серьезной разъяснительной работы для обоснования целесообразности их принятия.

Список использованных источников

1. Бергер, П. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания / П. Бергер, Т. Лукман. – М.: Медиум, 1995. – 323 с.

*М. А. Козловець,
доктор філософських наук, професор,
професор кафедри філософії та політології,
Житомирський державний
університет імені Івана Франка,
м. Житомир, Україна*

ПРАВОВА СОЦІАЛІЗАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ ТРАНЗИТИВНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО СОЦІУМУ

Під соціалізацією розуміють засвоєння особою культури й мови певної соціальної спільноти, відповідних способів мислення, форм раціональності й чуттєвості, прийняття норм, цінностей, традицій, звичаїв, взірців поведінки, за допомогою яких вона залучається до суспільства. Складовою єдиного процесу соціалізації є правова соціалізація – об'єктивно зумовлений процес взаємодії особи і соціального середовища, який передбачає формування правової культури і правосвідомості, опанування особистістю загальнообов'язкових правил поведінки – правових норм, навичок поведінки, що відповідають приписам нормативної системи права. У ході правової соціалізації відбувається освоєння людиною правових норм регуляції поведінки та розвиток її правової активності й перехід до повноцінної участі в функціонуванні громадянського суспільства і правової держави [1, 2, с. 214-215; 3, с. 124-142].

З філософсько-правового погляду правову соціалізацію можна розглядати як трансляцію соціально-правового досвіду від суспільства до окремої людини – істоти з природними (соціальними) та надприродними властивостями, через отримання знань про наявні соціально-правові норми й цінності, моделі правової поведінки тощо [4, с. 40-41]. Процес правової соціалізації охоплює всі можливі залучення до правової культури, виховання і навчання, правової освіти, за допомогою яких людина набуває соціальної природи і здатності брати участь у суспільному житті. Завдяки правовій соціалізації, з одного боку, відбувається мотиваційне і поведінкове пристосування особи до існуючих нормативних правових

стандартів, а з другого, – особистості надається свобода у виборі напрацьованих суспільством цінностей відповідно до власних переконань. При цьому можуть виникати певні спотворення, деформації, які призводять до появи правового нігілізму, кримінальних нахилів, асоціальної й антидержавної поведінки. Слід зазначити, що правова реальність постійно змінюється і, як наслідок, тягне за собою те, що правова соціалізація відбувається практично протягом усього життя людини.

Запозичаючи основні характеристики феномена соціалізації загалом, правова соціалізація має власну специфіку. По-перше, вона пов'язана з особливим статусом права в суспільстві, правових норм і цінностей відносно інших норм й цінностей, а також з проблемою праворозуміння як особливим способом соціальної діяльності, спрямованим на пізнання загальних закономірностей функціонування права. По-друге, правова соціалізація передбачає загальнообов'язковість правових норм, що застосовуються до всіх людей. За порушення закону, навіть за умов його незнання, передбачається відповідальність. Водночас цінністю права є те, що знання закону дозволяє кожному відстоювати свої права [5, с.186]. Результатом успішної правової соціалізації є адекватне функціонування людини в правовому полі.

Характер і зміст правової соціалізації визначаються типом суспільства, особливостями його політичної й правової культури. Так, для тоталітарних й авторитарних соціально-політичних режимів характерний такий тип соціалізації, коли принижуються або нехтуються права і свободи людини, індивідуальність особистості та її творчі здібності, пропагується винятковість державної влади, безумовне і беззаперечне підпорядкування особи державі. В демократичному суспільстві правова соціалізація за змістом та формою закономірно носить гуманістичний характер, ґрунтується й орієнтується на відповідні правові цінності та норми. Демократична держава зацікавлена в організації ефективної правової соціалізації своїх громадян. Це пояснюється необхідністю розвитку соціуму, організації взаємодії держави з громадянським суспільством, досягнення громадянами усвідомлення власної правової цінності [6, с.193-195].

У здійсненні правової соціалізації особистості вирішальне значення мають загальний стан економічних, політичних, соціокультурних й ідеологічних відносин у суспільстві та державі; ступінь суспільної правосвідомості в цілому і рівень автоматизму правової поведінки, що склалася; безпосереднє соціальне оточення особистості та вплив на неї формальних і неформальних груп; рівень правової пропаганди і юридичної освіти й самоосвіти; загальний стан законності й зокрема стан законності у галузі державного управління [2, с.215].

Роль правової соціалізації в сучасній Україні проявляється через розвиток в особи навичок вчиняти юридично значимі дії, визначати рівень правопорядку, впливати на динаміку розвитку суспільства в умовах державотворення та правотворення. Зазначимо, що основні характеристики перехідної правової системи транзитивного суспільства постають комбінацією сутнісних сил як попередньої, так і нової, що тільки формується : старі неправові й антиправові норми, авторитаризм у правотворчості й правозастосуванні співіснують з елементами анархії, тенденції конструювання – з елементами саморозвитку тощо. Так, нові правові норми чинної Конституції України зіштовхнулися зі старими неправовими, навіть й антиправовими нормами законів, прийнятих ще до проголошення незалежності. Окремі громадяни й групи українського суспільства, вступаючи в одні й ті самі новоутворення і соціальні відносини, але ще не врегульовані приписами нормативної системи, обирають такі форми, що відповідають передусім їх інтересам, які не завжди збігаються із загальносуспільними. Тому одним із найважливіших завдань законодавчої гілки влади є виявлення передусім суспільного інтересу та фіксація його у вигляді норм права.

Виокремлюють такі співвідношення відтворення інтересів суб'єктів суспільних відносин у нормах права: а) норми, що відображають загальносуспільний інтерес (ідеал, якого важко досягти); б) норми, які відображають інтереси більшої частини населення; в) норми, що відображають інтереси правлячої групи. В останньому випадку приписи нормативної системи права цілком закономірно сприймаються як недоцільні або несправедливі. Зрозуміло, що групи належності, чий інтерес ущемляються приписами норм

права, формують у своїх членів негативне ставлення до них. Відповідно, формуються у них й певні варіанти поведінки, зокрема, боротьба в складі групи та її організацій за скасування або реформування несправедливих норм; епатажне ігнорування приписів несправедливих норм на індивідуальному рівні; латентне, з метою уникнення юридичної відповідальності, ігнорування несправедливих норм на індивідуальному рівні [3, с.138-139].

Сьогодні існує нагальна проблема виявлення та взаємоузгодження об'єктивних інтересів соціальних груп, спільнот і суспільства загалом з подальшою їх фіксацією у вигляді нормативних приписів та відтворення на рівні системи права. Зрозуміло, що виникає й інша проблема – рівень усвідомлення потреб представниками різних соціальних груп та їх узгодження з інтересами інших спільнот людей. Особливо це стосується підприємців, бізнесменів, представників комерційного класу. Тому необхідним є проведення наукової експертизи чинного законодавства, особливо нових законодавчих актів, на предмет їх соціально доцільного взаємоузгодження реалізації інтересів усіх груп суспільства. За умови створення нормативної системи права, яка відповідає зазначеним вимогам і відповідно відображає складну сукупність соціально справедливих та взаємоузгоджених інтересів, приписи норми права особа значною мірою буде сприймати як систему внутрішніх переконань. Якщо ж певна форма регуляції заважає групі реалізувати мінімум потреб, необхідний для виживання, то члени цієї групи нерідко не дотримуються приписів права, у них формується негативне ставлення й до всієї нормативної системи права.

Другою особливістю правової соціалізації особистості в сучасному українському суспільстві є те, що вона відбувається в умовах хаосу, дезорганізації соціуму і його правової системи. Трансформаційні соціуми позбавляються традиційних політико-правових інститутів, а також інститутів статусно-рольової соціальної ідентифікації і потрапляють внаслідок цього в стан «хаосу», «дезорганізації». Дезорганізація перехідного суспільства і його правової системи, на думку польського дослідника Я. Щепанського, полягає в тому, що відбувається дезінтеграція інститутів, котрі не виконують завдань, для яких вони створені, послабленні механізмів

формального і неформального контролю, нестійкості критеріїв оцінок, появи зразків поведінки, що суперечать взірцям, визнаних припустими» [7, с.202].

Сьогодні українське суспільство перебуває у стані соціальної аномії – стані, який характеризується зруйнуванням однієї ціннісно-нормативної, правової системи та не сформованістю іншої. Характерною для нього є й соціальна деривація – обмеження або позбавлення доступу до матеріальних і духовних ресурсів, можливостей, які необхідні для задоволення основних життєвих потреб індивідів. Зазначені процеси безпосередньо впливають на формування правових навичок, переконань і звичок правомірної поведінки. У таких умовах певна частина громадян нездатна пристосуватися до нових політико-правових цінностей і норм, отримати новий статус і посісти належне місце в економічній й політичній структурах.

Ще однією особливістю правової соціалізації у перехідному суспільстві є амбівалентність правосвідомості людей, причини якої криються в інертності свідомості особи, нездатності її відразу звільнитися від системи ціннісно-правових встановлень попередньої епохи, котра може декларативно відкидатися особистістю, але продовжує існувати на рівні підсвідомості. Наприклад, незастосування вищої міри покарання проти убивць і гвалтівників розцінюється частиною українців як м'якотілість і небажання боротися з тяжкими злочинами, а її застосування – як жорстокість, порушення принципів гуманізму, норм міжнародного права. Часто носіями цих взаємовиключних точок зору виступають одні й ті самі люди.

Процес правової соціалізації особи ускладнений й низкою інших негативних чинників, зокрема, успадкованого від минулого засилля владі і безправ'ям населення; поширенням правового нігілізму і догматизму, відсутністю скільки-небудь значимого досвіду свободи, права і самоврядування, демократії і конституціоналізму, політичної і правової культури, підпорядкованим становищем суспільства у його відносинах з нічим не обмеженою і непідконтрольною владою та ін. До негативних наслідків можна додати й відсутність ефективного механізму реалізації правових норм, необхідної кількості підготовлених фахівців для проведення правової реформи, надання переваги у низці випадків під час

її здійснення вузьковідомчим, клановим чи навіть кримінальним інтересів, бюрократизм і корупція в управлінському апараті, несприятливі економічні й соціальні умови та ін. Зазначимо, що поряд із правовою соціалізацією під впливом несприятливих факторів може відбуватися і правова десоціалізація, викликана втратою цінностей, повним або частковим запереченням правових норм [5, с.186; 6, с. 193-197].

Відтак, успішна правова соціалізація особистості неможлива без створення реальних умов для її здійснення, без проведення правової реформи з метою створення єдиного, внутрішньо несуперечливого законодавства. Факт правової урегульованості суспільних відносин, спосіб правового впливу на них, визначення належної та дозволеної поведінки, різноманітні заборони – все це оптимізує процеси соціалізації.

Список використаних джерел

1. Правова соціалізація: монографія / І. М. Жаровська, Н. В. Ортинська, О. В. Парута, Л. В. Ярмол. – Львів: Ліга-прес, 2015. – 252 с.
2. Соціологія: підручник / М. П. Требін, В. Д. Воднік, Г. П. Клімова та ін.; за ред. М. П. Требіна. – Х.: Право, 2010. – 224 с.
3. Соціологія права : Навч. посіб. / О. М. Джужа, І. Г. Кириченко, В. С. Ковальський, С. М. Корецький та ін.; За заг. ред. О. М. Джужи. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – 288 с.
4. Парута О. Правова соціалізація особи як об'єкт теоретично-правового дослідження // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Сер.: «Юридичні науки», 2018. – № 889. – Випуск 1. – С. 37-41.
5. Нестеренко О. Особливості правової соціалізації внутрішньо переміщених осіб // Теорія держави і права. 2017. – № 5. – С. 185–188.
6. Жаровська І. Правова соціалізація на сучасному етапі розвитку правової науки // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Сер. : «Юридичні науки», 2016. – Випуск 850. – № 1 (850). – С.193–197.
7. Щепанський Я. Ю. Элементарные понятия социологии: Пер. с польс. / общ. ред. акад. А. М. Румянцева. – М.: Прогресс, 1989. – 240.с.

А. И. Забейворота,
доктор юридических наук, доцент, профессор
кафедры теории и истории государства и права,
УО «Брестский государственный
университет имени А.С. Пушкина»,
г. Брест, Республика Беларусь

О. В. Чмыга,
кандидат юридических наук, доцент,
доцент кафедры конституционного права,
Белорусский государственный университет,
г. Минск, Республика Беларусь

ПРАВОВАЯ СИСТЕМА КАК ЦЕННОСТНЫЙ ОРИЕНТИР РАЗВИТИЯ СОЮЗНОГО ГОСУДАРСТВА БЕЛАРУСИ И РОССИИ

На современном этапе культурные и интеграционные процессы лежат в основе большинства создания межгосударственных образований и являются характерной чертой развития большинства государств постсоветского пространства.

В этой связи вопросы современного состояния и вектора дальнейшего развития правовой системы Союзного государства Беларуси и России – одного из наиболее значимых межгосударственных образований постсоветского пространства – в настоящее время представляют существенный интерес в юридической науке.

Наиболее значимыми являются вопросы о юридической силе актов, принимаемых в рамках, об иерархической соподчиненности и взаимосвязи данных актов, как друг с другом, так и с национальными правовыми системами каждого из членов названного межгосударственного образования.

Проанализируем правовую систему Союзного государства с указанной точки зрения.

Отметим, что с формальной точки зрения окончательное формирование правовой системы созданного на фундаменте СНГ в 1999 году Союзного государства Беларуси и России может быть закончено при условии завершения формирования данного межинтеграционного

объединения. Данный процесс долговременный и реализуется поэтапно в соответствии с целью, закрепленной в ст. 2 Договора [2] о создании Союзного государства – формирование единой правовой системы демократического правового государства.

Система актов Союзного государства Беларуси и России, формирующих его право, предусмотрена ст. 58 Союзного Договора. В соответствии с Договором органы Союзного государства для осуществления его целей и принципов в пределах своей компетенции принимают следующие нормативные правовые акты: законы; Основы законодательства; декреты; постановления; директивы; резолюции. Органы Союзного государства могут также принимать рекомендации и заключения.

Органы Союзного государства принимают акты по предмету ведения. Так, согласно ст. 59 рассматриваемого Договора по предметам исключительного ведения Союзного государства принимаются: законы; декреты; постановления и резолюции. При этом декреты и постановления принимаются органами Союзного государства на основании Союзного Договора и законов Союзного государства.

По предметам же совместного ведения Союзного государства и государств-участников принимаются: Основы законодательства; директивы и резолюции. Названные нормативные правовые акты Союзного государства по предметам совместного ведения Союзного государства реализуются путем принятия национальных нормативных правовых актов государств-участников по соответствующим вопросам (ст. 59 Договора).

Статья 60 Договора о Союзном государстве определяет юридическую силу актов, формирующих правовую систему Союзного государства.

В частности, в Договоре отмечается, что законы и декреты предназначены для общего применения; являются обязательными во всех частях; подлежат официальному опубликованию и после их официального опубликования подлежат прямому применению на территории каждого государства-участника.

Как правило, в случае коллизии нормы закона или декрета Союзного государства и нормы внутреннего закона государства-участника преимущественную силу имеет норма закона или

декрета Союзного государства, однако данное положение не применяется к коллизии норм закона или декрета Союзного государства и норм, содержащихся в конституциях и конституционных актах государств-участников.

Что же касается постановлений, то они являются обязательными во всех своих частях для того государства, физического или юридического лица, которому они адресованы.

Директивы являются обязательными для каждого государства, которому они адресованы, при сохранении за органами соответствующего государства свободы выбора форм и методов действий.

Резолюция является актом, посредством которого обеспечивается текущая деятельность органов Союзного государства (ст. 60 Договора).

Представляется, что анализ правовой системы Союзного государства был бы не полным, если не указать на тот факт, что до настоящего времени в данном межгосударственном образовании отсутствует его основной акт – Конституционный акт, в то время как принятие данного документа предусмотрено ст. 62 Договора о создании Союзного государства. К сожалению, рассматриваемый Договор не определил правовой статус Конституционного акта, что является определенным препятствием для определения направлений развития культурных, правовых и интеграционных процессов Беларуси и России.

Несмотря на существующие пробелы и отдельные противоречия, ценность права Союзного государства, таким образом, проявляется в том, что оно, будучи подсистемой международного права, определяет в некоторой мере развитие не только международного права в целом, но и национальной правовой системы каждого государства-участника – Беларуси и России в отдельности, является основой для дальнейшего углубления культурного и интеграционного взаимодействия всех его членов, и что, самое главное, является значимым ценностным ориентиром развития для большинства государств постсоветского пространства. Безусловно, дальнейшее научное исследование данного феномена послужит серьезной основой для определения дальнейшего направления развития не только рассматриваемого межгосударственного образования, но и во многом всего постсоветского пространства в целом.

*Т. Т. Аймухамбетов,
доктор PhD, заместитель
заведующего кафедры религиоведения,
Евразийский национальный университет
имени Л. Н. Гумилёва;*

*А. Д. Шагирбай,
доктор PhD, старший научный
сотрудник отдела религиоведения,
Институт философии, политологии
и религиоведения КН МОН РК,
г. Нур-Султан, Республика Казахстан*

СООТНОШЕНИЕ МОРАЛЬНЫХ И ПРАВОВЫХ ЦЕННОСТЕЙ В КОНТЕКСТЕ ЦЕННОСТЕЙ МОЛОДЁЖИ

Проблема соотношения моральных и правовых ценностей не нова, в особенности в контексте их схожего и различного понимания. Во многом это стало достоянием Нового Времени, последствия Великой Французской Революции, когда были разделены религиозные ценности и были основаны моральные ценности на основах светскости [1, с.35]. Это стало первым определяющим звеном в различии понимания морали и права.

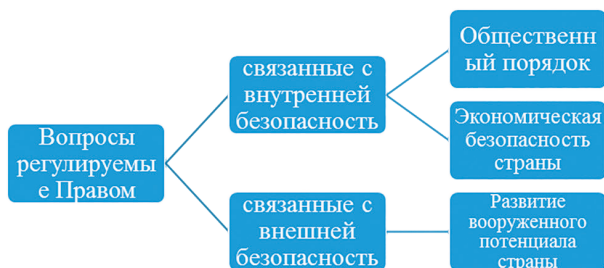
В последующем различия стали усиливаться с дифференцированным пониманием права, его ценностей и направлений охватывающая данное понятие. Ведь если моральные ценности направлены на личное восприятие в контексте остального мироздания, то соответственно принципы классического права работают в ином направлении [2, с.23].

В особенности учитывая факт усложнения самих структур государственных образований и все расширяющийся охват рассматриваемых им вопросов. Ярким примером данного направления будут таблица 1, таблица 2, где была обозначены различие в направлении право регулирующих вопросов:

Таблица 1

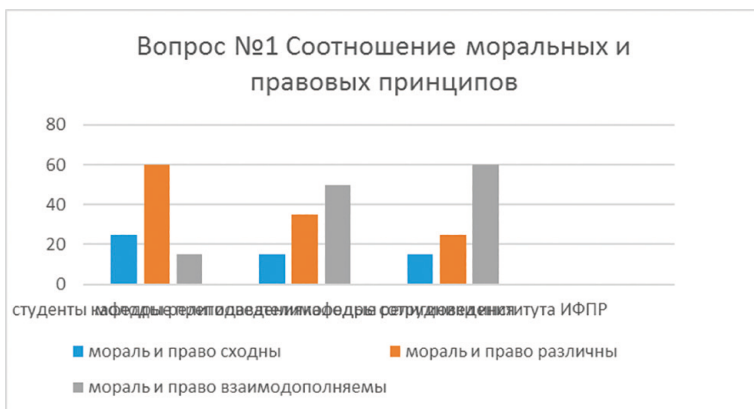
Безопасность
• Первое направление
Экономическое развитие
• Второе направление

Таблица 2

Только по примеру данного направления можно заметить об усиленном дифференцированном направлении вопросов связанных с правовым контекстом. Правовой вопрос не всегда связан с вопросами связанные с личностью, его интересами и особенностями взаимодействия с иными представителям общества [3, с.56]. Правовые вопросы затрагивают все основные аспекты, где задействована человеческая деятельность.

Для практического определения различия понимания моральных и правовых ценностей среди молодого поколения, на базе кафедры религиоведения ЕНУ имени Л.Н. Гумилёва и среди молодых научных сотрудников Института философии, политологии и религиоведения КН МОН РК был проведен небольшой опрос в объеме 3 вопросов, целью которых было раскрыть по возможности практическое видение вопроса в реалиях Казахстанского молодого поколения.

В соответствии с ответом на вопрос №1 видно, что при всем различии ответов у респондентов, видно одно: наличие более широкого круга академических знаний, расширяет понимание в данном контексте, и позволяет использовать больший опыт в данном направлении. Но при этом, количество респондентов отличающая моральные и правовые ценности и принимающая их различие достаточно много. Данное направление связано с тем, что моральные принципы общества были основана на культурной, религиозной, исторической особенности развития, а правовые принципы основаны на принципах выстраиваемого общественного сознания в эпоху глобализационных процессов в мировом сообществе. И не всегда и не во всем данные компоненты соприкасаются.

По вышеописанным диаграммам по второму и третьему вопросу, видно, что моральные принципы и принципы права не только имеют различные корни, но еще по разному воспринимаются населением в контексте видения в данном направлении. Этому послужило историческое наследие, который наш регион получил, а именно: мононациональное общество построенная на культурном и религиозном единстве перешла к полиэтническому общественному устройству на принципах интернационализма и активного проникновения атеистических идей до построения полиэтнического, поликонфессионального общества на ценностях светскости в данный момент.

По итогам данной статьи, хочется сказать, что соотношение моральных и правовых ценностей при всем своем универсальном понимании, имеют региональные, национальные и культурные особенности. Соответственно для более глубокого понимания данного вопроса необходим анализ в данном направлении среди представителей общества интересующегося вам региона. Проведенный небольшой анализ охватывает не все контексты данного направления и охватывает не весь спектр населения и их особенности в Республике Казахстан.

Список использованных источников

1. Гусейнов А.А. История этических учений. Москва, 2014.
2. Гусейнов А.А. Великие мыслители и пророки. От Моисея до наших дней. Москва, 2016.
3. Абдигалиева Г.К. Религиозная этика и аксиология. Учебное пособие. Алматы, 2013.

*О. П. Невельська-Гордєєва,
кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри філософії,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого,
м. Харків, Україна*

ЦІННІСНА РОЛЬ МОРАЛІ В НОРМАТИВНОМУ ПОЛІ СУЧАСНОСТІ

Новий етап історії, в який людство вступило з поширенням процесу глобалізації, пов'язаний зі змінами в усіх сферах: економічній, політичній, соціокультурній та духовній, що впливає як на зміну правової системи, так й на зміну буття самої людини, її самоідентифікації [1, с. 153]. Сучасне суспільство, як ніколи раніше, відкриває перед людиною можливість вибору не тільки в побутовій, життєвої, або професійній сфері, але і в площині самовизначення моральних засад, особистісного світогляду, волевиявлення, що до недавнього часу, до початку ХХІ століття, було неприпустимо. До ХХ століття величезну роль в судьбі людини відігравала приналежність до класу, сослів'я (стану), статі, тощо. В ХХ столітті стать та репродуктивні здібності ще обмежують волевиявлення людини. ХХІ століття знімає всі вищеназвані обмеження. Виклики ХХІ століття ще ніколи не були так безмежні.

До сучасних міжнародних, глобальних викликів включають світовий поділ праці, міграційні проблеми, прояви міжнародного тероризму, екологічні проблеми, технологічну революцію, стандартизацію законодавства, економічних і технологічних процесів, а також зближення та злиття культур різних країн та народів. До цього переліку можна додати всесвітні епідемії, які впливають на все вищеназване. Це об'єктивні процеси, що охоплюють всі сфери життя суспільства. Все це обумовлює нові проблеми самовизначення особистості в нормативному полі.

Нормативне поле – це простір буття норм. Нормативне поле містить у собі норми – правові, релігійні (конфесійні та міжконфесійні), моральні (секуляризована мораль, на

відміну від релігійної), психологічні, соціальні, культурні та інші [2, с. 29]. Нормативне поле надається людині в процесі життєдіяльності під час виховання, знайомства з нормативно-правовими актами, міжособистісного спілкування, при реалізації віросповідання тощо. Якби правові норми цілком збігалися з релігійними, релігійна мораль – із секуляризованою мораллю, то людина самовизначалась би у дихотомічному полі «норма» – «не норма» (або «норма» – «патологія»). При наявності низки норм, що не співпадають у нормативному полі, особистість вимушена здійснювати процес самовизначення. Так, правова норма може рекомендувати дію, а релігійна – утримування від дії (наприклад, правова норма – дозволяє розірвати шлюб, а релігійна пропонує утримуватися від розлучення, правова норма дозволяє аборт, а релігійна не рекомендує переривати вагітність, в ряді країн одностатеві шлюби легітимні, релігійні норми не погоджуються їх визнати). Сучасна культурна ситуація характеризується появою в різних сферах діяльності (політиці, економіці, екології, інформатиці, генетиці, медицині та ін.) нових, невідомих попереднім поколінням моральних проблем, вирішення яких не можна досягнути шляхом дедуктивного виведення нових вимог зі старих моральних постулатів. Нормативне поле – це множина, що включає не тільки безліч норм, але й ієрархізованих відношень між нормами. Нормативне поле привласнюється особистістю. Таке привласнення утворює індивідуальні нормативні поля.

Індивідуальне нормативне поле – це ієрархія норм, привласнених суб'єктом. Очевидно, формування особистості йде саме через привласнення нормативного поля шляхом створення індивідуальної ієрархічної структури норм.

Нормативне поле – це система обмежень в соціальній реальності, що впливає з існування, як юридичних норм, так і моральних принципів, й моральних ідеалів. «Нормативне поле» розуміється як сукупність всіх різноманітних соціальних норм (правових, моральних, релігійних, локальних, корпоративних, субкультурних та ін.), що існують у взаємодії або взаємо конфронтації один з одним [4, с. 192].

Нормативне поле являє собою відкриту ієрархічну, а не детерміновану, систему. В науці існує поділ систем на два види:

є одномоментні системи та динамічні системи. Одномоментні системи – це короточасні системи, що припиняють своє існування як тільки додається нова норма до безлічі норм або як тільки норма, що належить до безлічі норм, видаляється з множини норм за допомогою скасування. Динамічна система продовжує перебувати в часі незалежно від змінення змісту множини норм. Нормативне поле відноситься до другого типу систем.

У нормативному полі реалізуються аксіологічні ідеали суспільства, носіями яких виступають особистості як представники субкультурного світогляду. Психологія формування світогляду індивіда є складним особистісним процесом, логіка якого може бути пред'явлена у вивченні тенденцій зміни масової свідомості. Якщо світогляд – це індивідуальні погляди в свідомості людини, то нормативне поле – це зафіксовані нормативні ідеали поведінки, пред'явлені кожному члену суспільства.

Сьогодні поняттям «нормативне поле» охоплюється великий спектр проблем людини, її індивідуального, соціального й духовного існування. На наш погляд, інтерес до нормативного поля пояснюється ще й поширеним виникненням субкультур. Поки простір норм однорідний, він не виділяється і, мабуть, не рефлексується. Як тільки протиставляються протилежні норми, або норми, що взагалі суперечать одна одній, відразу ж починаємо вести мову про простір нормативного існування. Теорія субкультур – один із засобів опису явищ культурної диференціації сучасного суспільства. Сфера екстернальної (для домінуючої в суспільстві) культури включає взагалі безліч різних субкультур: кримінальну, босемну, елітарну, професіональну; наркомафіозну; релігіознавцями сьогодні вводиться категорія «субкультура сатаністської молоді»; все наполегливіше говорять про кіберкультуру як субкультуру віртуальної реальності, тощо. Усі вони екстернальні в тій мірі, у якій їх внутрішні цінності протиставлені загальноприйнятним у суспільстві. Сучасна ситуація розвитку субкультур в контексті нормативного поля виявляє тенденцію зникнення екстернальних культур у зв'язку з тим, що заперечення існування абсолютних норм приводить до зникнення домінуючих норм в суспільстві [3, с. 127-129].

Поняття нормативного поля дозволяє визначити соціокультурну ситуацію, знаходячись у якій людина стає суб'єктом права. Кожен закон може бути розглянутий з точки зору аналізу елементів нормативного поля, що робить інтерпретацію юридичної норми більш змістовною. Нормативне поле не є назавжди чітко визначеним. Воно постає як система, що постійно змінюється, й ці змінення залежать від сьогоденної ієрархізації соціальних норм, від переважної цінності абсолютних моральних норм над раціональними, чи навпаки, від соціокультурної ситуації в суспільстві.

У сучасному нормативному полі спостерігаються тенденції розширення кола допустимості норм: раніше неприйнятні норми сьогодні популяризуються як цілком припустимі, раніше не існуючі можливості сьогодні – буденна реальність: зміна статі, сурогатне материнство тощо. Питання щодо існування абсолютних норм, які лежать у підґрунті нормативного поля, в XXI столітті заперечується. Сьогодні все більшу популярність набуває точка зору на відсутність існування абсолютних норм, ряд вчених наполягає на абсолютності волі законодавця. Така точка зору повністю відповідає соціокультурним тенденціям XXI століття.

Ситуація постійного збільшення обсягу моральних альтернатив, стирання загальнозначущих авторитетів призводить до ускладнення морального вибору, що з новою силою актуалізує питання тлумачення норм. Сучасна культурна ситуація характеризується появою в різних сферах діяльності (політиці, економіці, екології, інформатиці, генетиці, медицині та ін.) нових, невідомих попереднім поколінням моральних проблем, вирішення яких не можна досягнути шляхом дедуктивного виведення нових вимог зі старих моральних постулатів.

Список використаних джерел

1. Данильян О. Г. Філософські аспекти впливу глобалізації на правову сферу. *Суспільство, людина, право: досвід філософсько-правового осмислення*: монографія / за ред. О. Г. Данильяна. Харків. Право, 2018. Розд. 2.3. С. 153-171.
2. Невельська-Гордєєва О.П. Онтологія і логіка нормативного простору. *Проблеми законності: Респ. міжвідомч. наук. зб.* /Відп. ред. В.Я.Таций. Харків. Нац. юрид.акад. України, 1998. Вип. 38. С.28-36.

3. Невельська-Гордєєва О. П. Психологічні аспекти субкультури в контексті нормативного поля. *Вісник Харківського національного університету. Серія «Психологія»*. Харків. 2010. № 91. С.127-130.

4. Невельська-Гордєєва О. П. Філософсько-правовий зміст поняття «нормативне поле». *Проблеми законності: Респ. міжвідомч. наук. зб.* / Відп. ред. В.Я.Тацій. Харків. Нац. юрид.акад. України., Вип. 110. 2010. С. 190–199.

Т. Н. Дышкант,
*кандидат философских наук, доцент кафедры философии
Национальный технический университет «ХПИ»,
г. Харьков, Украина,*

ПРОБЛЕМЫ ИГНОРИРОВАНИЯ МОРАЛЬНЫХ ЦЕННОСТЕЙ ПРАВОВЫМ ПОЗИТИВИЗМОМ

Проблема взаимоотношения морали и права не теряет, и по сей день, своей актуальности. И мораль, и право являются источниками продуцирования норм и выступают в качестве регуляторов организации общежития человека. К числу существенных отличий между ними относят подходы к мотивации поступков и форму наказаний за нарушение норм. Если исполнение требований морали зависит от доброй воли самого человека и предполагает принятие во внимание его намерений, то законопослушность может быть вызвана приспособленчеством, прилежностью или угодничеством – и это в правовом поле не имеет никакого значения. Наказанием за нарушение моральных норм становятся общественное порицание и укоры совести, как фактора самоконтроля. Право – это орудие государства, контролирующего его выполнение с помощью пенитенциарной системы. Нормы права должны быть четко определены и закреплены законодательно, а меры наказания должны быть четко прописаны. В данном отношении, право является мерой свободы в обществе, где негласно царит правило: «Разрешено всё, что не запрещено законом». Право не обязывает быть нравственным человеком.

В отношении взаимосвязи морали и права можно выделить два основных направления: теорию естественного права и правовой позитивизм. Отличительным признаком правового позитивизма

является принципиальное разграничение права и морали. Оно выражает волю государства и служит его целям. В теории государственно-правового позитивизма «право и государство берутся как нейтральные не только по отношению к религиозной, но и моральной сфере» [1, 10]. Что указывает на признание ценности закона, как такового, по части обеспечения правовой стабильности.

Позитивизм как философское учение и направление в методологии науки нацелен на рассмотрение эмпирических данных, то есть берет во внимание объективно-фактуальное знание, свободное от ценностных суждений. «Оценочное высказывание не является дескриптивным высказыванием, не выражает какой-то чувственный опыт и не имеет истинностного значения» [см. 2]. Отсюда декларирование в позитивной юриспруденции принятия к рассмотрению правовых норм, действующих только в данную эпоху, в данном обществе. Данный подход породил много дискуссий, особенно после Второй мировой войны, в отношении того, насколько правомерно юридически оправдывать аморальные поступки, которые, тем не менее, вполне укладывались в рамки законодательства нацистской Германии. Как писал немецкий правовед и социолог Густав Радбрух: «Позитивизм с его верой в принцип «закон есть закон» сделал немецких юристов беззащитными перед законами преступного содержания и диктуемыми произволом» [3].

Такая отстраненность от этических категорий создает впечатление, что увеличивается мера свободы в обществе. Любая попытка привлечь к рассмотрению правовой сферы этические ценности, будь то справедливость, равенство, милосердие, честность, счастье, принимаются как угроза свободе. Свобода принимается в ее абсолютном выражении, следовательно, ее невозможно урезать ради чего бы то ни было. Человек имеет право на безнравственность. Но какова та мера, где та грань, за которой само общество обращается в безнравственное и обесценивается необходимость существования государства? Ведь позитивное право может закрепить и право на бесправие (крепостное право; право, закрепляющее расовую сегрегацию в США).

Для решения данного вопроса необходима возможность критического подхода к нормам позитивного права и осуществить ее

возможно с позиций естественного права, которое, как указывал О. Хеффе, играет роль сверхпозитивной критической инстанции. «В противовес правовому позитивизму, следует обосновать нравственную перспективу и, с ее помощью необходимость лимитировать государственно-правовые отношения» [1, 8]. Согласно Хеффе, государство не имеет оправдания, без воплощения идеи справедливости, так как сама сущность права представляет собой нормы восстанавливающей справедливости. В этом отношении: «легитимно не всякое государство, а только государство справедливое» [1, 9].

Еще одной проблемой игнорирования моральных ценностей является то, что одним из основных признаков позитивного права является формальная определенность. В юриспруденции право определяют как абстрактную норму. Правовые нормы носят общеобязательный характер. Это – буква закона. Применение же правовых норм всегда предполагает наличие конкретной ситуации, требующей интерпретации. Это выражение духа закона. Правовая интерпретация вне этических ценностей – это угроза потери самого человека.

Всегда следует помнить, что в правовом взаимодействии присутствуют две стороны: государство и человек. Фактическая абсолютизация какой-либо из сторон приводит к уродливым социальным формам – тоталитаризму, если она осуществляется со стороны государства, или анархии – если абсолютизируется индивидуальное.

Список использованных источников

1. Хеффе О. Политика, право, справедливость: основоположения критической философии права и государства. / О.Хеффе. М., Гнозис, 1994. – 319 с.
2. Казённов Д.К. Жизнь без бога: Где и когда появились главные религиозные идеи, как они изменили мир и почему стали бессмысленными сегодня [Электронный ресурс] / Д.К. Казённов. Режим доступа <https://fil.wikireading.ru/4233>
3. Радбрух Г. Философия права [Электронный ресурс] / Г. Радбрух. Режим доступа http://www.ahmerov.com/book_1024.html

*С. В. Гзімчук,
кандидат юридичних наук, доцент
О. О. Гзімчук,
асистент кафедри культурології,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого,
народна артистка України,
м. Харків, Україна*

МОРАЛЬНИЙ ОBOB'ЯЗОК ПЕРЕД НАЩАДКАМИ ЯК КОНСТИТУЦІЙНИЙ ПРИНЦИП КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Преамбула чинної Конституції України у якості мотиваційної складової її прийняття передбачає усвідомлення депутатами Верховної Ради України відповідальності «перед Богом, власною совістю, попередніми, нинішніми та прийдешніми поколіннями». Тим самим на найвищому рівні закріплюється, зокрема, обов'язок законодавця застосовувати перспективні моделі розвитку суспільства, трансформації його основних інтересів та формувати законодавчу систему з урахуванням наукових прогнозів.

На відміну від службового моральний обов'язок охоплює лише ті вимоги, що обрані й усвідомлені власне особистістю як належні й обов'язкові для виконання [1, с. 246]. Однак керівництво почуттям морального обов'язку видається вкрай важливим при прийнятті відповідних рішень – вольових актів, що формують послідовність діяльності та ведуть до певної мети на основі початкової інформації в умовах невизначеності [2, с. 292], оскільки надає діяльності особистісний сенс – індивідуалізоване відображення дійсного ставлення особи до об'єктів, заради яких розгортається її діяльність [2, с. 192].

Особливість застосування в управлінській діяльності інформації крізь призму морального обов'язку видається у тому, що мораль відображає цілісну систему світогляду особи на соціальне життя, містить у собі розуміння сутності (призначення, сенсу, мети) суспільства, історії, людини та її буття – цінностей, що

існують незалежно від якості їх відображення (захисту, міри регулювання чи дозволеності) в інституційних нормах, проте ставлення до яких формується щоденно під впливом звичаїв, традицій, масових звичок, громадської думки тощо [3, с. 270]. Позитивним наслідком впливу моралі на особистість є, по-перше, формування у неї відповідного внутрішнього переконання та, по-друге, спроможність діяти в умовах вибору незалежно від тимчасової, а саме політичної кон'юнктури в інтересах морального ідеалу. У такому випадку основне призначення Конституції України – забезпечувати неухильне дотримання принципу верховенства права у процесі законодавчого регулювання усіх сфер соціального життя, – реалізується із забезпеченням наступності, зв'язку поколінь, застосуванням позитивного соціального досвіду.

Однак виконання морального обов'язку перед нащадками вимагає від суб'єкта управлінської діяльності (наразі – законодавця) визнання цінності продовження життя не лише у окремо взятій родині, а загалом у державі чи, навіть, на планеті у цілому. Подібне переконання сприяє поширенню впливу інстинкту продовження роду на соціальний інтерес до поліпшення життя громади, всього народу, людства, відповідно. Дбаючи про своє найближче оточення особа, яка наділена владними повноваженнями, починає перейматися проблемами соціального масштабу і визнавати залежність власного добробуту від рівня добробуту найближчого та віддаленого оточення.

Функціональне залучення кримінального законодавства до вирішення соціальних завдань завжди носило підпорядкований характер, адже лише у випадку порушення нормального плину суспільних відносин можуть бути застосовані відповідні норми. Але, все ж таки, превенція злочинів здійснюється саме на основі існування заборони та апелює до страху зазнати покарання у разі їх вчинення. Враховуючи цю особливість, законодавець зобов'язаний вдосконалювати кримінальне законодавство у напрямку його домірності із врахуванням прогнозованих змін соціальних інтересів.

В контексті розглядуваного питання можливо одразу зазначити, що роль та значення охорони довкілля підкреслюють необхідність визнання посягань на складові життєвого простору українського

народу злочинами проти основ національної безпеки. Також, варто вжити більш жорсткі заходи законодавчого реагування на порушення у сфері оподаткування, враховуючи ступінь залежності нормального функціонування національної економіки від виконання суб'єктами господарювання обов'язку щодо сплати податків. Заслужують на увагу й інші питання вдосконалення кримінального законодавства, важливість яких може бути обґрунтована з позицій морального обов'язку перед нащадками.

Список використаних джерел

1. Морфологія культури: тезаурус / За ред. проф. В. О. Лозового. – Х. Право, 2007. – 384 с.
2. Психологія. Словарь / Под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. – 2-е изд., испр. и доп. – М. Политиздат, 1990. – 494 с.
3. Философский словарь / Под ред. И. Т. Фролова. – 6-е изд., перераб. и доп. – М.: Политиздат, 1991. – 560 с.

*Д. А. Лагун,
кандидат юридических наук, доцент,
доцент кафедры теории и истории
государства и права,
Белорусский государственный университет,
г. Минск, Республика Беларусь*

ПРИНЦИП ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА И ЕГО СООТНОШЕНИЕ С МОРАЛЬЮ

Основным элементом общества выступают индивидуумы и их коллективные объединения, находящиеся между собой в самых разнообразных связях, называемых общественными отношениями. Право, мораль, религия представляют собой те основные формы и средства, с помощью которых осуществляется регуляция поведения людей. Обобщенно их называют социальными регуляторами, то есть специальными, выработанными конкретным обществом механизмами регулирования общественных отношений. Они в концентрированном виде выражают объективную потребность любого общества в упорядочении действий и взаимоотношений

его членов, в подчинении их поведения социально-необходимым правилам.

Одновременное сосуществование и взаимодействие ряда регуляционных систем закономерно порождает вопрос об их соотношении, их иерархии. При этом историческое развитие и смена различных типов и форм общественной жизни сопровождалось изменениями в системе социальной регуляции. Ослаблялось действие одних и усиливалось действие других социальных регуляторов, изменялись их соотношение и взаимосвязь, их реальное содержание, место, роль и значение.

Конституция Республики Беларусь [1] в статье 7 закрепила важнейший принцип правового государства – принцип верховенства права, который в настоящее время признается формообразующим принципом всего права, приобретает общеправовой, всепроникающий характер. Следует отметить, что в юридической литературе, особенно в отраслевой, широко распространен легистский подход к его пониманию, когда он раскрывается через верховенство конституции, обладающей высшей юридической силой, через связанность, подчиненность деятельности государства в лице его государственных органов и должностных лиц требованиям законов, включая Конституцию, и иных нормативных правовых актов.

Не отрицая важность данного аспекта содержания принципа верховенства права, полагаем необходимым рассматривать его в более широком смысле. Принцип верховенства права должен иметь не только внутриюридическое значение. Он приобретает свойства и межсоциального регуляционного воздействия. Государство, закрепив принцип верховенства права, однозначно и безальтернативно определило свое отношение к использованию всего спектра инструментов социального регулирования, возвысив право над моралью, религией, иными социальными регуляторами при осуществлении своей политики. Таким образом, на публичном уровне применительно к развитию общества и разрешению социальных конфликтов, возникающих в процессе его функционирования, государство определило право как верховный социальный регулятор. Это вовсе не означает безусловный отказ государства от возможности и способности обращаться и к морали, и к

религии при погашении, преодолении социальных конфликтов, при осуществлении своей идеологической, воспитательной функции, но предполагает иерархию социальных регуляторов и приоритетное место в системе социального регулирования права.

Публично-правовой подход к проблеме соотношения и взаимодействия права, морали и других видов социальных норм обеспечивает определенную системную взаимосогласованность и единство различных социальных регуляторов с точки зрения свободного действия всех этих регуляторов по единому и всеобщему правовому основанию. В условиях развитости и самостоятельности различных видов социальных норм именно право способно придать этому разнообразию социальных регуляторов определенное системное единство.

С другой стороны, Конституция Республики Беларусь закрепляет еще один важнейший постулат, который также следует учитывать для правильного понимания соотношения права и морали. Так, статья 2 Конституции определяет, что человек, его права, свободы и гарантии их реализации являются высшей ценностью и целью общества и государства. В разделе II Конституции «Личность, Общество, Государство» данный постулат получает более детальное раскрытие через закрепление и формулирование гарантий реализации естественных, политических и иных прав человека, включая свободу слова, свободу мысли, свободу совести и вероисповедания и т.д. Названная норма Конституции в том числе указывает и на такой аспект приоритета человека, как независимость его образа мыслей, взглядов, жизненных принципов от идеологии государства и общества.

Сказанное выше позволяет сделать вывод о том, что проблема соотношения права и морали корректно разрешается только в рамках дуалистического подхода, когда на публичном уровне доминирует принцип верховенства права, а на частном уровне полноценно реализуется приоритет человека, его прав, свобод и законных интересов. Последнее означает, что свобода мысли, свобода слова, свобода совести и вероисповедания, имея естественно-правовой характер и реализуясь благодаря принципу верховенства права, позволяют человеку на персональной уровне самостоятельно

формировать личную иерархию социальных регуляторов, отдавая приоритет или праву, или морали, или религии, или иным социальным нормам. Специфика морали заключается в том, что она выражает автономную позицию индивидов, их свободное и самосознательное решение того, что есть добро и зло, долг и совесть в человеческих поступках, взаимоотношениях. Принцип морали – принцип автономной саморегуляции индивидом своих отношений к себе, к другим, к миру. Особенность права представлена в принципе формального равенства, свободы и справедливости в отношении каждого субъекта независимо от его социальных и биологических признаков. При этом человек, избирая для себя в приоритет мораль либо религию, должен помнить, что государство в приоритете имеет право и в случае их несоответствия друг другу будет руководствоваться именно правом. Для человека это может повлечь привлечение его к юридической ответственности.

Таким образом, можно утверждать, что в Республике Беларусь применяется дуалистический подход к разрешению проблемы соотношения права и морали: на публичном уровне признается безусловный приоритет права, на личном уровне – человека самостоятельно определяет иерархию социальных регуляторов. При этом, на наш взгляд, следует помнить, что только системная целостность всех видов социальных регуляторов способна в своей совокупности обеспечить максимально приемлемую и для человека, и для государства и общества регуляцию общественных отношений.

Список использованных источников

1. Конституция Республики Беларусь от 15 марта 1994г. (с изменениями и дополнениями) [Электронный ресурс]: // Эталон. банк данных правовой информ Респ. Беларусь / Нац. центр правовой информ. Респ. Беларусь. – Минск, 2020. – Дата доступа: 08.05.2020.

*Н. М. Ковтун,
доктор філософських наук, доцент,
професор кафедри філософії та політології,
Житомирський державний університет імені Івана Франка,
м. Житомир, Україна*

ПРАВОВІ АСПЕКТИ СВОБОДИ НАУКОВОГО ПОШУКУ В СИТУАЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ СУЧАСНОСТІ

У законодавстві демократичних держав визнання прав і свобод людини базовими суспільними цінностями є висхідним положенням регулювання правових відносин. Держава має створювати умови для їх всебічної реалізації. Свобода наукового пошуку у такому розумінні постає важливою сферою реалізації прав і свобод громадян. Права на свободу наукового пошуку закріплені у Всезагальній декларації прав людини (1948) а пізніше деталізовані у Міжнародному пакті про соціально-економічні і культурні права (1966) [4]. Згідно зі ст. 15 пакту держави беруть на себе зобов'язання створювати необхідні умови для вільного створення і поширення досягнень науки. Держави, які приєдналися до пакту, зобов'язуються поважати свободу, необхідну для наукових досліджень і творчої діяльності.

Сама сутність наукової діяльності нерозривно пов'язана зі свободою реалізації особистості. Про науку як сферу реалізації свободи думки можна говорити, починаючи з епохи античності. Свого часу один з фундаторів філософії науки Т. Кун звернув увагу на те, що саме у Давній Греції чи не вперше в історії людства з'явилося неформальне правило для наукової спільноти в її взаємодії з державними структурами. Мається на увазі заборона на звернення до держави або широких народних мас щодо проблем наукової сфери [3, с. 181-182]. Фактично представники наукової спільноти проголошувалися чи не єдиною групою, яка володіла високим рівнем компетентності під час вирішення наукових проблем.

Проте, у розвитку науки у різні цивілізаційні періоди непоодинокими були випадки втручання держави або релігійних інституцій

у діяльність наукових спільнот. Красномовним у контексті цього залишається втручання державних органів у сферу наукових пошуків у тоталітарних режимах минулого століття. У нацистській Німеччині і СРСР це втручання зумовило переслідування не лише окремих вчених, а й знищення цілих наукових напрямків і дисциплін. Так, у СРСР у 20-30-х рр. XX ст. проводилася цілеспрямована політика щодо створення «пролетарської» («діалектичної») біології. Активну участь у її виробленні взяли не тільки представники політичного керівництва, а й деякі вчені-кар'єристи, насамперед Т. Лисенко і І. Презент. Обґрунтовуючи необхідність репресій вчених-генетиків, прихильники «діалектичної» біології, звинувачували своїх опонентів у дарвінізмі, віталізмі, телеології, містицизмі та ідеалізмі.

Радянська влада, використовуючи втручання у сферу природничо-наукових дисциплін, досягала й іншої мети. Масові арешти і репресії в середовищі науковців, за слушним висновком Е. Колчинського, мали привчити корифеїв радянської біології (В. Вернадського, О. Ухтомського, М. Кольцова, К. Дерюгіна) виявляти лояльність до радянської влади та її ідеології [2]. В умовах індустріалізації лояльність науковців була вкрай необхідна радянському керівництву, яке було впевненим у «прометеївській ролі» наукового пізнання у сфері розбудови «справедливого комуністичного суспільства». При цьому сотні біологів були репресовані і страчені. Найвідомішим з них став відомий генетик і еволюціоніст М. Вавілов. Не обійшли репресії і самих прихильників «діалектизації» біології.

Натомість агробіологія, фундаторами якої стали І. Презент та Т. Лисенко, була презентована керівництву партії як справжня пролетарська наука, сформульована на основі принципів діалектичного матеріалізму, а тому «здатна стати зброєю для здійснення грандіозних перетворень у сільському господарстві» [2]. У кінцевому підсумку радянське керівництво на чолі з Й. Сталіним виявилось переконаним у тому, що усі інші підходи у радянській біології мають бути нівельовані. У далекій перспективі саме знищення генетики і кібернетики, яка також зазнала суттєвих переслідувань в СРСР як «буржуазна наука», стало важливою складовою технологічного відставання радянської держави від розвинутих західних країн у 70-80-ті роки XX ст.

У широкому розумінні свобода наукового пошуку залежить від багатьох чинників: від внутрішніх інтенцій науковця, від рівня його духовної свободи і можливостей особистості робити вибір у сфері науки. На підставі переконань і ціннісних орієнтацій вчений визначає об'єкт і предмет аналізу, методологію наукових досліджень. У більшості ситуацій, як зауважує Л. Гумеров, свобода наукової творчості дозволяє суб'єкту права вчиняти у відповідності з усталеними правилами і нормами, зокрема юридично визначеними [1, с. 17]. Науковець не є автономним суб'єктом діяльності, він завжди перебуває у суспільному середовищі. У більшості випадків вчений змушений узалежнювати діяльність з моральними і правовими нормами конкретного соціуму.

Правове регулювання діяльності вчених нерівнозначне у різних наукових дисциплінах. Відтермінованою у часі є відповідальність за результати наукової діяльності у гуманітарних, суспільних дисциплінах. Це пов'язане з тим, що світоглядні орієнтації і переконання, які закладаються у сфері гуманітарних дисциплін, виявляються на протязі існування не одного покоління. Водночас не можна применшувати їх вплив, адже деякі ідеологи і суспільні переконання у межах соціал-дарвінізму, нацизму, комунізму, маоїзму у були використані для розбудови політичних режимів, які стали ініціаторами воєн, геноцидів і масових репресій, що призвели до загибелі десятків мільйонів людей.

Натомість етична і правова відповідальність вченого чітко прив'язана до теперішнього часу у природничих дисциплінах, де наявні виразні зв'язки між науковим дослідженням і конкретною, зазвичай, матеріальною сферою дійсності. Це стосується, передусім, наукових розробок зброї масово винищення (атомної, водневої, хімічної, біологічної, темпоральної та ін.), досліджень у галузі генної інженерії та клонування, трансплантації та евтаназії. Доволі контраверсійними є дослідження у галузі генної інженерії. Так, у вересні 2017 року міжнародна група вчених на чолі з Н. Донг оприлюднила у журналі «Science» результати досліджень, згідно з якими генетичний матеріал свиней, інактивованих PERV, може бути використаний для ефективної ксенотрансплантації тваринних органів та тканин людині [6]. У багатьох країнах світу, зокрема

у середовищі прихильників традиційних релігійних спільнот, такі дослідження викликають закономірне заперечення.

Відповідальність науковця у сучасному соціокультурному просторі поділяється, на думку А. Хамідова, на три складові: відповідальність щодо власної діяльності; відповідальність у відношенні до колег; відповідальність щодо соціальних наслідків своєї діяльності щодо суспільства і людства в цілому у теперішньому і майбутньому часі [5, с. 264]. Учений, який працює у сучасних наукових лабораторіях та інститутах, перебуває у різнорівневих соціальних зв'язках. Він несе відповідальність як перед своїми безпосередніми колегами, так і перед керівництвом. Водночас він має прогнозувати ймовірні наслідки своєї наукової діяльності як у теперішньому часі, так і в майбутньому.

Рівень соціальної відповідальності вченого залежить і від того, що більшість технологічних інновацій, які початково впроваджувалися для полегшення життя людини, у перспективі ставали джерелом знищення екологічної системи. До таких результатів призвело забруднення повітря, води, земельних ресурсів внаслідок масового використання вуглеводневої енергетики у ХХ ст. Так, на 2020 р. бл. 2 млрд людей опинилися в ситуації обмеженості доступу до якісної питної води.

У ситуації тотальної інформатизації сучасного суспільства доступ до відкриттів, які можуть нести ризики і небезпеку для суспільства, значною мірою залежить від моральних світоглядних орієнтацій науковця, від його совісті. Такого гатунку відкриття можуть залишитись неопублікованими. Однак, слід враховувати і те, що перспективні дослідження у галузі електроніки, біотехнологій, генної інженерії можуть перебувати у власності і під жорстким контролем не стільки державних, скільки приватних структур. Саме вони стають розпорядниками інноваційно привабливих відкриттів, які визначатимуть способи їх впровадження на практиці. Окрім цього, більшість наукових досліджень сучасності здійснюється не вченими-одинаками, а дослідницькими групами, що значною мірою збільшує рівень ризику поширення потенційно небезпечних відкриттів на широкий загал.

В цілому, свобода наукового пошуку в ситуації глобальної інформатизації має відповідати міжнародним і національним

правовим актам, згідно з якими кожна людини має право на вільне вираження свободи думки і слова, має право шукати, отримувати і поширювати інформацію, ідеї, знання, незалежно від державних кордонів. При цьому у сфері модерного правового регулювання важливу роль відіграють суб'єктивні права, які мають колективний характер. Так, право на самовизначення народів містить у собі і права народів на соціальний і культурний розвиток, насамперед доступ до наукових і технологічних інновацій. З другого боку, частина наукової інформації може містити дані, потенційно небезпечні для існування не тільки людської цивілізації, а й усього живого на планеті. А відтак, деяка частина наукових досліджень може бути припинена, а результати вже отриманих досліджень мають залишатись засекреченими. Подібне обмеження свободи наукової діяльності базується на праві усіх людей на планеті на самовизначення і розвиток, що завбачує їх право на безпеку і збереження життя.

Список використаних джерел

1. Гумеров Л. А. Свобода научно-технического творчества в системе прав человека // Ученые записки Казанского университета. – 2012. – Том 154. – Кн. 4. – С. 16 – 24.
2. Колчинский Э. И. «Диалектизация биологии» (дискуссии и репрессии в 20-е – начале 30-х гг. // Вопросы истории естествознания и техники. – 1997. № 1. – С. 39 – 64. URL: <http://old.ihst.ru/projects/sohišt/papers/kolch97v.htm>
3. Кун Т. Структура научных революций. – К. : Port-Royal, 2001. – 228 с.
4. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права (1966). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042
5. Хамидов А. А. Свобода научного творчества и ответственность ученого. Монография. – Алматы: Институт философии, политологии и религиоведения КН МОН РК, 2014. – 308 с.
6. Dong Niu, Hong-Jiang Wei, Lin Lin, Haydy George, Tao Wang and other. Inactivation of porcine endogenous retrovirus in pigs using CRISPR-Cas9. *Science* 22. – Sep 2017. – Vol. 357. – Issue 6357. – P. 1303-1307. DOI: 10.1126/science.aan4187

Е. И. Стабровский,
адъюнкт научно-педагогического факультета,
Академия МВД Республики Беларусь
Научный руководитель:

В. И. Павлов,
кандидат юридических наук, доцент,
начальник кафедры теории и истории государства и права,
Академия МВД Республики Беларусь,
г. Минск, Республика Беларусь

НОРМАТИВНЫЕ ПРАВОВЫЕ ЦЕННОСТИ И ИХ ОТРАЖЕНИЕ В ПРАВОСОЗНАНИИ ЛИЧНОСТИ

В сфере правового регулирования актуальным остается вопрос определения тех оснований, которые определяют правомерное поведение человека. Социальные ценности, получающие выражение в праве, становятся содержанием правового сознания личности, субъекта права. В правовом сознании личности правовые ценности присутствуют на разных уровнях и имеют различную степень усвоения: как нормативные и как личностные правовые ценности. Обратимся к исследованию понятия нормативных ценностей, которые выражены в системе права и проявляют себя на рефлексивном уровне (слое) правового сознания индивидуального субъекта права.

К видовому понятию нормативных правовых ценностей следует обращаться с использованием родового понятия ценностей.

С. А. Калинин замечает, что «под ценностью понимают духовные либо материальные явления, которые имеют определенное значение для социума. Ценности вытекают из доминирующего мировоззрения, выражаясь всеми социальными регуляторами, и обычно являются аксиоматическими и системообразующими для конкретной цивилизации, отражая социальную статику и динамику, интегрируя цивилизацию в единое смысловое метафизическое целое» [1, с. 72]. Н.К. Неновски отмечает, что «ценность – не вещь, не явление, взятые сами по себе, безотносительно к человеку. Ценности – это вещи, обращенные к человеку. В этом смысле ценность не есть сам предмет (материальный или

духовный, природный или общественный, действительный или мнимый), ценность – это предмет в его связи с человеком, с точки зрения его значимости для человека» [2, с. 25]. В данных положениях подчеркивается, что ценность может быть как материальной, так и духовной, как объективированной, так и идеализированной. Ценности являются реальными факторами правовой жизни. Человек является критерием определения ценности или не ценности.

Ценностью является то, что имеет значение для человека, для общества. Однако значение имеют также те феномены, которые ценностями не являются и приносят негативный момент в жизнедеятельность (преступления, вред, катастрофы и т. п.). Подобные феномены представляют собой неценности или антиценности. Следовательно, ценностями может быть только то, что имеет положительную направленность и способствует раскрытию созидательного потенциала человека и общества.

В разработке понятия правовых ценностей учеными-правоведами, как правило, выделяется две позиции: 1) о самостоятельности правовых ценностей в сравнении с другими ценностями; 2) относительной производности правовых ценностей.

Согласно либертарно-юридической аксиологии В.С. Нерсеянца правовые ценности в силу абстрактной всеобщности права носят всеобщий и общезначимый, абсолютный характер.

А. Г. Тиковенко указывает, что «система важнейших социальных ценностей, включающая помимо общечеловеческих и другие ценности, находит надлежащее отражение в праве. Правовые нормы защищают, утверждают, претворяют в жизнь социальные ценности, доминирующие в обществе. В результате посредством права они с течением времени приобретают статус правовых ценностей» [3, с. 184]. Ученый подчеркивает неразрывную связь социальных ценностей и правовых ценностей.

К. В. Горобец полагает, что «право, освобожденное от влияния всех других форм общественного сознания, теряет свою идейную основу, оказывается застывшим в своем развитии конгломератом норм, оторванных от социокультурных условий своего существования» [4, с. 94].

Л. О. Мурашко указывает, что «социальные ценности, получившие прямое обозначение в тексте закона или конституции,

традиционно рассматриваются как «правовые ценности» ..., однако это не сущностная характеристика, а указание прежде всего на «принадлежность» ценности, ее выражение посредством определенной правовой формы» [5, с. 44]. Согласимся с мнением данного ученого лишь отчасти. Дело в том, что хотя правовые ценности воспроизводят и обеспечивают функционирование в обществе социальных ценностей, но они также переводят такие ценности на новый аксиологический – специально юридический уровень их как индивидуального, так и общественного восприятия.

Таким образом, под *правовыми ценностями* следует понимать феномены материального и идеального характера, выражающие положительную направленность и способствующие раскрытию созидательного потенциала человека и общества.

В правовом регулировании общественных отношений важнейшее значение принадлежит нормативным правовым ценностям. Правоведы, как правило, в рамках аксиологии права именуют их просто «правовыми ценностями», понимая под ними выраженные в конструкциях правовых норм, принципов, общих начал законодательства идеальные модели поведения, рассматриваемые в качестве таковых в конкретном правопорядке с опорой на международные правовые стандарты.

Поскольку мы подходим к рассмотрению правовых ценностей с позиции функционирования правового сознания личности, то такого рода правовые ценности представляют собой ценностно-правовую рефлексию на основе нормативной системы права, законодательства. Та или иная модель поведения, осознаваемая в качестве блага, становится для субъекта таковой вследствие ее нормативно-правового закрепления законодателем. Следовательно, лицо должно отрефлексировать, т. е. узнать и осмыслить правило поведения, закрепленное в правовой норме. Именно поэтому мы именуем данные ценности нормативными, ибо они отражают в правовом сознании лица нормативное содержание права.

Нормативные правовые ценности, с одной стороны, имеют под собой аксиологическое основание, историческую и социокультурную обусловленность, а с другой стороны, юридическое основание, поскольку они сформулированы и отражены в источниках права.

В этой связи подчеркнем, что каждая правовая ценность несет в себе смысловое содержание, заложенное законодателем, субъектом нормотворческой деятельности. Извлечение заложенного смысла, осуществленное путем интерпретационной деятельности, означает приобщение человека к правовой ценности на нормативном уровне.

Законодатель, формулируя норму права, ориентируется на соответствие цели и смысла нормы права существующим ценностям, признанным в обществе. Для этого имеются соответствующие правотворческие процедуры. Принятая в установленном порядке норма права, рассчитанная на толкование, воспринимается человеком на основе доступных ему правовых значений. Путем толкования посредством соответствующих правовых значений человек извлекает правовой смысл и определяет правовую ценность, которая заложена законодателем в норме права. Имея представления о норме праве, ее смысле и отраженных в ней ценностях, человек становится носителем нормативных правовых ценностей.

Таким образом, под *нормативной правовой ценностью*, проявляющейся (отражающейся) в правовом сознании личности, понимается интеллектуально воспринятая лицом идеальная модель поведения, заложенная в правовых нормах и принципах, соответствующих конкретному правопорядку.

Следует также отметить, что нормативные правовые ценности в правовом сознании человека представляют собой правовые знания. Однако наличие правовых знаний еще не несет в себе позитивного к ним отношения, не связано с личностным отношением человека к ним. В этом заключается ограниченность возможностей нормативных правовых ценностей в правовом сознании человека с точки зрения их воспроизводства в правовой жизни. Наличие личностного отношения является необходимым условием воспроизводства нормативной правовой ценности в повседневной правовой жизни человека, что находит выражение в личной необходимости правомерного поведения.

Таким образом, под *нормативной правовой ценностью*, проявляющейся (отражающейся) в правовом сознании личности, понимается интеллектуально воспринятая лицом идеальная модель поведения, заложенная в правовых нормах и принципах, соответствующих конкретному правопорядку.

Список использованных источников

1. Общая теория права : пособие / В. А. Абрамович [и др.] ; под общ. ред. С. Г. Дробязко, С. А. Калинина. – Минск : БГУ, 2013. – 416 с.
2. Неновски, Н. К. Право и ценности : пер. с болг. / Н. К. Неновски ; вступ. ст. и пер. В. М. Сафронова ; под ред. В. Д. Зорькина. – Москва : Прогресс, 1987. – 248 с.
3. Основы устойчивого развития национальной правовой системы в XXI столетии : методология, теория, практика : колл. монография / В. А. Абрамович [и др.] ; под ред. В. И. Павлова. – Минск : Бизнесофсет, 2016. – 278 с.
4. Горобец, К. В. Аксиосфера права : философский и юридический дискурс : монография / К. В. Горобец. – Одесса : Фенікс, 2013. – 218 с.
5. Мурашко, Л. О. Правообразование в аксиологическом контексте : монография / Л. О. Мурашко ; науч. ред. В. И. Шабайлов, О. А. Павловская. – Минск : Право и экономика, 2012. – 281 с.

А. О. Марченко,
*аспірант кафедри релігієзнавства
філософського факультету,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
м. Київ, Україна*

РЕЛІГІЙНО-ЕТИЧНЕ ПІДГРУНТЯ ІУДЕЙСЬКОЇ ПАРАДИГМИ ПРАВ ЛЮДИНИ

Суттєвий вплив на формування сучасного розуміння прав і свобод, а також обов'язків людини мають релігійні традиції, серед яких вагоме місце належить іудаїзму, іудейському віровченню. Іудейська релігія є складною системою, що включає в себе релігію, право і мораль; ці елементи є переплетеними й взаємопов'язаними між собою, вони формують певну єдність, відому як галаха, що означає шлях життя. Тора не робить догматичної відмінності між релігійними вченнями і правовими положеннями, цивільне право в іудаїзмі є невід'ємною частиною релігії. Крім того іудаїзм є етичною системою, етикою закону, вченням про моральний шлях людського життя. Тобто функції іудаїзму не обмежуються лише

задоволенням релігійних потреб віруючих, а простір його побутування – стінами синагоги. Він поширює свій вплив і має стосунок до усіх різновидів людської діяльності.

На перший погляд, принципи і цінності прав людини певною мірою суперечать релігійній нормативній системі, якою є іудаїзм, і в якій «остаточне завдання людини полягає в служінні Богові» [4, р. 14]. Це видається справедливим, оскільки іудаїзм робить наголос на концепції обов'язків людини не тільки у її відносинах з Богом, а й у взаєминах однієї людини з іншою. Єврейська релігія постулює більшою мірою систему обов'язків, ніж систему прав; в іудейському праві, попри тісний взаємозв'язок прав та обов'язків, все ж наголос робиться на обов'язкові. Власне, будь-яка правова та моральна вимога тут є обов'язком. В зорієнтованій на пріоритет обов'язків системі іудаїзму відповіддю на питання стосовно обов'язків людини є усвідомлення того, що вони є заповіданими й визначеними Богом. Іудейський підхід до прав людини втілює моральні вимоги, заповідані Богом, виходячи з того, що Божі заповіді, закон, даний Богом, представляє собою абсолютну цінність, якій «має поступитись будь-яка суперечлива, звичайна, людська, система цінностей» [5, р. 236]. І саме міра відповідності людських дій Божим настановам є свідченням і підтвердженням спроможності людини як в правовому, так і в морально-етичному сенсі. З іншого боку, на думку Р. Кавер, своєрідним парадоксом є те, що захист прав є дійсно більш ефективним в рамках саме такої системи.

В контексті розгляду релігійно-етичних підстав іудейського розуміння прав людини евристично цікавою є позиція відомого сучасного єврейського богослова Й. Лейбовіца, який наголошує на існуванні непереборної суперечності між релігією та людською моральністю. Він відстоює думку, що іудаїзм є «аморальною» нормативною системою, маючи на увазі насамперед опозицію між божественним і людським, а не між злом і добром. «Аморальне» в нього не означає «імморальне», неморальне, а таке, що знаходиться «поза межами моралі», не є ні «моральним», ні «аморальним». Теоцентризм, як такий, не означає аморальності. Внутрішня проблема полягає, таким чином, не стільки в змісті норм, скільки в ідеологічному та мотиваційному вимірі прийняття рішень

людиною; в суперечності між релігійним поняттям справедливості та етикою служіння Богові, з одного боку, і їх розумінням як служіння людству, з іншого.

Слід зазначити, що в іудаїзмі немає термінологічних аналогів, близьких за змістом поняттю «права людини». Принциповим словом в іудейському праві, яке є близьким до вживаного в західній інтелектуальній, соціокультурній та правовій традиції слова «права», є «слово «міцва», яке буквально означає заповідь, але має загальне значення близьке до «діючого зобов'язання»» [2, р. 65]. Водночас, нерозвиненість термінології прав людини в єврейській літературі не є підставою для висновку про недоцільність і помилковість пошуку в іудаїзмі підґрунтя цієї концепції, оскільки інтерпретація біблійної думки передбачає скоріше переклад концепцій, ідей, аніж слів. Навпаки, є підстави стверджувати, що іудейська релігія була і є вагомим джерелом прав людської особистості. Підтвердження цього можна відшукати в етичних і релігійних постулатах іудаїзму, які мають божественне підґрунтя. Основні права і свободи людини, такі як «право на захист гідності особистості, на свободу, рівність, власність, чітко сформульовані в єврейських релігійних трактатах, а їх дотримання визначається такими фундаментальними джерелами, як Біблія, Тора і Талмуд» [1, с. 262]. Десять заповідей включають релігійні норми, етичні принципи, соціальні цінності, моральні правила та юридичні положення. Всі ці норми були дані Богом на горі Синай і є однаково обов'язковими. Значущість прав людини витікає із визнання центральної ролі індивіда в іудейській релігії та з певних ліберальних елементів, що містяться в її основних положеннях. Тора, священна книга іудеїв, відзначає, що створення людини за образом та подобою Божою позначає заключну стадію творення світу. Цей факт надає людині найвищу значущість в устрої всесвіту; окремо взята людина є рівною за значенням всій сукупності створеного світу.

Підтвердження вищеозначеної позиції іудаїзму можна відшукати насамперед у його ставленні до права на життя, яке має надзвичайне значення для західної цивілізації і системи цінностей. Хоча в іудаїзмі немає «права на життя» як такого, водночас приписується: «Не будеш наставати на життя свого ближнього» (Лев. 19:16).

Цей обов'язок має перевагу, по суті, над усіма іншими заповідями. На думку найвідомішого пост-талмудичного кодифікатора іудейського права Маймоніда, якщо одна людина має можливість врятувати іншу людину і не рятує її, вона порушує заповідь. Принципово важливим відстоювання права на життя є тому, що вбивство однієї людини є також вбивством всіх її потенційних нащадків – власне, «всього світу». І, навпаки, той, хто рятує людину, «рятує цілий світ». Це робить вбивство будь-якої людини ще більш серйозним – і, навпаки, порятунок людського життя ще більше вартим похвали. Це також надає цінності всім людям як можливим прабатькам майбутніх поколінь. Вбивство має бути забороненим, ще й тому, що «воно применшує значущість проявів божественного образу в світі» [3, р. 211].

Іудейська доктрина, згідно з якою кожна людина створена за образом Божим, з її висновками стосовно того, що кожна людська особистість є унікальною і може цілком законно сказати: «Для мене було створено світ», утворює міцне підґрунтя для визнання прав людини. Ще один аспект бачення параметрів буття індивіда є важливим для розуміння іудейського підходу до людських прав. Наші обов'язки стосовно один одного укорінені не лише у створенні нас Богом за божественним образом як унікальних особистостей, але також у Божому завіті, договорі з нами. Бог уклав договір з єврейським народом на горі Синай, що складався з 613 настанов, і багатьох законів Тори, які гарантують окремі права людини. З точки зору іудаїзму, ми маємо дорожити правами людини як своєрідною частиною наших обов'язків перед Богом згідно з нашим завітом з ним і як одним із способів його пошанування й поклоніння йому.

Слід визнати вагому роль іудаїзму в обстоюванні прав людини і людської гідності. Людське життя є вищою цінністю в єврейській Торі та в моральних настановах пророків. Причому вартісним є не лише життя ізраїльтянина, а життя всіх людських істот, які створені за образом Божим. Бог створює кожного з нас за божественним образом, і тому людська особа та існування людини заслуговує на повагу. Більше того, Бог уклав з нами угоду, і таким чином, наші права і обов'язки по відношенню один до одного укорінені в наших обітницях Богові. Теоретичні засади прав людини в рамках

іудаїзму мають безпосереднє практичне застосування в таких питаннях, як захист життя інших, повага і турбота про інших, включаючи бідних і знедолених.

Список використаних джерел

1. Илиев Р. Л. Иудаизм и права человека. Вестник МГИМО-Университета. – 2010. – № 1(10). – С. 262-267.
2. Cover R. M. Obligations: A Jewish Jurisprudence of the Social Order // Journal of Law and Religion. – 1987. – Vol. 5, No. 1. – P. 65-74.
3. Human Rights and Responsibilities in the World Religions. Joseph Runzo, Nancy M. Martin, Arvind Sharma (Eds.). – Oxford: Oneworld Publications, 2014. – xx, 380 p.
4. Leibowitz Y. Judaism, Human Values and the Jewish State. – Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1995. – 328 p.
5. Religion and Human Rights Discourse. Hanoch Dagan, Shahr Lifshitz, and Yedidia Z. Stern (Eds.). – Jerusalem: Offset Natan Shlomo L.T.D., 2014. – 574 p.

Б. Г. Головка,

*кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри
фундаментальних та загальноправових дисциплін,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
м. Харків, Україна*

ЕТИКА І ПРАВО У ПРАВОРОЗУМІННІ ГУГО ГРОЦІЯ

Метою нашої доповіді є стислий аналіз наукової спадщини видатного мислителя, юриста, філософа Гуго до Гроот Гроція у частині співвідношення моралі і права. Гуго Гроцій – видатний голландський юрист XVII століття, один з засновників раціоналістичної доктрини природнього права. Сучасники називали його «голландським дивом», тому що він у 14-річному віці закінчив Лейденський університет і почав працювати адвокатом і дипломатом, наші сучасники вважають його батьком науки міжнародного права. Основні наукові праці Г. Гроція – це «Вільне море або Про право, що належить Голландії у торгівлі з Індією» (1609 р.), «Про право війни і миру. Три книги, в яких пояснюються природне право

і право народів, а також принципи публічного права» (1625 р.), «Вступ у вивчення права Голландії» (1631 р.) та ін.

Гроцій виступив одним з перших представників буржуазного світогляду, який прагнув послідовно юридично розглядати суспільні, державні проблеми, питання війни і миру саме у правовій площині, а не з позиції політики [1, с. 298]. Він розглядав соціальну проблематику у природноправовому контексті, тому, на його думку, важливішою ознакою права є справедливість, яка розумілася як вимога розуму. Гроцій підкреслював: «Право означає ні що інше, як те, що справедливе, при цьому як у негативному, так і у стверджувальному сенсі, тому що право – це те, що не суперечить справедливості. Суперечить справедливості те, що неприйнятно природі істот, які наділені розумом» [2, с. 68]. Гроцій поділяв право на природне і встановлене волею, яке він називав законним правом, іноді зустрічаємо назву «встановлене» право. У свою чергу природне право визначається як «припис здорового розуму» [2, с. 70]. Волевстановлене право має своїм джерелом волю людську або божественну. Цікаво, що основою права, встановленого людиною, виступає природне право, яке є науковою системою. «Багато хто намагалися надати цій галузі наукову форму, однак ніхто не зробив цього, тому що для цього слід ретельно відокремити те, що виникло внаслідок встановлення від того, що витікає із самої природи; ця обставина була позбавлено належної уваги. Дійсно, те, що витікає з природи речі завжди є тотожним самому собі, і може бути приведеним у наукову форму. Те, що виникло внаслідок встановлення, часто змінюється у часі і просторі, тому позбавлене будь якої наукової системи, як і інші уявлення про одиничні речі» [2, с. 75].

Як один з видатних юристів свого часу і творців міжнародного права, Гроцій висловив своє ставлення до окремих правових проблем. Так, він включив міжнародне право до загальноправової системи разом з національним правом. Гроцій стверджував, що міжнародні відносини мають регулюватися міжнародним правом – «держави повинні неухильно коритися принципам панування права» [2, с. 20]. Дослідники підкреслюють, що Гроцій поділяє принципи політико-правового учення Т. Аквінського про те, що основа авторитету права полягає у праві природньому

і стверджує, що право є універсальною системою, що регулює всю діяльність людства [3, с. 71]. Переходячи до ставлення до війни, Гроцій підкреслює, що війна виступає виключно як засіб самозахисту і відновлення справедливості. Більш того, на його думку, мистецтво глави держави, дипломатії полягає в усуненні, розв'язанні конфліктних ситуацій, залученні посередників, у тому числі, Ватикану, покаранні винуватців можливого зіткнення і уникненні прямого збройного конфлікту. До речі, ставлення Гроція до покарання є дуже показовим щодо сполучення етичних і правових засад. Справедливість полягає в тому числі, у тому, щоб покарати тих, хто творив несправедливість... покарання – це заподіяння страждань за діяння, що спричинили зло. Але покарання має залишатися у межах закону, застосовується у виключних випадках, повинно бути адекватним і розмірним до протиправних і несправедливих дій, адресуватися виключно винуватцям [2, с. 460]. Дуже показовою для з'ясування концепції Гроція є думка про те, що метою покарання повинні бути виправлення правопорушника і відновлення честі і гідності постраждалого, а також забезпечення громадського спокою через ізоляцію злочинця, як особи небезпечної для суспільства в цілому. Помсту як мету покарання, або задоволення особистих амбіцій, Гроцій спростовував [2, с. 462–464]. Гроцій вважав, що покаранню можуть піддаватися цілі народи, але «ніхто з невинуватих у вчинених злочинах, не повинен нести покарання за злочини інших». Дуже важливим, на його думку, стає та обставина, що міра покарання визначається судовим порядком, а не бажанням потерпілої сторони. Апелюючи до історичного досвіду, Гроцій наполягає на тому, що протягом розвитку людства питання покарання за протиправні дії розглядалися судьями, і саме вони визначали міру покарання. Лише тоді, коли судовий процес не можна було організувати (конфлікт у відкритому морі), покарання визначалось бажанням помсти. [2, с. 462–494]. Проголошення війни є найбільш суворим покаранням у міжнародних справах і використовується у крайній необхідності, за наявності найвагоміших підстав. Наступний крок у міжнародно-правовій доктрині Г. Гроція – теорія про справедливі і несправедливі війни. Справедливі – це такі війни, які ініційовані у відповідь на беззаконня

і мають на меті самозахист, повернення власності і покарання кривдника. При цьому, право народів на війну, якщо вони живуть на території домініону або протекторату піддавалось сумніву [2, с. 462–494]. Одразу ж виникає одвічне питання «А судді хто?», тобто хто має право і можливість визначити, чи має початок війни переконливу, справедливу причину. Тома Аквінський пропонував віддати це питання на розгляд главі католицької церкви, Гроцій вважав, що сторони конфлікту самі повинні вирішити проблему [4, с. 26]. Зрозуміло, що це значно послаблює практичну цінність доктрини. Звідси Гроцій пропонує всіма силами попередити початок війни, апелює до проведення переговорів, залучення посередників і спостерігачів.

Дуальне, етико-правове ставлення до методів і форм ведення воєн дуже наочно прослідковується у думках Гроція про правила поведінки під час бойових дій. Він наполягає на необхідності дотримання доброчесності між ворогами, тому що саме вона спонукає до перемир'я і гарантує права переможеним містам. Зобов'язуюча сила виникає на підставі «поєднання розуму і мови», які є основними атрибутами людини – «вороги не припиняють бути людьми, а люди, які досягли розумного стану, здатні набувати права в силу обіцянки» [2, с. 762]. Переможець набуває певні моральні обов'язки перед переможеним – нетерпимість до убивств і грабежів, тому що краще бути милостивим, а у окремих обставинах, це просто необхідно [2, с. 788–789].

Отже, переконливість і популярність доктрини Гуго Гроція, як у XVII столітті, за його життя, так і у наступні часи, пояснюється її гуманістичною спрямованістю і значною морально-етичною складовою. Принципи справедливості і гуманізму для людства виявились не менш актуальними, ніж «позитивістські» формалізовані акти. У сучасних умовах, коли дуже часто виникають збройні конфлікти, ідеї голландського юриста і філософа набувають надзвичайної важливості.

Список використаних джерел

1. История политических и правовых учений: учеб. для вузов / под ред. В.С. Нерсесянца. М.: Норма, 2007. 907 с.

2. Гуго Гроций. О праве войны и мира. Три книги, в которых объясняются естественное право и право народов, а также принципы публичного права. М.: Госюриздат, 1956. 868 с.

3. Кормич А. І. Історія вчень про державу і право: навч. посібник. К.: Правова єдність, 2009. 312 с.

4. Лукашук І. І. Виникнення і становлення міжнародного права. *Вісник Київського університету. Міжнародні відносини і міжнародне право*. Київ, 1984. № 18. С. 25 – 32.

Ю. А. Меліхова,
*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри культурології,
народна артистка України,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого*
Д. Е. Богатов,
*студент Інституту прокуратури
та кримінальної юстиції,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого,
м. Харків, Україна*

МОРАЛЬНІ ПЕРЕКОНАННЯ ЛЮДИНИ ТА ЇХ ЗВ'ЯЗОК З ПРАВОСВІДОМІСТЮ

Проблема взаємозв'язку правосвідомості та моральності особистості здавна хвилювала філософів і правознавців, соціологів і психологів, представників інших наук про людину в суспільстві; вона не втратила своєї актуальності і по сей день.

Вивченням цього питання займалися зокрема такі вчені, як Грищук А. Б., Якуба Є. А., Калиновський Ю. Ю., Панов М. І та інші.

Зростання злочинності в сучасній Україні, детерміноване насамперед корінними змінами в суспільно-економічній сфері, пов'язане також і з кризою правосвідомості та моральності різних соціальних суб'єктів (індивідів, груп, суспільства в цілому). Істотну роль у розширенні та поглибленні негативних явищ у житті суспільства відіграють ті соціальні зміни, які відбулися за останні два десятиліття.

Зміна ціннісних орієнтацій в різних шарах суспільства, очевидне бюрократичне нехтування корінними інтересами народних мас, орієнтація еліти на «нові» ліберальні цінності без урахування духовно-ідеологічних традицій народу призвели до суттєвої деформації правосвідомості суспільства, що в значній мірі сприяло зростанню правопорушень, різкого збільшення частки організованої злочинності. Можна, як показує історичний досвід, досить швидко змінити соціально-політичний лад, перерозподілити власність, але в короткий термін змінити соціально-правові і моральні переконання великих мас людей дуже важко: в їх основі лежать морально-світоглядні установки, які формувалися протягом десятиліть радянського життя і які сьогодні продовжують зберігатися у свідомості людей різних вікових і соціально-економічних груп.

Оскільки багато дослідників приймають відоме положення про те, що в правосвідомості відображається право, остільки нам слід згадати, як право трактується у філософії та правознавстві. Вчені розглядають загальні властивості права, трактуючи його як справедливість (Платон, Аристотель, Фома Аквінський, Гуго Гроцій та ін), як «абстрактну свободу» (Гегель) [1, с. 367], як «зведену в закон волю економічно пануючого класу (К. Маркс і Ф. Енгельс) [2], як «загальну волю всіх членів» народу (Р. Ф. Пухта), виводять право з егоїстичної природи людини та його «волі до життя», що породжує несправедливість (А. Шопенгауер), з необхідності «об'єктивного порядку» (Р. Зиммель) і т. д.

Правові засади людської поведінки, так само як і моральні, кореняться в душі людини, а саме – в почуттях боргу, обов'язку, справедливості. Розуміння належного як вільне самовизначення особистості веде її до соціально схвалюваної (моральної) поведінки, але якщо те, що індивід переживає як належне, разом з тим мислиться і як щось властиве іншій людині, то виникає правове ставлення, сторонами якого виступають уповноважений і зобов'язаний суб'єкти.

Властива кожній людині правова свідомість функціонує на різних рівнях свого розвитку і по-різному проявляється в залежно від світоглядних установок і життєвих ситуацій. При цьому вона завжди азалишається внутрішнім досвідом індивіда, властивим тільки йому самому і має тільки для нього одного життєво важливе

значення і соціально-практичну цінність. На рівні буденного (чуттєвого) відображення дійсності правосвідомість постає перед дослідником як сукупність психічного [3, с. 34].

Правосвідомість індивіда є невід'ємною складовою частиною його культури. У загальнонауковому і філософському її розумінні культура є все те, що створюється людиною в процесі її життя і діяльності. Індивідуальна правова культура передбачає певну правову обізнаність, знання тих чи інших правових приписів. Вона включає в себе не тільки духовно-позитивне (омністичне), але і духовно-від'ємне (нігілістичне) до них ставлення, а також повсякденну практику правослухняної і протиправної поведінки.

Індивідуальна правова культура – це загальне уявлення людини про чинне у суспільстві право (сукупність юридичних законів), а також весь зміст правомірної і неправомірної діяльності особистості. Незнання законів, зневажливе до них ставлення свідчать не про відсутність правової культури, як вважають деякі дослідники, що трактують культуру не в онтологічному (буттєво), але переважно у аксіологічному (оціночному) її аспекті [4; с. 12], а про наявність у індивіда або групи правової культури особливого роду, особливої якості. Прикладом такого роду є субкультура правового нігілізму, що включає в себе як суб'єктивно-ідеологічне заперечення необхідності існування юридичних законів, так і об'єктивно-поведінкове нехтування діючими в суспільстві законами.

Однак сам по собі факт знання правових вимог ще не може свідчити про наявність потрібного суспільству рівня правової культури особистості. Показником такого рівня може бути тільки активна правомірна поведінка особистості, що зумовлюється рівнем її правосвідомості. Очікувана суспільством і державою правова культура включає в себе насамперед ту частину правосвідомості, яка висловлює позитивне ставлення до права, певну ступінь розуміння діючих у суспільстві законів, що і породжує у свідомості людей позитивні поведінкові установки. Якщо ж індивід мало обізнаний в правових вимогах, невірно оцінює з точки зору чинного права різні життєві ситуації, вчиняє протиправні дії, то такі його уявлення про право зовсім не знаходяться за межами індивідуальної правової культури, але свідчать лише про певну якість індивідуальної

правової культури, на яку законодавець (держава) і вихователь (сім'я, школа, церква) повинні звернути увагу з метою зміни цієї якості в інтересах належного функціонування та розвитку суспільства в цілому [5; с. 77].

З загальнонаукового (теоретичного) розуміння культури як сукупної людської діяльності випливає, що правова культура індивіда – це реалізована ним в процесі власної діяльності індивідуальна правосвідомість. Адже не можна говорити про повну відсутність правосвідомості у людини, яка має хибне, перекручене уявлення про право або навіть відноситься до правових вимог вороже, здійснює правопорушення і тощо.

Такий індивід володіє низьким з точки зору науки рівнем правосвідомості. Але в цьому випадку слід вести мову не про відсутність у такого індивіда правосвідомості, а про відсутність у нього бажаної для суспільства правової культури, оскільки викривлена індивідуальна правосвідомість реалізується у протиправній поведінці.

Правову культуру можна визнати цілком достатньою у індивіда, хоча і мало освіченого в правовому відношенні, але в такого, що в цілому позитивно оцінює необхідність встановлення і підтримання правопорядку. У тому ж випадку, коли в індивіда склалися у свідомості стійкі протиправні установки, що знаходять вираження в його повсякденній поведінці та соціально значущій діяльності, слід говорити не про відсутність у нього правової культури як такої, а про наявність правової культури нігілістичного типу та про відсутність правової культури того типу, який розглядається законодавцем і суспільством як необхідний для функціонування того суспільства, членом якого і є нігілістично налаштований індивід [6; с. 351].

Отже, правосвідомість соціальних суб'єктів сучасного українського суспільства неоднорідна, суперечлива, у багатьох відносинах деформоване. В умах людей (в тому числі в правосвідомості служителів закону) процвітають правовий нігілізм і правове свавілля. Головною причиною цього є кризовий стан суспільства, низька політична, правова і моральна культура громадян, малоефективна робота правоохоронних органів. Щоб змінити стан справ на краще, наше суспільство і держава, школа, інші виховні заклади повинні об'єднати свої сили в сфері виховання, в особливості – виховання морального і правового.

Список використаних джерел

1. Гегель Г.В.Ф. Философия права. М., 1990.
2. Маркс К., Энгельс Ф. Манифест Коммунистической партии // Соч. 2-е изд. Т. 4.
3. Калиновський, Ю. Ю. Правосвідомість ті правова культура як об'єкти філософсько-правового дискурсу. монографія / Л.М. Герасіна, Ю.Ю., Калиновський, М.І. Панов та ін. ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х. : Право, 2009. – 255 с.
4. Матузов Н. И. Правовой нигилизм и правовой идеализм как две стороны «одной медали» // Правоведение, 1994. № 2.
5. Правова культура в умовах становлення громадянського суспільства: монографія / за ред. Ю.П. Битяка, І.В. Яковюка та ін. – Х.: Право, 2007. – 137 с.
6. Бондаревський В.Г. Правовий нігілізм в Україні та шляхи його подолання / В.Г. Бондаревський // Філософія: конспект лекцій : збірник праць. – К., 2012. – 750 с.

Л. М. Сідак,
кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри культурології,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
С. Х. Антипенко,
студентка факультету адвокатури,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого,
м. Харків, Україна

ВЗАЄМОДІЯ МОРАЛІ ТА ПРАВА ЯК ЦІННІСНИХ РЕГУЛЯТОРІВ СОЦІАЛІЗАЦІЇ МОЛОДІ

Ціннісні орієнтації молоді – одна з найбільш актуальних проблем сучасності. Держава та суспільство завжди беруть до уваги той факт, що від стану молоді, її світоглядних життєвих позицій та практичних дій залежить майбутнє країни. Студентська молодь, очевидно, є найбільш активною, а у майбутньому повинна стати елітною, провідною соціальною групою. А тому завжди актуальним

залишається аналіз прогнозів та методів, за допомогою яких можна вплинути на процес формування ціннісних орієнтирів молоді.

Класифікувати ціннісні орієнтири можна за різними ознаками. Зокрема, за ознакою пріоритету спрямування активності особистості можна розглядати інтелектуально-освітні, культурні та політичні орієнтири.

Інтелектуально-освітні орієнтири ґрунтуються на визнанні позитивними цінностями освіти, інтелекту, творчого потенціалу особистості, а також бажаною інтелектуальною і творчою діяльністю. Така орієнтація спонукає на здобуття освіти, розвиток інтелектуальних і творчих здібностей. Зрозуміло, що вони збагачують буття особистості, тобто є умовою розвитку особистості. На жаль, освіта та інтелектуальна творчість, зокрема наукова діяльність, втратили популярність серед молоді, а разом з тим знизилися й інтелектуальні здібності. Зокрема, вчені пов'язують це з погіршенням фізичного та психічного здоров'я молодого покоління: швидко збільшується кількість захворювань, кількість людей з розумовими вадами, синдромом дефіциту уваги тощо. Все це є як наслідком алкоголізації, вживання наркотиків, куріння, неповноцінного харчування, батьківського недогляду або ж постійних стресових ситуацій, так і втратою популярності інтелектуальної творчості та освіти як ціннісних орієнтирів.

Сьогодні спостерігається активне зменшення інтересу до читання і літератури взагалі, народної культури, чому сприяє поширення масової культури. Культура відображає духовне буття особистості. Тому зміна ціннісних та сенсожиттєвих орієнтирів відображається на культурній орієнтації індивідів. Суспільство, яке на перший план поставило матеріальне благополуччя та збагачення, члени якого все менше цінують своє духовне буття, формує відповідну культуру і життєві потреби молоді. Масова культура, яка ґрунтується на електронних засобах масової інформації, робить доступними психологічні збудники, отримання емоцій, вражень без докладання зусиль. Як наслідок, безтурботне споживання зорових та звукових вражень, стереотипних збудників заповнюють значну частину вільного часу сучасної людини, особливо молоді, що збіднює їх духовний світ. Культ моди, речей, споживання,

стереотипних розваг оволодіває свідомістю молоді. Водночас традиційна та класична культура втрачає привабливість.

Змінилися й політичні пріоритети молоді. Колишня апатія до політичного життя, яка перемежовувалася епізодами емоційної ситуативної неосмисленої політичної активності, поступилася місцем свідомій політичній участі значної частини студентів, поміркованому ставленню до політичних подій і запереченню ідеологічних мотивів. Молодь сьогодні здебільшого орієнтується не на партії чи на їх ідеї, а на конкретних політичних лідерів та їх політичний вплив у суспільстві.

Мораль і право – це невід’ємні феномени сучасного світу. Відтак моральна і правова свідомість повинні відігравати значну роль у конструюванні свідомості молоді. Необхідно підкреслити, що головна функція права – це регулювання суспільних відносин, а мораль, окрім того, що вона також виконує регуляторну функцію, ще й формує духовну культуру окремих особистостей та нації в цілому, складає основу системи ціннісних орієнтирів та світогляду. Тому саме гармонійне поєднання правосвідомості та моральної свідомості можуть забезпечити формування культури правової держави та її становлення. Зокрема, морально-правове виховання сприяє вибору життєвого шляху та соціальної поведінки у конкретній ситуації, адекватній оцінці власних можливостей і врешті-решт спонукає до саморозвитку. Також морально-правове виховання сприяє засвоєнню тих чи інших норм поведінки як ціннісних орієнтирів і завдяки цьому сприяє становленню того чи іншого типу суспільства і держави. Так, відсутність усталених моральних орієнтирів та правосвідомості ускладнює комунікацію між особистостями та колективами, а тому й ефективність виробничої чи творчої діяльності значно знижується. Навіть відсутність чіткої моральної позиції у юриста, незважаючи на його професійну компетентність, може стати на заваді належному виконанню ним своїх обов’язків та соціальної функції. З огляду на це останнім часом моральні вимоги до особистості юриста фіксуються у професійних моральних кодексах. І навпаки – чітка моральна позиція сприяє реалізації принципу законності у професійній діяльності юриста. Необхідність гармонізації моральних та правових аспектів

необхідно враховувати і при законотворчій діяльності, адже це допоможе усунути більшість кризових суспільних явищ і сприятиме подоланню духовної кризи, про яку йшлося вище.

Відтак, моральне виховання повинно бути тісно пов'язаним з правовим. Незважаючи на те, що засвоєння моральних норм у процесі становлення та соціалізації особистості здійснюється раніше, ніж формування правосвідомості, і значною мірою обумовлює ефективність правового виховання, єдність морального та правового виховання є необхідною умовою формування соціально активної та професійно компетентної особистості. Єдність правової та моральної свідомості забезпечується спільністю базових ціннісних орієнтирів, серед яких можна назвати справедливість, рівність, свобода, честь, гідність особистості.

Мораль орієнтує на таку складову блага, як добро. Саме у відношенні до добра осмислюються усі моральні цінності. Наприклад, поняття справедливості відображає уявлення про належну, відповідну вчинкам чи поведінці людини відплату – чи то покарання, чи винагороду, чи ставлення інших, чи соціальне становище тощо. Отже, це поняття відображає усвідомлення загального відношення цінностей окремих феноменів до блага як справедливість. І тому вказує на розуміння належного порядку людського співжиття, яке відповідає сутності людини. Це дає змогу визнати моральний принцип справедливості загальним принципом права, використовувати його у законодавчій практиці. Аналогічно й інші моральні принципи переосмислюються як засадничі принципи права. Отже, як стверджує О. П. Дзьобань, «у процесі правового виховання етичні цінності набувають «правового звучання» [1]. А Ж. Карбоньє зазначав, що завдання правової соціалізації полягає у тому, щоб співвіднести систему правових норм з іншими нормативними системами, зокрема й мораллю[2].

Водночас Ю.В. Кузнецов виділяє три складові морально-правової соціалізації: спочатку право сприймається як моральний імператив, потім відбувається сприйняття моральною свідомістю норм права у формі закону. І найвищим щаблем морально-правової соціалізації є сприйняття суб'єкта правових відносин особистістю, тобто вищою моральною цінністю, на яку спрямовується функціонування права [3].

Отже, мораль і право як ціннісні регулятори соціальної активності повинні сьогодні забезпечувати успішну соціалізацію молоді, формувати її ціннісні орієнтири, забезпечувати гармонізацію суспільних відносин на усіх рівнях.

Список використаних джерел

1. Дзьобань О. П. Правове виховання в контексті співвідношення права і моралі. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія : Філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2013. № 4 (18). С.180.
2. Карбонье Ж. Юридическая социология. Москва: Прогресс, 1986. 352 с.
3. Кузнецов Ю. В. Правовая социализация молодежи как фактор развития гражданского общества URL: http://vestnik.mstu.edu.ru/v13_2_n39/articles/31_kuznet.pdf. (дата звернення: 10.04.2020)

К. Ю. Валігура,
*аспірантка кафедри цивільного права
юридичного факультету,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
м. Київ, Україна*

ПРИНЦИП ДОБРОСОВІСНОСТІ ЯК МОРАЛЬНО-ПРАВОВА ОСНОВА ПРИВАТНИХ ВІДНОСИН

Сучасне українське цивільне право характеризується широким відображенням гуманістичних цінностей. Зокрема, про його прагнення до гуманізації, про спробу його осмислення в «іншому вимірі» свідчить і поява в законодавстві норм, в яких містяться посилення на морально-правові категорії.

На сучасному етапі розвитку права в цілому і цивільного права, зокрема, спостерігається тенденція до моралізації, що виявляється в розгляді правових явищ крізь призму моральних категорій. Цивільне право розвивається в напрямку наближення позитивного законодавства до природно-правової ідеології. Принципи цивільного права завжди виступали в якості традиційного методу і засобу

правового впливу на суспільні відносини, що становлять предмет цивільного права.

Категорія добросовісності викликає безліч суперечок в науковій літературі. Одні вчені вважають, що добросовісність є принципом цивільного права, інші спростовують дану позицію. Одні розглядають її як межу здійснення прав, інші доводять неспроможність цієї теорії.

Як зазначає Є.В. Богданов, даний принцип, насамперед, спрямований на зміцнення моральних начал цивільно-правового регулювання [1, с. 30-31]. На думку Л.В. Щенникова, принцип добросовісності повинен виступити провідником ідеї виховання в людях якостей правдивості, шанобливості, наполегливості, ввічливості, доброти [2, с. 12]. На думку М.Г. Єлісеєва поведінка є сумлінною в тій мірі, в якій вона визначається добром; в добросовісній поведінці вирішальним є не тільки зовнішній вчинок, але і його мотиви, моральна оцінка його прогнозованих результатів [3, с. 11].

Провівши аналіз перерахованих точок зору, констатуємо, що як будь-яка моральна категорія, закріплена в нормах права, сумлінність може характеризуватися з об'єктивної і суб'єктивної сторони. Об'єктивний характер їй надає закріпленість в нормах права, суб'єктивний – сприйняття норм права через внутрішні уявлення самого суб'єкта про добро і совісті. Добросовісність є співвідношення зважених індивідуальних інтересів з приватними інтересами інших осіб і суспільства в цілому.

Сучасне цивільне законодавство базується на римському праві. Це простежується як в загальних положеннях і принципах права, так і окремих інститутах речового, зобов'язального, спадкового права.

Чинний Цивільний кодекс, який було прийнято в 2003 р., закріплює і розвиває необхідні гарантії і основні принципи приватного права. Це принципи рівності громадян перед законом (*aequitas*), справедливості (*iustitia*), добросовісності (*bona fidei*), свободи волі учасників цивільних відносин (*libertas voluntatis hominis*).

Вплив римського приватного права на сучасне цивільне законодавство настільки велике, що його неможливо звести до якоїсь певної кількості статей Цивільного кодексу України. Випадки прямого або опосередкованого впливу римського права багаточислені.

Це стосується як загальних положень права, так і статусу осіб, позовної давності, речових та зобов'язальних прав, окремих видів договорів, спадкового права тощо.

Моральні норми є першоосновою буття права і його складовою частиною, а тому названі як загальні начала, вони є визначальними у регулюванні цивільних відносин. Чинний цивільний кодекс України (ст. 3), закріплюючи загальні засади цивільного законодавства, не розмежовує правові та моральні принципи, поставивши їх в один ряд.

Відповідно до ст. 11 Цивільного кодексу України «Цивільні права та обов'язки виникають із дій осіб, що передбачені актами цивільного законодавства, а також із дій осіб, що не передбачені цими актами, але за аналогією породжують цивільні права та обов'язки.». Відповідно, у разі вчинення дій, які не врегульовані нормами цивільного законодавства, перед судом може постати задача оцінки таких дій.

Виходячи з формулювання ст. 11 ЦК України можна зробити висновок, що такі дії повинні відповідати загальним засадам цивільного законодавства України, які закріплені в ст. 3 ЦК України.

Слід зазначити, що не лише Український цивільний кодекс містить принцип добросовісності. В цивільних правових системах держав світу науковці говорять про дві форми прояву принципу добросовісності: суб'єктивна і об'єктивна.

Відповідно до німецького законодавства договірні зобов'язання підкоряються принципу добросовісності, конкретний зміст якого виводиться шляхом доктринального і судового тлумачення з вельми скромного § 242 Німецького цивільного уложення, безпосередньо стосується способу виконання договірних зобов'язань: боржник зобов'язаний виконати зобов'язання добросовісно з урахуванням звичаїв цивільного обороту.

На доктринальному рівні виділяються два підходи до розуміння добросовісності: добросовісність в її суб'єктивному сенсі (*Guter Glaube*) і в об'єктивному (*Treu und Glaube*), що в цілому характерно для німецької цивілістики і повністю відповідає підходам до розуміння добросовісності в римському праві.

В тексті Французького цивільного кодексу лише двічі вказується на добросовісність: в п. 4 ст. 1134 («угоди повинні бути виконані

сумлінно») і ст. 1135 («угоди зобов'язують не тільки до того, що в них виражено, але і до всіх наслідків, які справедливість, звичай або закон пов'язують з цим зобов'язанням, відповідно до його природи»), проте в теорії вона отримала досить широку розробку [4].

В цілому французька правова традиція розглядає доктрину добросовісності як підставу для обмеження свободи договору і не знає властивого німецькому праву поділу сумлінності на об'єктивну і суб'єктивну, однак, як і німецьке право, має доктринально закріплений принцип добросовісності і розуміє її як вид відкритої норми, хоча і прагне до обмеження її застосування.

У Сполучених Штатах цей принцип закріплений в Єдиному комерційному кодексі, який передбачає, що «кожен договір або зобов'язання відповідно до цього Кодексу встановлює обов'язок добросовісності при його виконанні або дотриманні» (§ 1-304 ЄКК).

Сучасне право Сполученого Королівства ніколи не мало загальної норми, схожої на ст. 242 ГГУ, з якої можна було б вивести обов'язок діяти добросовісно. Англійське право, традиційно не визнає обов'язок добросовісності виконання своїх зобов'язань сторонами. Це положення ілюструється наступним коментарем: «...відповідно до принципів свободи та обов'язкової сили договору в англійському договірному праві немає правового принципу добросовісності загального застосування, хоча деякі автори стверджують необхідність його існування» [5, с. 32].

Категорія «добросовісність» знаходить закріплення в документах міжнародної уніфікації права: добросовісність здійснення прав і виконання обов'язків проголошується принципом міжнародного договірного права. Однак осмислення принципу добросовісності в міжнародному праві не зводиться до його розуміння в будь-якій країні. Як зазначається в літературі, принцип добросовісності отримав в міжнародному праві провідне значення завдяки формулюванням умов торгових договорів і судовій практиці.

Отже, як висновок, можна констатувати той факт, що правові традиції держав світу в цілому визнають принцип добросовісності, який передбачає, що сторони повинні діяти добросовісно при виконанні своїх зобов'язань за договором. Більшість правових систем цивільного права визнають ту або іншу форму обов'язку

сторін договору виконувати свої зобов'язання добросовісно, хоча фактичний зміст цього обов'язку відрізняється між країнами.

Звісно ж, західна цивілістична наука досягла більшого успіху при дослідженні даного правового феномену, в тому числі і тому, що не боялася міркувати про моральність в праві. Введення в цивільне законодавство принципу добросовісності в якості одного з найбільш загальних і важливих принципів цивільного права є заходом, спрямованим на зміцнення моральних засад цивільно-правового регулювання. Саме з позиції моральності слід підходити до оцінки поведінки суб'єкта права як добросовісного або недобросовісного.

Список використаних джерел

1. Богданов Е. В. Гражданское право России как регулятор экономических отношений // Законодательство и экономика. 2012. № 1. С. 29–36.
2. Щенникова Л. В. Идеология гражданского законодательства // Законодательство. 2010. № 4. С. 10–13.
3. Елисеев Н. Г. Добросовестность и разумность в правовом поведении // Законы России: опыт, анализ, практика. 2010. № 9. С. 10–14.
4. Picod Y. L'obligation de coopération dans l'exécution du contrat, JCP 1988, I, 3318; terré f, simler r., laquette y., Droit Civil – Les obligations, 6e éd. Paris, 1996. P. 350, 416; Ghestin J. La formation du contrat, 3e éd. Paris, 1993. P. 232.
5. Chitty on Contracts 31st ed.: Volume 1 General Principles. Para. 1-039. P. 32.

Тематичний напрям 2

КОЛІЗІЇ МІЖ ЗАКОНОДАВСТВОМ І МОРАЛЬНИМИ НОРМАМИ В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

УДК 1+32+33+34+35

Альфред А. Кураташвили,

*доктор экономических, философских и юридических наук,
профессор в области общественных наук,
Основатель и Президент Международной Академии
социально-экономических наук, Международной Академии
Политического менеджмента, Международной Академии
Юридических наук, Действительный член Нью-Йоркской
Академии наук, Академик Академии политических наук США,
г. Тбилиси, Грузия*

ТЕОРИЯ СБАЛАНСИРОВАННОСТИ ПРАВ И ОТВЕТСТВЕННОСТИ ДОЛЖНОСТНЫХ ЛИЦ – НЕОБХОДИМАЯ НАУЧНАЯ ОСНОВА ПРЕОДОЛЕНИЯ ПРОТИВОРЕЧИЙ МЕЖДУ МОРАЛЬЮ И ПРАВОМ

Равноправие всех людей перед законом является признанной в международном масштабе правовой нормой, без соблюдения которого рассуждать о наличии морали в обществе и в государстве – это значит «пудрить мозги народу» пустыми лозунгами о справедливости, что античеловечно и преступно (?!).

Необходимость соблюдения равноправия всех людей перед законом, *как известно*, отражена ещё в 7-ой Статье Всеобщей декларации прав человека, в которой отмечается следующее:

«Все люди равны перед законом и имеют право, без всякого различия, на равную защиту закона. Все люди имеют право на равную защиту от какой бы то ни было дискриминации, нарушающей настоящую Декларацию, и от какого бы то ни было подстрекательства к такой дискриминации» [1, с. 13].

Кроме того, равенство – равноправие – всех людей (всех граждан) перед законом, *как известно*, зафиксировано также

в Конституциях государств, *например*, в Конституции Грузии [2, Статья 11], в Конституции Российской Федерации [3, Статья 19], в Конституции Украины [4; Статья 24]; в Конституции Германии [5, Статья 3], в Конституции Франции [6, Статья 1], в Конституции Италии [7, Статья 3], и т.д.

Вместе с тем, несмотря на то, что равноправие всех людей перед законом – является одним из главнейших принципов защиты прав человека и справедливости, которое отражено, как в Международных правовых актах, так и в Конституциях государств, нередко, *в отличие от отмеченных в Международных правовых актах и в Конституциях государств истинно справедливых правовых норм*, в самих же Конституциях государств внесены и «зафиксированы» не только не соответствующие, но и радикально противоречащие сущностной природе и назначению Конституций государств – «правовые» (*фактически – антиправовые*) «нормы», что явно аморально, ибо противоречит справедливости и ущемляет законные права и интересы огромного количества людей (?!).

Следовательно, нередко, *в самих Конституциях государств* отражены преступные – *явно криминальные* – «правовые» «нормы» (?!).

Тем самым же, нарушено равноправие всех людей (всех граждан) перед законом – *нарушен всеобщее признанный правовой принцип*, и, *тем самым*, противозаконно «узаконена» дискриминация многих – *фактически миллионов* – людей во многих государствах мира (?!).

В частности, не только несправедливо, но и явно криминально, когда в Конституции государства зафиксирована недопустимость привлечения Судьи к уголовной ответственности (без указания на его невиновность, что и не требуется, ибо никто из невиновных лиц не может быть привлечен к уголовной ответственности), т.е. данная «правовая» «норма» означает, что недопустимо привлечение Судьи к уголовной ответственности независимо от совершенных им криминальных деяний (?!).

Так, *например*, согласно Конституции Грузии (Статья 63): «Никто не вправе требовать от судьи отчета по конкретному делу» [2].

Аналогично, согласно Конституции Украины (Статья 126): «Судья не может быть привлечен к ответственности за принятое

им судебное решение, за исключением совершения преступления или дисциплинарного проступка» [4].

Приведённые правовые нормы из Конституции Грузии и Конституции Украины были бы справедливыми и заслуживали бы поддержки, если бы принятие противозаконного судебного решения считалось преступным деянием, каковым в действительности и является (?!).

Ведь не подлежит сомнению, что Судья не имеет никакого права принимать противозаконное решение, так как это является превышением им своих служебных (должностных) полномочий, злоупотреблением им своими служебными (должностными) полномочиями и т.д. (?!).

А значит, принятие Судьёй противозаконного решения в действительности является и должно быть уголовно наказуемым преступлением, но Судья в данном случае не считается преступником в результате наличия у него противозаконно «узаконенной» Конституцией государств «крыши» в виде «иммунитета» за любые принимаемые им решения, тогда как «иммунитет» можно иметь лишь от болезни, но не от преступных деяний, ибо такой «иммунитет» является аморальным и преступным, противоречащим равноправию всех людей перед законом, противоречащим справедливости (?!).

В данных условиях, с целью искоренения противозаконно «узаконенных» «правовых» «основ» «стимулирования» криминальных деяний государственных должностных лиц, и, *в частности*, для искоренения «правовых» «основ» «стимулирования» криминальных деяний Судей общих судов, считаю необходимым радикально изменить преступные «правовые» «нормы» в законодательстве – «очеловечить» Конституции государств и, вообще, законодательства на основе созданной мной Теории сбалансированности прав и ответственности должностных лиц [8], основанной, *в свою очередь*, на созданных мной же Революционно новых научных направлениях и Революционно новых научных теориях – на Философии социальной цели [9] и на Теории верховенства интересов народа [10].

Притом, считаю особенно важным, чтобы исходя из интересов народа, радикальные изменения в законодательствах были осуществлены, как в Грузии, так и в других государствах, в которых не

сбалансирована ответственность должностных лиц с их правами, в которых не защищено равенство – равноправие – всех людей перед законом.

Изъятие же из Конституций государств и из других законов «правовых норм», «запрещающих» привлечение Судьи к уголовной ответственности за принимаемые им противозаконные решения, станет важным шагом на пути достижения и утверждения равноправия всех людей перед законом и справедливости в государстве.

Следовательно, решение данной правовой проблемы поставит в равное положение по отношению к закону – Судей и обычных людей, т.е. людей, не занимающих государственные должности.

Таким образом, внедрение созданной мной Теории сбалансированности прав и ответственности должностных лиц [8] – необходимая научная основа преодоления противоречий между моралью и правом.

Список использованных источников

1. Всеобщая декларация прав человека *от 10 декабря 1948 года*. Права человека: Сборник международных документов. – М.: Издательство «Юридическая литература», 1998.

http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/declhr.shtml

2. Конституция Грузии. Принята 24 августа 1995 года. <https://matsne.gov.ge/ru/document/view/30346?publication=35>

3. Конституция Российской Федерации. Принята 12.12.1993. <http://www.konstitucija.ru/>

4. Конституция Украины. Дейст. с изм. и допол. Проверено 08.07.2019. https://kodeksy.com.ua/ka/konstitutsiya_ukrainy.htm;

https://kodeksy.com.ua/ka/konstitutsiya_ukrainy/statja-%20126.htm

5. Конституция Германии. Основной закон Федеративной Республики Германии, 23 мая 1949 г.

http://www.1000dokumente.de/?c=dokument_de&dokument=0014_gru&object=translation&l=ru <http://worldconstitutions.ru/?p=155>

6. Конституция Французской Республики. От 4 октября 1958 года.

<http://lawers-ssu.narod.ru/subjects/constzs/france.htm>

7. Конституция Итальянской Республики. От 22 декабря 1947 года. <http://lawers-ssu.narod.ru/subjects/constzs/italy.htm>

8. Кураташвили Альфред А. Теория сбалансированности прав и ответственности должностных лиц: монография на грузинском,

английском и русском языках). Тбилиси: Международное издательство «Прогресс», 2003. – 256 с.

9. Кураташвили Альфред А. Философия социальной цели. Тбилиси: Международное издательство «Прогресс», 2003. – 352 с.

10. Кураташвили Альфред А. Теория верховенства интересов народа. онография на грузинском, английском и русском языках). Тбилиси: Международное издательство «Прогресс», 2003. – 336 с.

*А. М. Шульга,
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри фундаментальних
та юридичних дисциплін факультету №6,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
м. Харків, Україна*

СУБ'ЄКТИВНИЙ АСПЕКТ ПОВЕДІНКИ ОСОБИ У КОНТЕКСТІ СПІВВІДНОШЕННЯ НОРМ ПРАВА І НОРМ МОРАЛІ

Співвідношення норм права і норм моралі є одним із традиційних й істотно досліджених питань загальнотеоретичної юриспруденції. Аналіз співвідношення норм права і норм моралі здійснюється з використанням достатньо усталеного переліку критеріїв порівняння даних нормативних систем. Проте в межах характеристики співвідношення норм права і норм моралі задля розширення її «сміслових меж» також доцільно використовувати поняття «зовнішня поведінка» і «внутрішня поведінка» або «об'єктивна сторона поведінки» і «суб'єктивна сторона поведінки», що дозволяє більш деталізовано виокремити низку особливостей зазначеного співвідношення. При такому підході якість основної прогалини, що усувається при аналізі співвідношенні норм права і норм моралі, насамперед має *внутрішній (суб'єктивний) аспект* поведінки, котра оцінюється як морально або юридично значуща поведінка.

Внутрішня поведінка людини – це певна свідома психічна діяльність людини, відповідні розумові процеси у її внутрішньому світі. Такого роду поведінка для стороннього спостерігача знаходиться поза можливостей його чуттєвого пізнання (являє собою

«річ в собі»). Прикладом такої поведінки можуть бути «духовні вправи», описані Ігнатієм Лойолою (16 ст.) в його книзі (для єзуїтів) з аналогічною назвою (зокрема, містить підрозділ «про думки»). Зовнішня поведінка – це насаперед фізичний (тілоруховий) прояв психічної діяльності людини, її об’єктивація у «зовнішньому світі» (дії, які можуть бути замічені спостерігачем; мова; фізіологічні реакції – розширення зіниць, зміна пульсу тощо). Зовнішня поведінка для стороннього спостерігача знаходиться в межах можливостей його чуттєвого пізнання (являє собою «річ для інших»), пізнається як *факт*.

Норми права, за загальним правилом, *регулюють* тільки «зовнішню поведінку» («фізичну поведінку»), тобто вказують на певну дію (бездіяльність) як на правомірну або протиправну поведінку. Хоча в романі Джорджа Орвелла «1984» є поняття «думкозлочин», в *юриспруденції*, *юридичній практиці* під «поведінкою» розуміють виключно «зовнішню поведінку». Замість поняття «внутрішня поведінка» використовується поняття «*внутрішня сторона* поведінки», котра являє собою «*суб’єктивну сторону* складу правопорушення» або «*суб’єктивну сторону* складу правомірної поведінки». *Норми права враховують* низку ознак «внутрішньої поведінки» при її правовій кваліфікації (юридичній оцінці), тобто такого роду ознаки можуть мати *юридичне значення*. Наприклад, характеристика «суб’єктивної сторони» *складу правопорушення* як підстави юридичної відповідальності є характеристикою низки елементів «внутрішньої поведінки» правопорушника на момент вчинення ним діяння-правопорушення (характеристикою його «вини», «мотиву», «мети» тощо) [1, с., 152-175].

Норми моралі регулюють як «зовнішню», так і «внутрішню» поведінку (вимагають певної «культури мислення», звертають увагу на важливість «морального мислення»). Приклади: Десята Заповідь Бога (за текстом П’ятикнижжя) «Не жадай дому ближнього свого» фактично забороняє навіть «думки» про відповідний вчинок (гріховний). Наставники дзен-буддизму розрізняють гарні і погані «дії тіла», «дії уст», «дії ума» (крадіжка – дія тіла, образа – дія уст, жадібність – дія ума тощо). Оскільки тіло і уста не можуть нічого зробити без участі ума, найбільшу небезпеку приховують

у собі погані дії ума («злі» думки можуть стати причиною «злочину») [2, с. 110-111].

Обсяг можливої поведінки у сфері дії права є більшим, ніж у сфері дії моралі. Інакше кажучи, що дозволено правом не завжди дозволено мораллю. «*Правомірне*» (легалізовані: «проституція», «одностатеві шлюби», «аборти», «лихварство», послуги «гола прибиральниця», «голий садівник» й т. ін.) може бути «аморальним». Приміром, «гріховним» з точки зору релігійної моралі – православної, католицької, ісламської тощо. Відповідно існує класичний вислів: «право – мінімум моралі». Наприклад, з огляду на *менталітет* українського народу, його «історичну пам'ять», поняття «викривач» (синоніми – «доносчик», «інформатор», «стукач») використовується для вказівки на аморальність особи та вчиненого нею. Проте у 2019 р. в Законі України «Про запобігання корупції» з'явилися нові юридичні поняття «викривач корупції», «винагорода викривачу» (основні причини здійснення даної новації: вимога міжнародних антикорупційних організацій «захистити інформаторів», привести законодавство України у відповідність до «західних зразків», у багатьох країнах більшість корупційних злочинів розкривають саме завдяки «інформаторам» тощо).

Право і мораль як нормативні системи необхідно розрізнявати і за оцінкою (якісною) мотивів поведінки. За загальним правилом, мотив *правомірної поведінки* особи не має ніякого юридичного значення. Приміром, не має значення мотивом дотримання норми-заборони, закріпленої у Кримінальному кодексі, є «страх покарання» чи «повага до закону». Проте мотив *протиправної поведінки* особи у низці випадків має юридичне значення, враховується при *кваліфікації правопорушення*. Наприклад, серед передбачених у Кримінальному кодексі (ч. 2. ст. 115) видів «умисного вбивства з кваліфікуючими ознаками» [3, с. 272] є вбивство «з корисливих мотивів», «з хуліганських мотивів», «з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості». За вчинення «кваліфікованого вбивства», тобто вчиненого за *обтяжуючих обставин*, застосовується більш сувора *санкція* ніж за «просте вбивство».

Мотив поведінки, котра має зовнішні ознаки *моральної поведінки* завжди має *істотне значення* для її оцінки як поведінки дійсно

моральної. Приміром, одна людина іншій може надати грошову допомогу з альтруїстичних, гуманних, добродійних міркувань, або – з корисливих, егоїстичних, цинічних міркувань. Не випадково в коментарях до біблейської притчі про митаря і фарисея завжди звертається увага на основний недолік змісту молитви фарисея – голосом на те, що добрі справи є марними, якщо вони здійснюються не для Бога, а для миру, для свого марнославства: коли людина робить що-небудь напоказ, вона робить це не для того, щоб віддати належне Богові, а для того, щоб люди її хвалили (такого роду вчинок не є *богоугодним*, оскільки людина служить своїм вчинком не Богові, а людям, проте і їм вона служить не для них, а для себе). Мотив *аморальної поведінки* може мати *значення* при виборі більш «суворої» або більш «м'якої» *санкції*, що застосовується за вчинення такої поведінки (приміром, мотивами «брехні» дитини батькам може бути «небажання працювати, лінь», «небажання зіпсувати настрої батькам», «спасіння іншого від покарання» тощо).

Список використаних джерел

1. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / [Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.]; за ред. проф. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 4-те вид., переробл. і допов. – Х.: Право, 2010. – 456 с.
2. Книга самурая. Такуан Сохо. Письма мастера дзэн мастеру фехтования. Вечерние беседы в храме Токайдзи. Предания о Такуане. Миямото Мусаси. Книга пяти колец. – СПб.: Евразия, М.: ООО Издательский Дом «София», 2005. – 320 с.
3. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – К.: Канон, А.С.К., 2002. – 1104 с.

*М. В. Бейлін,
доктор філософських наук, професор,
професор кафедри гуманітарних наук,
Харківська державна академія фізичної культури,
м. Харків, Україна*

НОРМАТИВНА І ЦІННІСНА ЛАБІЛЬНІСТЬ

Соціальні трансформації призводять до розбіжності цінностей і норм, тому це поняття набуває розмитого значення. Невідповідність норм і цінностей зумовлює зростання девіацій, при цьому норма продовжує підкріплювати цінність, але робить це вже інакше, ніж раніше. Механізм соціального заохочення («кар і нагород») закликає слідувати новим нормам і змінювати, переоцінювати цінності. Не випадково П. Сорокін зазначав: «Внутрішня групова роль кар і нагород полягає в створенні, збереженні і зміцненні солідарності всередині групи, в недопущенні розпаду, в придушенні взаємної боротьби і в приведенні її антагоністичних елементів до загальної моральної єдності, що досягається за допомогою дресирувально-рикошетного впливу санкцій» [2]. Відсутність норми означає нівелювання значимості кар і нагород, які не виконують свої соціальні функції і вносять додаткову дезорієнтацію.

Особливо небезпечною ситуацією є «нормативна лабільність», під нею мається на увазі надзвичайно швидка і безладна зміна соціальних норм, яка априорі не враховує масові цінності. До нормативної лабільності не слід відносити природні зміни законодавства, пов'язані, наприклад, з вдосконаленням технологій розкриття злочинів, приведенням законодавства країни у відповідність з міжнародними вимогами або спрощенням зайвої правової складності. В такому стані реформи проводяться без будь-якої оглядки на думку суспільства. Ці метаморфози в принципі не можуть бути успішними, оскільки мають під собою мету змінювати, а не покращувати, і тому девіз носія ідеї нормативної лабільності – «мета – ніщо, рух – все». В інституціональному відношенні це свідчить про найширше виробництво масових дисфункцій аж до катастрофічного стану недієздатності соціального інституту взагалі. Можлива

і ситуація «зараження», коли лабільність з однієї сфери переходить в іншу (безладність в сфері освіти може перейти в сферу науки, а звідти – в область високих технологій і військово-виробництво), виходячи за межі норми-інтервалу. Створення анорми стає метою діяльності владних структур. Владу слід розуміти в широкому сенсі слова, як явище символічне, а не тільки як політичне чи економічне. Її суб'єктом може бути, наприклад, естрадний співак або актор, що репрезентує певний стиль життя; цим символічним спорідненням пояснюється феномен широкого проникнення в політичні і економічні кола колишніх і нинішніх спортсменів та діячів масової культури. Це правило діє і в зворотному відношенні: політики і бізнесмени проникають в спорт або мистецтво в різних ролях, наприклад, як адміністратори. Схожий стиль життя народжує помилкове відчуття професійної компетентності. Тут же спостерігається і ситуація посилення розколу між різними частинами суспільства: ті, хто зберігає відданість масовим цінностям і не визнають домінуючі норми, опиняються в стані відчуження від елітарних груп, які зберігають монополію на здійснення влади. Соціальні санкції не діють взагалі або малоефективні, оскільки немає соціального суб'єкта, здатного їх здійснювати. Легітимація їх впливу на суспільство відбувається через презентацію певних форм поведінки, стилів життя, орієнтування на культурні зразки. Каналом поширення норм і цінностей можуть виступати засоби масової інформації, в тому числі соціальні мережі.

При розвитку нормативної лабільності може сформуватися ціннісна лабільність – нестійкість цінностей, їх безперервна переоцінка, небажання послідовно відстоювати свої ідеали. Дуже яскравий приклад такої лабільності призводить Дж. Оруелл в творах «Скотний двір» і «1984», характеризуючи дану ситуацію як двозначність. Реальна історія також багата ціннісно лабільними людьми. Лабільність норм і цінностей відкриває перспективи розвитку «ціннісних зсувів» (за висловом М. Шелера) – ресентименту, цинізму, нігілізму, заздрості тощо [3]. Норми більш не стримують девіації, і вони стрімко поширюються в суспільстві. Окремі індивіди, перебуваючи в стані конфлікту норм і цінностей і, головне, не маючи можливості конструктивно вирішити дану проблему,

змушені спотворювати свої моральні принципи. Вони не погоджуються зі збоченням елітарної сфери, але не можуть нічого змінити, а оскільки елітарний стиль життя є привабливим, то вони або самі вчаться «двозначності», або стають нігілістами, або озлобляються на несправедливість соціального устрою, або вибирають якісь інші негативні психоемоційні реакції. На думку Р. Інглхарта, цінності змінюються неминуче, хоча темпи цих змін можуть бути як у край швидкими, так і дуже повільними, але, в цілому, спостерігається ситуація трансформації цінностей [1].

Якщо масова свідомість зазнає певних метаморфоз, то нормативна система суспільства повинна підлаштовуватися під них. Відсутність самореформування свідчить про відсталість та нездатність до перебудови. Коли цінності змінилися лише у незначній частині населення, загальна обстановка може бути спокійною, але з плином часу кількість осіб з новими цінностями збільшується, і «критична маса» зростає. Реформування нормативної сфери і зрушення в соціальній структурі стають необхідними, інакше в суспільстві може початися розкол. Застарілі норми можуть призвести до спроб примусової зміни існуючого ладу з метою досягнення більш швидкого прогресу. Соціальна енергія як би розхитує суспільні інститути, вимагаючи реформування в зв'язку з їх неефективністю, відбувається підйом громадської активності, зростають масові ентузіазм і альтруїзм. Якщо цей позитивний настрій громадян зустрічає відгук на вищих щаблях соціальної піраміди, то можна прогнозувати мирне вирішення протиріч у суспільстві.

Підвищення складності проблем і неможливість їх ефективного вирішення іноді сприймається як недостатній рівень дисципліни або залучення ресурсів, тому збільшується кількість контролюючих організацій та функцій та зростає бюрократизація як спроба зберегти керованість, яка на практиці виявляється фіктивною. Формується дисфункціональність громадських інститутів, в першу чергу, політичних, та створюються передумови для розвитку багатосторонньої політичної кризи, яка включає кризу легітимності, легальності, участі та ідентичності. Суспільство розуміє, що влада не здатна налагодити ефективне управління, зворотний зв'язок відсутній і довіра до політичних організацій падає. Коли цінності

і норми слабо корелюють один з одним, в пріоритеті виявляються чисто утилітарні цінності, перш за все, гроші і влада. Вони ніколи не знецінюються, оскільки сприяють задоволенню самих низинних потреб людини. Суспільство перетворюється в атомізовану масу індивідів. Крайньою ситуацією є нормативна ригідність – нездатність соціальної структури модернізуватися, відсутність установки на цінність нового. Навмисне підтримання ригідності також сприяє зростанню девіацій і ослабленню суспільної самоорганізації. Ригідні норми постулюються як самоцінні, що не підлягають сумніву. Вони набувають відтінку загальності і втрачають здатність навіть до часткової модифікації і саморозвитку та претендують на формування закінченої моделі світобудови; сумніви не допускаються, оскільки загрожують їй тотальності. Система соціальних відносин і взаємозв'язків трактується як відповідна певним апріорі вірним принципам, і в деякому сенсі вона освячена якоюсь ідеєю. Найчастіше джерелом ригідності виступають консервативні політичні режими, економічні корпорації та релігійні організації.

Слід зазначити, що мова не йде про фундаментальні і рідко змінювані норми, як то, конституційні закони або практика поваги до старших в суспільстві, а про випадки, коли ці норми не виконують цільового призначення. Девіз носія ригідної свідомості: «не норма служить людському благу, а людське благо повинно служити нормі». Нормативна ригідність пов'язана з надмірністю норм і їх надмірною жорсткістю, застарілістю, нездатністю до оновлення і невідповідності потребам суспільства. Зарегульованість – це ще одна ознака ригідності. Прагнення підпорядкувати все різноманіття форм соціальної взаємодії якомусь одному чільному принципу, заборонити всім йому суперечити, перевести всі цивільні ініціативи на державні «рейки» свідчать про надмірну жорсткість нормативної свідомості. Невідповідність двох правових норм одна одній народжує потрійну проблему збереження людських життів, забезпечення громадської безпеки та підтримки довіри до поліції. Таким чином, нормативна ригідність народжує аномалії та призводить до ціннісної ригідності – переконаності в незмінності, непохитності деяких цінностей, навіть коли на практиці вони не конструктивні. Коли людина намагається слідувати якимось давно завченим, але

неефективним правилам, які вона вважає вірними і щосили зберігає свою відданість їм – це теж ознака ригідності. Взагалі, релігійний, політичний або будь-який інший фанатизм – це, очевидно, найбільш яскраве втілення ціннісної ригідності.

Лабільність і ригідність можуть співіснувати один з одним. Якщо в суспільстві частина індивідів зберегла відданість віджилим ідеалам, то вона може бути охарактеризована як ригідна. Ті ж, хто сповна поринув у стан «плинної сучасності» (З. Бауман), є ціннісно і нормативно лабільними. Дві ці групи одна одну не розуміють, і досягнення згоди між ними неможливо. У суспільстві, де одночасно присутні ригідність і лабільність, самі базові поняття «норма» і «цінність» виявляються гранично розмитими, нечіткими. Моральної точки відліку або морального критерію немає, оскільки відсутнє єдине розуміння правильного і неправильного. Співіснування ригідності і лабільності – це моральний релятивізм в самій деструктивній формі. Співіснування ригідності і лабільності говорить про соціокультурну кризу, розпад суспільства на слабкозв'язані один з одним елементи. Якщо соціум не здатний послідовно підтримувати власну цілісність, то він не є саморегульованим і не здатний застосовувати санкції до порушників норм.

Список використаних джерел

1. Инглхарт Р., Вельцель К. Модернизация, культурные изменения и демократия: Последовательность человеческого развития. М.: Новое издательство, 2011. 464 с.
2. Сорокин П.А. Преступление и кара, подвиг и награда: социологический этюд об основных формах общественного поведения и морали. М.: Астрель, 2006. 618 с.
3. Шелер М. Ресентимент в структуре моралей. СПб.: Наука, Университетская книга, 1999. 231 с.

Л. М. Костецька
кандидат наук державного управління,
Інститут підвищення кваліфікації керівних кадрів,
Національна академія державного управління
при Президентові України,
м. Київ, Україна

НОРМИ ПРАВА ТА НОРМИ МОРАЛІ: КОЛІЗІЇ ЗАКОНОДАВСТВА

Суспільство це складна система найрізноманітніших відносин, які потребують впорядкування та регулювання. Необхідність урегулювання суспільних відносин зумовила становлення і функціонування взаємопов'язаних між собою систем соціальних норм, до яких, окрім правових, належать і моральні. Право і мораль між собою тісно пов'язані та мають спільні й відмінні сторони.

Мораль зародилася ще у первісному суспільстві з появою понять «добро», «зло», «справедливість» тощо. З появою суспільства та необхідністю регулювання суспільних відносин виникло право, яке виражає волю народу і держави, з чіткою структурою нормативно-правових актів.

Кожен народ має комплекс своїх історично сформованих норм – соціальних (звичаї, традиції, правила поведінки, які регулюють взаємовідносини між людьми), релігійних, політичних, економічних, норм моралі, норм права тощо. Проте із розвитком суспільства змінюються і норми.

Мораль, згідно з Великим енциклопедичним юридичним словником [1, с. 484], означає духовність, форму суспільної свідомості і вид суспільних відносин (моральні відносини), один із способів регулювання поведінки людей у суспільстві за допомогою усталених приписів. За порушення моральних норм немає обов'язкового покарання, хіба що докори сумління.

Правові норми характеризуються тим, що вони є загальнообов'язковими правилами для всіх громадян суспільства, з формально визначеними правилами поведінки, сформульованими в окремих правових документах, приймаються державними

органами за певною процедурою, забезпечуються силою державного примусу, утворюють систему впорядкованих і взаємно доповнюючих норм у межах суспільства.

Співвідношення права і моралі, тобто відношення «людина – суспільство», пояснюють суть моральних норм. Підтвердженням цьому є афоризм: «Право є мистецтво добра і справедливості». Право і мораль доповнюють і урівноважують один одного в регулюванні суспільних відносин. Об'єктивна обумовленість такої взаємодії визначається тим, що правові закони втілюють у собі принципи гуманізму, справедливості, рівності людей [3, с. 204].

В цьому контексті слушною є думка В.А. Ойгензихт, що моральна норма закріплюється у праві у тому випадку, якщо ця норма потребує правового захисту [4, с. 11].

Більшість правових норм є законодавчим закріпленням позитивних і негативних норм поведінки, які мають виражену морально-етичну оцінку з боку суспільства. В цивілізованому світі дедалі активніше переходять у практичну площину реалізації поняття соціально-моральна орієнтація права, загальні права людини, принцип гуманізму права. Виконання правових норм фактично стало в демократичних країнах однією з норм морально-етичної системи, поняття «високоморальна людина» стало тотожним поняттю «законослухняний громадянин» [2]. Хоча сучасна реальність показує і іншу сторону. Якщо людина є законослухняною, бездоганно дотримується всіх нормативних приписів та виконує їх, то це ще не означає, що вона є високоморальною особистістю. Жадоба влади і грошей, егоїстичність зазвичай негативно впливають на дотримання правових норм і не сприяють підняттю морального рівня.

Сьогодні в українському суспільстві спостерігається надзвичайна заполітизованість, знецінення моральних норм, прийняття законів та нормативно-правових актів в інтересах правлячої еліти, окремих фізичних чи юридичних осіб, ігнорування інтересами та потребами більшості. Разом з тим, до процесу правотворчості та нормотворчості долучаються низькокваліфіковані спеціалісти, з недостатнім рівнем знань, зокрема, у сфері права, що позначається на спотворенні законів та інших правових актів. Зазначене

є показником життєдіяльності громадянського суспільства та наголошує на необхідності переосмислення ролі права і моралі.

На думку Б.Н. Топорніна, «у суспільстві стала складатися система дій учасників суспільних відносин на основі «понять». Ними виявилися суперечливі правові, а то й неправові або навіть антиправові погляди, які вносили сум'яття у свідомість людей, збільшували хаос і беззаконня» [5, с. 21].

Тому акцентуємо, що сенс права полягає в тому, щоб підсилювати і розвивати моральні цінності, права і свободи громадянського суспільства і кожного громадянина зокрема в правовому полі, щоб законодавство правової держави втілювало вищі моральні норми.

Законодавство – це цілісна система нормативно-правових документів (законів, підзаконних актів), першоджерело для провадження будь-якого виду діяльності. Чинному законодавству властива неузгодженість, тому існує потреба у правовому регулюванні.

Українське законодавство є складним, багатогалузевим утворенням, у якому багато різночитань, конфлікуючих або конкуруючих норм. Крім того, одні й ті ж питання можуть вирішуватися по-різному, враховуючи їх територіальність, національні та регіональні особливості тощо. Нерідко прийняття підзаконних актів не відповідає чинним законам, виникає безліч юридичних колізій, тобто прогалин, неточностей, протиріч, суперечностей, формальних неузгодженостей всередині правової системи, конфлікт права і моралі.

Законодавство України є основним джерелом національного права, тому серед різних видів колізій у вітчизняному праві найбільш поширеними є колізії у законодавстві.

Найпоширенішою колізією є протиріччя між законами і підзаконними актами, які є потенційним джерелом великої шкоди інтересам людини, держави й громадянського суспільства, підривають авторитет права і можуть викликати як політичні, так і державно-правові конфлікти.

Вирішення такого роду юридичних конфліктів має здійснюватися виключно в межах законів та на їх користь, оскільки вони мають верховенство і вищу юридичну силу. З-поміж іншого, щоб скасувати колізію, потрібні не тільки висока майстерність законодавців, професіоналізм осіб, які займаються правотворчістю,

правотлумаченням і правозастосуванням, а й аналіз обставин справи та вибір єдино можливого (чи найбільш доцільного) варіанта рішення. Тобто використання антикризового менеджменту.

Так, колізії у правовій системі держави закономірні і неминучі з огляду не лише на природу нормативно-правового регулювання, а й природу самої людини. Оскільки законодавство є регулятором соціальних відносин, тому чинники виникнення та існування колізій слід шукати в суспільних відносинах (економічних, політичних, духовних, соціально-моральних тощо).

Чинниками таких колізій між способами урегулювання суспільних відносин нормами права і нормами моралі можуть бути:

- зміни в економічному житті суспільства;
- суперечності, різноманітні ситуації, поява нових тенденцій у суспільному житті;
- різний рівень правової і моральної свідомості громадян країни;
- соціальні зміни;
- змішаність моралі різних соціальних груп, верств населення, класів;
- зміна цінностей (соціальних, духовних) тощо. Слід наголосити, що в основі права лежать цінності (життя, здоров'я, свободи, власність тощо) і саме право як соціальний регулятор теж є цінністю.

Виокремимо також інші чинники, зокрема, низьку якість законів, порушення процедури прийняття нормативно-правових актів, прогалини в праві, слабку координацію нормотворчої діяльності, вторгнення суб'єкта правотворення в сферу компетенції інших суб'єктів, невпорядкованість правового матеріалу, відсутність належної правової культури, ігнорування правил законодавчої техніки, правовий нігілізм тощо, які походять і залежать від волі й свідомості законодавців, політиків і представників влади.

Отже, як висновок зазначаємо наступне. У процесі регулювання суспільних відносин право взаємодіє з мораллю, доповнює і взаємозабезпечує одна одну.

При з'ясуванні змісту правових норм необхідний не лише їх всебічний аналіз із урахуванням вимог правосвідомості суспільства, але й виявлення взаємозв'язків норм права з принципами і нормами моралі, з моральною свідомістю суспільства.

Існуючі колізії у законодавстві щодо норм права і норм моралі беззаперечно потребують відповідного регулювання. Разом з тим не варто сприймати колізії у праві лише як негативні кризові явища. Адже вчасне виявлення колізій та відповідне на них реагування сприятиме удосконаленню нормотворчості та свідчитиме про розвиток нормативного процесу.

Список використаних джерел

1. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. Ю.С. Шемчушенка. К.: Юридична думка, 2007. 992 с.
2. Кисляк Л. Н. Відображення норм моралі в Конституції України URL: http://www.pjv.nuoua.od.ua/v1_2011/06.pdf (дата звернення 10.05.2020).
3. Кисляк Л. Право та мораль: діалектика взаємодії. Моральні основи права : матеріали Міжнар. наук. практ. конф. (16 грудня 2010 року). Івано-Франківськ, 2010. С. 199-204.
4. Ойгензихт В. А. Мораль и право: (Взаимодействие. Регулирование. Поступок.). Душанбе : Ирфон, 1987. 160 с.
5. Топорнин Б. Н. Сильное государство – объективная потребность времени. Вопросы философии. 2001. № 7. С. 3-24.

*О. Л. Львова,
кандидат юридичних наук, старший
науковий співробітник,
доцент кафедри публічного права
факультету соціології і права,
Національний технічний університет
України «КПІ ім. Ігоря Сікорського»,
м. Київ, Україна*

МОРАЛЬНІ НОРМИ У СФЕРІ ПРАВ ЛЮДИНИ: ПРОБЛЕМИ КОЛІЗІЙ

Сучасні процеси глобалізації, які відбуваються у сфері права, є неабияким викликом стосовно уявлення про природу людини, яка визнається в Україні найвищою соціальною цінністю, а також і стосовно поняття та сутності самого права. Глобалізаційні процеси прямують до їх універсалізації, що одразу виявляє проблему її

критеріїв. Зокрема, Р. Хабіров стверджує, що універсальність прав людини заснована на цінностях християнської (західної) цивілізації та ґрунтується на прийнятності та загальновизнаності стандартів для кожної держави [1]. О. Смірнова у зазначеному контексті акцентує увагу на ідеях справедливості, добра, загального блага у різних сферах суспільних відносин» [2].

Сьогодні відбувається підміна понять добра, свободи, рівності тощо, це призводить до втрати ціннісного фундаменту у розумінні природи людини і права, стало загрозою глобального масштабу. І це зумовило необхідність пошуку адекватної відповіді на загрозу з боку науково-технічного процесу в галузі біомедицини, як для природного (фізичного) буття людини, так і збереження її моральної ідентичності [3].

П. Девлін, досліджуючи аргументи щодо забезпечення дотримання моральних норм, стверджує, що якщо суспільство має право виносити судження на основі загальновизнаної моралі, необхідної для збереження суспільства настільки ж, як і загальновизнане урядом, тоді суспільство може використовувати закон для підтримання моральності, так само як воно використовує його для захисту всього, що необхідно для його існування, а отже, і для законодавства проти аморальності [4].

В. Букреєв та І. Римська пишуть, що з того часу, коли зовнішня сторона життєдіяльності людини відокремилася від її внутрішнього духовного світу, почалося суперництво двох типів норм: моралі і права. Право керувало зовнішньою стороною, поведінкою, мораль – внутрішньою. Але не зважаючи на протиборство між ними, правова норма живе лише завдяки її моральному змісту. Як тільки цей зміст зникне, правова норма перестане існувати де-факто. Саме цим пояснюється чимала кількість «порожніх» за змістом і практичною цінністю законів [5].

Отже, очевидним є значення моральних норм як змістовної, невід'ємної характеристики норм правових. Хоча держава на законодавчому рівні прямо не визначає, яка саме поведінка є моральною, а яка аморальною, втім, йдеться про поведінку правомірну та протиправну. Оскільки мораль існує передусім у свідомості людей, то жоден нормативно-правовий акт не спроможний цілком

відобразити усі прояви суспільної моралі. Разом із тим, у чисельних міжнародно-правових актах питання суспільної моралі займає іноді виняткове місце.

Так, Загальна декларація прав людини (далі – Декларація) відображає характер і ознаки багатьох концепцій моралі. Так, у ч. 2 ст. 29 Декларації, в якій передбачаються обов'язки особи перед суспільством, зазначається: «При здійсненні своїх прав і свобод кожна людина повинна зазнавати тільки таких обмежень, які встановлені законом виключно з метою забезпечення належного визнання і поваги прав і свобод інших та забезпечення справедливих вимог моралі, громадського порядку і загального добробуту в демократичному суспільстві» [6].

Це свідчить про те, що мораль визначається як межа, що є необхідною для демократичного суспільства і перебуває за своєю значущістю в одному ряду з національною безпекою, публічним порядком, захистом прав і свобод інших осіб тощо.

На законодавчому рівні питання моралі регулюється Законом України «Про захист суспільної моралі» [7], який встановлює правові основи захисту суспільства від розповсюдження продукції еротичного чи порнографічного характеру чи проведення видовищних заходів сексуального характеру, що негативно впливають на суспільну мораль. У ст. 1 даного закону суспільна мораль визначається як система етичних норм, правил поведінки, що склалися у суспільстві на основі традиційних духовних і культурних цінностей, уявлень про добро, честь, гідність, громадський обов'язок, совість, справедливість.

Втім у державі відбувається чимало деструктивних явищ, що йдуть всупереч уявленням про мораль і які спричинені саме спонуканнями до толерантності, утискаючи права інших членів громадянського суспільства. Як приклад, можна згадати так звані видовищні марші рівності ЛГБТІ, в процесі яких імітуються статеві акти, чоловіки переодягаються у брутальний жіночий одяг та білизну і т. п.; демонстрації секс-працівниць з вимогою легалізувати проституцію як вид підприємницької діяльності і їх право вибору [8].

З огляду на це зупинимось на конкретних законодавчих положеннях у сфері прав людини, які суперечать нормам суспільної моралі.

Останніми роками в Україні поширюється ідея розгляду проблеми проституції не через призму юридичної відповідальності, як це передбачено статтею 181-1 КпАП України, а в контексті забезпечення права людини на вибір професії і гарантування й захисту цього права з боку держави. Про це, зокрема, свідчить законопроект народного депутата України восьмого скликання А. Немировського № 3139 від 18 вересня 2015 р. «Про регулювання проституції та діяльності секс-закладів» [9].

Одразу апелюватимемо до критерію універсальності, про який йшлося вище, а саме – до міжнародних стандартів прав людини, які стають на захист честі й гідності особи. Зокрема, у Преамбулі «Конвенції про боротьбу з торгівлею людьми і з експлуатацією проституції третіми особами» № 995_162 від 2 грудня 1949 р. зазначено, що «проституція і зло, яке супроводжує її, яким є торгівля людьми, що має на меті проституцію, несумісні з гідністю і цінністю людської особи і загрожують добробуту людини, сім'ї і суспільству». Отже, проституція є несумісною з прийнятими на міжнародному рівні принципами прав людини, а також з моральними нормами щодо розуміння сім'ї та гідності людини, які існують в українській традиції та праві.

Експерти спостерігають, окрім цього, ще принаймні декілька практик, які викликають різке суспільне неприйняття на пострадянському просторі, але які активно впроваджуються у зарубіжній Європі, що впливають із сучасної системи європейських цінностей, серед яких розмивання традиційної сім'ї (зокрема, одностатеві шлюби), терпимість до пропаганди гомосексуалізму, легалізація «легких наркотиків тощо [10].

В Україні наразі триває боротьба між ліберальними та просімейними таборами щодо ратифікації Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами [11] (так званої Стамбульської конвенції), яка відкрита для підписання з 11 травня 2011 р. Каменем спотикання стали формулювання даної конвенції, які йдуть у супереч як з нормами українського законодавства, так і з нормами суспільної моралі, зокрема, щодо трактування поняття «гендер» інакше, ніж «стать», та сексуальної орієнтації. Не зважаючи на

цінності даної конвенції щодо протидії домашньому насильству, водночас ратифікація Стамбульської конвенції передбачає невідправдане створення Україною додаткових привілеїв для гомосексуалів, лесбійок, бісексуалів чи трансгендерів, що суперечить ст. 24 Конституції України, відповідно до якої громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом і що не може бути привілеїв чи обмежень за різними ознаками. До того ж, Стамбульська конвенція не передбачає для держав можливості зробити застереження у частині таких суттєвих морально-правових розбіжностей. Зокрема, у Законі України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» гендерна рівність розуміється також виключно як рівність чоловіків і жінок.

Слід зважати на те, що кожна держава, яка підписала міжнародний договір, має суверенне право не надавати згоду на його обов'язковість, тобто не ратифікувати, але при цьому не діяти в порушення його об'єкту та мети. Відповідно, 7 грудня 2017 р. прийнято Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» № 2229-VIII, який визначив основні напрями реалізації державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, відобразивши таким чином найцінніші положення Стамбульської конвенції, які відповідають сучасним викликам і моральним засадам українського суспільства.

Отже, усе зазначене щодо колізій між моральними нормами та правовими та визначення їх пріоритету, доцільно резюмувати цитатою професора В. Костицького, що «тільки моральний зміст права може бути основою правопорядку. Аморальний закон приречений на суспільний негативізм, громадський осуд; він не виконує однієї з основних функцій права – не формує правового порядку» [12].

Список використаних джерел

1. Хабилов Р. Ф. Актуальные проблемы соотношения понятий права человека, суверенитета, государства // История государства и права. – 2007. – № 23. – С. 7.
2. Смирнова Е. С. Проблемы правового статуса иностранцев в условиях глобализации : автореф. дисс. д. ю. н. : 12.00.10. – М., 2009. – С. 41-42.

3. Чехомова О. В. К вопросу о взаимодействии административного права с практической и прикладной биоэтикой // *Философия права*. – 2010. – С. 33-37.
4. Моисеев С. В. *Философия права*. Новосибирск : Сибирское университетское изд-во, 2004. – 264 с. URL: <https://fil.wikireading.ru/53150>
5. Букреев В. И., Римская И. Н. *Этика права: От истоков этики права к мировоззрению*. М. : Юрайт, 1998. – С. 17.
6. Загальна декларація прав людини Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року // Верховна Рада України: Офіційний веб-портал. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015?lang=uk
7. Закон України «Про захист суспільної моралі» від 20 листопада 2003 р. № 1296-IV // Верховна Рада України: Офіційний веб-портал. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1296-15>
8. Львова О. Л. Межі толерантності українських законів (аналітико-правовий зріз) // *Держава і право*. – Вип. 81. – К. : Юрид. думка, 2018. – С. 23-35.
9. Проект Закону «Про регулювання проституції та діяльності секс-закладів» № 3139 від 18.09.2015 р. // Верховна Рада України: Офіційний веб-портал. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=56559.
10. Трачук Ю. Европейские ценности – это вовсе не «баварское пиво» и «французские круассаны» // Информационное агенство REX. URL: <http://www.iarex.ru/society/41514.html>.
11. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (від 11.05.2011 р.) : офіційний переклад // ППС «Лі-га: Закон». – URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/MU11251?an=2>
12. Костицький В. В. Норма права як соціальний феномен: теолого-соціологічне праворозуміння // *Соціологія права: науково-практичний журнал*. – 2015. № 3-4. – С. 7.

МОРАЛЬНО-ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ В СФЕРЕ УПРАВЛЕНИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКИМИ РЕСУРСАМИ

Управление человеческими ресурсами как стратегическая деятельность связанная с осуществлением планирования объема и затрат на персонал, развития индивидуальных способностей и повышения квалификации сотрудников, решения глобальных, долговременных задач в отличие от понятия управления персоналом, где рассматривается оперативная деятельность компании, отражает отношение к людям, как к основному достоянию любой компании.

Морально-правое поле исследования современных глобальных корпораций в контексте управления человеческими ресурсами актуализирует целый ряд вопросов, а именно ценностное отношение к персоналу, понимание сущности стратегического управления людьми в эпоху глобализации и диджитализации, управление человеческими ресурсами мультикультурного сообщества и т.д.

Современные морально-этические концепции в управлении корпоративным бизнесом достаточно противоречивы и не всегда координируются с правовым регулированием. Это обусловлено разнообразием правовых систем разных стран, особенностями социально-культурного регулирования, современными тенденциями развития информационного общества.

Главной стратегической целью управления человеческими ресурсами в условиях современного общества становится морально-правовой консенсус в деятельности глобальных корпораций. Поиск оптимальных решений, при которых возникновение морально-правовых конфликтов будет минимизироваться. Управление человеческими ресурсами становится сферой, где ценностное

отношение к персоналу будет главным критерием морально-правового регулирования. Данный критерий станет приоритетным благодаря своей утилитарности, крупному бизнесу не останется вариантов для решения своих прагматических задач. Кардинальные изменения в составе рабочей силы, дефицит квалифицированного персонала, возможность удаленной работы, закат эпохи потребления, ценности поколения Z – все это становится детерминантами морально-правового регулирования в сфере управления человеческими ресурсами.

Экономический кризис может существенно повлиять на природу управления человеческими ресурсами, понизив ценность персонала. Достаточно сложно удержать стратегические позиции, когда нет возможности поддерживать соответствующий уровень отношение к людям, как к основному достоянию любой компании. История экономической мысли знает много взлетов и падений, в данном контексте перспективы развития управления человеческими ресурсами будут обусловлены появлением новых рынков, технологий и профессий.

Список использованной литературы

1. Де Джордж Ричард Т. Деловая этика/ Пер. С англ. Р. И. Столпера. – М.: ИГ «Прогресс»; ИД «РИПОЛ КЛАССИК», 2003. – 736с.
2. Журавлев П.В., Кулапов М.Н., Сухарев С.А. Мировой орыт в управлении персоналом. Обзор зарубежных источников / Монография. М.: Изд-во Рос. Экон. Акад., Екатеринбург: Деловая книга, 1998. – 232с.
3. Калинобродская Е.А. Взаимосвязь морали и права в современном обществе. Чуманітарний часопис. 2006. №2. С.63-68.
4. Петрунин Ю.Ю., Борисов В.К. Этика бизнеса: Учеб. Пособие. – 2-е изд. – М.: 2001. – 280с.
5. Elizabeth Currid-Halkett Princeton. The Sum of Small Things: A Theory of the Aspirational Class. Princeton University Press, 2017. URL : <https://priceschool.usc.edu/people/elizabeth-currid/>

УДК 1+32+33+34+35

Анзор А. Кураташвили,

*доктор экономических наук, профессор факультета
бизнес инженеринга Грузинского технического университета,
Вице-Президент Международной Академии
социально-экономических наук, Вице-Президент Международной
Академии политического менеджмента,
академик Международной Академии Юридических наук,
Действительный член Нью-Йоркской Академии наук,
г. Тбилиси, Грузия*

ПРИВЕДЕНИЕ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА В СООТВЕТСТВИЕ С МОРАЛЬНЫМИ НОРМАМИ – НЕОБХОДИМОЕ УСЛОВИЕ СОЦИАЛЬНОЙ ОРИЕНТАЦИИ РЫНОЧНОЙ ЭКОНОМИКИ

Законодательство не может считаться и не может реально быть моральной, если оно – *если его применение* – не направлено на реализацию интересов человека, если законодательство конкретно не служит защите прав и интересов человека – защите прав и интересов народа.

В связи с этим важно особо обратить внимание на имеющиеся сложности в соблюдении и в защите моральных норм в условиях так называемой рыночной экономики, ибо рыночная экономика, несмотря на её важность и объективную необходимость, по своей внутренней природе служит деньгам, рынку, прибыли, капиталу над человеком, и, тем самым, противоречит морали.

Следовательно, в условиях рыночной экономики важнейшая роль принадлежит государственному управлению, ибо государственная власть с использованием правового фактора должна подчинить – переориентировать – рыночную экономику на реализацию интересов народа путём социальной ориентации рыночной экономической системы.

Таким образом, государственное управление в условиях рыночной экономики должно быть социально ориентированной, и должно оно отличаться специфической особенностью, заключающейся в том, что государственное управление призвано решать

двуединую задачу – задачу экономической эффективности и одновременно социальной ориентации экономики, ибо формирование и эффективное функционирование социально ориентированной рыночной экономики весьма сложная проблема, т. к. движущая цель рыночной экономики – получение как можно большей прибыли, а социальная ориентация рыночной экономики подразумевает ориентацию на реализацию интересов человека – на реализацию интересов народа [1; и др.].

Рассматривая сущность социально ориентированной рыночной экономики необходимо особо отметить, что социально ориентированная рыночная экономика включает в себя противоречия между экономической целью рыночной экономики и ее социальной ориентацией, разрешение которых невозможно без использования правового фактора и его соответствующего влияния, что неоднократно рассматривалось мной и ранее [1; 2; 3; 4; 5; 6; и др.].

Исходя из вышеотмеченного, логически следует, что без соответствующего использования и влияния правового фактора невозможно, как повышение экономической эффективности рыночной экономики, так и реальная социальная ориентация рыночных отношений, а также преодоление тех противоречий, которые существуют между экономической целью и социальной ориентацией социально ориентированной рыночной экономики.

А значит, приведение законодательства в соответствие с моральными нормами является необходимым условием социальной ориентации рыночной экономики и эффективного функционирования общества и государства в интересах народа.

В заключение считаю важным ещё раз отметить, что логически подтверждается особое значение государственного управления и правового фактора для социальной ориентации рыночной экономики.

Таким образом, без научно обоснованного государственного управления – с социально нацеленной направленностью функционирования общества и государства, основанной на созданной профессором Альфредом Кураташвили – Философии социальной цели [7; и др.], и на созданных им же – Теории верховенства интересов народа [8; и др.] и Теории сбалансированности прав и ответственности должностных лиц [9; и др.], эффективное

функционирование социально ориентированной рыночной экономики в интересах народа путём приведения законодательства в соответствие с моральными нормами – не представляется возможным и осуществимым.

Список использованных источников

1. Кураташвили Анзор А. Социально ориентированная рыночная экономика и влияние правового фактора на ее эффективное функционирование (монография на грузинском языке). Тбилиси: Международное издательство «Прогресс», 2008. 240 с.

2. Кураташвили Анзор А. Социально ориентированные рыночные отношения и правовой фактор. Труды Грузинского технического университета. 1998, № 5 (421). Тбилиси: Издательство «Технический университет», 1998, с. 132-133.

3. Кураташвили Анзор А. Рыночная экономика и правовой фактор. BULLETIN «Medicine, Science, Innovation and Business New» («Новости медицины, науки, инновации и бизнеса – голос профессионалов и бизнесменов США, СНГ и других стран мира»). Volume 6, Number 7 (57), July, 1999. New York, USA, p. 6.

4. Кураташвили Анзор А. Проблемы эффективного функционирования социально ориентированной рыночной экономики и правовой фактор. Materials of International scientific-practical conference: “Economic development: process and tendencies” 29 April, 2015. Vilnius Kolegija / University of Applied sciences Faculty of economics. I Vol. Vilnius, Lithuania, 2015. p. 386-394.

5. Кураташвили Анзор А. Проблемы управления обществом и государством в условиях социально ориентированной рыночной экономики. «Социально-экономические и гуманитарные аспекты мировых инновационных трансформаций»: Материалы II Международной научно-практической конференции 26-28 апреля 2017 г. Ч.1 – Киев (Украина): Учебно-научный институт менеджмента и психологии ГВУЗ «Университет менеджмента образования», 2017 – 2 электрон. опт. диск, с. 47-51. [Электронный ресурс]. URL: <http://umo.edu.ua/materiali-konferencij-nimp>

6. Кураташвили Анзор А. Инновационный подход в управлении экономикой и бизнесом – необходимая основа эффективного функционирования общества и государства в интересах народа. Материалы XVIII Международной научной конференции: „Ценности и современность в стратегии ответственного развития. Новые пути развития в Центральной и Восточной Европе” Наленчов (Польша), 22-24 мая 2017 года.

Люблинский католический университет Иоанна Павла II (Польша). Люблин: Издательство KUL, 2017, с. 94-100.

7. Кураташвили Альфред А. Философия социальной цели: монография на грузинском, английском и русском языках. Тбилиси: Международное издательство «Прогресс», 2003. 352 с.

8. Кураташвили Альфред А. Теория верховенства интересов народа: монография на грузинском, английском и русском языках. Тбилиси: Международное издательство «Прогресс», 2003. 336 с.

9. Кураташвили Альфред А. Теория сбалансированности прав и ответственности должностных лиц: монография на грузинском, английском и русском языках. Тбилиси: Международное издательство «Прогресс», 2003. 256 с.

Т. Б. Вільчик,
*доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри адвокатури,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого,
м. Харків, Україна*

ДИЛЕМИ МОРАЛЬНИХ ТА ПРАВОВИХ КАТЕГОРІЙ В СИСТЕМІ АДВОКАТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Питання моральності в зв'язку з культурологічними принципами професії, професійно-політична культура адвоката є політичними аспектами свідомості, відносин, зокрема поведінки як суб'єкта правової системи. Крім проходження загальним нормам моральності адвокат, будучи членом професійного співтовариства адвокатів, повинен дотримуватися морально-етичних вимог, що пред'являються до адвокатської професії. Недостатній рівень професійної моральності адвоката формує критичне сприйняття інституту моральності самої адвокатури і здатний викликати загальнодержавний політична криза, поставити суспільство перед викликом [1]. Як зазначає М.Р. Аракелян, «адвокат, як член суспільства, має право керуватися будь-якими моральними принципами і вченнями, однак, виконуючи свій професійний обов'язок, адвокат зобов'язаний перш за все зіставляти свої дії з системою

спеціальних професійних цінностей і стандартів поведінки для адвоката, які існують в державі і суспільстві» [2, с. 113].

Морально-етичні вимоги, які є критеріями моральної поведінки адвоката, поділяють на кілька груп: «1) мотиваційно-ціннісні – розвинене правосвідомість, високий рівень моральності, принциповість, чесність, відповідальність, самоповага; 2) пізнавальні – високий рівень інтелекту, творче мислення, спостережливість, розвинена пам'ять, розвинена інтуїція; 3) емоційно-вольові – витримка, самовладання, стійкість до стресів, врівноваженість, самостійність, організованість; 4) характерологічні – стійка і адекватна самооцінка, незалежність, працездатність, альтруїзм; 5) комунікативні – уміння встановлювати психологічний контакт, екстравертність, відмінні риторичні здібності, тактовність, скромність» [3]. Нерідко професійна моральність стає фактором колізій (і критерієм їх рішень) інтересів клієнта і особистих інтересів адвоката. З одного боку, адвокат повинен виконати свій обов'язок по захисту інтересів особистості, а з іншого – як людина адвокат має право на власну думку, проте професійний обов'язок зобов'язує поступитися своїми переконаннями. Так проявляється перевага інституційно обумовленого морального зобов'язання адвоката [1].

Проблема збереження адвокатської таємниці безпосередньо пов'язана з моральними засадами адвокатської діяльності. Ця проблема обумовлена питаннями громадського та особистого боргу і совісті, а також особистих уявлень про моральність. Законом «Про адвокатуру та адвокатська діяльність» та Правилами адвокатської етики врегульовані далеко не всі ситуації, коли адвокат може зіткнутися з дилемою, чи зберегти інформацію, яка стала йому відома у зв'язку з наданням професійної правничої допомоги довірителю, або ж цю інформацію необхідно розкрити, в тому числі й тому, що того вимагають його внутрішні моральні принципи. Так, наприклад, в складній етичній ситуації виявиться адвокат, якщо в процесі надання правничої допомоги йому стане відомо про злочин, який готується його довірителем. Чи повинен адвокат зберігати адвокатську таємницю, дізнавшись таку інформацію, адже з одного боку така інформація є адвокатською таємницею, а з іншого – вона загрожує законним правам та інтересам інших

осіб, держави. Думки вчених поділяються на дві основні категорії, представники першої з яких вважають, що у такому випадку розголошення відомостей клієнта буде набагато меншою шкодою, аніж шкода, яка буде заподіяна внаслідок учинення діяння, що готується [4]. Так, Т.Г. Дабіжа в своїй статті, присвяченій проблемам зарубіжного досвіду винятків з адвокатської таємниці, говорить про те, що право повідомляти через орган адвокатської палати про підготовлюваний тяжкий злочин має надаватися адвокату на законодавчому рівні [5, с. 22].

На думку І.Л. Петрухіна, морально виправданим і не порушує правила професійної етики буде така поведінка адвоката в тому випадку, якщо він дізнається про злочин, що готується його довіритель, коли він відступить від вимоги дотримання професійної таємниці і повідомить цю інформацію правоохоронним органам [5]. Допускає розголошення таємниці і Ю.С. Пилипенко, який вважає, що «адвокатська таємниці має відносно абсолютний характер. Порядок з імперативним характером регулювання і обсягом предмета адвокатської таємниці, що характеризують її як абсолютну таємницю, необхідно визначити особливі ситуації, в яких можлива відмова адвоката від обов'язку збереження адвокатської таємниці. Можливість такого відмови повинна визначатися самим адвокатом, а не третіми особами» [6]. Іншу точку зору поділяє М.Ю. Барщевській, який вказує, що «в цій ситуації адвокат повинен застосувати всю свою майстерність для того, щоб переконати.., налякати, як загодно зробити так, щоб не допустити цього злочину» [7]. Підтримує цю позицію і А.Г. Кучерена, на думку якого, розголошуючи інформацію про злочин, що готується, адвокат «ставить інтереси суспільства або іншої особи вище інтересів свого довірителя» [8].

Адвокатська таємниці, як і сама діяльність інституту адвокатури, формується як моральна і правова категорія, – вказує Я.І. Семенов. Правовий аспект стає домінуючим, а моральна сторона є основою для буття і існування адвокатури як окремого інституту [1]. Ми підтримуємо думки тих вчених, які вважають що адвокат зобов'язаний надати інформацію про злочин, що готується, оскільки тим самим він здатен попередити його вчинення, захистити інші охоронювані законом інтереси. Адвокатська таємниці не абсолютна, вона

виникла в інтересах суспільства і межі її дотримання повинні співвідноситися з інтересами того ж суспільства. Як вказується у рекомендаціях Комітету міністрів Ради Європи від 25.10.2000 р. «Про свободу здійснення професійних адвокатських обов'язків»: «Будь-які винятки з цього принципу можуть дозволятися лише відповідно до засад верховенства права». Вважаємо доцільним закріпити можливість розголошення адвокатської таємниці заради найбільш високих людських цінностей, котрі й складають принцип верховенства права, на що ми вже звертали увагу у своїх роботах [9].

У складній етичній ситуації опинилися адвокати і після прийняття норм, що введені Законом України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму» (далі – Закон). 28 квітня цього року були внесені зміни до цього Закону, спрямовані на вдосконалення процедури фінансового моніторингу відповідно до актуальних світових та європейських стандартів [10]. Відповідно до Закону чинне законодавство встановлює, що подання адвокатом інформації Держфінмоніторингу не є порушенням адвокатської таємниці та в разі її подання адвокат не несе жодного з видів відповідальності, передбачених законом (частини 6 та 7 статті 22 Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»). Разом з тим, частина 3 статті 10 Закону дає адвокатам право не виконувати обов'язки щодо здійснення належної перевірки клієнта та не повідомляти спеціально уповноважений орган про свої підозри (навіть у випадку наявності операцій, що згадуються у попередньому абзаці) за умови надання послуг щодо захисту клієнта, представництва його інтересів у судових органах та у справах досудового врегулювання спорів або надання консультацій щодо захисту та представництва клієнта. Тобто, як справедливо вказує В. Гайворонська, при визначенні предмету договору на надання правової допомоги у такому випадку, слід звертатись до основних визначень Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» та не припускати довільного трактування понять «захист» клієнта, та «представництво» клієнта. Надаючи поради адвокатам голова Ради адвокатів Харківської області звертає увагу на те, що адвокатам слід проводити хоча б мінімальну ідентифікацію та, в разі необхідності, верифікацію клієнта на етапі встановлення

ділових відносин з ним саме для того, щоб ваш висновок про необхідність постановки на облік та проведення фінансового моніторингу, або відсутність такої необхідності видався обґрунтованим навіть для третіх осіб, яким є Держфінмоніторинг, в разі перевірки законності дій адвокатів [11].

На думку О.Д. Бойкова, «якщо мова йде про обов'язок морального характеру, слід було б цю новелу співвіднести з Кодексом професійної етики адвоката і моральним принципом взаємної довіри повіреного і клієнта» [12]. Крім того, якщо визнати, що закон допускає «доносительство» на клієнта в справах, пов'язаних з майновими злочинами, то виникає питання: як адвокатура повинна ставитися до повідомлень про невиявлені злочини проти особистості? Ми доводили вже у своїх працях, що чинна редакція Закону носить суперечливий характер і навряд чи ефективна в справі боротьби з легалізацією злочинних доходів (в частині що стосується регулювання адвокатської діяльності) [9].

У процесі захисту адвокатом інтересів клієнта інколи виявляються інтереси клієнта, які не передбачено законом, у зв'язку з чим постає питання: чи зобов'язаний адвокат захищати всі чи лише законні інтереси клієнта? Так, адвокат повинен обрати лінію захисту в інтересах клієнта, виходячи з принципу професійного обов'язку захисту законних інтересів особи і виключно законними способами. Проте можливі й інші точки зору. Деякі науковці вважають, що «захисник не має права підтримувати незаконні і надумані претензії підзахисного особи, вступати в протиріччя з законом і своїм професійним обов'язком в угоду неправомірним прагненням обвинуваченого» [13]. При цьому автори підкреслюють: «якщо предметом права особистого захисту обвинуваченого може бути як законний, так і незаконний інтерес обвинуваченого, то предметом діяльності його захисника – тільки законний інтерес» [14]. Разом з тим, неможливо чітко визначити характер прагнень підзахисного до вступу вироку в законну силу: то, що буде вважатися незаконним до вступу виправдувального вироку в силу, стане законним після цієї події. Захисник здійснює односторонню функцію – захист, тому ні закон, ні суспільство не вимагають від нього об'єктивності. Визнання адвокатом-захисником незаконним оспорування звинувачення підзахисним звинувачення завчасно означає

не що інше, як порушення принципу презумпції невинуватості – основоположного принципу кримінального процесу. Неприпустимо, щоб подібні порушення виходили від особи, покликаної надавати правничу допомогу [15]. До моменту постановлення рішення адвокат зобов'язаний керуватися презумпцією законності інтересів підзахисного. І абсолютно не прояснює проблему пропозиція Л.Д.Кокорева: «Він не повинен захищати лише незаконний інтерес підсудного, відмовлятися ж від захисту не має права і зобов'язаний продовжувати її законними способами і засобами» [16].

На практиці існують й інші дилеми у професійній адвокатській діяльності, які представляють собою актуальну, але малодосліджену наукову проблематику. Головною ж функцією професійної моральності, зокрема адвоката, поряд з сприянням належному виконанню професійних завдань, є виключення або подолання професійних помилок, інших шкідливих наслідків професійної деформації. Таким чином, професійна юридична моральність демонструє професійні якості адвоката, сприяє його вдосконаленню або руйнуванню як фахівця [1].

Список використаних джерел

1. Семенюк И.Я. Институт адвокатуры как сфера сочетания личной и институциональной нравственности (философско-правовые аспекты) / Вестник Нижегородской академии МВД РФ. 2013. № 24. С.252-256.
2. Аракелян М.Р. Сравнительная адвокатура: курс лекций. Одесса, 2009.
3. Леви А., Папкин А. Нравственные и этические требования к адвокату // Российская юстиция. 2003. № 3. С. 26.
4. Мисливий В.А., Басараба Н.С. Адвокатська таємниця: теорія та практика. Науковий вісник Ужгородського національного університету, 2014. Серія ПРАВО. Випуск 24. Том 4.
5. Дабижа Т.Г. Проблема исключений из привилегии адвокатской тайны: зарубежный опыт // Адвокатская практика. 2013. N 1. С. 22.
6. Петрухин И.Л. Личные тайны (человек и власть). М., 1998. С. 130.
7. Пилипенко Ю.С. Адвокатская тайна: теория и практика реализации: дис. ... д-ра юрид. наук. М., 2009. С. 22.
8. Барщевский М.Ю. Адвокатская тайна // Радиопередача «Народ против». В гостях у Гананольского М. Барщевский М.Ю., Бардин Л.Н. [Электронный ресурс]. URL: <https://echo.msk.ru/programs/opponent/48048/>.

9. Кучерена А.Г. Адвокатская тайна // Законность.2003. № 2. С. 49.

10. Вільчик Т.Б. Адвокатура як інститут реалізації права на правову допомогу: порівняльно-правовий аналіз законодавства країн Європейського Союзу та України/ Т.Б. Вільчик. дис...д-ра юрид.наук. 12.00.10. Харків. 2016. 491с.

11. Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення». URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/t190361?an=1>

12. Гайворонська В.В., Павлуненко К.Л. Адвокати та фінансовий моніторинг. 2020. URL: <http://www.advokat.org.ua/news/novini-vse/statija-natemu-advokati-ta-f-nansovii-mon-toring.html>

13. Бойков А.Д. Адвокатура и адвокаты. М., 2006. С. 16.

14. Зинатуллин З.З. Общие проблемы обвинения и защиты по уголовным делам. – Ижевск: Удм. гос. ун-т, 1989. С. 51.

15. Элькин П.С. Право обвиняемого на защиту в советском уголовном процессе (общие вопросы) // Вопросы защиты по уголовным делам / Под ред. П.С.Элькин. Л.: ЛГУ, 1967. С. 33.

16. Жамиева Р.М. Интересы обвиняемого как предмет защиты в уголовном процессе. Вестник КарГУ. 2007.

17. Горский Г.Ф., Кокорев Л.Д., Котов Д.П. Судебная этика. – Воронеж: Изд-во Воронежск. ун-та, 1973. С. 160-162, 159.

*Н. В. Маслак,
кандидат юридичних наук,
кафедра кримінального права №1,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого,
приватний нотаріус ХМНО Харківської області,
м. Харків, Україна*

БЕЗСПІРНІСТЬ У НОТАРІАЛЬНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК РЕЗУЛЬТАТ СИНЕРГІЇ МОРАЛІ ТА ПРАВА

Питання про те, яким чином співвідносяться між собою мораль та право, на думку багатьох сучасних дослідників, не є настільки ж актуальним, як питання про те, у який спосіб таке співвідношення становитиме практичний аспект, буде важливим з точки зору справедливості та такого правозастосування на перетині моралі і права,

яке буде «практичним політичним» методом для встановлення меж закону. Межа ж закону повинна бути встановлена там, де вона буде якнайкраще впливати на наше саморозуміння як суспільства та забезпечувати справедливий баланс між інтересами суспільства та держави, з однієї сторони, та конкретного індивіда, з іншої[1]. Дискурс між представниками позитивістських теорій права, таких як Густав Радбрух, Герберт Харт чи Джозеф Раз, та неопозитивістів, таких як Рональд Дворкін, на думку Ліама Мерфі, професора філософії та права Нью-Йоркського Університету, у його ґрунтовній роботі «Кордони права: Право, Мораль та Концепти Права» міг би звестися до дискурсу лише про природу права, який наразі є риторичним. Практичне ж значення має інше – як представники позитивістських, так і неопозитивістських поглядів щодо природи права, у спірних ситуаціях приймають тотожні рішення, різняться лиш аргументація. А справедливе в високому сенсі рішення, яке задовольняє балансу суспільних інтересів із обмеженням прав конкретних індивідів завжди знаходиться на межі закону і моралі.

Цікавою з позицій «практичної орієнтованості» дискурсу зі співвідношення моралі і права є й ідея про «етику справедливості» чи «мораль справедливості», висловлена Керол Гілліган у її «Іншим голосом», яка являє, на думку авторки, «моральний вибір через міру обсягу прав людей, включених цей вибір та припускає обрання рішення, яке, як здається, шкодить найменшій кількості людей»[2].

Вочевидь, практичний аспект співвідношення моралі і права, набуває гострої актуальності відносно Концепту прав людини та практики Європейського суду з прав людини, на що звертають увагу і сучасні українські дослідники філософії права. Так, «найбільш повно спільність ціннісних основ моралі і права втілюється в етико-правових конструкціях прав людини. Вона ж виявляється у фактичному збігу деяких правових і моральних норм, що таким спільним «дублюючим» регулюванням підкреслюють особливу значимість цінностей, що захищаються. До них відносяться насамперед цінності життя, волі, власності. У цих випадках право і мораль взаємодіють один з одним як взаємодоповнюючі цінності»[3].

Практичну цінність правозастосування «на межі перетину» моралі і права, як результат їх синергії для забезпечення

окресленого вище справедливого балансу інтересів, певною мірою можна проілюструвати, наприклад, діяльністю нотаріату. Зокрема, процес реформування нотаріату, який наразі триває в Україні, загострює актуальність дотримання професійної етики в повсякденній діяльності нотаріатів. Цій проблемі присвячено дослідження В. В. Баранкової, Л. В. Єфіменка, М. С. Долинської, Д. Журавльова, В. В. Комарова, О. І. Неліна, В. М. Черниша тощо. Обов'язковість дотримання професійної етики нотаріуса в Україні закріплена й нормативно. Зокрема, Закон України «Про нотаріат» зобов'язує нотаріусів дотримуватися правил професійної етики, закріплених Правилами професійної етики нотаріусів України, затверджених наказом Міністерства юстиції України від 4 жовтня 2013 року № 2104/5. Крім того, 20 квітня 2018 року було затверджено Кодекс правил професійної етики нотаріуса, який ґрунтується на нормативних документах Міжнародного союзу нотаріату (МСЛН).

Так, зазначеними Правилами незалежність, законність, об'єктивність та неупередженість, конфіденційність, добросовісність, чесність, повагу до професії, культуру поведінки названо серед принципів професійної поведінки нотаріуса. У Кодексі перелік принципів інший, та включає додатково публічність, доступність, безпосередність, сумлінність, професійну самостійність. При цьому серед обов'язків нотаріуса у Кодексі чітко зазначається необхідність дотримання основних заповідей Міжнародного союзу нотаріату, зокрема таких: вчиняй нотаріальні дії, діючи в межах закону; вирішуй сумніви; не вчиняй правочин, якщо є сумнів щодо його законності та правильності; віддавай належне Правді; дій обачно; вивчай матеріали ґрунтовно, старанно та ретельно; радься з Честю; керуйся Справедливістю; обмежуйся Законом; працуй з Гідністю; пам'ятай, що твоя місія полягає в тому, аби не допускати цивільно-правових спорів [4].

Враховуючи важливість нотаріату як інституту, що бере участь у забезпеченні базових потреб суспільства, зокрема у безпеці здійснюваних транзакцій, не викликає сумніву позиція сучасних дослідників правового статусу цієї професії, що нотаріат є установою виключно необхідною і корисною для суспільства. Своєю превентивною функцією діяльність нотаріуса забезпечує впевненість

і правову безпеку та, цілком очевидно, що вона здійснюється з урахуванням норм етики [5].

Важливою з точки зору кордону законності на межі порушення прав найменшої кількості осіб, які звертаються за тією чи іншою нотаріальною дією, видається позиція, висловлена у заповідях МСЛН та Кодексі, яка закликає нотаріуса не допускати ситуацій, що можуть привести до цивільно-правових спорів (інакше кажучи, безспірність як принцип, як дух та засада діяльності нотаріату). Так, керуючись лише приписами закону, зокрема в частині відмови у вчиненні нотаріальних дій лише буквально, нотаріальні дії можуть бути вчинені та можуть в повній мірі відповідати ознаці законності, але мати змістовний, матеріально-сутнісний недолік: втрату ознаки безспірності, порушуючи таким чином права та інтереси учасників таких нотаріальних дій чи процедур. Цінність нотаріальної форми документа, в першу чергу, й визначається його потенційною безспірністю, економією ресурсу держави та конкретного індивіда порівняно із втягненням до судового спору і судового процесу. Залишаючи ж осторонь вимоги моралі та етики щодо духу безспірності, який повинен пронизувати нотаріальний процес, йдучи лише шляхом закону у його позитивістському тлумаченні, нотаріати можуть втратити найбільшу свою перевагу – практичне втілення «етики справедливості», яке дозволяє досягати засобом нотаріату найбільш ефективного соціального результату за найменшого обмеження чи порушення прав пов'язаних осіб.

Список використаних джерел

1. Граница права: закон, мораль и понятие права. URL: <https://ethics.harvard.edu/event/boundary-law-law-morality-and-concept-law>
2. Gilligan, Carol (1982). *In a Different Voice: Psychological Theory and Women's Development*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press. ISBN 9780674445444.
3. Філософія права. Підручник/ Під ред. О.Г.Данильяна. – Харків, «Право». – 2009. – С.179-182.
4. Кодекс етики Міжнародного союзу нотаріату// <http://npu.org.ua/wp-content/uploads/2018/03/.pdf>
5. Черниш В. М. Правова політика і проблеми нотаріальної професії: науково-критичний дискурс.// Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2017. № 1 (102) –С.139-146

*Г. В. Коваленко,
кандидат юридичних наук,
асистент кафедри філософії,
Національний юридичний
університет імені Ярослава Мудрого,
м. Харків, Україна*

СТАВЛЕННЯ СУДДІ ДО СПІВВІДНОШЕННЯ ЗАКОНУ І МОРАЛІ ЯК НЕОБХІДНОЇ СКЛАДОВОЇ ПОБУДОВИ ОСОБИСТОЇ ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВОЇ ПОЗИЦІЇ

Питання щодо співвідношення моралі і закону у судовій діяльності необхідно розглядати з урахуванням декількох моментів. Можна сказати, що це питання загострюється, коли суддя починає виконувати свої обов'язки, розглядаючи справу, тобто застосовує закон, але цей закон може бути недосконалим. Другий важливий момент – ставлення судді щодо питання співвідношення закону і моралі. Важливим є урахування не лише теоретичного досвіду але й досвіду самих суддів, особливо суддів Конституційного Суду України. Вважаю доречним навести вислів П. Б. Євграфова, колишнього суддю Конституційного Суду України, який став його правничим кредо: «для мене дуже суттєво, що в Конституційному Суді є змога досягти синтезу моралі та права. Адже це дві сторони однієї медалі» [3, с. 449]. За переконанням П. Б. Євграфова, право походить від моралі й ніколи не втрачало з ним зв'язку [3, с. 449]. До цього долучається також проблема співвідношення права і закону. На його думку, можна мати багато законів, але мало прав у них. Саме в цьому й полягає причина серйозної теоретичної та практичної проблеми – відмінності між правом і законом [3, с. 450]. Увесь час роботи суддею КСУ П. Б. Євграфов сприяв тому, щоб єдність обох споріднених категорій – права і закону зміцнювалася з кожним рішенням Суду. Всі закони, повинні відповідати Конституції.

Назріла корінна реформа судової влади, яка б охоплювала як інституціональні аспекти забезпечення незалежності судів і суддів, включаючи механізм формування суддівського корпусу, так

і аспекти, пов'язані з підвищенням їх моральної і правової культури, особливо в аспекті розуміння смислу й меж цієї незалежності, яка є незалежністю від інших гілок влади, а не від права [3, с. 84].

Важливим є питання щодо професійних і моральних якостей, які повинен мати суддя. Корисними є рекомендації з цього приводу надані у звіті «Відбір та оцінювання суддів в Україні» групи експертів з Австрії, Нідерландів та Литви в рамках проекту ЄС «ПРА-VO-Justice» виданому у листопаді 2018 року, в якому можна знайти певні орієнтири для претендентів у судді в Україні [2]. Це питання потребує окремого висвітлення у майбутніх дослідженнях.

Необхідно сказати, що при розгляді справ Конституційний Суд зіштовхується з проблемою співвідношення двох понять «гуманність» і «законність». В розгляді цього питання ми необхідно перейдемо до філософсько-правової площини. П. Б. Євграфов стверджує, що тут є певні нюанси. Конституція закріплює верховенство права. Всі закони і правові акти повинні відповідати Конституції. Верховенство права це велика теоретична проблема. П. Б. Євграфов не погоджується з тим, що право – це мінімум моралі, як стверджують позитивісти. Під мораллю треба розуміти справедливість, свободу, гуманність. Людина так повинна ставитися до інших людей, як сама до себе. Тоді ідея права перемаже в суспільстві і суспільство буде правовим. Правова держава має наповнитися змістом. Суддя застерігає правознавців, посилаючись на німецьку Конституцію 1933 року, де також було записано, що Німеччина – правова держава, але поняття «фашизм» є несумісним з поняттям «правова держава» [3, с. 435].

Що стосується політичної моралі, як частини закону, то П. Б. Євграфов говорить про те, що будь-які процеси в державі прямо чи не прямо стосуються політики і впливають на неї. «Загалом право як суспільне явище за природою своєю не може бути поза політикою, як і поза економікою, мораллю, оскільки безпосередньо позначається і на житті держави, і на житті її громадян. Суд і був створений для того, щоб сприяти демократичному розвитку держави, її правовому прогресові у повній відповідності з положеннями Конституції та обстоювати конституційні права і свободи громадян, впливаючи таким чином на життя кожної людини» [3, с. 451].

Корисним є урахування західних філософсько-правових концепцій. У цьому зв'язку слушною буде позиція Р. Дворкіна, який наполягає на тому, що правові обмеження, накладені в тексті Конституції США, на офіційну владу, повинні прочитуватися як моральні обмеження, а судді повинні оцінювати законодавчі та правові акти, приймаючи до уваги моральні аспекти. При розгляді питання стосовно конституційних прав, таких як свобода слова, права сексуальних меншин, евтоназію, расові питання і т. п., він бере за основу принципи моралі, закладені в Конституції США, ставлячи політичну мораль у центр конституційного права. Мається на увазі, що Верховний Суд США, керуючись принципами політичної моралі, робить її частиною закону.

Американські юристи та судді, додержуючись будь-якої ясної стратегії інтерпретації Конституції, дійсно використовують моральне прочитання. Цим можна пояснити, чому вчені та журналісти розрізняють «ліберальних» або «консервативних» суддів.

Виникає дилема: чи свобода виникає з певних прав, чи все ж із свободи виникають права? Суддя з ліберальними переконаннями буде інтерпретувати це питання на користь пріоритету свободи відносно прав. Р. Дворкін звертає увагу на те, що законодавці вважають, що складні конституційні справи можна вирішувати морально нейтральним чином і навіть при призначенні на посаду суддів не ставлять ніяких питань про особисту політичну мораль кандидатів на ці посади. Він також закликає до кращого розуміння демократії, вважаючи, що моральне прочитання Конституції США є невід'ємним від демократії [4, р. 2].

Кажучи про моральне прочитання Конституції США з точки зору захисту окремих осіб та меншин від державної влади, необхідно відмітити, що йдеться про першу та чотирнадцяту Поправки до Конституції США. Саме вони відносяться до абстрактних моральних принципів та слугують обмеженнями державної влади. Парадокс ситуації полягає в тому, що конституційна практика в США виходить з морального прочитання Конституції, тоді як конституційна теорія заперечує таке прочитання. Необхідно також підкреслити, що всі теоретичні положення Р. Дворкіна викладені на підставі практичних рішень Верховного Суду щодо прав і свобод громадян [4, р. 2].

У книзі «Справедливість у мантиях» (2006) [6] Р. Дворкін наполягає на тому, що немає жорсткої межі між правом і мораллю, і намагання їх розділити є марним і непродуктивним. «Ми могли б розглядати право не окремо від моралі, а як її розділ. Ми розуміємо політичну теорію цим способом: як частину моралі в більш широкому розумінні, але ... з її власною відмінною субстанцією, що визначається застосуванням до відмінних інституціональних структур. Ми могли б розглядати правову теорію як спеціальну частину політичної етики, яку відрізняє подальша обробка встановлених структур. Це дозволило б розглядати питання юриспруденції як моральні питання про те, коли, як далеко і за якою причиною авторитетні колективні рішення мають сказати останнє слово в наших життях. Ми більше не мали б сумнівів, що суддя грає важливу роль у знаходженні того, що є право. Ми могли б тоді зконцентруватися на більш складній і важливій проблемі, якою точно є ця роль» [6, р. 36].

Хоча класичний позитивізм декларує повну незалежність цих двох систем, Р. Дворкін враховує, що такі позитивісти, як Х. Л. А. Харт, визнавали, що зміст моралі історично вплинув на зміст права: «ми бачимо вплив моралі на право в багатьох пунктах» [7, р 203-204]. Проте, на думку Р. Дворкіна, моральність для позитивізму має не більш, ніж випадкову роль у визначенні істиннісних умов правових пропозицій» [5, р. 401].

Свій підхід Р. Дворкін характеризує як «інтерпретивізм», що відкидає і повну незалежність права і моралі, і притаманну радикальним теоріям природного права позицію «вето» моралі над правом. Задані мораллю принципи, говорить він, є ті, що «забезпечують найкраще виправдання у моралі прийнятих правил» [5, р. 402].

Р. Дворкін пропонує двох-системний підхід і вбачає в ньому «циркулярність» (тобто наявність у ньому «порочного кола»). Ця циркулярність з'являється, коли ми запитуємо, який загальний аналіз відносин право /мораль – позитивізму, природного права, або інтерпретивізму – є кращим, або «вищим» [5, с. 404].

Нам потрібна, зокрема, теорія про те, чи мають моральні норми і принципи відношення до визначення права, і якщо мають, то яким чином. Це і є те, що розділяє три конкуруючі підходи. Але чи існує така надійна теорія – є точно таке ж питання, на яке ми

намагаємося відповісти. Тому, якщо ми підходимо до питання про теоретичне верховенство зі сторони права у співвідношенні право/мораль, зазначає Р. Дворкін, ми опиняємося у порочному колі.

Список використаних джерел

1. Битяк Ю. П., Данильян О. Г., Дзьобань О. П. та ін. Правові основи формування та функціонування органів державної влади у контексті євроінтеграції : монографія / Харків: Право, 2010. 384 с.

2. Відбір та оцінювання суддів в Україні. Звіт Групи експертів: Георг Става (Австрія), Вілма Ван Бентхем (Нідерланди), Реда Молієне (Литва). «ЄС Право-Justice», Листопад 2018. 73 с.

3. Евграфов П. Б. Юридическое наследие : в 2 кн. сост. Е Мольченко; вступ статті: А. В. Петришина, Ю. В. Баулина, С. Орункаева. Харків: «Право», 2016. 590 с.

4. 126Dworkin R. Freedom's Law. The Moral Reading of the American Constitution. Cambridge (Ma) : Harvard University Press, 1996. 416 p.

5. 130. Dworkin R. Justice for Hedgehog. Cambridge, Mass. : Belknap Press of Harvard University Press, 2011. XI, 506 p.

6. 131 Dworkin R. Justice in robes. Cambridge, Massachusetts ; London, England : the belknap press of harvard university press, 2006. 295 p.

7. 203Hart H. L. A. The Concept of Law. Second ed. Oxford : Clarendon Pr., 1994. XII, 315 p.

*Ю. О. Ремєскова,
кандидат юридичних наук,
асистент кафедри адвокатури,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого*

*А. В. Здебська,
студентка факультету адвокатури
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого,
м. Харків, Україна*

ЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПРОЯВУ НЕПОВАГИ ДО СУДУ: СУДОВА ПРАКТИКА

Кодексом адміністративного судочинства України (ст. 198), Цивільним процесуальним кодексом України (ст. 216), Кримінальним процесуальним кодексом України (ст. 329) та Господарським процесуальним кодексом України (ст. 200) передбачається, що учасники судового процесу, а також інші особи, присутні в залі судового засідання, зобов'язані беззаперечно виконувати розпорядження головуючого, додержуватися в судовому засіданні встановленого порядку та утримуватися від будь-яких дій, що свідчать про явну зневагу до суду або встановлених у суді правил.

За прояв неповаги до суду винна особа притягається до відповідальності, яка встановлена законом. Питання, що стосуються притягнення учасника справи або іншої особи, присутньої в залі судового засідання, до відповідальності за прояв неповаги до суду вирішується судом негайно після вчинення правопорушення.

Вищенаведені положення законодавства поширюються й на адвоката, який за вчинення будь – яких дій, які свідчать про неповагу до суду може бути притягнутий до відповідальності.

Однак, на жаль, законодавством чітко не розкривається зміст поняття «неповага до суду», не перелічені також ознаки або ж самі діяння, які мають кваліфікуватися як неповага до суду. Питання віднесення тієї або іншої поведінки, як такої, що суперечить зазначеним положенням належить до компетенції суду, що в свою чергу, формує поле для зловживання таким правом.

Для з'ясування того, яка саме поведінка підпадає під поняття «неповага до суду» допоможе звернення до відповідної судової практики, а саме – до правових позицій, які сформовані Верховним Судом.

Так, наприклад, у постанові Великої Палати Верховного Суду від 14 березня 2019 року у справі №9901/34/19, Суд зазначив, що «нецензурна лексика, образливі та лайливі слова, символи, зокрема, для надання особистих характеристик учасникам справи, іншим учасникам судового процесу, їх представникам і суду не можуть використовуватися ні у заявах по суті справи, заявах з процесуальних питань, інших процесуальних документах, ні у виступах учасників судового процесу та їх представників».

Використання учасниками судового процесу та їх представниками нецензурної лексики, образливих і лайливих слів, символів у поданих до суду документах і у спілкуванні з судом, з іншими учасниками процесу, їхніми представниками, а також вчинення інших аналогічних дій свідчать про очевидну неповагу до честі, гідності цих осіб з боку осіб, які такі дії вчиняють. Ці дії суперечать основним засадами (принципами) адміністративного судочинства, а також його завданню. З огляду на це вчинення таких дій суд може визнати зловживанням процесуальними правами та застосувати, зокрема, наслідки, передбачені частиною третьою статті 45 КАСУ.

Відповідно до правової позиції, що міститься у постанові Великої Палати Верховного Суду від 13 березня 2019 року у справі № 199/6713/14-ц, дії щодо використання представниками нецензурної лексики, образливих і лайливих слів чи символів у поданих до суду документах і у спілкуванні з судом (суддями), з іншими учасниками процесу та їхніми представниками, а також вчинення аналогічних дій є виявом очевидної неповаги до честі, гідності зазначених осіб з боку тих, хто такі дії вчиняє, а також, суперечать основним засадам (принципам) цивільного судочинства (пунктам 2 і 11 частини третьої статті 2 ЦПК України), та його завданню, яке превалює над будь-якими іншими міркуваннями в судовому процесі (частини перша та друга вказаної статті). З огляду на це вчинення таких дій суд може визнати зловживанням процесуальними правами та застосувати, зокрема, наслідки, передбачені частиною третьою статті 44 ЦПК України.

Ухвалою Верховного Суду у складі Касаційного цивільного суду від 17 січня 2020 року у справі № 127/21229/19 підтверджуються вищенаведені правові позиції, а також зазначається, що звертаючись до суду з відповідними процесуальними документами, заявникові хоч і надано право викладати їх на власний розсуд з дотриманням загальних вимог щодо форми та змісту, проте це не дає йому права свавільно використовувати неоднозначні звертання до учасників процесу, що можуть слугувати виявом неповаги до честі, гідності цих осіб, а також власні судження, твердження, роздуми, які трактуються двозначно та образливо в цілому, що є неприпустимим та свідчить про зловживання ним своїми процесуальними правами.

Цікава позиція також міститься в ухвалі Верховного Суду у складі Касаційного адміністративного суду від 8 січня 2019 року у справі №826/3515/18, так, колегія суддів вказує, що з метою уникнення дискредитації суду та суддів учасники процесу повинні утримуватися від дій, які виражають неповагу до суду чи судді. Сторони повинні не припускати використання нецензурної лексики як під час оформлення документів для подання до суду всіх інстанцій, так і у публічному житті, оскільки нецензурна лайка не підсилює ефективність і переконливість інформації в документах офіційно-ділового стилю, а свідчить про культурний вакуум та демонструє неповагу до суддів.

Отже, Верховним Судом наголошується на тому, що використання представниками учасників судового процесу нецензурної лексики, а також образливих та лайливих слів або символів у поданих до суду документах, а також в процесі спілкування з судом, та вчинення інших подібних дій, вважається виявом неповаги до суду. Встановлено, що зазначені дії дискредитують суд та суддів та підривають авторитет правосуддя та розглядаються як зловживання процесуальними правами.

*М. М. Новіков,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри професійних та спеціальних дисциплін,
Херсонський факультет Одеського
державного університету внутрішніх справ*

*М. М. Новікова,
кандидат юридичних наук, доцент,
викладач кафедри професійних та спеціальних дисциплін,
Херсонський факультет Одеського
державного університету внутрішніх справ,
м. Херсон, Україна*

ДО ПИТАННЯ МОРАЛЬНО – ФАХОВОЇ ДЕФОРМАЦІЇ ПРАЦІВНИКІВ ПОЛІЦІЇ В УКРАЇНІ

Стан морально-фахової деформації українського поліцейського витікає з його особистісних властивостей морально-психологічного характеру, які притаманні йому як людині і громадянину з системою ролей та статусів, які формують правову, правомірну (активну, пасивну, маргінальну, конформну) чи девіантну поведінку.

Загальновідомо, що підвищений стрес у працівників поліції першого року служби пов'язаний із сприйняттям об'єктивної дійсності на тлі співвідношення служби та особистого життя. Перед особою, як працівником поліції, відкривається динаміка служби, в яку входять затримання, складання процесуальних документів, відрядження, наряди, чергування, ненормований робочий час, які є випробуванням фахової, фізичної, психологічної підготовки. У контексті думок провідних психологів можна стверджувати, що доля людини-поліцейського, це її характер, який реалізується при певних обставинах. Шекспірівською мовою: «Бути, чи не бути? Ось в чому питання!» І кожного разу людське поліцейське життєве самоствердження: «Бути! Бути! Бути!».

Природно, що підстав для поступової моральної деформації досить багато. Вони можуть поділятися на об'єктивні та суб'єктивні передумови, умови та обставини. Втім, зазначені причини, як фактори, тісно пов'язані з морально-психологічним станом поліцейського

і взаємодоповнюють один одним, реально погіршуючи результат такої психологічної взаємодії багатоконтурного, багатовекторного, змістовно – секторного характеру професійних відносин.

Кожна поліцейська діяльність має власну динаміку та статику оперативної служби, вона накладає власний відбиток на поліцейську долю. Практичні психологи до морально-фахової деформації поліцейського відносять систематичну оперативну та службову взаємодію з різними категоріями осіб: а) на внутрішньому контурі з собі подібними: начальниками, колегами, підлеглими; б) на зовнішньому контурі: з потерпілими, підозрюваними, свідками, обвинуваченими, адвокатами, прокурорами, суддями експертами тощо [1].

Отже, за специфічністю морально-фахового впливу у поліцейських виникають постійні фізичні, психічні, інтелектуальні перенавантаження, перевтома, негативні наслідки конфліктів та екстремальних ситуацій зі зброєю, наркотиками, чужим майном, власним та чужим транспортом, що тягне небезпеку для життя і здоров'я самого поліцейського, або його оточуючих.

Якщо у поліцейського існує нестача часу на службову діяльність, то він її компенсує часом особистим. Як відомо, що міністерськими наказами передбачено помічники слідчого, дільничного, чергового для якісної службової діяльності. Такий стан морально-фахової службової діяльності, при наявності посад та відсутності корисних працівників, не сприяє якості несення служби.

Кожному поліцейському властивий подовжувальний контакт зі злочинцями (момент затримання, провадження, професійної візуалізації) та їхнім злочинним середовищем (момент контролю під час адміністративного нагляду, проведення рейдів та участь у конкретних слідчих діях, наприклад, при ОМП, в ІТТ та СІЗО). Негативним впливом правопорушника та злочинного середовища на поліцейського є опанування останнім і користування в побуті, на службі «фені», тобто блатного жаргону.

У професійному поліцейському середовищі іноді, при течії кадрів здійснюється неякісна робота по управлінню поліцейськими кадрами, їхньою ротацією, своєчасною заміною, опитуванням на поліграфі, з протидії корупції, з протидії насильству у сім'ї, як на зовнішньому, так і на внутрішньому контурах, сферах поліцейської

діяльності. Зустрічається й вимагання поліцейським керівництвом результатів роботи будь-якою ціною, наприклад, службовим підробленням, підкиданням речових доказів; іншими зловживаннями, в тому числі й створенням «піраміди незаконного збагачення».

Також у поліцейському середовищі відбувається негативний вплив колег – поліцейських шляхом укриття та приховування суспільно небезпечних діянь; допущення зловживання владними повноваженнями; формалізацією адміністративного та кримінального проваджень; байдужістю поліцейських до людей; недбале ставлення поліцейських до службових обов'язків.

Така аморальність, як процес нехтування поліцейськими правилами суспільної та службової моралі щодо розуміння добра та зла, справедливості та несправедливості, чесності, порядності, доброзичливості, професійної допомоги нужденним, захисту їх природних прав і свобод, – процвітає саме там, де існує відсутність систематичного і діючого фахового контролю – з боку поліцейського керівництва і безпосереднього начальника підрозділу за діяльністю ввірених працівників поліції.

Відомі випадки, коли у занепаді у підрозділу поліції оперативно-технічне забезпечення: транспорт, зв'язок, комп'ютерні мережі; а також існують несприятливі побутові умови і сімейні відносини страждають від насильства. Окрім того, зустрічаються грубі помилки в підборі та професійному вихованні кадрів, формуванні їх професійного ядра; повільно здійснюється запровадження провідних технологій та державних реєстрів, – все це сприяє стану морально-фахової деформації працівників поліції, руйнує особовий склад Національної поліції на морально-психологічному підґрунті.

Природно, до суб'єктивних причин морально-фахової деформації працівників поліції можна віднести: 1) низький службово-фаховий рівень поліцейського, його пасивну чи активну протидію удосконаленню власної професійної якості та ефективності поліцейського підрозділу в цілому, що тягне самозаспокоєність кожного, зниження самокритичності, переоцінки власного професійного досвіду; 2) «розгубленість, психологічну невідповідність до поліцейської служби», за відсутністю навичок і умінь керувати безпекою та правопорядком, контролювати правову поведінку та набуття шкідливих

звичок для зняття психологічного напруження (спиртними напоями, курінням, наркотичними засобами, ігроманією); 3) несприятливий морально-психологічний клімат у колективі, протистояння керівництву та колективу за відсутності єдності інтересів; 4) недостатність морально-ділових і вольових якостей працівника поліції; 5) «невміння відокремлювати інтереси справи від інтересів кар'єри»; 6) невміння працівників поліції раціонально використовувати робочий час, а також знімати фізичні і психологічні стреси, відволікатися від негативних емоцій у позаслужбових відносинах і в родині. Відомо, що фізкультура та спорт відтворює позитивний настрій поліцейського, адаптує його до служби і стресових ситуацій.

Крім відзначених причин доцільно, на наш погляд, виділити групу факторів, вплив яких у комплексі підсилює або уповільнює стан морально – фахової деформації поліцейських: 1). Юридичні причини неякісного фахового становлення поліцейських; недосконалість пореформеного процесуального законодавства; нечітка урегульованість ОРД; відсутність юридичних та страхових гарантій від помилковості в кримінальному провадженні; стриманість працівників поліції від протизаконних наказів і вказівок керівництва. 2). Економічні причини спрямовані на стимулювання в оплаті праці; можливість стягнення додаткової матеріальної й іншої оплати за надурочну роботу та технічне обладнання комп'ютерною технікою, автотранспортом. 3). Організаційні причини щодо слабого підбору у розстановці поліцейських кадрів; слабкий контроль з боку керівництва ГУНП, МВС України; погана організація внутрішнього обліку і контролю за поліцейським складом, у тому числі, невірні критерії та помилкові оцінки роботи; недостатні заходи для підвищення кваліфікації працівників; некомпетентне втручання керівництва в поліцейську роботу. 4). Інтелектуальні причини пов'язані з розпізнанням низького поліцейського фаху, обмеженні та недосконалісті професійних знань у сфері юриспруденції; визначенні недостатнього рівня політичної, правової і загальної культури; розпізнання недоліків у вихованні і самовихованні підлеглих поліцейських. 5). Соціально-психологічні причини спрямовані на виявлення у поліцейських брутальних рис характеру, невірноваженості поліцейських; відсутність їхньої соціальної,

групової згуртованості, присутність національної нетерпимості, зайвої самовпевненості, надмірного марнославства і кар'єризму, при низькому рівні самоконтролю.

Резюмуючи вище схарактеризоване, підкреслимо, що стан морально – фахової деформації працівників поліції представляє собою негативні риси особистості. Вони закріпилися у свідомості та поведінці поліцейського за довгим, добровільно-традиційним спілкуванням на внутрішньому – корпоративному та зовнішньому – всезагальному контурі фахової діяльності й спілкування поліцейських з населенням, в якому виявляються побічні домінанти щодо зниження рівня правової культури та правосвідомості за морально-етичним спілкуванням поліцейських. В цьому проявляється фахова деформація поліцейського, його неухважність до моральної культури спілкування з окремими категоріями людей, а також до морально-психологічного клімату в поліцейському колективі, що веде до зниження якості оперативної та службової діяльності, але і призводить до загальної деградації особистості, іноді й до фахового послаблення поліцейського колективу.

Список використаних джерел

1. Кісіль З. Р., Кісіль, Р. В., Кісіль М. А. Теоретико-психологічні засади дослідження професійної деформації працівників національної поліції України. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 2. С. 229-244.

2. Про організацію діяльності органів досудового розслідування Національної поліції України. Наказ МВС України № 570 від 06.07.2017 року. / Збірник відомчих нормативно-правових актів правоохоронних органів України. К.: 2019. 364 с.

О. З. Рыбаключева,
кандидат юридических наук, доцент,
доцент кафедры государственного управления
юридического факультета,
докторант юридического факультета,
Белорусский государственный университет,
г. Минск, Республика Беларусь

МОРАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ ЦЕЛЕЙ И ЗАДАЧ РАБОТЫ С КАДРАМИ В ОРГАНАХ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ

Эффективность и результативность работы с кадрами в органах внутренних дел напрямую зависит от определения целей и задач этой работы, выявления научных принципов формирования кадрового состава органов внутренних дел и установления требований к ним.

Одной из основных задач деятельности Министерства внутренних дел Республики Беларусь (далее – МВД) является организация работы с кадрами, для реализации которой МВД осуществляются функции обеспечения реализации в органах внутренних дел государственной кадровой политики, а также государственной политики в области образования [1].

Определение и установление целей и задач работы с кадрами является составной частью теоретико-методологического компонента работы с кадрами в органах внутренних дел и необходимым условием кадрового обеспечения деятельности органов внутренних дел, под которым понимают комплекс организационных мероприятий, связанных с реализацией государственной кадровой политики в органах внутренних дел. Кадровое обеспечение предполагает создание условий для нормальной деятельности органов и подразделений внутренних дел при реализации возложенных на них задач посредством подбора, расстановки, профессионального обучения кадров, отвечающих установленным требованиям.

В МВД разработана и утверждена Министром внутренних дел Республики Беларусь Программа кадрового обеспечения органов внутренних дел Республики Беларусь на 2016-2020 гг. [2], которая

является отраслевым механизмом реализации государственной кадровой политики Республики Беларусь в органах внутренних дел и определяет основные цель, задачи и направления деятельности МВД по совершенствованию работы с кадрами, в том числе в части развития современной системы подготовки, переподготовки и повышения квалификации кадров для органов внутренних дел, а также обеспечения непрерывного повышения уровня профессионализма личного состава.

Вместе с тем, указанная программа не содержит основополагающих принципов и основ работы с кадрами в органах внутренних дел, представляет собой комплекс мероприятий по десяти направлениям кадровой работы в МВД, не всегда согласованных и взаимосвязанных между собой.

При определении целей и задач работы с кадрами в органах внутренних дел необходимо учитывать и моральные ценности современного общества.

Влияние морали на кадровое обеспечение деятельности органов внутренних дел очевидно и осуществляется при определении и установлении моральных целей, выборе адекватных им и современному развитию общества методов и средств работы с кадрами в органах внутренних дел и учете в работе с кадрами моральных принципов.

Учитывая изложенное, приоритетными целями работы с кадрами в органах внутренних дел являются:

формирование высокопрофессионального, стабильного, оптимально сбалансированного кадрового корпуса органов внутренних дел [2]; обеспечение высокого профессионализма сотрудников органов внутренних дел, укомплектованность штатной численности квалифицированными, активно действующими, добросовестными сотрудниками, эффективно решающими оперативно-служебные задачи; создание благоприятных и равных социальных условий и правовых гарантий для проявления каждым сотрудником органов внутренних дел своих способностей и знаний, профессиональных качеств, стимулируя профессиональный рост и служебное продвижение, повышение качества и эффективности оперативно-служебной деятельности; недопущение проникновения на руководящие и управленческие должности недостойных сотрудников,

склонных к карьеризму, бюрократизму, взяточничеству, преданию интересов службы.

При этом необходимо отметить, что на практике моральные ценности в кадровом обеспечении деятельности органов внутренних дел реализуются не столько при определении целей работы с кадрами в органах внутренних дел, сколько при выборе задач, методов и средств их реализации. Для достижения обозначенных нами целей работы с кадрами в органах внутренних дел необходимо решение ряда задач, которые целесообразно классифицировать с учетом многоуровневости деятельности органов внутренних дел:

1) стратегический уровень и перспективные задачи, имеющие долгосрочный характер:

оптимизация организационно-штатной структуры органов внутренних дел с учетом социально-экономического развития и криминогенной ситуации в республике (регионе) и обеспечивающая решение поставленных задач; профессиональное образование, включающее первоначальную подготовку, получение образования основного уровня, переподготовку и повышение квалификации в системе учреждений образования МВД, гражданских учреждений образования и образовательных учреждений иностранных государств; прогнозирование, анализ и планирование работы с кадрами, развитие нормативной и информационной базы работы с кадрами; научно-исследовательская деятельность по вопросам работы с кадрами в органах внутренних дел; совершенствование системы социальной и правовой защиты сотрудников органов внутренних дел; взаимодействие с органами власти, местного самоуправления по вопросам работы с кадрами органов внутренних дел; работа со средствами массовой информации и гражданами;

2) тактический уровень и текущие задачи:

комплектование штатов органов внутренних дел, включающее профессиональный отбор, прием на службу; сопровождение прохождения сотрудниками службы в органах внутренних дел (назначение на должности, перевод, перемещение по службе, прикомандирование, присвоение специальных званий, предоставление отпусков, увольнение со службы и др.); организация системы профессионального обучения сотрудников органов внутренних дел; изучение

кадрового состава и разработка мер, направленных на повышение его профессионального уровня; аттестация сотрудников органов внутренних дел; работа с резервом кадров на выдвижение, включающая комплектование, обучение и эффективное использование кадрового резерва; улучшение социальных условий жизнедеятельности сотрудников органов внутренних дел; обучение руководителей методам и технике работы с коллективом и отдельными сотрудниками; контроль за соблюдением нормативных предписаний, регламентирующих порядок прохождения службы личным составом.

Реализуя государственную кадровую политику, МВД должно обеспечивать постоянное совершенствование кадрового состава в целом, а также выражать стратегию работы с кадрами в системе органов внутренних дел.

Необходимо разработать концепцию кадровой политики в органах внутренних дел, позволяющую обеспечить системный подход, а также единую, последовательную и комплексную деятельность по формированию, развитию и эффективному использованию кадрового потенциала органов внутренних дел, а также разработку действенных и эффективных механизмов реализации государственной кадровой политики в органах внутренних дел. При ее разработке необходимо обеспечить соотношение государственной и отраслевой кадровой политики, выявить в них общие и отличительные черты, разграничить компетенции и определить предмет совместного ведения, закрепить цели и задачи работы с кадрами в органах внутренних дел.

Список использованных источников

1. Положение о Министерстве внутренних дел Республики Беларусь : Указ Президента Респ. Беларусь, 4 декабря 2007 г., № 611 [Электронный ресурс] : // ЭТАЛОН. Законодательство Республики Беларусь / Нац. центр правовой информ. Респ. Беларусь. – Минск, 2020.

2. Программа кадрового обеспечения органов внутренних дел Республики Беларусь на 2016-2020 гг. : утв. Министром внутр. дел Респ. Беларусь 02.02.2016. – Мн. – 18 с.

*Л. К. Фоменко,
кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри філософії імені проф. В. Г. Скотного,
Дрогобицький державний педагогічний
університет імені Івана Франка,
м. Дрогобич, Україна*

МЕДИЦИНА В ГОРИЗОНТІ СУПЕРЕЧНОСТЕЙ МОРАЛІ І ПРАВА: СУСПІЛЬНИЙ КОНТЕКСТ

Суспільний запит на осмислення взаємодії моралі і права на рівні розвитку різноманітних спільнот (національних, професійних, сімейних), а також держвоутворень ніколи не згасав, і завжди є актуальним. Особливо в теперішній час, коли світова спільнота переживає випробовування і на істинну моральність, і на адекватність захисту своїх прав, закріплених у вищих законодавчих документах країн. Випробовування має медичний характер (пандемія коронавірусу), а потрясіння – загальнолюдський.

А це означає, що людина в реальному процесі своєї життєдіяльності має пряме відношення до всіх сфер суспільного буття. Її повноцінне життя як на індивідному, так і на особовому, індивідуальному, особистісному рівні забезпечується в певному соціокультурному просторі міжлюдських стосунків, спілкувань. І задана медициною площина – «здоров'я – хвороба» – призначена увібрати у свої «межі» всю повноту людських буттєвих виявлень.

Медична термінологія згідно цих основних виявлень класифікує тілесні (або фізичні), душевні (або психічні) хвороби.. Стосовно духовних хвороб ситуація для медиків залишається не достатньо визначеною, бо їх лікування залишається за межами сучасних медичних можливостей. У більшості випадків вони кваліфікуються як психічні, невиліковні. Такими хворими, почасти, наповнені не тільки психіатричні лікарні, але й в'язниці. Такі хворі потребують пастирської духовної допомоги та своєрідної соціальної адаптації. І сам цей факт свідчить про необхідність спрямування зусиль медиків прилюбій патології на цілісну людину.

Ці, начебто-то, далекі від коронавірусу медичні нагадування є хрестоматійними, але в даному випадку вони є доречними. Бо медицина є головною ланкою суспільної системи охорони здоров'я і знаходиться під державною опікою, і підлягає державному контролю. Стан медицини завжди вважався стратегічним напрямком розвитку держави. Але наша держава виявилася обеззброєною стосовно боротьби з черговим вірусом. Війна між мікросвітом та людиною ведеться з часу відкриття патогенних мікроорганізмів, які здатні викликати у людей ті чи інші інфекційні хвороби.

Вірус новий, але все ж таки це вірус, про які медицина щось знає. І тому руйнацію епідеміологічної служби, закриття інфекційних відділень, що повели за собою втрату лікарів-професіоналів – фахівців цього напрямку, можна кваліфікувати як порушення прав громадян України на належний захист від інфекційних хвороб та їх лікування. Враховуючи, що важливе значення при цьому має стан імунної системи заражених та тих людей, що перебувають в умовах ізоляції, додається моральна відповідальність стосовно розробки адекватних ситуації заходів. Не деталізуючи їх, звернемо увагу на те, що позбавлена звичного спілкування і діяльності людина, особливо похилого віку, фізичних навантажень, перебуваючи у вузькому просторі власної квартири та теле-напів-правди, людина може вийти з ізоляції більш вразливою до хвороб, бо ж війна з патогенним мікросвітом супроводжує її впродовж всього життя. На зміну одним вірусам можуть прийти інші. І всі ці завдання повинні з'ясувати фахівці-епідеміологи.

Окрім того, вищий закон держави – Конституція України свідчить про те, що «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи та їх гарантії визначають зміст, спрямованість діяльності держави» (стаття 3.).

Але ж чи насправді ми маємо гарантовану реалізацію вказаних прав? На прикладі функціонування медичних закладів, більшість яких надають *медичну допомогу* у вигляді *медичних послуг* на комерційній основі, оплата яких для більшості мешканців України є просто недоступною, можна стверджувати, що *ні*. Процес переходу від невдало побудованого соціалізму до невідомо якого *–izmu*

небезпечно затягнувся. І саме у сфері медичної діяльності виявляються суперечності між задекларованим правом людини бути вищою цінністю і неможливістю відтворити цінність здоров'я у випадку його втрати. Бо мабуть, справа все ж у «спрямованості діяльності держави», яка дозволила зруйнувати стару систему охорони здоров'я, не підготувавши гідної її заміни. Бо радянська медицина, при всіх недоліках існуючого ладу, забезпечувала кваліфіковану допомогу всім громадянам України.

Говорячи про наявність суперечностей між правом і мораллю у сфері медицини, про їх суспільну природу, слід визнати, що ці суперечності повертаються до суспільства «тим же боком», тобто хворобливим, нездоровим відношенням до соціально-політичних, економічних, освітніх процесів, які спрямовуються не на основі чіткого розрізнення *добра і зла, а якби з позиції відсутності чіткої межі між ними*. Для медицини наслідком такої нівеляції стало перетворення її з милосердної на комерційну. У відношеннях між суб'єктами медичної діяльності запанував *речовий* підхід. Такий підхід ніяким чином не співвідноситься з прагненнями побудови суспільного життя на засадах *гуманізму*. Тому сподівання Е.Фромма стосовно реалізації принципу «Людина – не річ!» в медицині, а через медичну діяльність лікарів – і в суспільному житті, до пори залишаються безнадійними. Бо лікарі в свою чергу стають заручниками тих соціальних і культурних процесів, у лоні яких вони виховуються, отримують освіту, а також виконують свої професійні функції.

Техногенна цивілізація поглибила окреслені суперечності, додавши до них свої. На тлі усіляких юридично узаконених (а, почасти, й неузаконених) медичних наукових досягнень і впроваджень все більше утверджується *речовий* підхід до пацієнта, який значною мірою укорінений у комерційному інтересі медичних працівників. Принцип же *любові*, навколо якого центруються медико-етичні пошуки Е.Фромма, не спрацьовує в якості головного в сучасній медицині. І.В.Сілуянова провела соціологічне опитування серед студентів-медиків, майбутніх лікарів, поставивши на перший план питання: «Чи повинен лікар любити пацієнта?». В результаті – жоден опитуваний не дав позитивної відповіді на це питанн.

Втрата любові як орієнтиру і вищого прояву позитивного відношення до людини – це велика втрата для людства загалом, для кожної людської спільноти зокрема. І особливо потреба в любові відчутно знаходить відгук у серці хворої людини. У спробі пояснити відсутність позитивних відповідей на поставлене питання І.В. Сілуянова апелює до відомих і невідомих серед лікарів смислів любові: «...У всіх позиціях лікарів, протестуючих проти цінності любові як регулятора відносин лікаря і пацієнта поняття любові використовується тільки в трьох смислах: як чуттєва пристрасть, як родинний зв'язок, як особиста симпатія. Про християнський смисл любові не говорить ніхто...Справжній (рос. – подлинный) же смисл любові як норми відношення лікаря до пацієнта – християнський. Саме він означає любов як спрямування волі, визначуваної розсудком і співчуттям, як свідоме служіння ближньому, самовіддачу і визнання необхідності підпорядкування себе інтересам пацієнта» [1, с.50].

Слід зауважити, що історія української медицини містить немало прикладів самовідданої, жертвовної праці видатних лікарів, натхнених саме християнською любов'ю до пацієнтів. Це – М.Пирогов, Св.Лука (Войно-Ясенецький), Філатов, М.Амосов та ін.

Е.Фромм підкреслює і гносеологічний смисл такої любові і його значення саме в лікарській діяльності. За специфікою своєї роботи лікар «повинен співвідносити себе зі своїми пацієнтами, йому необхідно вивчати не тільки методи природничонаукових досліджень, але й науку про людину»[2, с.157]. Разом з тим, «ви ніколи не зможете описати будь-чию особистість, людину у всій повноті його індивідуальності, але ви можете пізнати її, співчуючи їй, страждаючи за неї, люблячи її.» [2, с.155].

Виходячи з окресленої ситуації в медицині, а також розмірковуючи над співвідношенням між дійсним і належним стосовно функціонування системи охорони здоров'я як важливої складової сучасного суспільства, бачиться необхідність подальшої розбудови української державності, оптимізації суспільного життя та його складових. на основі зміцнення духовності. Саме актуалізація християнських засад в усіх важливих сферах життєдіяльності людини, зокрема в медицині, сприятиме реальному процесу з'ясування наявних суперечностей між правом і мораллю як у суспільстві

загалом, так і в окремих його відгалуженнях. А також сприятиме утвердженню християнського гуманізму як надійної основи мирного спів-буття українського народу.

Список використаних джерел

1. Силуянова И.В. Антропология болезни. Москва: Изд-во Сретенского монастыря, 2007. 304с.
2. Фромм Э. Медицина и этическая проблема современного человека/ Догмат о Христе. Москва: Олимп, 1998. С.113-124.

Ю. А. Пономаренко,
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права № 1,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого,
м. Харків, Україна*

ПРО (А)МОРАЛЬНІСТЬ ПРИМУСОВОГО ЛІКУВАННЯ НА ПІДСТАВІ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНУ

Лікування людини у найбільш загальному значенні розуміється як комплекс заходів, спрямованих на відновлення її здоров'я [1, с. 529] і в суспільній свідомості завжди позиціонується як одна з найгуманніших і високоморальних сфер людської діяльності. Як правило, лікування завжди пов'язане з ініціативою самого хворого, а лікар, до якого він звернувся, свого часу дав зобов'язання «усі знання, сили та вміння віддавати справі охорони і поліпшення здоров'я людини, лікуванню і запобіганню захворюванням, подавати медичну допомогу всім, хто її потребує; незмінно керуватися у своїх діях і помислах принципами загальнолюдської моралі, бути безкорисливим і чуйним до хворих, визнавати свої помилки, гідно продовжувати благородні традиції світової медицини» [2]. Відповідно до ч. 3 ст. 284 ЦК України «Надання медичної допомоги фізичній особі, яка досягла чотирнадцяти років, провадиться за її згодою», а згідно ч. 4 тієї ж статті «Повнолітня дієздатна фізична особа, яка усвідомлює значення своїх дій і може керувати ними, має право відмовитися

від лікування». Водночас, законодавством передбачені і підстави для лікування особи без її згоди, у тому числі – й примусово.

Узагальнення законодавчих приписів про лікування хворого без його згоди дає підстави стверджувати, що вони поділяються на два блоки. Перший (його можна умовно назвати загальними положеннями про примусове лікування) становлять приписи регуляторного законодавства, які передбачають можливість такого лікування щодо хворої особи, незалежно від того, чи вчинила вона злочин чи суспільно небезпечного діяння, яке підпадає під його ознаки. Ці приписи містяться, зокрема, у ст. 53 Основ законодавства України про охорону здоров'я, що передбачає можливість примусового лікування від соціально небезпечних захворювань (туберкульоз, психічні, венеричні захворювання, СНІД, лепра, хронічний алкоголізм, наркоманія), а також карантинних захворювань. Іншими регуляторними законами передбачаються спеціальні положення щодо примусового лікування хворих на особливо небезпечні інфекційні захворювання (ч. 2 ст. 28 закону України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення»); туберкульоз (ст. 11 закону України «Про протидію захворюванню на туберкульоз»); психічні розлади (ст.ст. 12, 14 та ін. закону України «Про психіатричну допомогу»), наркоманію (ст. 16 закону України «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними»). Другий блок становлять передбачені КК України спеціальні правила примусового лікування хворих осіб, які вчинили злочини чи суспільно небезпечні діяння, що підпадають під їх ознаки. Традиційно (ще від 1960 р.) кримінальне законодавство України розрізняє два види примусового лікування: примусове лікування у власному значенні цього слова (воно застосовується «до осіб, які вчинили злочини та мають хворобу, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб» (ч. 1 ст. 96 КК)); і примусове лікування від психічного розладу осіб, які вчинили злочин чи суспільно небезпечне діяння, що іменується «примусовими заходами медичного характеру» (ст.ст. 92-95 КК). Далі йдеться лише про примусове лікування, що передбачене КК України, при чому в його широкому значенні, що охоплює обидва названі види.

Наявність у КК України спеціальних правил примусового лікування хворих осіб повинна мати своє обґрунтування. Традиційно в якості аргументів на користь їх існування наводиться те, що: 1) одним з елементів підстави їх застосування є вчинення особою злочину або суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки злочину; 2) застосування примусового лікування може мати значення для кримінальної відповідальності особи; 3) наявність приписів про примусове лікування у кримінальному законі полегшує правозастосовну діяльність суду у кримінальному провадженні; 4) такий стан речей є звичним і свідчить про спадковість кримінального законодавства України. Проте, з мого погляду, наведені аргументи, ні кожен окремо, ні в своїй сукупності, не є переконливими для збереження у кримінальному законі положень про примусове лікування особи, яка потрапила у сферу його дії.

По-перше, підстава його застосування лише формально пов'язана із вчиненням злочину чи суспільно небезпечного діяння, що підпадає під його ознаки. Насправді ж, вчинення особою такого діяння не створює самостійної підстави для її примусового лікування, а лише змінює нормативну основу його застосування зі згаданих вище загальних правил на спеціальні правила, встановлені кримінальним законом. У той же час, ці спеціальні правила практично дослівно повторюють загальні. Більше того, навіть виправдання особи в пред'явленому їй обвинуваченні щодо вчинення злочину, не буде перешкодою для застосування до неї примусового лікування з підстав та в порядку, передбачених загальними правилами.

По-друге, примусове лікування не є засобом кримінального права. Загальновизнано, що воно не належить до кримінальної відповідальності і, тим паче, покарання, а окрім того є підстави і для твердження, що воно навряд чи належить і до так званих заходів безпеки. Адже останні є такими правовими засобами, метою яких є виключно спеціальна превенція – унеможливлення вчинення особою нових злочинів шляхом обмеження її у тому праві, яким вона зловжила, вчинивши попередній злочин (наприклад, позбавлення права управляти транспортним засобом чи здійснювати інші види діяльності; конфіскація знаряддя чи засобу вчинення злочину; позбавлення права відвідувати певні місця чи заходи тощо).

Примусове ж лікування має на меті виключно поліпшення стану здоров'я хворого і само по собі має превентивний вплив на його подальшу поведінку лише як віддалений (похідний) наслідок.

По-третє, передбачене кримінальним законом вирішення питання про можливе примусове лікування особи у зв'язку (чи, принаймні, водночас) з вирішенням питання про кримінально-правові наслідки вчиненого нею злочину (суспільно небезпечного діяння) може мати істотний негативний вплив для її здоров'я. Йдеться про те, що такі особи часто можуть потребувати примусового лікування ще на початку чи впродовж досудового розслідування чи судового розгляду їхньої кримінальної справи. Відкладання ж судом питання про таке лікування до винесення вироку у справі може лише погіршувати стан їхнього здоров'я. Натомість, застосування до них примусового лікування на підставі загальних положень про нього (див. вище) може бути своєчасним, а відтак – значно більш ефективним.

По-четверте, закріплення у кримінальному законі приписів про примусове лікування хворої особи може чинити негативний морально-психологічний вплив як на суддю, так і на суспільство в цілому. Для судді цей вплив полягає у спокусі використати примусове лікування з репресивною метою, зокрема – посилити заходи такого лікування залежно від ступеня тяжкості вчиненого особою діяння. Для суспільства ж примусове лікування хворої людини на підставі саме кримінального закону може стати показником використання медицини в каральних цілях.

Нарешті, по-п'яте, розміщення у КК України приписів про примусове лікування осіб, які вчинили злочини чи суспільно небезпечні діяння, що підпадають під їх ознаки, було традиційно зручним для суддів у часи «паперового» законодавства. Нині ж, коли всі приписи законодавства містяться на електронних носіях, а тенденції його діджиталізації обіцяють у недалекому майбутньому перспективу миттєвого віднайдення в усій системі законодавства необхідних для конкретної справи приписів, незалежно від того, у якому законі вони закріплені, ці аргументи втрачають свою вагомість.

Викладене дає підстави висунути на розсуд наукової громадськості пропозицію про виключення із кримінального законодавства усіх приписів, що передбачають підстави та порядок

примусового лікування осіб, які вчинили злочини чи суспільно небезпечні діяння, що підпадають під їх ознаки. Водночас, у новітньому КК України мають бути збережені лише приписи про: 1) можливість застосування такого лікування на підставі спеціального законодавства; 2) кримінально-правові наслідки застосування такого лікування (зокрема, можливості його впливу на строки давності; можливості його зарахування до призначеного покарання, співвідношення з такими засобами кримінального права як пробачення і засоби безпеки, тощо).

Список використаних джерел

1. Червяк П. І. Медична енциклопедія. Видання третє, доповнене. Київ, Вид. центр «Просвіта», 2012. 1504 с.
2. Про Клятву лікаря : Указ Президента України № 349 від 15.06.1992 // *Збірник указів Президента*. 1992. № 2.

А. В. Горностай,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого,
м. Харків, Україна

МОРАЛЬНІ ТА ПРАВОВІ ОБМЕЖЕННЯ ДОБРОВІЛЬНОЇ СТЕРИЛІЗАЦІЇ

У сучасному світі хірургічна добровільна стерилізація стає одним з найпопулярніших методів контрацепції. Сьогодні багато людей молодого віку використовують стерилізацію саме задля цього.

Amy Blackstone, професор соціології в University of Maine виокремлює конкретні причини відмови від репродуктивних прав. Це, наприклад, дорожнеча пологів та утримання дитини, прагнення до незалежності та спонтанності, до свободи подорожувати вільно, багато пар childfree бажають зосередитися виключно на відносинах, що вони вже мають та ін. [1]. Крім того, для багатьох пар стерилізація є привабливою як захід для планування сім'ї. Після народження бажаної кількості дітей один з батьків або вони обидва стерилізуються.

Оскільки стерилізація пов'язана з усуненням можливості продовження роду, виникає ряд етичних, правових та моральних питань, що часто призводять до особистих неправильних суджень, правових суперечок та невдач у застосуванні планування сім'ї. Враховуючи складний морально – етичний аспект, добровільна стерилізація зазнає критики в багатьох країнах світу. Контрацептивну стерилізацію називають аморальною, оскільки вона назавжди позбавляє людину репродуктивної функції [2].

На практиці на прохання про стерилізацію лікарі часто відмовляють. Найпоширеніші причини відмови полягають у тому, що пацієнт занадто молодий, що він ще не має дітей, що згодом він пошкодує про своє рішення, і що стерилізація погано відобразиться на його психофізичному стані. Враховуючи зобов'язання держави та суспільства забезпечити самостійність у розпорядженні особою своєю репродуктивною функцією, чи можуть ці заперечення бути виправданими? Етичну причину того, що лікарі у більшості випадків відмовляють пацієнтів від проведення даної операції можна частково пояснити клятвою Гіпократата «не нашкодь». Безумовно, багато лікарів відчувають моральне занепокоєння надаючи дозвіл чи проводячи таке оперативне втручання, яким припиняється функціонування репродукції, вважаючи це непотрібною та не виправданою шкодою для здоров'я [3].

Проте, навіть якщо лікар вважає, що турбота про добробут пацієнта надає йому моральну підставу відмовити у стерилізації, це є порушенням природного права пацієнта самостійно розпоряджатися своєю репродуктивною функцією. Отже, моральний та професійний обов'язок лікаря передусім полягає у адекватній та компетентній консультації пацієнта щодо наслідків стерилізації, та інших, не таких радикальних, методах контрацепції. І після цього лікар має прийняти позицію пацієнта позбавитися функції репродукування незважаючи на молодий вік та / або відсутність дітей.

Відмова від проведення стерилізації є виправданою тільки якщо пацієнт є неповнолітньою особою, або пацієнт через неосвіченість не компетентний приймати рішення про стерилізацію, або лікар бачить примушування пацієнта до стерилізації з боку третіх осіб.

На державному рівні відношення до добровільної стерилізації може бути різним. Наприклад, в Ірані, стерилізація є незаконною.

В Австралії право на добровільну стерилізацію з'явилося порівняно недавно. До 1971 року Австралійська медична асоціація (АМА) визнавала цю процедуру такою, що протиречить закону та етиці. У Франції добровільна контрацептивна стерилізація була незаконною до 2001 року.

У деяких країнах, наприклад в Узбекистані, громадянам надається необмежене право на самостійне і відповідальне прийняття рішень щодо кількості, часу і способу народження своїх дітей, самостійного розпорядження своїм статевим і репродуктивним життям. Але більшість країн мають законодавчо встановлені обмеження добровільної стерилізації. Ось деякі з них:

1) *За віком пацієнта:*

а) дозволено проведення добровільної стерилізації тільки повнолітнім (законодавство Вірменії та Киргизії);

б) дозволено проведення добровільної стерилізації тільки особам віком не менше 35 років або які мають не менше 2 дітей (у законодавстві Білорусі та Казахстану).

2) *За місцем проведення:*

а) дозволено тільки у державних установах (у законодавстві Молдови, Вірменії, Білорусі);

б) дозволено як у державних так і недержавних медичних закладах (у законодавстві Азербайджану);

в) дозволено навіть фізичними особами, які займаються приватною медичною практикою, що мають ліцензію на здійснення даної діяльності (у законодавстві Казахстану) [2].

В Україні правовий статус добровільної стерилізації досі незрозумілий. Наприклад, Цивільний кодекс України у ст.281 закріплює лише, що застосування стерилізації здійснюється повнолітнім особам за їх бажанням, а ст.49 Основ законодавства України про охорону здоров'я уточнює, що тільки за медичними показаннями. Фактично, добровільна стерилізація як засіб контрацепції, законодавчо в Україні не передбачена [4].

Добровільна стерилізація, як метод контрацепції, потребує чіткого врегулювання на законодавчому рівні. Доцільно використовувати як зразок законодавства тих країн, норми яких містять прогресивні підходи у гарантуванні свободи вибору особою реалізації

власної функції відтворення. При добровільній стерилізації як засобу контрацепції обов'язковою умовою повинно бути також досягнення певного віку, бажано 25 років [2]. Будь-які інші обмеження можна розцінювати як обмеження права на вільний вибір при реалізації права на репродукцію. Також необхідно забезпечити притягнення до відповідальності, в тому числі і кримінальної, осіб, які винні у застосуванні насильницької стерилізації, що є тяжким злочином проти здоров'я людини, а також осіб, які придушували потерпілих до стерилізації.

Список використаних джерел

1. Dr. Amy Blackstone. Childfree by Choice: The Movement Redefining Family and Creating a New Age of Independence. - Hardcover., 2019
2. Reproductive rights violations: forced sterilisation and restriction of voluntary sterilisation. Yemelyanenko Volodimir, Gornoštay Alesia, Ivantsova Alona./ Wiad Lek, 2019, 72, 12 cz. II, 2536-2540. URL: <https://wiadlek.pl/wp-content/uploads/2020/02/WL-12-cz-II-2019.pdf>
3. McQueen, P.A Defence of Voluntary Sterilisation. Res Publica 26, 237–255 (2020). [Електронний ресурс] – URL: <https://doi.org/10.1007/s11158-019-09439-y>
4. Основи законодавства України про охорону здоров'я. 19/11/1992. №2801-ХІІ. [Електронний ресурс] – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12>

Е. И. Басалай,
старший преподаватель
кафедры гражданского права,
Белорусский государственный университет,
г. Минск, Республика Беларусь

ПРОБЛЕМА ЗАЩИТЫ ПРАВ И ИНТЕРЕСОВ РЕБЕНКА ПРИ СМЕНЕ ПОЛА РОДИТЕЛЯМИ ПО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ РЕСПУБЛИКИ БЕЛАРУСЬ

При рождении человека определяется пол, в соответствии с которым ребенок приобретает имя, осуществляется его регистрация. При несовпадении биологического пола и гендерной идентичности согласно Международной классификации болезней

устанавливается диагноз транссексуализм (код F-64.0), который в свою очередь может служить основанием смены пола [1].

В Республике Беларусь согласно Закону Республики Беларусь от 18 июня 1993 г. № 2435-ХІІ «О здравоохранении», совершеннолетние лица, при наличии показаний, имеют право изменить пол (ст. 19). Основания и порядок определены постановлением Министерства здравоохранения Республики Беларусь от 9 декабря 2010 года № 163 «О некоторых вопросах изменения и коррекции половой принадлежности». Официальная статистика о количестве случаев смены пола в Республике Беларусь отсутствует в открытых источниках, тем не менее, можно предполагать как минимум о ста случаях [2].

Кроме массива вопросов, затрагивающих интересы лица, прибегнувшего к процедуре смены пола, данный факт оказывает влияние на права и интересы несовершеннолетних детей.

Кодекс Республики Беларусь о браке и семье (далее – КоБС) исходит из приоритета прав и интересов детей, осуществление которых в первую очередь возлагается на родителей. Легализуя смену пола, законодательство Республики Беларусь не устанавливает каких либо ограничений, связанных с семейным статусом такого лица. Основные критерии принятия положительного решения комиссий, носят преимущественно медицинский характер.

Понятие смены половой принадлежности известно законодательству различных государств, однако единого подхода, в отношении лиц, имеющих несовершеннолетних детей, не выработано. В ряде стран ЕС родитель, который прошел изменение пола, может потерять право опеки над детьми [3, с.11]. В законодательстве Украины существовал запрет на изменение пола лицами, имеющими несовершеннолетних детей, который был отменен в 2016 г. [4]. В данной ситуации важно определить, насколько целесообразно установление подобного рода ограничений для лиц, имеющих несовершеннолетних детей. Конституция Республики Беларусь закрепляет равенство всех перед законом и равную без всякой дискриминации защиту прав и законных интересов (ст. 14). Ограничение прав родителя, состоящего в браке, противоречит принципу равенства. Запрет на совершение процедуры

смены паспортного пола, не изменит гендерной идентичности родителя, отрицающего пол по рождению. Вполне обоснованным является мнение М. Н. Малейной о том, что идентификация по половому признаку касается лично человека [5], и семейный статус родителя не должен ограничивать право на смену пола.

Тем не менее, смена пола родителем не может не оказать влияния на статус родительско-детских отношений, которые изначально базируются на основе целостности и неизменности единства понятий – мать, отец, ребенок. В данной ситуации следует выделить две категории вопросов, которые должна разрешить юридическая наука, и которые нуждаются в надлежащем правовом регулировании. Первое – правовая оценка «трансформации» пола родителя, судьба детско-родительских отношений, сохранение прав и обязанностей между родителем и ребенком. Второе – затрагивает проблему регистрации факта смены пола, последующую корректировку записей в актах гражданского состояния и внесения изменений в документы родителя и детей.

Надлежащая правовая оценка статуса лица, сменившего пол, требует самостоятельного исследования. Тем не менее, предполагать о прекращении правоспособности при смене пола, и возникновении «нового» субъекта не стоит. КоБС не предусматривает смену пола в качестве основания изменения, прекращения отношений между родителями и детьми. Взаимные права и обязанности между родителями и детьми основываются на происхождении ребенка, удостоверенном в установленном порядке (ст. 50 КоБС). Происхождение ребенка – категория неизменная. Поскольку принятие решения о смене пола сопровождается изменением имени родителя, возникает проблема подтверждения родства. При смене пола женщиной, родившей ребенка, перемены лица не происходит, меняется лишь гендерная принадлежность. Аналогичная ситуация происходит с отцом. Взаимные права и обязанности остаются неизменными. Так, в случае уклонения родителя, сменившего пол, от участия в содержании несовершеннолетнего ребенка, обязанность по уплате алиментов будет осуществляться на общих основаниях.

Сложно предположить степень и характер влияния на определенного ребенка факта изменения паспортного пола родителем.

Высказывается даже кардинальная точка зрения, где предлагается рассматривать смену пола, как основание лишения родительских прав, с чем сложно согласиться [6]. Лишение родительских прав является крайней мерой и результатом виновного поведения родителя, чего в факте изменения паспортного пола не усматривается. Некоторые авторы допускают, что обстановка, в которую попадет ребёнок, порождаемая как его собственной реакцией на новый пол родителя, так и отношением его окружения к данной проблеме, может представлять для него опасность, в связи с чем предлагают применять в некоторых случаях ограничение родительских прав [6].

Процедура смены пола является многоступенчатой и длительной во времени. Наличие оснований для положительного решения, установления диагноза «транссексуализм», свидетельствует о уже свершившемся факте отрицания паспортного пола. Представляется, что собственно юридический факт изменения половой принадлежности не должен изменить сути родительско-детских отношений. Если родитель, будучи фактически трансгендером, откажется от процедуры изменения паспортного пола, нельзя утверждать, что негативного влияния удалось избежать. Следовательно, сам факт изменения половой принадлежности самостоятельного основания для ограничения, лишения родительских прав не образует. Привязанность, забота и внимание к ребёнку может остаться прежней.

Смена пола родителем предполагает изменение имени, получение документа удостоверяющего личность, в соответствии с изменённой половой принадлежностью. В свою очередь, это влечет внесение изменений в записи актов гражданского состояния [7, п. 75].

Осуществление родительских прав, представительство интересов ребёнка родителем, сменившим пол, может вызвать трудности на практике, а так же повлечь для ребёнка негативные последствия психо-эмоционального характера. Например, когда мать, изменившая пол, и согласно документам являющаяся мужчиной, представляет интересы ребёнка в определенных организациях (например, школе). Положение матери-мужчины, как законного представителя ребёнка, с высокой долей вероятности будет неоднозначно воспринято окружающими. В законодательстве Республики Беларусь специальные нормы, определяющие порядок внесения

изменений в документы ребенка при смене пола родителем, отсутствуют. КоБС предусматривает возможность внесения изменений в документы ребенка при изменении имени отцом, фамилии родителями(лем) (ст.ст. 70, 71 КоБС). Однако общее правило не всегда возможно применить. На практике является проблемой внесение в графу «отец» свидетельства о рождении, сведений о родителе, являющимся женщиной согласно паспорту. В иностранных правопорядках, где в частности легализованы однополые союзы, используются такие понятия как родитель 1 и 2. Н.И. Малеина предлагает уйти от терминов, связанных с мужчиной и женщиной, и родителя, сменившего пол, именовать в законе и в обществе специальным термином, исключая слова «отец», «мать», изначально. Например, «родитель», «родительница». Автор допускает выдачу ребенку нового свидетельства о рождении с указанием первоначального имени отца или матери и нового имени родителя или родительницы [5]. Одним из способов решения проблемы является предложение регистрировать смену пола самостоятельно. При этом предлагается выдавать свидетельство о перемене пола и свидетельство о смене имени родителем, т. е. документа, позволяющего проследить процесс изменения отцом (матерью) своего гражданского состояния, что позволит подтвердить правовую связь между ребенком и родителем [6].

Законодатель Республики Беларусь, легализуя смену пола, оставил без внимания семейно-правовые последствия. Отсутствие специального правового регулирования порождает проблемы в правоприменительной практике, что негативно отражается на соблюдении прав и законных интересов несовершеннолетних детей. Проблема в первую очередь требует теоретического обоснования, способного стать основой специального правового регулирования, учитывающего баланс интересов несовершеннолетних детей и их родителей, сменивших пол.

Список использованных источников

1. Международная классификация болезней 10-го пересмотра. [Электронный ресурс]. URL: <https://mkb-10.com/index.php?pid=4352>. – Дата доступа: 10.05.2020.

2. В Беларуси 100 человек сменили пол [Электронный ресурс]. URL: <https://progomel.by/society/people/2017/11/21284.html>. – Дата доступа: 10.05.2020.

3. Права человека и гендерная идентичность [Электронный ресурс]. URL: [coe/int/t/comissioner/Source/Genderidentity_ru.pdf](http://coe.int/t/comissioner/Source/Genderidentity_ru.pdf). – Дата доступа: 10.05.2020.

4. Об установлении медико-биологических и социально-психологических показаний для изменения (коррекции) половой принадлежности и утверждении формы первичной учетной документации и инструкции по ее заполнению, приказ Министерства здравоохранения Украины от 05.10.2016, № 1041. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/RE29719.html. – Дата доступа: 10.05.2020.

5. Малеина, М. Н. Изменение биологического и социального пола: перспективы развития законодательства / М. Н. Малеина // *Журнал российского права*, 2002. № 9. С. 52-59.

6. Ашуха, В.М., Невзгодина, Е.Л. Правовые проблемы сохранения и реализации родительских прав и обязанностей после смены пола [Электронный ресурс]. URL: – <https://cyberleninka.ru/article/n/pravovyye-problemy-sohraneniya-i-realizatsii-roditelskih-prav-i-obyazannostey-posle-smeny-pola>. – Дата доступа: 10.05.2020.

7. Положение о порядке регистрации актов гражданского состояния и выдачи документов и (или) справок органами, регистрирующими акты гражданского состояния: утв. постановлением Совета Министров Респ. Беларусь [Электронный ресурс], 14 дек. 2005 г., № 1454 // ЭТАЛОН. Законодательство Республики Беларусь / Нац. центр правовой информ. Респ. Беларусь. Минск, 2020.

*А. М. Мерник,
кандидат юридичних наук, асистентка
кафедри теорії і філософії права,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого*
*Я. М. Радченко,
студентка факультету адвокатури,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого,
м. Харків, Україна*

РЕГУЛЮВАННЯ СТАТУСУ ТВАРИН ЯК МОЖЛИВИХ СУБ'ЄКТІВ ПРАВОВІДНОСИН (МОРАЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ)

З плином часу, тварини набувають нового статусу, тому увагу привертає питання щодо їх охорони та захисту від жорстокого поводження. З огляду на це, проблематиці правового становища тварин були присвячені праці таких зарубіжних та вітчизняних дослідників як: В.В. Шеховцев, О.В. Розгон, Д.Є.Захаров, Є.В. Чинчевич та інші. У юридичній науці теоретичного дослідження таких суб'єктів правових відносин як тварини не проводилось. Інтерес науковців, переважно у сфері екологічного права, викликають проблеми правового регулювання об'єктів тваринного світу, а не тварин як можливих суб'єктів правових відносин. Не дивлячись на те, що законодавчо тварина беззаперечно віднесена до об'єктів цивільних прав, дискусійні питання щодо можливості наділення її певним обсягом правоздатності так чи інакше проявляються при характеристиці тварини в праві. У зв'язку з цим, багато практичних та теоретичних питань залишається без відповіді, більшість аспектів правового регулювання в цій сфері досліджені частково, або взагалі не розглядалися. Новим етапом еволюції, новизною сучасності є саме аналіз наукових концепцій щодо можливості визнання тварини суб'єктом цивільних прав, наведення додаткових аргументів щодо доречності у сучасних реаліях законодавчого закріплення за тваринами суб'єктивних цивільних прав.

Тварини займають чільне місце в екосистемі світу, але їх життя залежать від людей, які руйнують та знищують їх цінність. В таких умовах постає питання про те, як захистити і, що важливіше, законодавчо закріпити права тварин, та й чи мають вони взагалі права? Згідно з вітчизняною правничою позицією, тварини суб'єктами права бути не можуть. Юридична енциклопедія суб'єктом права визначає фізичну або юридичну особу, яка є учасником національних чи міжнародних правовідносин. Українська енциклопедія цивільного права деталізує, що суб'єктами цивільного права є фізичні особи, юридичні особи та публічно-правові утворення. Виходить тварина до переліку суб'єктів цивільного права не відноситься, й, відповідно, у цивільно-правові відносини в цій іпостасі вступати не може. Не змінює цього й норма про заповідальне покладання на одного або декількох спадкоємців обов'язку утримувати домашніх тварин, які належали заповідачеві, а також здійснювати необхідний нагляд і догляд за ними [1, с.47– 48]. Тобто, тварина виступає лише частиною спадкової маси, яка підлягає належному догляду.

Законодавчі органи державної влади, з метою забезпечення охорони тварин та захисту їх від жорстокого поводження, видає нормативно-правові акти, поступово змінюючи вектор із захисту тварин до питання їх благополуччя. Європейська спільнота довела свій намір щодо їх захисту шляхом прийняття п'яти основних конвенцій, де тварини постають виключно як об'єкти правовідносин. Однак, ідея наділення тварин правами набуває все більшого поширення у сучасному світі. Так, можливість наділення тварин правами знаходить своє відображення у працях багатьох дослідників, переважно іноземних (П. Сінгер, Р. Неш, К. Стоун та ін.) [2;3;4]. У вітчизняній науці цей аспект наукової думки знаходиться у перше ланковому стані.

В праві інтелектуальної власності можна виділити роботи Р.Б. Шишки, які поставили ряд запитань перед загальною теорією суб'єктів права [5, с.249–253]. Зокрема, щодо визначеності суб'єктів права інтелектуальної власності в сфері творчої діяльності, де вважається, що єдиним суб'єктом права на творчість є людина. Незважаючи на те, що до творчої діяльності залучаються формалізовані та неформалізовані об'єднання фізичних осіб, аналітично-програмні пристрої (штучний інтелект) та тварини, але лише

людина здатна усвідомлювати реальний та уявний світ і відображати його в об'єктивних чи суб'єктивних образах. У наукових дискусіях вже не раз піднімалось питання про те, що проблеми визначеності суб'єкта творчості полягають у залученні до цієї діяльності тварин: мавп, дельфінів тощо. В якості прикладу можна навести відкриття та проведення у Лондоні виставки, на якій були представлені картини, створені тваринами [6].

Проблема визнання тварини суб'єктом правовідносин не є новою для світової науки. Ще наприкінці XIX ст. Я.А. Канторовичем була підготовлена монографія «Процессы против животных в средние века» [7, с.4]. Як зазначає автор, вперше судові процеси проти тварин зустрічаються у XIII сторіччі, хоча, напевно, вони мали місце й раніше, але в архівах не залишилось документального підтвердження цього. При цьому пояснення за тварин надавали люди, що виступали їх представниками, які також висували заперечення на пред'явлені звинувачення чи позови. На думку дослідника, за тваринами визнавалось право існування на землі, якого вони позбавлялись тільки внаслідок зловживання ним та спричинення шкоди людині [7, с.6, 49–50]. Зазначена наукова праця приводить до висновку, що тварина виступає суб'єктом відповідного процесу, а отже, може бути прирівняна до суб'єкта права. В Україні, на території Карпат, в свою чергу, існували суди над ведмедами [8, с.72], тобто, ведмідь знову ж таки фактично визнавався суб'єктом правовідносин.

На підтвердження концепції можливості визнання за тваринами прав, відображеної у працях іноземних вчених, слід зазначити, що П. Сінгер вважає за необхідне визнання за тваринами прав внаслідок їх можливості чуттєвого сприйняття болю. Дослідник зазначає, що «...майже всі зовнішні ознаки, які проявляються у нас і в інших людей, коли вони відчують біль, можуть бути помічені в іншого різновиду, особливо у різновидів, найбільш тісно пов'язаних з нами – ссавців та птахів. Поведінкові знаки – лицьові спазми, стогони, вереск або інші форми зовнішніх проявів, спроби уникати джерела болю, зовнішні прояви страху при перспективі його повторення, і так далі – присутні. Крім того, нам відомо, що ці тварини мають подібну до нашої нервову систему, яка також реагує, як і наша, коли тварина перебуває в подібних обставинах,

в яких ми відчували б біль: збільшення кров'яного тиску, збільшення частоти пульсу, розширені зіниці і, кінець-кінцем, мозковий спазм. Незважаючи на те, що люди мають більш розвинену кору головного мозку, ніж інші тварини, ця частина мозку відповідає більше функції мислення, ніж основним рефлексам, емоціям і почуттям. Ці імпульси, емоції і почуття розташовані в проміжному мозку, який добре розвинений у багатьох інших видів тварин, особливо у ссавців і птахів. Тварин необхідно впустити в сферу нашої моралі та припинити вживати їхні життя для будь-якої нашої тривіальної мети» [2, с.8-9; 6].

Підсумовуючи всі наведені аргументи, можна зазначити, що існує передумова визнання тварини суб'єктом правовідносин. Як справедливо зазначає науковець Р. Неш, дика природа повинна мати моральні права, зокрема, дика тварина повинна мати право на життя, право на свободу від людського втручання, право на захист від непотрібного страждання, право на здорову середу проживання, право на прагнення до щастя, право на реалізацію еволюційного потенціалу тощо [3, с.5].

У сучасному світі боротьба за гуманне ставлення до тварин є запорукою цивілізованості суспільства. Практична точка зору на все існуюче уже давно стала неприйнятною, поступово зникає оцінка усього існуючого відповідно до того, якою мірою воно є корисним для людини. Приходить новий світогляд, у якому людина є істотою у величезному ланцюгу інших істот, кожна з яких має автономну цінність незалежно від її користі для людини. Суспільство вже підтвердило своє бажання захистити тваринний світ від протиправних посягань, адже кожне нове покоління залишає нам людей, які пам'ятають про помилки людства.

Список використаних джерел

1. Цивільний кодекс України : науково практичний коментар (пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позицій вищих судових інстанцій, Міністерства юстиції, науковців, фахівців). – Т.4 : Об'єкти. Правочини. Представництво. Строки / за ред. проф. І. В. Спасиво-Фатєєвої. – Х. : ФО-П Колісник А. А., 2010. – 768 с. – Серія «Коментарі та аналітика».

2. Сингер П. Человек и животное равны / Сингер П. // Гуманитарный экологический журнал. – 2003. – Т. 5. – Спецвыпуск. – С. 8–9, 13.
3. Нэш Р. Права природы. История экологической этики / Нэш Р. – Киев : Киевский эколого-культурный центр, 2001. – 166 с.
4. Сесин В. Л. Идея прав природы в трудах современных экофилософов / Сесин В. Л. // Гуманитарный экологический журнал. – 2003. – Т. 5. – Спецвыпуск. – С. 17.
5. Шишка Р. Суб'єкти права інтелектуальної власності / Р. Шишка // Вісник Ун-ту внутр. справ України. – 2000. – Вип. 11. – С. 249–253.
6. В Лондоне открылась выставка нарисованных животными картин [Электронный ресурс]. URL: <http://www.utro.ru/news/2012/02/03/1026652.shtml>.
7. Процессы против животных в средние века / [Сочинения] Я. Канторовича. – СанктПетербург : Юрид. б-ка, ценз. 1897. – 58 с.
8. Васидлов Ю. Украинские народные корни концепции прав природы / Ю. Васидлов // Закон «О защите животных от жестокого обращения». Украинский прорыв / под ред. В. Е. Борейко. – К. : Киевский экологокультурный центр, 2007. – С. 88.

О. О. Гізімчук,
асистент кафедри культурології,
Національний юридичний університету
імені Ярослава Мудрого,
народна артистка України
С. С. Заярна,
студентка Інституту прокуратури
та кримінальної юстиції,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого,
м. Харків, Україна

РОЛЬ ТА ПІДСТАВИ ЗАСТОСУВАННЯ МОРАЛЬНИХ ЗАСАД У ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

Новий Цивільний кодекс України вперше у вітчизняній цивілістиці закріпив категорію «моральні засади суспільства». Через те, що ця категорія є оціночною і наповнюється змістом в залежності від того, як її розуміють учасники цивільних правовідносин,

нововведення викликало чисельні дискусії серед науковців. Варто звернути увагу й на той факт, що усе континентальне цивільне право має у собі побудовані за допомогою таких соціальних регуляторів як мораль та совість, юридичні конструкції. Прикладом цього можуть слугувати ст. 900, 1131, 1133 ЦК Франції; ст. 138 ЦК Німеччини. Тому важливо визначити, що саме слід розуміти під поняттям «моральні засади суспільства» та яку роль це поняття відіграє у цивільному праві України.

У широкому розумінні поняття «моральні засади суспільства» розпадається на дві складові: право та мораль. Право можна визначити як систему заснованих на соціальній справедливості та рівності загальнообов'язкових на певній території та формально визначених правил поведінки, що встановлюються і санкціонуються державою. І залежно від того, наскільки точно і повно право відбиває у своєму змісті загальнолюдські цінності (свободу особи, соціальну справедливість, рівність та ін.), визначається його якісний рівень та соціальна ефективність [1, с. 321]. У свою чергу мораль – це один зі способів регулювання поведінки у суспільстві за допомогою усталених норм, приписів, поглядів, ідеалів, що склались відповідно до уявлень про добро, зло, гідність і честь, справедливість і обов'язок, не обтяжених тиском і примусом, розрахунком чи корисливими міркуваннями [1, с. 229]. Виконання зазначених приписів забезпечується внутрішніми (духовними) переконаннями суб'єктів та засобами громадського впливу. З цього можна дійти до висновку, що норми права й норми моралі доповнюють одне одного у впорядкуванні одних і тих самих суспільних відносин, їх вимоги багато у чому співпадають.

Однак, як законодавчу категорію «моральні засади суспільства» слід розуміти як певну сукупність динамічних імперативів, що мають неписаний характер та виражають ступінь усвідомлення суб'єктами цивільних правовідносин цінностей, суттєвих у процесі реалізації ними майнових та особистих немайнових прав. Водночас, на думку Білана О. П., який досліджував питання застосування моральних засад у праві, існують певні проблеми щодо правозастосування даної категорії, які виникають, насамперед, у зв'язку з її «оціночністю» [2, с. 16]. Відповідно, на думку дослідника,

вбачається за доцільне з'ясувати, що законодавець розуміє під категорією «моральні засади суспільства» та з якою практичною метою остання була закріплена у чинному цивільному законодавстві України. Статтею 13 ЦК України передбачено, що особа при здійсненні цивільних прав повинна дотримуватись моральних засад суспільства. Приписами ст. 203 ЦК України встановлено, що зміст правочину не може суперечити ЦК України, іншим актам цивільного законодавства, а також інтересам держави і суспільства, його моральним засадам. З аналізу перелічених положень вбачається, що, по-перше, законодавець закріпив у цивільному законодавстві «моральні засади суспільства» як категорію обмеження здійснення цивільних прав, зокрема, встановленого у ст. 3 ЦК України принципу свободи договору. По-друге, ч. 1 ст. 203 ЦК України вказує на те, що законодавець розуміє моральні засади суспільства як щось окреме від приписів цивільного кодексу, інших, перелічених у ст. 4 ЦК України, актів цивільного законодавства та інтересів держави і суспільства. Все це, на думку науковця, вказує на декларативний характер цивільно-правових положень, які закріплюють моральні засади суспільства.

Моральні засади суспільства у галузі цивільного права використовуються як один з допоміжних критеріїв оцінки правомірності дій суб'єктів правовідносин, але незважаючи на це, у випадку застосування аналогії при розгляді цивільних справ, судові органи ставлять пріоритетом загальні принципи цивільного права. Праву відомо багато ситуацій, коли у законодавстві не встановлюються детальні правила, а навпаки, розраховується на застосування та додержання моральних цінностей [2, с. 19]. У цивільному законодавстві України зафіксовано, що боржник зобов'язується сумлінно виконувати свій обов'язок у відповідності до принципу добросовісності. Варто зазначити, що законодавець довіряє внутрішнім переконанням судді і здібностям проаналізувати ситуацію при винесенні рішення. Прикладом цього може слугувати традиції суддів посилалися на моральні концепції і вже з допомогою них формувати власні правила. Зрозумілим є те, що всі закони, незалежно від їх змісту або мети, виникають із суспільної моралі, із суспільного розуміння того, що деякі дії правильні (законні), а деякі ні (незаконні).

Закони, які не відповідають критеріям суспільної моралі сприймаються як несправедливі. Відповідно слід визнати, що законодавчі зміни здебільшого формуються на моральних судженнях. Як слушно зазначає з цього приводу Білан О. П., процес створення правових норм має враховувати людську природу та соціальну поведінку, яку ці норми покликані врегульовувати [2, с. 20].

Отже, варто зазначити, що, по-перше, під поняттям «моральні засади суспільства» розуміється загальноновизнані суспільством основні принципи моралі, які не охоплені правом. По-друге, цивільно-правові положення ЦК України, які закріплюють моральні засади суспільства, потребують більш детальних досліджень з метою визначення на законодавчому рівні їх кваліфікуючих ознак.

Список використаних джерел

1. Морфологія культури: тезаурус / За ред. проф. В. О. Лозового. Харків: Право, 2007. 384 с.
2. Білан О. П. Моральні засади суспільства як цивільно-правова категорія. Форум права: електрон. наук. фахове вид. 2018. № 1. С. 16–22. URL: http://nbuv.gov.ua/jpdf/FP_index.htm_2018_1_4.pdf

Тематичний напрям 3

РОЛЬ МОРАЛІ І ПРАВА У ПОДОЛАННІ ДУХОВНОЇ КРИЗИ СУСПІЛЬСТВА

*Ю. А. Меліхова,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри культурології,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого,
народна артистка України,
м. Харків, Україна*

«МИ ЗАЙМАЄМОСЯ СПРАВОЮ МАРНОЮ, А ТОМУ РОБИМО ЇЇ СЕРЙОЗНО». ЕКЗИСТЕНЦІЙНІ РОЗДУМИ З КОЛЕГАМИ

*До 30-річчя кафедри культурології
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого*

Сучасний світ – це метафізична арена великої драми, в якій простежується нездатність суспільства і особистості до смислобудування своєї життєдіяльності на основі духовних сенсів, а не модернових фікцій. Такий стан зазвичай називають системною кризою. Подолати її намагаються різними шляхами, обґрунтовуючи точки зору і перспективи, узагальнюючи погляди і теорії, прагнучи з'ясувати як конкретні, так і приховані причинно-наслідкові зв'язки та передумови. Часом це робиться з якоюсь елегантною гіркотою, дещо відсторонено, але здебільшого пристрасно, з готовністю розпрощатися з ілюзіями – тільки б заживити тріщини перспективно-конвенціональних, а найголовніше, духовних засад у свідомості особистості й суспільства [3, с. 24-25], [4, с. 19-20], [5, с. 4, 41], [6, с. 293], [8, с. 4-5], [9, с. 142].

Звісно, подолання кризи ускладнюється через руйнацію особистості як гносеологічного суб'єкта, носія нормативної свідомості, «конструктора й інженера загальнообов'язкових істин» [3, с. 10].

На цих руїнах постає особистість із «філософією звичайної людини, цілісність якої гетерофонічна, з не прогнозованими ситуаційними перевтіленнями». Такий собі «мандрівний суб'єкт епохи Постмодерну» [3, с. 6].

Амбітність, претензійність цього «мандрівника» заштовхують його у не завжди бажане ним «нове» коло «ліберального блукання», в якому ейфорійне відчуття всездозволеності легко трансформується в егоїзм, що затискає у жорсткі лещата цинізму власне кожній людині від народження творче піднесення [3, с. 7], [6, с. 168]. Так, «мандрівник» не завжди усвідомлює, що «нове» часто тримається на нестійкому фундаменті прагматизму і технократичної раціональності, які відкрилися унаслідок зміни культурних парадигм [3, с. 9]. Але які перспективи має побудоване на такому фундаменті? Парадоксально, та «нове», постійно озиралося на досвід минулого, не породжує нічого, крім зручностей і технічних проривів, які ще більше поглиблюють процеси руйнації особистості [1, с. 103], [6, 183]. І ось вже під тиском усіляких резонів «мандрівний суб'єкт епохи», втративши віру в ідеали, відступає, залишаючи культурні позиції, неспроможний їх далі утримувати. Єдиний шанс вистояти – прислуховуватися до життєдайних енергій вічного, тобто зрозуміти: чи живе ще «живе життя» у ньому? Дедалі частіше це вміння відчувати і бачити суттєве називають досвідом. Проте, часом «мандрівник» не розуміє, що вічне – це досвід душі. Його насамперед складають не ті події, що з ним відбуваються, а те, як він до них ставиться і як реалізує свої мотиви.

Мимоволі виникає асоціація з особою ретроспективної організації, яка ностальгує за «героїчним» минулим і скептично оцінює результати власної життєдіяльності, що призводить до неминучого розчарування. Розрадити може тільки віра у здатність до збереження-творення більш-менш усталеної системи цінностей, що хоч і нагадує часом уламки блукаючих скель з їх нескінченним лабіринтом коридорів, але втілює таку жадану непохитність на «розм'якшеному лібералізмом ґрунті соціального порядку» та слугує дороговказом при перевертанні співвідношення реального буття і видимості показного фасаду «нового». Якщо цього не відбувається, «мандрівник» поступово стає суб'єктом

«техно» – еквівалентом мислячої машини з претензією на силу «фюсис» [3, с. 7].

Загальна динаміка мотивів, які визначають діяльність «мандрів-ного суб'єкта епохи» – необхідність вижити у конкурентній боротьбі, самоствердитися тощо – принижує його свідомість. Вона (свідомість) ніби ціпеніє від переконаності, що стала бранкою утилітаризму і цинізму. Це призводить до того, що в інших – таких же «мандрівників» – зникає цікавість до духовного світу одне одного. Натомість, формується схема ставлення: «Не важливо, хто ти. Важливо – що ти умієш». Саме тому останні десятиліття світ «прогинається» перед програмістами, які складають алгоритми та програми на основі математичних моделей, хоча відомо: час не може вічно належати тим, хто «складає». Мислення-складання самотужки ніколи не сформує знання (розуміння) про людину, світ, зовнішні об'єкти, оскільки розглядає їх у відстороненій самоті під однобоким ракурсом ототожнення «єдності світла-тіні з єдністю зображуваного матеріалу», коли не важливими стають «світлотональні стосунки в зображуваному» [10, с. 91, 125], [4, с. 10]. Отже, механізація мислення – остання стадія руйнації особистості, яка деформує свідомість, робить її не здатною осягнути істину, сенс життя тощо. Цей смисловий вакуум у свідомості заповнюється професіоналізацією і компетентністю. Так, для багатьох професія стає більш важливою і зрозумілою, ніж власна доля. А у межах (нейтральних стосовного особистісного буття) професійних прийомів, спостерігається відмова від майбутнього як від досягнення визначеної творчої мети [10, с. 120]. Тоді образ майбутнього в свідомості не формується, і як наслідок, він не корегує образ теперішнього, що свідчить про ціннісну дезорієнтацію і дезорганізацію особистості [5; с. 37].

Тому в умовах сучасної масифікації професій (які ще до недавна через особливу складність уважалися діяльністю для обраних), наприклад, правничої, затребуваним стає «фахівець-компетентність» – здатний до юридичної вербалізації життя: аналізу фактів відокремлено від контексту, категоризації їх залежно від юридичної значущості, сортування за пунктами тощо. Звісно, такий юрист розуміється на відмінностях між реституцією та віндикацією, вміє

укладати договори і позовні заяви тощо, але чи може він органічно мислити: осягнути цілісність світу і буття людини у ньому через розумове, ідеальне споглядання? [8, с. 139-140]. Якщо ні, – це свідчить про його неспроможність ефективно здійснювати правничі функції і нездатність до самовдосконалення як до «постійного процесу самоконструювання особистості» [2, с. 74].

А для чого ж тоді опановувати «механіку з укладанням», вчитися на «оператора», якщо мрієш стати юристом – особистістю, здатною професійно (творчо) самореалізовуватися? [7, с. 83] Адже навіть фахівець із квантової фізики усвідомлює власну професійну неспроможність без розвиненої емоційно-почуттєвої сфери, а фондового брокера взагалі називають «інтуїцією інвестора» на ринку. То хіба юристи – ті, хто покликані вивчати «мистецтво справедливості і свободи» – можуть задовольнятися тільки формуванням вузького механічного мислення без знання «вільних мистецтв»? [8, с. 59].

Тут треба віддати належне «мандрівнику» (сказано: Людина!). Він рано чи пізно починає шукати живу серцевину соціальної дійсності, усвідомлюючи, що неприпустимо зводити власний розвиток до прямолінійного процесу формування особистісних якостей тільки за допомогою «розумно-речових предметів», адже не завжди дієвою є формула «знання-сила» й існує великий ризик «довчитися до пустоти» [5, с. 6]. Особливо, коли в сучасних освітянських системах і методах домінує глобальний прагматично-раціональний підхід, за допомогою якого не розкриєш таємниці власного буття чи самореалізації, хіба що, наприклад, напишеш пристойну дисертаційну роботу про нівелювання професійних стандартів.

До того ж, дослідники вказують на неочікуваний парадокс: економічний прорив можливий тільки за умови формування в особистості належного рівня емоційно-почуттєвого, образного інтелекту, оскільки усі прогреси реакційні, якщо руйнується людина [6, с. 153]. Тому суспільство змушене буде доповнити ринкову економіку інтелектуально-творчими елементами. Отже, майбутнє за людьми з розвиненим органічним мисленням (творцями, генераторами змістів, сенсів та ідей), які матимуть недоступні штучному інтелекту здібності: уяву, ініціативність, творчість і любов.

Це справа майбутнього, в яке хочеться вірити. А поки що «мандрівний суб'єкт епохи» перебуває в фантазматичній дійсності. Останнім часом географія його «мандрів» звузилася до блукання по колу, вписаному в чотири кути, з перервою на онтологічні диспути через монітор комп'ютера як трансцендентальну призму спілкування з собі подібними. У філософській антропології цей стан назвали б «постмодерним відгуком на крах гордовитих просвітницьких надій» [3, с. 25]. Виправдовуючи безвихідь свого існування як тимчасову, через екзистенційну редукцію він, у кращому випадку, розглядає-пізнає-осмислює своє буття у ретроспективному «дзеркалі», відчуваючи сковородинівську транссентиментальність, що пульсує на ментальному рівні в його скронях як іронічне ставлення до політики і своєї спійманої «невловимості» перед світом. Це робить його мудрішим і, можливо, менш вразливим. А ще – це один з небагатьох варіантів вічного повернення себе до себе, Бога і світу [3, с. 23].

Список використаних джерел

1. Анучина Л.В. Мистецтво в контексті культури ХХ століття / . акад. України, 2004. С. 101-105.
2. Бурлука О.В. Самообразование личности как социально-педагогическая проблема. Харьков: ЧПИ «Новое слово», 2009. 180 с.
3. Бурова О.К. Человек и вещь. Философское путешествие в поисках партнерства. Харьков: Право, 2015. 336 с.
4. Колесникова О.В. Эстетична культура у професійному становленні юриста. Харьков: УкрЮА, 1994. 20 с.
5. Лозовой В.А. Нравственная культура личности: содержание и пути формирования. Харьков, 2001. 44 с.
6. Сідак Л.М. Проблеми аскетизму в духовному житті людини і суспільства : історія і сучасність. Харків: Регіон-інформ, 2004. 304 с.
7. Стасевська О.А. Статус соціогуманітарних дисциплін за умов реформації університетської освіти. *Духовна культура України перед викликами часу (до 30-річчя кафедри культурології НЮУ ім. Ярослава Мудрого)* : тези доповідей учасників ІІІ Всеукр. наук.- прак. конф., 16 квітня 2020 р. Харків: Право, 2020. С. 80-83.
8. Таркова С.А. Феномен музыки и ее влияние на человека (доксографические суждения). Харьков: Новое слово, 2011. 139 с.
9. Ценко М.Б. Про етичний світогляд майбутніх юристів. *Суперечності взаємодії моралі і права в сучасному українському суспільстві:*

матеріали Всеукр. наук.-прак. конф., 30 трав. 2019 р. Харків: Право, 2019. С. 139-143.

10. Шило А. В. Листы: Искусствоведение. Культурология. Живопись. Графика: Библиографическая справка. Избранные статьи. Каталог выставки. Харьков: Новое слово, 2010. 228 с.

С. М. Пазиніч,
*професор, професор кафедри філософії і політології,
Харківський національний університет
міського господарства імені О. М. Бекетова,
м. Харків, Україна*

ВЗАЄМНА ОБУМОВЛЕНІСТЬ І СУПЕРЕЧНОСТІ МІЖ МОРАЛЮ, МОРАЛЬНІСТЮ І ПРАВОМ У СЬОГОДЕННОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Сьогодні конкуренція між суспільствами йде не лише у просторі бізнесу, фінансових систем і військових технологій, а перш за все, за повселюдні норми і принципи моралі, тобто за ті в них акценти, що допомагають сьгоднішнім можновладцям маніпулювати свідомістю людей для досягнення виключно своєї мети, не передбачаючи драматичних наслідків в своїх діях для свого народу і загалом для суспільства. Для аргументації долучимо яскравий приклад з мовою. Силове, ура-патріотичне рішення про заборону російської мови в Україні. А чи знають ці владолюбці проте, що мова замкнута на себе призводить до звиродніння, а білінгвізм розвиває інтелектуальний потенціал особистості і національної культури в цілому. Тож не випадково в європейських *заможних* країнах традиційно підтримується двомовність і багатомовність які закріплені у відповідних законах.

Якщо ми міркуємо про мораль сучасного українського суспільства в цілому, то необхідно визнати, що вона дуже фрагментарна і неоднорідна, що є великою проблемою для України. Мимовільно виникає питання. Чи потрібна нашому суспільству єдина в субоснові своїй мораль? Так! А чи можливо виробити її в сучасних українських умовах? Ні! І цьому запереченню є моє пояснення, яке полягає в тім, що сьогодні в нашій країні відбуваються безкінечні

баталії з цього приводу, по суті, це своєрідна громадянська війна в царині політики за укорінення певної моралі в суспільстві. Можна називати різні причини цієї нескінченної деструктивної боротьби. Добре що ця запекла боротьба поки що переважно існує на вербальному рівні. Субоснова усіх причин одна – це своєрідна боротьба за різні духовні і моральні цінності, за допомогою яких можна маніпулювати свідомістю людей. Ця непримиримість в Україні існує понад четверть віку і з кожним роком загострюється. І якщо ця непримиримість буде продовжуватися і на далі то, на моє глибоке переконання, це може призвести до розвалу країни. В цій деструктивній війні жодна і з сторін не переможе, а ось Україна постраждає з непередбаченими наслідками. До речі цих печальних наслідків з великою зацікавленістю чекає розмаїття зовнішніх сил.

Тож, моральні цінності – це не якісь «абстрактні істини» і вже точно не «загальнолюдські цінності», а соціально обумовлені, уявлення про те, що таке добро і що є зло. При цьому, в поняття «добра і зла» вкладається те, що прийнято в середовищі тієї соціальної групи, до якої відноситься індивід. Безумовно, олігархічні клани за допомогою своїх власних ЗМІ роблять свої моральні цінності пануючими в умах не стабільного розвитку суспільства.

Окрім зміни моралі в просторі-часі, вона є різною, як відзначалося вище, за своїм змістом для різних соціальних верств населення суспільства у рамках однієї держави. Добро і зло, справедливо і несправедливо – поняття за формою «загальнолюдські», але конкретним змістом вони проймаються виходячи з інтересів людей. Якщо ж інтереси у них різні, то і зміст цих понять буде розбіжним. Візьмо життєвий приклад неплатників комунальних послуг. З точки зору моралі олігархів, це правопорушення і безвідповідальність, бажання отримати послугу безкоштовно. тобто аморально. З точки зору низькооплачуваних містян, аморальними є необґрунтовані високі ціни на комунальні послуги (які, доречно зауважити, продовжують збільшуватися з кожним роком і навіть місяцем).

А ось приклад морального вчинку в умовах вищого навчального закладу – це поведінка, декана або завідувача кафедрою які попередили викладача-хабарника про його аморальність. Тобто вони

фактично його врятували від покарання, а з іншого боку частково врятували систему вищої освіти від її остаточного руйнування. А якщо хабарник не зробив висновків, то декан повинен, згідно моралі звернутися до правоохоронних органів і це буде з його боку не тільки морально, а і моральнісно. Адже у студента у таких випадках формується глибока впевненість в тім, що все в житті можна купити. Через цю гріховність людина втрачає основні життєві орієнтири й цінності – совість, гідність і честь. Крім того, в цьому разі прагнення й інтереси в процесі професійної діяльності спрямовані переважно на те, щоб принаймні повернути кошти, витрачені на отримання диплому, як говорять студенти, «відбити», а то ще й примножити їх. І цей «фахівець» сам починає брати хабарі на всіх рівнях влади не вбачаючи в цьому аморальності.

У цих прикладах, яких можна приводити велику кількість, віддзеркалюються дві базові моральні установки відношення до життя: перша установка говорить, якщо ти став заможним значить будь-хто може таким стати, треба тільки попрацювати над собою як слід. Тож бідна людина, зауважують вони, це просто невдаха, лежень, непристосований до життя тощо. Проте така дуже поширена моральна установка залишає на узбіччі стартові умови «бідного» і «багатого». Адже набагато легше стати успішним синові мільярдера, аніж синові інженера. А з іншого боку, набагато більше шансів залишитися в убогості людині, що виросла в умовах матеріально скромної сім'ї.

Таким чином, використовуючи індуктивний метод дослідження, доходимо висновку про те, що мораль є особливий, спосіб освоєння людиною дійсності через дихотомію понять *добра і зла*. Тобто, мораль, розуміється як суб'єктивна, хоча і загальна для людей регуляція їх поведінки. Звідси, мораль має бути пояснена самим носієм цієї унікальної форма людського буття. А якщо це так, то моральний вчинок – будується відповідно до позиції добра і справедливості, в певному соціальному середовищі не порушуючи норм життя інших людей.

Разом з мораллю часто використовують поняття моральності, хоча існують різні точки зору з питання співвідношення цих термінів. Так деякі учені і особливо викладачі вищих навчальних

закладів наголошують на те, що мораль і моральність – слова-синоніми і означають одне і те ж. Інші (в тому числі і я), виділяють схожість і відмінності між мораллю і моральністю. Коли ми прагнемо осмислити це поняття, то, передусім, відмічаємо, що в понятті моральності логічно за змістом з'єднуються знання людської цивілізації про ідеал і реальність: в даному випадку ідеал прилучає до себе реальність, своєрідно примушуючи її мінятися згідно з моральнісними принципами.

Проте головна відмінність між поняттями «моральність» і «мораль» полягає в тому, що мораль припускає оцінку з боку суспільства, або якоїсь групи людей і в першу чергу батьків і навіть бабусь, що сидять у під'їздах. Тоді як моральність – це внутрішній самоконтроль, внутрішня самооцінка своєї поведінки, вчинків, бажань і навіть власних думок. Вона не залежить від зовнішніх чинників, це іманентна переконаність людини. Можна сказати, що це усвідомлене внутрішнє (ревне) відношення індивідуума до себе як особистості і одночасно до ідеалів вироблених людством упродовж усієї його історії.

До того ж мораль регламентує певні норми поведінки, має свої заборони і приписи в конкретно визначеному соціумі. Щобільше, за відповідну поведінку цим нормам передбачається заохочення індивідуума у вигляді нагород, пошани, слави, і навіть матеріальних благ. В протилежному випадку людину чекає неповага в колективі або соціальний осуду. Отже мораль тісно пов'язана з установками визначених груп і залежать від місця їх дії. В той час моральнісна людина мотивує свою поведінку виходячи з іманентних спонукальних сил, моральна ж людина детермінується, а головне контролюється зовнішніми силами, тому людина може бути моральною, але безморальнісною.

На жаль, методи моральнісного виховання студентської молоді не знайшли належного застосування в сучасній українській дійсності, а це означає, що вища освіта орієнтується в основному на отриманні певної інформації в якійсь галузі знань і тільки. Але в такому підході вислизає головне, а саме виховання мудрих, інтелігентних фахівців, гідних громадян країни, шляхетних особистостей з усвідомленими моральнісними вчинками в реальному

житті. Через те маємо, то що маємо в управлінні державою і у системі міжособистісних відносин у суспільстві.

Право – це сукупність правил поведінки, що визначають рівність людей в реалізації і захисті їх інтересів, регулюють і узгоджують свободи в їх стосунках один з одним, закріплених в законі або іншому офіційному акті, виконання якого забезпечується примусовою силою держави. У будь-якому цивілізованому суспільстві право виступає державним регулювальником громадських стосунків, закріплюючи і розвиваючи їх. Проте право саме по собі, без апарату, здатного змушувати дотримання норм є недієздатним

Тож правові норми створюються або санкціонуються державою і державою ж вони відмінюються, доповнюються, Тому право виражає не просто волю народу, а державну волю і виступає не просто регулювальником, а саме, державним регулювальником суспільних відносин.

Правда, процес правотворчості йде не лише «згори», але і «знизу», тобто виростає з народних глибин, звичаїв, традицій, юридичної практики, але урешті-решт правові норми «презентуються» суспільству від імені держави як його офіційного представника.

В той же час мораль носить неофіційний (недержавний) характер. Проте це не означає, що держава не чинить ніякого впливу на становлення моралі. Така дія виявляється в багатьох напрямках: через право, політику, ідеологію, засоби масової інформації, але безпосередньо вона моральні норми не встановлює. Варто зазначити, що право це не прохання, чи порада, побажання, а владна вимога, припис, звернений до усіх членів суспільства неухильно його виконувати в їх же інтересах.

А ось мораль, на відміну від права, припускає певну свободу норм, правил і принципів поведінки в суспільстві. Тобто мораль можна охарактеризувати як суму якихось норм поведінки і традицій, прийнятих в конкретному суспільстві. Виходячи з вище викладених засновків приходимо до асерторичного судження про те, що мораль – найважливіший соціальний інститут, одна з форм суспільної свідомості. Остання є сукупністю життєвих принципів, що історично складаються і розвиваються, а також оцінок, переконань, заснованих на них норм поведінки, детермінуючих

і регулюючих стосунки людей один до одного, до суспільства, держави, сім'ї, колективу, навколишнього природного середовища. Звідси, в субоснові моралі мають бути чіткими, ясними, зрозумілими для кожної без виключення людини, поняття *добра і зла* в конкретних соціально-просторових структурах суспільства. Зауважимо, що мораль спирається виключно на силу громадської думки. Проте моральна дія може бути не менш дієвою, аніж правові норми, а іноді навіть ефективнішою. Суспільний осуд аморальної поведінки може бути для людини найважчим і ганебним.

Відзначимо і те, що норми права містять детальний опис дій, які забороняються або дозволяються, точно вказуючи потрібний варіант поведінки, тобто право відрізняється, логічною коректністю і визначеністю, (згідно закону *tertium non datur*) владністю і як правило, *заздалегідь встановленими санкціями* за порушення цього припису. Моральні норми не мають такої жорсткої міри деталізації і не передбачають завчасно оголошуваний вид відповідальності. Проте, мораль беззастережно засуджує будь-які форми нечесності, інсинуації, шулерства тощо, тоді як право фіксує лише найбільш крайні і небезпечні їх прояви.

Мораль на відміну від права проникає в усі шпарини і осередки суспільства, її оцінкам піддаються майже усі види і форми взаємин між людьми. Іншими словами вона «всюдисуща» в царині суспільних відносин. Доречним буде звернути увагу на те, що співвідношення між ними таке: усе, що регулюється правом, регулюється і мораллю, але не усе, що регулюється мораллю, регламентується правом.

Нагадаємо, що відмінність між правом і мораллю полягає ще і в тому, що остання виступає однією з форм суспільної свідомості, тоді як право (якщо розуміти під ним юридичні норми, закони) зазвичай не розглядається в цій якості. Формою суспільної свідомості виступає не право, а правосвідомість, тобто погляди на право. Тут можна провести аналогію між мораллю і моральністю.

Тісна взаємодія норм права і моралі не означає, що процес абсолютно гармонійний і несуперечливий. Між ними можуть виникати і досить часто виникають гострі суперечності, колізії. Моральні і правові вимоги не завжди і не в усьому узгоджуються, а нерідко відверто протистоять одна одній. І, як показує історичний досвід,

ідеальній гармонії тут зазвичай досягти не вдасться – одні суперечності неминуче зникають, виникають нові, інколи відроджуються старі. Їх можна в якійсь мірі вирішувати, але неможливо ліквідувати повністю і назавжди.

Саме на ці суперечності спираються різного роду криміногенні елементи намагаючись обійти закон або навіть прикритися ним, створити видимість правомірної діяльності. Тут якраз і покликана повною мірою заявляти про себе мораль, бо для подібних суб'єктів найнеприємніше – це прозорість і моральний осуд близьких і знайомих людей.

Нажаль, сьогодні моральні основи нашого буття підірвані, процвітанню не лише правового, але і морального нігілізму. Подолання цих явищ – найважливіша передумова соціального і духовного розвитку України. З наростанням негативних процесів посилюється і міра непримиренності до тих людей, які хотіли б бачити юридичні і моральні важелі ефективнішими і результативнішими в боротьбі за оздоровлення в різних сферах життєдіяльності суспільства.

Так, наприклад, жорсткий і неухильний закон узгоджений з пануючою в суспільстві мораллю і моральністю врешті-решті призвів в багатьох країнах Сходу (автор цих рядків спостерігав ці явище в Лівії, Тунісі) до того, що поведінка людей стала регламентуватися виключно мораллю і моральністю. Тож людина там, не краде чуже майно не тому, що буде покарана законом, а тому, що їй совість не дозволяє брати чуже, тобто тут уже явно висвітлюється іманентний, а не зовнішній регулятор поведінки, людини.

Варто звернути увагу на причини суперечностей між правом і мораллю в їх субстанційних особливостях, які проявляються у різних методах регуляції соціальних відносин, різних підходах щодо критерії при оцінці поведінки суб'єктів.

Можна зіслатися на приклад, коли молоді матері, не бажаючи виховувати своїх дітей, залишаючи їх в пологовому будинку. У «відмовних розписках» вони пишуть, що не матимуть претензій до майбутніх батьків. Законом це не заборонено, право мовчить, а моральне почуття ображається, і безумовно матері відчують на собі потужний моральний натиск. Проте, це не зменшує кількість випадків залишення дітей в пологових будинках. І тут треба визнати велику гуманітарну проблему сьогоденної України!

Звернемо увагу ще на один злободенний і не менш яскравий приклад про те, як свого часу всіх правопорушників в період майдану 2014 року амністували, а ось правоохоронців залишили винними за всі події, які відбувалися в ту пору на майдані. З точки зору логіки і моралі правоохоронці захищали державні установи згідно закону, права і одночасно моралі. А тепер подивимося на цю ситуацію з точки зору сьогодення. Виходячи з даної ситуації, логіки і моралі нинішні правоохоронці повинні при натиску різнорідних груп активістів (до цього часу не зрозуміло, хто вони є згідно статусу) повинні скласти без супротиву свої функціональні обов'язки. Звідси виникає неминучий хаос в управлінні державою, простіше кажучи виникає соціальний колапс. З точки зору логіки це явний парадокс, а з точки зору сучасного права це суперечлива реальність не узгоджена з мораллю.

Ще один приклад. Сьогодні недопустима з моральної точки зору страта людини. Проте в багатьох країнах світу вона існує, (зокрема в США) і з цим через необхідність доводиться погоджуватися. Більше того, за даними численних соціологічних опитувань, приблизно 70-80% населення України виступають за її збереження, правда, люди вважають, що її необхідно застосовувати лише за тяжкі види злочинів.

Ще одна нагальна проблема. Мораль нині стала в суспільстві терпимою і поблажливою до різного роду ділків, шахраїв, і взагалі до протиправних дій. Спостерігається загальне падіння устоїв, культури, сумлінності. Зросло число людей з низинними пристрастями і помислами. Сьогодні чесна людина – не авторитет, а предмет кешкувань, знущання, тож у багатьох випадках, бал справляє моральне беззаконня базоване на низькому рівні культури і бездуховності суспільства.

Звідсіль і не випадково, що культом насилля, жорстокості, зради пронизується усе наше життя. Поняття обов'язку, честі, сорому, совісті, цнотливості зараз перебувають нарузі, а подекуди знищенні взагалі. Пропагується в ЗМІ (а вони належать виключно олігархічним кланам) життя просякле пристрастями, жорстокістю всіляко зменшується відповідальність за дотримання моральних норм. Тож такі «цінності» комусь вигідні і приносять значні дивіденди. Соромно навіть згадувати про них, проте владолобці до них звикли і не

звертають увагу на гнітючий стан морального здоров'я суспільства. Тож, право подекуди стає безсилим, неефективним. У цій складній ситуації право і мораль частенько не знаходять «спільної мови», не добре узгоджуються, протиборствують. Виникла нагальна проблема тіснішої їх взаємодії і взаємної детермінації. Таким чином, доходимо висновку про те, що в морально хворому з низьким рівнем духовності суспільстві і право та правопорядок кволі.

Тож діагноз хвороби суспільства установили. Тепер вічне питання: Що робити? Лікувати тяжкий стан здоров'я суспільства!!! Глибоко переконаний в тому, що найефективнішим інструментарієм мусить стати: моральнісне жорстке право зафіксоване в законі і правова культура громадян країни, як наслідок зросте економіка, культура, література і мистецтво і безумовно, матеріальне благополуччя людей в країні.

Н. Н. Чурсин,

*доктор педагогических наук, доцент,
профессор кафедры информационной
деятельности и медиа-коммуникаций,*

Одесский национальный политехнический университет,

И. Н. Силютин,

*кандидат педагогических наук, доцент,
доцент кафедры философии,*

культурологии и информационной деятельности,

*Восточноукраинский национальный
университет имени Владимира Даля,*

г. Одесса, Украина

КОНФЛИКТ МОРАЛИ И ПРАВА В КОНТЕКСТЕ ПРОБЛЕМЫ ОТЧУЖДЕНИЯ

Целью данной работы является рассмотрение отношений морали и права как социальных феноменов в контексте фундаментальной тенденции, сопутствующей всей истории человеческого общества – тенденции отчуждения.

Согласно Википедии, отчуждение понимается как:

– делегирование полномочий, объективация качеств, результатов деятельности и отношений; эта объективация включает социальные институты: мораль, религию, искусство, обычаи, привычки;

– становление субъекта внешним по отношению к объекту, понимание его как разума, ставшего внешним;

– «овещественность», продукт творческой деятельности мирового духа: отчуждение себя, опредмечивание себя. Гегель отождествлял «отчуждение» с «вещественностью», или предметностью, но при этом резко отделял «отчуждение», то есть предметность в природе, от истории общества;

– перенос человеческой сущности и ее качеств на высшее существо – Бога как сущность религии; отчуждение от себя мнимых сущностей;

– следствие общественного разделения труда при капитализме, когда рабочий вынужден работать с ненадлежащими ему средствами производства, которые вместе с продуктами противостоят ему как чужая, независимая от него сила (Маркс);

– сама форма, которую труд имеет при капитализме, когда человек зависит от результатов деятельности предыдущих поколений человечества, которые он осваивает и включает в свою деятельность в результате распредмечивания;

– своеобразное переворачивание реальных отношений между человеческими индивидами и их собственными коллективными силами, способностями, то есть всеобщими (общественными) способами деятельности [1].

В [2] было показано, что с точки зрения информационного подхода процесс отчуждения является естественным для «человеческой линии» биологического мира. Он заключается в формировании и развитии взаимодействия (коммуникации) человечества с «внешней памятью» – искусственным, созданным человеческими руками внешним миром. Взаимоотношение человечества с этой памятью описываются нелинейной коммуникативной моделью, в которой положительная вначале обратная связь между биологической и внешней памятью (чем больше «сообщается» внешней памяти, тем больше она «узнает») с некоторого момента меняет знак (все большее перемещение знаний во внешнюю память все меньше

добавляет ей знаний). Отчуждение включает ряд важных этапов: отчуждение знаний от человека в изготовленных им материальных объектах; отчуждение знаний от этих объектов в виде текстов и изображений; отчуждение текстов и изображений от человека (избавление от непосредственной «рукотворности») с появлением печати, фотографии, и т.п. Наконец, отчуждение интеллекта с появлением компьютера, а с ним – быстро растущего мира программ.

В контексте отчуждения сформировалось и право как институт, «оформляющий» отчуждение. Взаимоотношения людей в обществе, в том числе и по поводу материализованной «внешней памяти», стали все больше регулироваться именно этим, отчужденным знанием людей об обществе. Мораль постепенно уменьшала в этом свое регулирующее влияние.

Между тем, в силу самого характера формального права оно не в полной мере отображает все многообразие человеческих отношений и иногда вступает в противоречие с моральными регуляторами. Но до определенной поры расхождение формального права с моралью было не слишком заметным и его применение стало всеобъемлющим. Это в целом соответствует логике развития человеческого общества: «Человек со временем стал более зависим от степени своего приобщения к внешней памяти (независимо от того, воплощена ли она в технических устройствах или в виде хранилищ текстов), нежели от общения с себе подобными». А с формированием глобальной сети, тотальной компьютеризацией общества «информационные процессы и принятие решений, существенные для выживания и отдельных людей, и общества в целом, быстрыми темпами покидают биологическое лоно и устраиваются в кремниевом мире» [2, с. 290]. В итоге имеем «Мир, в котором, по словам американского социолога Шерри Тюрк, «мы ожидаем большего от технологий и меньше друг от друга»» [3, с. 44].

Но логика технологий, как выясняется, далеко не всегда ведет к достижению человеческих целей. Достаточно представить, к каким нерадостным последствиям может привести последовательное расширение сферы ювенальной юстиции, именно вследствие ее формального применения. Можно также вспомнить, как трудно бывает (и это видно из опыта нашей страны последних лет)

привлечь преступника к ответственности из-за незначительных формальных процедурных нарушений. Характерным примером «последовательного отчуждения» человека в праве стал случай резкого повышения цен на авиабилеты одной из компаний-перевозчиков в условиях пандемии коронавируса. В ответ на замечания об аморальности такого повышения было дано разъяснение, что цены формируются программой, ориентирующейся исключительно на спрос... Формальные, отчужденные от непосредственного человеческого влияния, аспекты права порой становятся препятствием к достижению изначально стоящих перед ним целей – по формальным же причинам! Это подчеркивает Мэтт Хэйг: «В 19 веке американский антрополог Льюис Х. Морган объявил, что технологические изобретения могут привести к целым новым эпохам человечества. Он видел три фазы социальной эволюции – дикость, варварство и цивилизация – каждая из которых ведет к следующей из-за технологических скачков вперед. Я думаю, что сейчас это выглядит немного странно, потому что это подразумевает все более сомнительный моральный прогресс от «дикарей» к «цивилизованным»» [3, с. 44, с.39]. М. Хэйг здесь прямо ставит под сомнение прямую связь между развитием технологий и прогрессом морали.

В.А. Кутырев формулирует наиболее общую формулировку проблемы, главным действующим лицом в которой и выступает отчуждение: «Основное глобальное противоречие, разламывающее нашу судьбу – противоречие между естественным и искусственным, между универсумом природы и универсумом деятельности. Данное противоречие существовало с момента появления человечества, но в настоящее время оно обострилось до критического состояния» [4]. Конфликт морали и права, очевидно, полностью вписывается в приведенное обобщение.

Действительно, «раньше внешняя искусственная память служила *развитию* человечества, теперь она все более заметно *управляет* им [2, с. 290-291]. При этом сфера отчуждения сама претерпевает революционные изменения: «В эпоху Постмодерн сущность человека отчуждается уже не в *социальную*, а в *виртуальную* реальность» [5, с.374].

Современное содержание конфликта морали и права состоит в вопросе, насколько далеко может заходить их несовпадение, противоречие, противостояние? Каковы перспективы развития права с учетом того, что «интернет вещей» становится сопоставимым с «человеческим», а там право реализуется уже вовсе алгоритмически, фактически уже не оглядываясь на человека? Насколько позволительно дальнейшее отчуждение права от морали в пользу, например, денег или технологий? Ответ на подобные вопросы, как представляется, не должен ускользать от внимания специалистов, от которых зависят контуры права будущего.

Список использованных источников:

1. Отчуждение_(философия) – URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/>
2. Чурсин Н.Н. Понятие тезауруса в информационной картине мира : монография. – Луганск : Изд-во «Ноулидж», 2010. – 305 с.
3. Haig Matt. Notes on a nervous planet. – Great Britain : Canongate Books, 2019. – 310 pp.
4. Кутырев В.А. Насколько разумна «сфера разума»? //Философия биологии: вчера, сегодня, завтра. Памяти Регины Семеновны Карпинской. – М. : 1996. – С.148-156.
5. Информационное общество: сб. / сост. А. Лактионов. – М. : ООО «Издательство АСТ», 2004. – 507 с.

*Л. А. Овсянкіна,
кандидат філософських наук,
доцент кафедри філософії,
Київський університет імені Бориса Грінченка,
м. Київ, Україна*

СИСТЕМОУТВОРЮЮЧА РОЛЬ МОРАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ У ПОДОЛАННІ ДУХОВНОЇ КРИЗИ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

У духовному плані сучасний глобалізований світ є досить неоднозначним та суперечливим. З одного боку, цей світ досягнув грандіозних успіхів в економіці, він створив унікальні інформаційні технології, завдяки яким людям у більшості країн світу сьогодні досить

легко задовольняти різноманітні потреби, облаштовувати комфортне життя (або створювати його ілюзію). При цьому ще нереалізованими багатьо в чому залишаються принципи рівності та соціальної справедливості. В світі досить стрімко зростає соціально-майнове розшарування, а ефективні механізми контролю за справедливим розподілом суспільних благ, на жаль, ще не розроблені.

З іншого боку, в умовах цього технологізованого світу досить важко виховувати, формувати дійсно толерантну свідомість людини. На жаль, все частіше не затребуваними стають духовні цінності, такі поняття, як «совість», «гідність», «великодушність», «співчуття», «взаємодопомога». Це свідчить не тільки про примітивізацію та зниження загального рівня культури, але й про панування в сучасному світі полярних, навіть конфліктних систем моральних норм та принципів одночасно. Парадоксально, але ця полярність зовні абсолютно не видима. Адже духовний світ і світ вседозволеності із запереченням традиційних моральних цінностей зовні нічим не відрізняються. Проте між ними існує величезна внутрішня (духовна), невидима різниця цивілізаційного масштабу, яка свідчить про духовну кризу сучасного соціуму. Поступово моральні цінності витісняються із світогляду людини, і логічним результатом цього процесу можуть стати майбутні проблеми та конфлікти, з якими будуть стикатися вже наступні покоління.

Аргіогі людина – це складна відкрита система, яка має активно адаптуватися до вимог соціуму, формувати власну модель співіснування з іншими людьми, тобто вона постійно знаходиться в діалектичному розвитку. Особистість має свідомо підкоряти свої дії моральним законам, цінностям і нормам даного суспільства, ставити перед собою моральні цілі, а також самостійно оцінювати власні вчинки та вчинки оточуючих. Мораль у цьому розумінні є системою індивідуально-суспільних відносин, що забезпечує не тільки функціонування суспільства в цілому, але й кожної людини. Як писав свого часу П. Сорокін [3], люди поставлені в необхідність жити спільно, хочеш-не хочеш, а повинні виробити який-небудь порядок співіснування. Ніяке тривале спільне життя їх неможливе, якщо їхні відносини сьогодні будуть одні, завтра – інші, якщо кожен з людей не знатиме, що він повинен робити, як

повинен ставитися до інших людей, на що він має право і як він зобов'язаний діяти.

На підтримку цієї позиції можна також навести думку О. Здравомислова, який стверджував, що моральні цінності та норми пронизують собою усі сфери суспільних відносин. «Вони проходять в усі роди діяльності людей, пропонуючи вироблені, закріплені у досвіді зразки регулювання людських відносин» [2, с.180]. На наш погляд, саме історична пам'ять народу зберігає у своїй структурі колективного досвіду вироблені попередніми поколіннями етичні зразки регулювання відносин між людьми. Ці найкращі зразки міцно закріплюються у пам'яті нації і саме в переломні моменти виходять на історичну арену в діалектичній прогресії, у новому вигляді, враховуючи нові умови життєдіяльності, нові прагматичні знання, технології та ідеї, що виробляє кожне нове покоління. Саме через трансляцію наступним поколінням знань про вищі моральні цінності – добро, істину, красу, любов до свободи та справедливості, – відбувається формування моральної свідомості нації.

На наш погляд, головна криза сучасного соціуму (в якому вже давно інституційно прийняті та відомі всім соціальні норми, закони та принципи співіснування) полягає у вирішенні проблеми обмеження особистої свободи, межа якої у кожного залишається своєю. Ця природна егоїстична складова, глибинна неузгодженість, і навіть полярність у поглядах, що психологічно притаманна людям, завжди викликає соціальне напруження, підвищує рівень конфліктності в суспільстві як системі, що здатна до самоорганізації. Вирішити цю проблему людство прагнуло ще з давніх часів, пропонуючи різні шляхи та ідеї, які найчастіше виявлялися утопічними.

Ми згодні з М. Акулич, яка наголошує на тому, що для того, щоб соціальна норма або правило укорінилося в соціумі, воно, по-перше, має ґрунтуватися на моралі; по-друге, з ним має бути згодна певна більшість соціальної спільності; по-третє, воно має бути спрямоване на виживання й розвиток суспільства в цілому; по-четверте, воно має бути формально прийнятим суб'єктами узгодження [1, с.8-10]. Можна сказати, що цей принцип має стати фундаментом національної ідеї кожної цивілізованої держави, якщо вона претендує на довготривале та щасливе існування.

Отже, сьогодні для подолання духовної кризи в суспільстві необхідно виробити таку нову моральну ідею, яка стала би зрозумілою для більшої частини нації та змогла об'єднати її на активну побудову великої процвітаючої держави в цілому, консолідувати усі верстви населення на нові прогресивні дії. Таке переосмислення нової ідеї має відбуватися тільки кризь призму індивідуальної моральної свідомості, власні потреби, інтереси та психологічні складові кожної окремої людини. Саме тоді, коли кожен індивід відчує потребу у цій ідеї, вона може бути реалізованою. Проте, ця реалізація може відбуватися не тільки на основі розумних потреб та інтересів, але й на основі того, що людина дійсно робить в системі моральних відносин.

Список використаних джерел:

1. Акулич М.М. Функционально-целевое согласие: становление и развитие // Социологические исследования. – 2002. – № 1. – С. 7-17.
2. Здравомыслов А.Г. Потребности. Интересы. Ценности. – М.: Политиздат, 1986. – 233 с.
3. Сорокин П. Общедоступный учебник социологии. – М.: Наука, 1994. – 560 с.

Г. М. Стояцька,
кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри гуманітарних дисциплін та
психології поліцейської діяльності,
Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна

«АВТОНОМІЯ МОРАЛІ» ТА КРИЗА СОЦІАЛЬНОГО ПОРЯДКУ

Постановка проблеми. Існують різні історичні і соціальні колізії, які спонукають нас, почасти, звертатись до класичного філософського досвіду та переосмислювати його з огляду на певні події сьогодення. «Філософська оптика» дозволяє знайти нове прочитання класичних текстів та пересвідчитись у їх слушності,

або ж, навпаки, засвідчити що певні ідеї мають жорстку історичну прив'язку та навряд чи матимуть універсальну актуальність. Масштабна картина соціальної кризи, що розгортається на тлі нечуваної за останні десятиліття пандемії, спонукає до рефлексії та критичного аналізу власної готовності до змін, трансформацій, адаптації, оцінки перспектив. Водночас вона дає можливість оцінити прорахунки та незасвоєні уроки, примушує побачити недосконалість механізмів соціальної взаємодії та тих максим, на яких вона будується.

Мета доповіді. Актуалізація проблеми загальних моральних цінностей у період глобальної соціальної кризи, викликані пандемією.

Виклад основного матеріалу. Одним з хронічно незасвоєних людством уроків (без врахування культурних, етнічних або соціальних відмінностей) вже понад два століття залишається відсутність механізму дії згідно ригористичної кантіанської максими – категоричного імперативу. В епоху тотальної небезпеки ця максима постала з надзвичайною відвертістю та чіткістю, фактично її стало неможливо ігнорувати: в момент цілковитої взаємної залежності членів соціальної групи один від одного неприпустимо, коли окремі особистості встановлюють для себе можливість вчиняти за власними моральним кодексом.

Для прояснення цієї думки необхідно звернутись до самого кантіанського філософського досвіду. Фактична квінтесенція всієї філософії І. Канта – категоричний імператив [1] – це максима, безумовне універсальне правило, до якого людство йшло всю свою історію. Вся надзвичайно тривала історія соціальної взаємодії – у різних епохах та культурах – це прагнення віднайти універсальне, всезагальне і лаконічно вичерпне правило поведінки, певну універсальну норму. Грандіозні правові системи давнини, жорстокі ментальні та фактичні війни пізніх епох, глобалізований соціальний діалог сучасності – все це приклади пошуку того універсального ключа, певного коду, який пояснював би причини вчинків представників різних культур, релігій, регіонів, систем цінностей та давав бодай відносно прогнозований сценарій розвитку міжкультурної та міжособистісної взаємодії. Категоричний імператив – це і є той універсальний код, який, будучи абсолютно

формальним, не даючи жодних конкретних приписів щодо конкретних випадків, встановлює універсальний алгоритм будь-якої соціальної взаємодії.

Отже, яких колізій зазнає кантіанська максима в умовах пандемії, в умовах, коли забезпечення залежить від керування універсальними принципами? Ключовим аспектом кантіанського просвітницького ідеалу є уникнення привілейованості для себе в міжособистісній взаємодії, дистанціювання від власних обставин та цілковита неупередженість. Криза пандемії дозволяє поглянути на всі недоліки соціальної взаємодії та змодельовати справедливіше суспільство. Адже наші корисливі мотиви часто хибно виправдовуються як мотивовані чеснотами.

У філософії індивідуалізм тісно пов'язаний з поняттям свободи. Тому при введенні будь-яких обмежувальних заходів в свідомості автоматично виникає відчуття загрози для свободи особистості і прагнення різними способами відстоювати свою індивідуальність. Ми часто припускаємо, що свобода – це вчиняти так, як диктує власний розсуд і вчинок протиставляється необхідності підкорятись нормам загального блага та здорового глузду. Поки я роблю те, що каже мені влада, я не вільний. Виконання норм – втілення моделі етатизму, їх ігнорування – свобода волі. Це особливо рельєфно помітно відносно норм, які не є звичними, не складають повсякденне тло існування, актуалізуються у надзвичайних обставинах – саме вони породжують колективний когнітивний дисонанс.

Повертаючись до максимум практичної філософії, варто зазначити її надзвичайну актуальність для дослідження поведінкових патернів в період пандемії, переосмислення нормативних стандартів та справедливості. Дж. Роулз у своїй «Теорії справедливості» обґрунтовує загалу, суспільну потребу в справедливості моделюючи ситуацію, в якій спільноті з чистого аркуша необхідно побудувати нове суспільство. Але за однієї умови, яку він називає «завісою незнання» – жоден з членів спільноти не має найменшого уявлення ким він у новому суспільстві виявиться (стать, раса, вік, колір шкіри, майновий статус тощо). Роулз сміливо припускає, що за таких умов цілковитої невизначеності стосовно майбутнього, універсальним принципом його побудови має стати суспільство,

засноване на принципах загальної справедливості [2]. Ми не знаємо своїх особливих потреб та інтересів у майбутньому соціумі і тому не маємо уявлення відносно того, що впливатиме на їх визнання пріоритетними. В цілому, це абсолютно кантіанська візія – не абстрактне загальне благо, а єдиний ціннісний принцип, в якому основними чинниками є цілковита формальність та автономія моралі. Роулз вважав, що, позбавившись знань про наші особливі інтереси, суспільний статус та здібності, ми приймемо рішення дозволити кожній людині стільки свободи, скільки сумісної зі свободою інших, і ми виділимо ресурси для того, щоб в найбільшій мірі захисти найменш захищених серед нас.

Тривалі десятиліття теорія справедливості Роулза виглядала як досить утопічна модель, певний вірець, ситуація, якої важко досягти з огляду на весь тривалий історичний досвід людства. Але пандемія раптовим чином дозволила обнулити цей історичний та соціальний багаж та поглянути на майбутнє кожного як потенційно невизначене. Причому невизначеність ця раптово формується на наших очах і майбутнє стає заручником поведінки соціальної групи: якщо загального правила поведінки не дотримується один, під загрозою опиняються всі, максима правила поведінки одного стає умовою загального закону. Врешті, це стосується не лише правил поведінки під час спалаху захворювання, але мало яка інша соціальна загроза або дії мають таку «суспільну вірулентність».

Філософський досвід завжди спонукає до рефлексії, а розглянути класичні моделі автономії моралі, заснованої на максимі «закону для всіх» (І. Кант) та загальної теорії справедливості (Дж. Роулз) виявляють свою надзвичайну слухність у кризові для людства періоди, стають індикаторами суспільної зрілості та готовності до змін.

Висновки. Навряд чи цей час є найгіршим часом сучасної історії людства. Але, враховуючи глобальний світ, в якому вже майже не лишилось локалізованого місця, забезпеченого від поширення хвороби, думка І.Канта вчергове нагадує нам що людина живе не заради примхи, а заради почуття обов'язку. Автономія моралі в цих умовах набуває нового звучання, коли відбувається розширення безумовних правил поведінки від самозбереження окремої особистості до перспектив збереження всього людства.

Список використаних джерел

1. Кант, Імануель. Критика практичного розуму [Текст] / І. Кант ; пер. з нім., примітки, післямова І. Бурковський. – К. : Юніверс, 2004. – 239 с.
2. Ролз, Джон. Теорія справедливості [Текст] / Д. Ролз ; пер. О. Мокровольський. – К. : Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2001. – 822 с.

*С. В. Качурова,
кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри філософії
Національний юридический университет
імені Ярослава Мудрого,
г. Харків, Україна*

МОРАЛЬ И ПРАВО В СИТУАЦИИ ПОСТМОДЕРНА

Феномен права, наряду с другими духовными феноменами (искусство, религия, наука и т.д.), всегда был органично «встроен» в определенную историческую эпоху. И если история порой совершала очередной резкий «поворот» (что обязательно приводило к возникновению новой эпохи), то происходящие изменения с необходимостью сказывались, в том числе и на нем. Но мораль и право, обоюдно стремясь к справедливости, абсолютно противоположны по своим источникам. Первая форма основывается на субъективном, внутреннем законодательстве (совесть, долг и т.д.), вторая же признает только объективную, внешнюю природу закона, кульминацией которого выступает договор между собственниками.

Их противостояние, начиная с Сократа (Гегель именно с него отсчитывает возникновение «морального сознания»), составило «ткань» всей политической истории Западной Европы. XX век не только не снял их взаимную борьбу, а скорее во сто крат усилил. Что стоит феномен возникновения трех крупнейших форм идеологий (либерализма, коммунизма и фашизма) на основе «морального» союза людей под названием «политическая партия» с абсолютной установкой на изменение существующего порядка вещей! И, как следствие этой атаки морального сознания на правовое, и наоборот – революции, государственные перевороты, войны, мировые катастрофы и кризисы.

То есть, с одной стороны, мораль и право суть основные источники духовного кризиса современного общества. Но, может быть, с другой стороны в какой-то мере прав Гельдерин: «Близок и труден для понимания Бог. Но где опасность, там вырастает и спасительное» [1]. Какова же природа правового сознания в момент времени, который именуется привычным словом «теперь», в современности? Может быть, указанная противоположность в действительности уже нашла какую-то точку единства? И проблема имеет чисто методологический характер – найти такую форму познания, которая адекватно выразит их единство.

Ж. Делез и Ф. Гваттари вводят в научный обиход метафору *ризома* – корневища, клубня. Их задача – указать на отличительную черту эпохи, уже в полной мере развернувшую все свои возможности и получившую название «постмодерн». Поскольку эту эпоху с самого начала противопоставили модерну (классике), то в целом вопрос свелся к уточнению особого способа мышления, характеризующего ее. Структура ризомы, символизирующая эту особенность, радикально отличается от классического миропознания, более напоминающего структуру «древесины» [2]. Самое главное, человек эпохи постмодерна отказывается мыслить иерархически, ведь в ризоме проявляется «принцип гетерогенности: любая точка связана со всякой другой» [3].

В целом, авторы данной метафоры (так же, как и ее интерпретаторы) правы. Концепции атаки на метанарративы Ж. Лиотара, деконструкции Ж. Деррида, антисциентизма Р. Рорти и т.д. только подтверждают это. Можно с уверенностью констатировать – сознание данной эпохи успешно подвергло критике «линейное» мышление модерна. Но есть один существенный признак этой критики, который говорит об уже наступившем кризисе данной методологической позиции. Резюме этого опыта показало, что она ничего определенного, кроме апофатического «ни то, и ни это», не может противопоставить иерархии форм классического модерна. Вот почему критика «великих рассказов» (Ж. Лиотар) в свою очередь оказывается точно таким же «рассказом», а метод деконструкции (Ж. Деррида) подвергает деструкции самого себя и т.д.

Катастрофическая недостача определенности философского дискурса эпохи постмодерна подтолкнула М. Хайдеггера к поиску

параллелей с классической эпохой. На закате своего творчества (1950 г.), он, вероятно, переживая эту недостачу острее других своих современников, возвращается к своему важнейшему методологическому маркеру эпохи «Бытия и времени» (1927 г.) – «горизонту» (der Horizont). Правда теперь Хайдеггер почему-то чувствует необходимость *дополнить* [4. С.117.] (!) его маркером – «край» (die Gegend). Но немецкое слово Schluss – умозаключение, с одной стороны, плюс взаимодействие в нем *крайних* терминов относительно среднего, с другой, – модель, используемая Гегелем в своей Логике [5. С. 105.], по тому смыслу, который в него вкладывает немецкий философ в начале 19 века, полностью совпадает с теми задачами, с которыми столкнулся Хайдеггер и методология постмодернизма в целом в середине 20 века.

Гегель – последний представитель модерна, сам того не подозревая, помогает мыслителям постмодерна справиться с главной проблемой: внести определенность в хаос гетерогенности ризомы. Движение логических форм (от одного силлогизма к другому) в указанном разделе Логики есть не просто *переход* или *рефлексия*, когда *развитие* есть только «для нас» (метода) [6. С. 343]. Здесь эти формы развиваются сами по себе. Хайдеггер – признанный лидер постмодерна, характеризует этот метод рассмотрения существа так: ««феномен» надо поэтому фиксировать как само-по-себя-кажущее, очевидное» [7. с 29.].

Такой синтез мысли двух «классиков» (одного – эпохи модерна, и другого – постмодерна) позволяет получить положительный вывод применительно к структурированию элементов ситуации постмодерна. Горизонт умозаключения, развернув свои края (крайние термины), благодаря реализации их отношения не непосредственно друг к другу, а через середину, рождает новую форму. Одно умозаключение–горизонт как бы «проседает» в другое, более развитое. Поэтому-то у Гегеля формы силлогизма «оживают» и он (силлогизм) становится управляемым не из вне, а из самого себя.

Ситуация постмодерна [8] на самом деле напоминает ризому. Действительно, здесь каждая точка связана со всякой другой. Только эти «точки» здесь имеют четкую определенность. И одна точка «связана» не только со всеми другими (в этом случае она

погружается в туман неопределенности), а с *двумя*, прежде всего. Причем одна из этих двух – ее собственная противоположность, другая же, середина – объединяет их крайности. Далее мы покажем, как эта середина (*medius terminus*) горизонта современного правового сознания являет себя не как пустое и мертвое единство, а как живое действующее начало, которое не дает противоположностям слиться в одно, когда они слишком подошли друг к другу, и наоборот, не дает им «разлететься» в разные стороны, когда они полностью готовы подвергнуть отрицанию «свое другое». Так горизонт современных международных отношений есть края национального и глобального, с серединой в лице международных договоров, судов и, конечно же, международных организаций. Далее, трудно найти какое-нибудь современное государство, в котором власть не структурировалась бы в «ризому» крайностей законодательной и исполнительной власти, с серединой в лице единоличной власти монарха, президента или премьер министра. Даже научная рефлексия, например, крупнейших теорий современного права, также четко разделилась на крайности представителей позитивизма и сторонников идеи естественного права, и середины – нормативистов, в учении которых явно присутствуют идеи и тех и других.

Если присмотреться ближе к упомянутым «позитивистам» и «естественникам», то за их противостоянием в теории права обнаруживается явное противостояние права (У Гегеля это раздел «Абстрактного права» – *Das abstrakte Recht*) и морали (*Die Moralität*). При этом учтем, что его концепции понятие «**право**» настолько широко по содержанию, что оно включает в себя не только все элементы формального права (собственность, договор, преступление) и не только все элементы морали (умысел, благо, совесть, аморальность). В третьем, заключительном разделе он исследует право семьи, гражданского общества и государство как составляющие *нравственного* права.

Естественно, «ризомное» мышление не могло не сказаться и на правовом сознании. И здесь основные элементы его, как и главные формообразования расположились в некой целостности «**горизонтально**», а не «вертикально». Края будут те же самые, что и в историческом развитии правового сознания: это – «**край**

морали», с одной стороны, и – «**внешнего права**», с другой. Метод Гегеля сводился к диалектике *перехода* этих крайностей. Это понятно. Ведь он имел дело с тем, что и в реальности правовое сознание переходило в моральное, и наоборот.

Теперь же все изменилось. Теперь их закон – закон рефлексии (а не перехода). Они **существуют** таким образом, что когда одно отрицает себя, то оно **само** полагает свое иное. То есть, теперь, без устойчивой середины самому правовому сознанию современности не обойтись. В классических школах философии феномен *нравственного* правового сознания мыслился как *результат* перехода право в мораль, и, далее, морали в нравственность. Теперь, в ситуации постмодерна, сама нравственность полагает мораль и право, как противоположности (когда они стремятся слиться в одно. Например, в государственном устройстве Германии 1933-1945 г. или в СССР), и наоборот полагает их единство, когда их антагонизм может уничтожить систему в целом. Таким образом, перед нами возникает горизонт умозаключения современного правового сознания: **мораль – нравственность – право**.

Список использованных источников

1. Holderlins Werke. In zwei banden. Erste band. – Aufbau-Verlag Berlin und Weimar. 1989. – 313 s.
2. DeleuzeG.,Guattari F. Rhizome. Introduction. – P., 1976. –369 p
3. Честнов И. Л.: Посткласична теорія права: Монографія. ІД «Алеф-Прес» С-Петербурґ. 2012. С. 18. URL: <https://profilib.bar/chtenie/7601/ilya-chestnov-postklassicheskaya-teoriya-prava-monografiya-18.php>. (дата звернення: 11.04.2020).
4. Хайдеггер М. Из разговора на проселочной дороге о мышлении// Разговор на проселочной дороге.– М., 1991.– 192 с.
5. Гегель Наука логики. – М. 1972. Т. 3. –371 с.
6. Гегель Энциклопедия философских наук. Т. 1. Наука логики. – М., «Мысль», 1974. – 452 с.
7. Хайдеггер М. Бытие и время. – М. 1997. – 451 с.
8. LyotardJ. La Condition postmoderne. Rapport sur le savoir. 1979. – 128 p.

*М. П. Колесников,
кандидат философских наук, доцент,
г. Харьков, Украина*

КОЛЛИЗИИ МОРАЛИ И ПРАВА В КОНТЕКСТЕ КРИЗИСА СОВРЕМЕННОГО ОБЩЕСТВА

Сегодня все мы являемся очевидцами того, что Украина, как и другие страны, погружаются в длительный кризис, который носит системный и катастрофический характер. Данное утверждение уже стало общим местом как в выступлениях известных ученых, экспертов, экономистов, так и политиков. В современной литературе уже есть попытки осмысления особенностей этого уникального кризиса современности. Со второй половины XX и начале XXI веков активно обсуждается новая модель общества и человека, который, по выражению известных философов (Хайдеггера, Баумана, Мамардашвили, Бодрияра) оказался в ситуации «текущей современности», «принципиальной неопределенности» и нестабильности, грозящих обернуться кризисом и распадом человеческой субъективности. Все чаще и чаще в литературе пишут об ощущении катастрофичности бытия человека. Современный человек в своем развитии XX-XXI веков, пережил (и переживает) четыре типа катастроф. В последние три десятилетия мы являемся свидетелями вхождения человечества в тотальную экологическую катастрофу. Предельно кратко опишем эти катастрофы.

1. ЦИВИЛИЗАЦИОННАЯ КАТАСТРОФА – выражена в форме распада основных социальных институтов (экономических, правовых, политических и других), характерного не только для XX, но и начала XXI веков. Намечился очевидный переход от одного типа общества к другому, от цивилизации книги и линейного текста к знаку, к гипертексту, семиотики (господства знака над словом), к цивилизации Медиа. Мы продолжаем жить в «обществе спектакля», обществе, где правит бал неподлинность, лицемерие, где все перемигивается не то, что двусмысленно, но многосмысленно, царит социальная фальш и симуляция, которая пронизывает все сферы общества. Идет игра в зеркала, сюрреально-знаковое

отражение чего-то другого. Впереди нас ждет страшная и беспощадная технологическая революция с доминированием шестого технологического уклада, который содержит шесть основных элементов (значительное значение искусственного интеллекта во всех сферах общества; аддитивная технология на основе света; фототоника, биотоника, психофотоника, социофотоника и др.; виртуальность как доминанта в социуме; переход от охраны природы к природопользованию; криптовалюта и смарт контакты; рефлексивная система управления). Идет движение к безлюдному производству, движение к школе без учителя, к церкви в он-лайне. Эпидемия коронавируса всего лишь катализатор перехода к шестому технологическому укладу и незаметному изменению характера морали и права. Очевидно то, что асимметрия между социально-экономической глобализацией и глобализацией права является источником многих проблем и затруднений. Отныне право и мораль все более определяются ситуациями и приобретают ситуативный характер

2. КУЛЬТУРНАЯ КАТАСТРОФА – выражена в форме разрушения основополагающих нормативно ценностных начал духовного, религиозного, нравственного характера, придававших человеческому общежитию гуманистическую форму. В современном мире доминирует не «твердая» (традиционная), а «жидкая» социализация и эффективнее срабатывает не прямое, а латентное, не целенаправленное воспитательное воздействие, а косвенное и распыленное (через СМИ и Интернет). В современной реальности «зрелища» и «шоу» пришли на место надзора. Подчинение стандартам теперь достигается посредством соблазна и искушения, а не принуждения. Современная культура в определенной степени является культурой клипа и клипового мышления. По сути, культура, целиком и полностью имеет механику подобия, симуляции. Кризис современного украинского общества (и культуры том числе) усугубляется еще и тем, что оно находится в процессе управляемой трансформации традиционного, солидарного общества (с акцентом на «МЫ», коллективизм, равенство и справедливость) к англо-саксонской модели общества – (индивидуализированному обществу), к индивидуализму как способу жизни, при доминировании частного интереса над государственными

интересами с акцентом на свободу и автономию «Я». В итоге мы имеем дело с гибридным обществом, где сталкиваемся с гибридными социальными явлениями и криминалом закамуфлированного под защитников права, западных идеалов и ценностей, активистов-патриотов, защитников секс меньшинств, животных и тому подобных групп людей. Одновременно идет процесс разрушения системы базовых ценностей, стереотипов поведения, норм жизни, «культурного кода» и памяти народа (присущих ему стремления к высшим ценностям, обостренного отношения к истории и к смерти) путем внедрения социал-дарвинистских представлений о человеке. Идет болезненная ломка и переоценка всех ценностей.

3. АНТРОПОЛОГИЧЕСКАЯ КАТАСТРОФА – выражена в форме разрушения социальной ткани и материи (человеческого) человеческой жизни, социальных структур (опор человека), обрыв «цивилизованных» нитей и связей, по которым сознание человека могло бы успеть добраться до кристаллизации истины. Все это разрушает человека и порождает негативные мутации в самом типе человеческой личности, деформации в психике, мышлении, заставляющие говорить о деградации. Антропологическая катастрофа – это, прежде всего, неспособность к собственному мышлению и все вытекающие отсюда следствия. К сожалению, генное старение человечества оборачивается активизацией сбоев, имеющих генную природу; снижением конструктивной и повышением деструктивной креативности, ростом правовой и этической невменяемости, наркомании, психических заболеваний, ноогенных неврозов и новых форм девиантного поведения.

Большинство людей просто «функционирует» в нечеловеческой форме – и на работе и вне ее как легко просчитываемый алгоритм. Наступает диктатура мира делового и вещного. Основная масса людей превращается в роботов нового типа. Сегодня господствует техническое отношение к человеку. И если ученые научились уже создавать инженерные конструкции на наноуровне, то, что им стоит сделать искусственный вирус? Например, для регуляции населения, отбора нежелательных «пород», как это отработывается на животных (на птицефабриках и зверофермах).

Цель трансгуманистов – преодолеть конечную, несовершенную человеческую природу для достижения качественно нового состояния – «новой телесности человека» и «нового интеллекта», путем внесения большого числа изменений в самого человека, либо в результате создания искусственного существа (человеко-подобного робота, аватара). Для этого разрабатываются различные модели «эволюции человека», среди которых можно выделить следующие: «человек фармацевтический», формируемый посредством экстремальных психопрактик и телесных практик с использованием соответствующих химических препаратов (медицинский фашизм); «человек генно-модифицированный (ЧГМ), получаемый в результате генной инженерии и использования ГМО; «человек бионический», создаваемый на основе робототехники, внедрения в тело и мозг искусственных имплантатов или чипов, в результате чего получают люди-киборги или человеко-подобные роботы андройды (психотехнологический фашизм). Это уже целая разработанная стратегия. Надо помнить, что самая страшная катастрофа – антропологическая, ибо она касается человека, от которого зависит все остальное.

4. ЭКОЛОГИЧЕСКАЯ КАТАСТРОФА – имеет свои основные параметры: переход возобновимых ресурсов в невозобновимые (то есть прекращение биокруговоротов); рост числа людей с генетическими нарушениями и девиациями; психолого-информационный шок человечества, порождающий «психосоматическую дезадаптацию»; технологическая готовность разделенного человечества к самоуничтожению с помощью биологического, психического, генетического и кибернетического оружия. Многие эксперты с тревогой отмечают, что в данный период начался переход к неолиберальной стратегии (переход от либерализма к фашизму), направленной на слом социального государства и формирование сетевого информационного общества, управляемого системой «электронных правительств», находящихся под контролем мировой корпоративной элиты (корпоративный фашизм). Налицо ситуация, когда мы уже живем в состоянии перманентной (гибридной) войны нового типа, а людям в головы вбивают идеологию «лишь бы избежать войны. В процессе новой гибридной войны

меняются ценностные приоритеты, базовые «паттерны поведения», и одновременно десоциализируется вся жизнедеятельность человека. Эксперты предполагают, что либеральная глобализация будет осуществляться в виде полицейской глобализации, тотального контроля и террора безопасности (Жан Бодрияр). Прообразом может быть США или Китай, где уже, внедряется система под названием «Код здоровья» которая входит в так называемую систему «Социального кредита» (тотального цифрового контроля за обществом, где каждый гражданин получает социальные рейтинги в зависимости от результатов электронного слежения за его жизнедеятельностью. Возможно, коронавирусная истерия – это всего лишь дымовая завеса, отделяющая нас от цифрового рабства. Время покажет. В таком случае, нужно внимательно отнестись к рекомендациям международных экспертов о создании доступной и понятной для населения международно-правовой и национально-правовой базы по использованию кибернадзора не только лишь во время борьбы с пандемией.

Заключение. В настоящее время необходимо вести поиск оптимальных путей решения кризиса и переходу к нормальному состоянию общества (где каждый имеет право выбора, может называть вещи своими именами согласно закону названности собственным именем, жить в обществе справедливости, где все равны перед законом), но ему мешают эгоизм политиков и ученых с одной стороны и отсутствие, с другой стороны, во-первых, адекватных представлений о социуме, во-вторых, отсутствие адекватной теории ценностей и в-третьих, теории права (глобального права), которые бы дали адекватное описание и ответ на острые вопросы современности в связи с пандемией. Предстоит трудная аналитическая работа по кардинальному переосмыслению истории, природы человека, пересмотра и десакрализации социума.

*Л. М. Сідак,
кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри культурології,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого,
м. Харків, Україна*

РОЛЬ ЕЛІТИ В ПОДОЛАННІ ДУХОВНОЇ КРИЗИ СУСПІЛЬСТВА

Декілька попередніх поколінь сприймали світ, у якому перевалював моральний закон, нехай і обмежений певною ідеологією, більш-менш однозначно: «ми – та імперіалізм, ми – й ті, хто проти нас, нам заважає». Опозиція добра і зла, їх критерії були цілком усвідомленими. Коли неналежність, аморальність комуністичної влади стала зрозумілою, народ вдався до нової, але теж доступної для розуміння моральної опозиції: «комуністичний режим (зло) – все, що проти нього (добро)». І вихід зі складу СРСР, і подальші кроки утвердження державності обслуговувалися цією системою ціннісних координат. Але вона виявилася не такою вже й бездоганною та стійкою. Значною мірою події кінця ХХ ст. обумовлювалися егоїстичними інтересами політичних та економічних еліт, яким було вигідно «очолити» хвилю національно-патріотичного руху з метою, що зовсім не відповідала ані моральним орієнтирам, що є традиційними для українського народу, ані його інтересам.

В усі роки владна еліта, за незначним винятком, використовувала економічні й політичні ресурси держави, а також і її проблеми для зміцнення своєї влади та власного збагачення або з метою перерозподілу багатств і влади для задоволення власних утилітарних інтересів. І право використовувалося як інструмент цієї діяльності, аморальність якої стає дедалі очевиднішою. Адже моральні якості й орієнтири визначають і професійну діяльність, зокрема юристів [1, с. 54]. Наслідком стала духовна дезорієнтація, яка проявилася як моральна та правова аномія [3]. Фактично було втрачено можливість морального самовизначення, моральної мотивації активності особистості. Моральні орієнтири перетворилися на суміш

нечітких уявлень про добро і зло. Політичні цілі, навіть ідея незалежної держави почали сприйматися як рекламні передвибірчі лозунги. Очевидно, що економічна політика держави не відповідає інтересам пересічного українця. Правосвідомість українця теж не стала дороговказом чи орієнтиром.

Криза, яку ми спостерігаємо сьогодні в Україні, є не просто частиною світової кризи, що лише насувається на нас, вона наше національне лихо, основу якого складає втрата відчуття перспективи та сенсожиттєвої орієнтації. Водночас це й криза правосвідомості. Право регулює найважливіші соціальні відносини. Але які з них в умовах духовної дезорієнтації можна визнати найважливішими? І яка їх форма є найбільш оптимальною? Саме в цьому джерело виникнення колізій між правом і мораллю. Самі по собі національні правові норми відповідають найвищим стандартам законодавчої техніки. І в цьому велика заслуга також і вчених нашого університету. Але законодавець виконує певні соціальні завдання, які визначаються ціннісними, насамперед моральними орієнтирами. В умовах моральної і сенсожиттєвої дезорієнтації та прагнення використати право в особистих егоїстичних (а отже, аморальних) інтересах найдосконаліша з точки зору юридичної техніки правова норма втрачає свій потенціал регулятора соціальних відносин.

Криза, про яку йшлося вище, виникла ще у радянські часи, і тридцять років тому лише переформатувалася. Але суть її при цьому не змінилася, а небезпека зросла. Тому можна говорити про її перманентний характер. З одного боку, українці вже звикли до неї: в умовах браку чітких сенсожиттєвих орієнтирів, аномії вросло не одне покоління. У цьому смислі можна розглядати моральну і правову аномії як форми пристосування до духовної кризи, відповіддю на відсутність чіткого формулювання національної ідеї. З іншого боку, моральна дезорієнтація не могла не викликати й політичної апатії. Пересічний українець все більше відчуває, що не має впливу на політичне й економічне життя, і що він може лише пристосовуватися та виживати. Але така ситуація може сприйматися тільки як щось неналежне, як кризове явище. Про це свідчать, наприклад, сплески протестної активності на межі 80-х та 90-х років ХХ ст., а також у 2004 та 2013-2014 роках. Отже,

політична інфантильність і сплески насильства та протестів – це ще один спосіб пристосування до духовної кризи. Слід визнати, що моральна та правова аномія, політична інфантильність, агресивність – це різні прояви одного явища, духовної кризи.

Реформування правової системи, яка ведеться останнім часом досить активно, також не сприяє національній єдності. І справа, як уже зазначалося, не в юридичній досконалості правових новел, а в тому, що вони не мають надійної моральної, духовної основи. Її взагалі не може бути, адже суспільство перебуває у перманентній духовній та моральній кризі. І право, незалежно від досконалості юридичної техніки як на рівні законодавчої діяльності, так і на рівні правозастосування, не може не мати кон'юнктурного характеру.

Це об'єктивно розділяє суспільство. Але криза системи не може тривати нескінченно. Вона повинна рано чи пізно або призвести до руйнування системи, або перейти у фазу санації. Оскільки криза у своїй основі є духовною, то тільки моральне оздоровлення суспільства може призвести до оздоровлення й економічного, і політичного, і соціального, до подолання інших кризових явищ й утвердження правопорядку.

Але складність моральних процесів полягає у тому, що вони відбуваються під впливом духовної творчості усього народу, а не завдяки суб'єктивним прагненням окремих особистостей чи політичних сил. Духовна переорієнтація суспільства не може бути забезпечена шляхом реклами чи пропаганди нових ідей. Моральність – це ціннісна категорія; в основі моралі – усталені ціннісні судження, тобто ідеї. Моральне оздоровлення суспільства – це творчість, втілена у культурному просторі певних ідей. Творчість потребує вміння відкинути певні ідеї, які стали частиною твоєї особистості, а також готовності прийняти нові ідеї й смисли. Тому творчість завжди потребує самообмеження і самопримушення, тобто аскетизму, жертвності [4, с. 183]. Крім того, творчість як правило, пов'язана із соціумом, відбувається в ньому, а тим більше, творчість, яка пов'язана з моральним оздоровленням суспільства. Отже, вона потребує подолання не лише власної інертності, а й опору соціального середовища. А це передбачає додаткові жертви, готовність відмовитися від власних егоїстичних устремлінь, інтересів, прагнень.

Будь-яка система, яка має елементи управління і взаємодіє із середовищем, мимовільно прагне збільшити ентропію, тобто зруйнуватися. Так і людина, і суспільство мимовільно прагнуть до руйнування, втрати смислу й відповідної йому структури. Тільки цілеспрямована діяльність, націлена на підтримання, відтворення відповідно до певної ідеї чи смислу структури, може утримати систему від руйнування. Так і суспільство, і духовне життя окремої особистості без цілеспрямованого впливу, який має на меті саме підтримання гармонії і смислу їх буття, приречені на деградацію і руйнацію. Так, людина, яка не має чітких сенсожиттєвих орієнтирів, без певного аскетизму, примушення і утримання обов'язково втрапить свій «моральний вигляд». Аморальність та егоїзм виникають мимоволі, моральність та любов – результат духовних зусиль. Тому «культивування аскетизму як принципу культури є запорукою виправлення духовного життя нашого суспільства» [2, с. 90], а отже, і подолання кризи та збереження державності. Але аскетизм – це прояв свободи. Тому обмеження і зусилля повинні бути не вимушеними, а свободними. Також вони не можуть визнаватися самоцінністю, метою, а лише засобом.

Отож представники еліти – духовної, політичної, економічної, адміністративної, військової тощо – повинні визнати нагальною необхідністю і потребою такі засоби, як відмова від егоїстичних устремлень, аскетизм, патріотизм, шляхетність, жертвність, навіть альтруїзм (ця думка, на перший погляд, може видатися утопічною). Для реалізації таких духовних настанов потрібен лідер, той, хто здатен сам показати приклад жертвності, і тоді це стане, як мінімум, стимулом для народу, а то й поштовхом до наслідування. Розвиток духовної культури не може ґрунтуватися на «загальнонародній» духовності, він потребує провідної ролі «елітної» духовності. Відтак, духовне оновлення може починатися і спиратися на духовний злет провідних, елітних верств. Якщо вони не можуть відіграти роль духовного лідера у кризових ситуаціях, то або будуть замінені й історичний поступ дасть нових лідерів (в цьому непервершена роль «загальнонародної» духовності), або суспільство повторить гірку долю багатьох вже зниклих цивілізацій і народів.

Таким чином, сучасна духовна ситуація в Україні вимагає повірити у те, що жертвність та альтруїзм – це не утопія чи ілюзія,

а єдиний засіб оздоровлення суспільства; духовно досконала національна еліта – це досяжна мета.

Список використаних джерел

1. Меліхова Ю. А. Морально-професійна культура судді: історія і сучасність: монографія. Харків: Право, 2015. 224 с.
2. Сідак Л.М. Аскетизм як соціокультурний принцип формування національної еліти. *Теорія і практика управління соціальними системами: філософія, психологія, педагогіка, соціологія*: Щоквартальний науково-практичний журнал. Харків: НТУ «ХПІ», 2003, № 2. С. 87-98.
3. Сідак Л.М. Про небезпеки морально-правової аномії для сучасного українського суспільства. *Суперечності взаємодії моралі і права в сучасному українському суспільстві*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, 30 травня 2019 року, НІОУ ім. Ярослава Мудрого. Харків: Право, 2019. С. 30-34.
4. Сідак Л.М. Проблеми аскетизму у духовному житті людини і суспільства: історія і сучасність: монографія. Харків, Регіон-інформ, 2004. 304 с.

В. И. Мищенко,
старший преподаватель кафедры философии,
Национальный технический университет «ХПИ»,
г. Харьков, Украина

МОРАЛЬ И ПРАВО В МИРЕ ПОСЛЕ ПАНДЕМИИ ИЛИ ПАЙДЕЙЦЕНТРИЗМ ЭПОХИ ПОСТКОРОНАВИРУСА

Мир начала XX столетия можно назвать эпохой социоцентризма. Крупное машинное конвейерное производство, противостояние государств в борьбе за передел мира, фашизация, вожди и массы, растущее классовое самосознание пролетариата, Коминтерн, революции, мировые войны – всё это отзвуки минувшего, часть истории, свидетельства приоритета социального. Как форма социального протеста против массовых войн, порабощения человека техникой, где он является фактическим придатком машины, узурпации сознания идеологией (достаточно вспомнить нацистский лозунг об идеологии правильной, неправильной и подлежащей

искоренению), начинает формироваться новая форма отношения к миру, новая форма духовности, основой формирования которой всегда являлась философия. В философском мире формируется персоналистическая, либеральная тенденция, основания которой заложены глубоко в истории: понимания человека как микрокосма в античности, осознание сакраментальности души человека в средневековье, принятие принципа антропоцентризма в эпоху Возрождения. Эта тенденция, осмысленная, в конце XIX ст. Фихте, Шеллингом, Кантом, воспринятая Ф. Ницше, развитая С.Л. Франклом и Н. Бердяевым, унаследованная немецким и французским экзистенциализмом, подхваченная А. Швейцером – тенденция индивидуоцентризма. Однако эпоха приоритета индивидуального, личностного начала могла быть оформлена только после Второй мировой войны, с возникновением общества массового потребления и утверждения в массовом сознании либеральных ценностей свободы, толерантности, плюрализма.

Как всё, подчинённое законам «дао» – пути перерождения вещи к своей противоположности, гегелевскому отрицанию-отрицания, так и либеральная идеология стала изживать по мере нарастания негативных факторов социального развития. Свобода хозяйственной деятельности натолкнулась на проблему разрушения среды обитания, проблему экологии. Девиации в моральной сфере привели к утрате зон сакраментального, «свободной любви», деформациям института семьи, а впоследствии – к угрозе тех трансгуманистических преобразований, которые ведут к возникновению постчеловека. К утрате жизненных основ бытия на рубеже тысячелетий привело ускоренное развитие информационных технологий, создавших фактор интернет-зависимости, утрате жизненных реалий, переместивших человека в мифологизированное виртуальное пространство. Совокупность этих факторов детерминировало формирование нового типа духовности интеллектуально-нравственного характера, нооцентризму, как апелляции к этически сформированному разуму, пайдейцентризму, как новому принципу морально-правового воспитания личности

Кардинальным фактором, мощным катализатором, ускорившим принятие этой новой духовности, явилась трагедия мирового

характера, связанная с пандемией коронавируса. Отечественный политолог Вадим Карасёв, отметив фактический крах неолиберальной системы здравоохранения, основанной на личной заботе о себе, высказал мысль о том, что «Цели и задачи человечества стали переосмысливаться. Мы задержались в настоящем, перестали уважать прошлое и не думаем о будущем. Надо с будущим работать» [2]. Потрясение, вызванное пандемией, вызвало понимание того, что при всей важности индивидуальной человеческой судьбы, человек как особь не выживет, он способен выжить только в единении с человеческим сообществом. Возникает новая форма духовности, основанная на признании индивидуальной ответственности личности перед социумом, соблюдении определённых правил, которые обеспечивают выживание других людей. С другой стороны – это кардинальное изменение отношения социума в лице государства к реальному человеку. «Тестом на человечность» назвал коронавирус политолог Дмитрий Евстафьев. Коронавирус – это тест на гуманность общества.

По мнению профессора Гарвардской школы управления имени Кеннеди Николаса Бёрнса, пандемия COVID-19 представляет из себя величайший глобальный кризис этого столетия, который навсегда изменит международную систему и баланс сил. Сам термин «кризис» имеет двойственное значение. В изначально медицинском определении понятия «кризис» определялось состояние пациента, выход из которого ведёт либо к его смерти, либо к возрождению. Кризис, это и состояние цейтнота, тупика, «кризис» означает и поворотный пункт, решение по какому-либо вопросу. Человечество должно не только изменить характер планетарного человеческого общежития, не только изменить само отношение к медицине – не как фармацевтического бизнеса с целью получения прибыли, а как системы здравоохранения, заботе и ответственности за каждого члена общества, но и самого характера мышления – перехода от рассудочного обывательского сосуществования к разумному осмыслению глубинных основ бытия.

Новому миру должна соответствовать и новая духовность. Если в основе либеральной духовности лежал принцип, согласно которому человек признавался наивысшей социальной

ценностью, то в основе новой духовности будет лежать принцип сохранения и развития человека и человеческого рода, вне и без которого он просто не сможет существовать и об этом властно напомнил коронавирус. Обращаясь к историческому прошлому, в поисках новых подходов к воспитанию, мы не можем не обратить внимание на идею «пайдейи». «Пайдейя» в переводе с греческого языка означает «культура», «образование», «воспитание». Пайдейя с одной стороны, всегда была ориентирована на развитие человека, максимальное проявление его дарований и возможностей [3, с.119], отражала принцип индивидуализма, но не ограничивалась этим значением. М.М. Шибаева отмечает и другую, не менее важную грань пайдейи: «Греки видели в пайдейе «посредника» между Космосом и человеком» [6], назначение которого – подготовить несовершенного человека к взаимодействию несовершенного человека с совершенным Космосом путём «шлифовки» – привития определенной системы культурных ценностей. Указывая на единство взаимопроникновение этих задач, Л.П. Мордвинцева отмечает, что «греческая пайдейя утверждала новый стиль воспитания человеческого духа – формирование человека во взаимосвязи индивида и сообщества» [3, с. 124],

Принцип пайдейи во многом близок восточной философии, ставившей задачу подготовку человека к «принятию» его обществом. Владимир Соловьёв, подчёркивая, что общество состоит из людей, каждый из которых – индивидуальность, причем уникальная, имеющая безусловную ценность, в тоже время указывал, что отсюда не следует, что общество как соединение индивидуумов не обладает ценностью: «К счастью, человечество не есть куча психической пыли, а живое одушевленное тело...» [5, с. 333]. Свободная, мыслящая ответственная личность И. Канта подчиняется категорическому императиву, который можно прочесть и так: «Поступай так, чтобы максима твоей воли совпадала и с личным, и общественным благом». Разрабатывая принцип научного управления, Р Блейк и С. Мутон, видели наивысший, кооперативный стиль в соединении индивидуального творчества и интересов производственной группы. Рассматривая теорию созидательности, автор исходил из понимания жизненного пути

и судьбы человека, как способа реализации одного из глобальных созидательных проектов [4].

Сам факт попадания инфекции коронавируса в Украину явился результатом пренебрежительного отношения отдельных граждан, возвращающихся в страну к элементарным медицинским требованиям самоизоляции. Люди поступали так, как диктовал им вести себя принцип эгоцентризма. Не случайно, Карлхайнц Биллер (Karlheinz Biller) из университета г. Киля (Германия), отмечая у таких людей «чрезмерную эгоистичность и низкий самоконтроль», считает, что сущность пайдеи состоит в том, что «образованный человек знает, что нужно делать в той или иной ситуации, старается избежать причинения вреда другому. В совместной деятельности пайдея предполагает самореализацию и Я, и Другого. Здесь должны соединиться и осуществление Я (self-being), и отказ от него (selflessness)» [7].

Пайдея предполагает мышление и действие с точки зрения другого, эмпатию, понимание свободы не как вседозволенности, а как божий дар возможности действовать в интересах человеческого рода, заботясь об укреплении позиций жизни. Принцип пайдейцентризма противостоит фрейдовской капитуляции перед бессознательным ИД (Оно), ему также неприемлемо отчуждение от социальных норм (табу), они являются логическим продолжением своего Я, он в состоянии принимать закон, как ценность. С позиций новой духовности следует пересмотреть привычный для либеральной духовности принцип «Разрешено всё, что не запрещено законом», оставляющий лазейки в законодательстве для махинаций и противоправных действий против общества и являющийся примером циничного отношения к другим людям.

Новой духовности, инициирующей развитие морали и права, следует решить главную проблему – реформативное сознание личности Нового мира. Ей же предстоит решить не менее важные и сложные задачи: как не допустить тоталитарного контроля в форме цифрового рабства, чрезмерной виртуализации жизни человека и погружения в иррациональность, где место мыслителя может занять одиозный блогер, управляющий сознанием.

Список использованных источников

1. Ильин И. А. О сущности правосознания / И. А. Ильин / Подготовка текста и вступительная статья И. Н. Смирнова. Москва: «Парогъ», 1993. 235 с.
2. Карасёв В.Ю. Мир после коронавируса. Интервью на NewsOne 23.04. 2020. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=YD1ZPoCAVo8>
3. Мордвинцева Л.П. Пайдейя и современная философия образования // Социальные и гуманитарные науки. Отечественная и зарубежная литература. Сер. 3, Философия: Реферативный журнал., 2002 – № 4 – С. 110-129. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/2006-03-023-mordvintseva-l-p-sovremennye-tendentsii-v-filosofii-obrazovaniya-analiticheskiy-obzor-1>
4. Мищенко В.И. Созидательность, как стратегия выживания и концепция образования // Вісник ХНПУ ім. Г.С. Сковороди. «Філософія» / Харк. нац.. пед.. ун-т ім. Г.С. Сковороди. Харків: ХНПУ, 2018. Вип. 51. С. 139. 163.
5. Соловьев В. С. Из философии истории // Соловьев В. С. Сочинения. Т. 2. С. 323–343.
6. Шибаева М.М. Введение в философию культуры. URL: lib.userline.ru/462?page=6
7. Biller K. «Paideia»: An integrative concept as a contribution to the education of humanity. URL: <http://www.bu.edu/wcp/papers/educ/educcotu.htm>

С. К. Криворучко,

*доктор філологічних наук, професор,
завідувачка кафедри зарубіжної літератури
та слов'янських мов, координатор з науки
українського мовно-літературного факультету
імені Г. Ф. Квітки-Основ'яненка,
Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди,
м. Харків, Україна*

ДУХОВНА КРИЗА ІНДИВІДА В ТЕХНОЛОГІЧНОМУ РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА

Поняття «духовна криза» людини було осмислено філософами та письменниками екзистенціалістами у сер. ХХ ст. – напередодні Другої світової війни та після її завершення (30-50-ті рр. ХХ ст.). Екзистенційні питання щодо проблеми вибору

особистості ставилися ще в Античні часи (давньогрецькі трагедії Софокла та Еврипіда), у добу Відродження (трагедії У. Шекспіра із центральною тезою: «to be or not to be»), загострилися у творах ХХ ст. С. де Бовуар, А. Камю, Ж.-П. Сартра, та продовжуть втілюватися у сучасних творах, які віддзеркалюють проблеми та мислення людини ХХІ ст. Сучасна людина оточена комфортними побутовими матеріальними умовами завдяки розвитку технологій. Однак саме бурхливий сплеск технічних досягнень, які призначенні для полегшення та покращення життя, і викликає духовну кризу окремої особистості, що впливає на формування духовної кризи суспільства в цілому.

Термін «духовна криза» виводиться із поняття «екзистенційна криза», яке включає цілий комплекс емоційних відчуттів людини, серед яких тривога, психологічний дискомфорт, думки про сенс існування. Важливим є те, що феномен духовної кризи особистості проявляється у суспільствах, що мають високі соціальні стандарти, де питання щодо фізичного виживання людини не актуальні. «Екзистенційна криза» передбачає відчуття самотності та ізольованості, які є дискомфорtnими, а не навпаки, приносять задоволення як самодостатність та усамітненість. «Духовна криза» перетинається із «екзистенційною кризою» в усвідомленні втрати точок орієнтиру, невмінні відшукати сенс життя та існування. «Духовну кризу» слід сприймати як розвиток особистості, як умови, в яких потрібно знайти індивідуальну мету, що наповнить сенсом життя. Поняття «Духовна криза суспільства» передбачає фіксацію настроїв незадоволення та пригнічення, які викликають почуття страху перед невідомими історичними подіями: війни, хвороби (Перша і Друга світові війни, Холодна війна, «corona virus»).

Сучасний німецький письменник Роберт М. Зоннтаг (псевдонім автора Мартіна Шойбле, 1978 р. н.) у романі «Сканери» 2013 р. розкриває ситуацію ізольованості людей, яка зумовлена технічним розвитком. Саме в таку ситуацію «відокремленості» / «ізольованості» історично поглинуло людство на початку 2020 р., коли оголосили про світовий «карантин» – «corona virus».

Письменник зображує людину ХХІ ст., на яку впливають варіанти систем соціальних інститутів: робота, освіта, родина, дружба, кохання. У романі зображено різні соціальні прошарки,

дистанційні способи комунікації між закоханими, порушено проблеми батьків / дітей, письменника / читача, начальника / підлеглого. Комфортабельна побутова система сучасності у романі призначена знищити гуманістичні цінності, інституцію письменництва (читача / автора), систему освіти, особистісне спілкування та людину як індивіда взагалі, зробивши її рабом сучасних технологій, якому заборонено мати і відчувати щось природне.

Топоси картини світу «Сканерів» розподіляються на зони: А, В, С. Зона А – найкомфортабельніша, заснована на побутовості найсучасніших технологій, які полегшують життя індивіда. Зона С – це зображення правдоподібного матеріального рівня, який сьогодні маємо ми, однак у романі вона представлена як неефективна, застаріла, в якій індивід мусить страждати. Герой перебуває в зоні А. Він має найсучаснішу роботу – сканер, який мусить перевести всю літературу із паперової форми в електронну. Він виконує велику місію – змінює світ на краще, робить інформацію доступною для всіх. Провідною тезою сьогодення роману є – безкоштовні знання. Безкоштовні знання скасовують соціальні інституції: школи, університети, письменництво, видавництво. Школи й університети не потрібні тому, що можна вчитися самостійно та безкоштовно, отже професія вчителя та професора стає непотрібною, оскільки знищується учень і студент, який тепер самостійно оволодіває знаннями. Також робляться непотрібними письменники й видавці, тому що їхню роботу ніхто не буде оплачувати, оскільки цивілізація вже випрацювала великий обсяг літератури, яку можна читати, однак, її вже ніхто не читає, оскільки зі зникненням сучасного письменника припиняє своє існування сучасний читач, тому що і давня і сучасна література без учителя та професора, яких немає, йому незрозуміла.

Р. М. Зонтаг винаходить дійсність – картину світу – у творі «Сканери», яка представляється як досконале майбутнє, де немає перенаселення (право мати дитину дає фінансова спроможність, яку потрібно довести, та здорові гени, що перевіряється спеціальними службами). Якщо у родини не достатньо коштів та погане здоров'я, вона позбавляється права мати дітей. Таким чином контролюється процес дітонародження. Діти є символом майбутнього, отже з перших сторінок роману автор іронічно доводить до

читача, що світ майбутнього – безперспективний, оскільки самому майбутньому (дитині) в ньому немає місця, тому що дитина (майбутнє) заважає життю сьогодення – героєм.

Для позначення образу сучасного світу письменник вводить метафору – «лисіна» героїв : давність, досвіт, мудрість, досконалість, чистота: «Я був лисий, Джоджо також... Незалежно від віку. Байдуже, жінка чи чоловік. Це був чистий, поголений світ. Він був лисий. Лисий і досконалий» (С. 10).

Список використаних джерел

1. Зоннтаг Р. М. Сканери / Переклад з німецької Люби-Параскевії Стринадук. Брустурів : Дискурсус, 2018. 192 с.

О. О. Дольська,
доктор філософських наук, професор,
професор кафедри філософії,
Національний технічний університет «ХПІ»,
м. Харків, Україна

ТІЛО ЯК ЦІННІСТЬ: ШЛЯХ ДО ТІЛЕСНОЇ РАЦІОНАЛЬНОСТІ В УМОВАХ КРИЗИ МОРАЛІ ЕПОХИ МОДЕРНУ

Актуальність теми зростає на ґрунті змін раціональності, перш за все раціональності Просвітництва. Її трансформації були невідворотні. Спроба проаналізувати цей зріз сучасної філософії дасть можливість доблизитись до реального положення справ і дасть можливість усвідомити заявки про нову антропологію. Це, перш за все, шлях інтроспекції із поглибленим зануренням до внутрішнього стану людини у пошуках своєї справжності на ґрунті традиції розуміння моралі та свободи (контекст ґрунтовності або безґрунтовності свободи, авторитетності або її відсутності, глибини людської екзистенції, з одного боку, або контекстом життя із врахуванням абсурдності свободи, з іншого). По-друге, це пошук нових смислів проживання людини, її особливих точок, точок її вразливості (в контексті проблеми значення тілесного як вищої

цінності), точок її зростання (в контексті тілесної раціональності, усвідомлення її як детермінанти інтелектуального росту).

Новизна. Виникає питання про можливість розгляду тілесної раціональності як нового типу раціональності, із використанням якої сформується новий дискурс обговорення моральних цінностей.

Основна частина. Аналіз розуміння, перш за все, необхідності звернення до тілесної раціональності треба починати з філософської антропології Нового часу. Це час появи нової людини, яка починає усвідомлювати наступне: бути – означає бажати свого існування. Індивідуалізм Нового часу символізує становлення нової людини: я приміряю своє життя на себе, ототожнюю із собою все, що я мислю онтологічно. Всяка онтологія стає егологією. Т. Гобс підкреслював такий стан речей у своєму відомому вислові: «війна всіх проти всіх», але в той же час й натякав на приборкання такого індивідуалізму («Левіафан»), який може перетворитися на тоталізацію світу. Кантівська теза про «нетовариське спілкування» як пануючого лозунгу Просвітництва стає поштовхом до необхідності перегляду такої тоталізації, бо, на його думку, це може привести до бездуховного стану і перше, на що він натякає, необхідно усвідомити появу нового суспільства із новими відносинами і новою мораллю.

Людина епохи Модерну стала дуже активною (У Гете Фауст стверджує, що «людина є тим, що робить»). І. Кант, спираючись на практичну філософію, розвинув ідею автономії людини, бо знав, що часи теократії позаду. І все ж таки волелюбство уособлювалося в одній персоні, не гарантуючи моральність. Його категоричний імператив обмежив людину і висунув велике завдання формувати себе (перш за все, за допомогою освіти). І. Г. Фіхте, спираючись на ідеї І. Канта, поставив логічне запитання: чи володіє людина свободою для того, щоб діяти і формувати себе? Механістична картина світу Р. Декарта із жорсткою формою детермінізму (жорстка або класична форма детермінізму не залишала місця будь-яким непередбачуваним процесам) не сприяла спробам розхитати цю ідею, а монологічний законодавчий розум Просвітництва, який вилився у так звану раціональність Просвітництва, ще й підсилювався з боку науки і не залишав місця ніяким іншим ідеям. Отже І. Г. Фіхте захопився темою свободи. Але ідея свободи за таких

умов розуміння детермінізму, де космос був головною точкою причинних процесів, розглядалась як природний феномен. І хоча свобода в контексті вчення про автономію у І. Г. Фіхте мала абстрактний характер, але все ж таки він поставив наголос на діях людини, на кінцеве Я як таке, коли діє свобода [1]. Його думки підхопили Г. Гегель і Л. Фейєрбах.

За умов детермінізму як закону космосу (природи) мало бути ще щось, щоб допомагало засвоювати цю природу. Таким «щось» і мало б стати тіло і тілесність людини. Саме тому поєднання таких складових, як індивідуальність, тілесність (в практичному сенсі) та природність стали головними темами того часу (треба зауважити, що набували вони значення не в онтологічному, а в практичному значенні). І кінцеве Я (а воно є результатом дії морального закону) вже мало тіло, і це не випадково, бо щоб свобода одержала реальність, треба щоб людина діяла на матеріальність, щоб її дії можна було б артикулювати [1]. А для Л. Фейєрбаха взагалі цікавими стали, перш за все, матеріальні процеси в людині. Артикулювання матеріального, перш за все, дій людини зацікавили й К. Маркса з його ідеєю: те, що люди роблять, визначає спосіб їхнього життя. К. Маркс написав, що має прийти «особиста власність», розуміючи під нею не товари, якими володіє індивід (тобто не приватна власність), а можливість для індивідів ставати власне самими собою.

Філософія ірраціоналізму, емпіризму та інтуїтивізму також поставили наголос на характері активної людини. Все це сприяло бажанню освоювати світ, занурюючись у стихію буття, що підкреслювало не тільки залежність світу від людини, а й світу від людини. Саме тому філософія ХХ ст. поставила під сумнів раціональність Просвітництва і вперше чітко і ясно прозвучала теза: неможна оперувати тільки протилежністю тіла, бо воно теж має відношення до процесу дій людини, до оформлення реального світу, в якому вона живе. К. Ясперс підкреслив неконструктивність відмови від загальних цінностей, бо вони в такому випадку дорівнюють тільки арифметичній спільності: потрібні цінності, які виходять із єдиного джерела смислів. А Е. Левінас поставив під сумнів онтологічне осмислення моральних відносин: егоїзм ще присутній в нашій свідомості. Іноді егоїзм стає кімнатою, із якої

людина не може вийти: вона замкнена і стає точкою відліку відомої тези Ж.-П. Сартра «Ад – це інші».

Отже тема тіла з його тілесно-чуттєвими можливостями висувається як незвичайне джерело досвіду. Цікавими в ХХІ ст. стало відношення до тіла з боку медіа, публічна сфера стала концентрувати увагу саме на ньому. Та сама публічність стала якоюсь дивною. А. Камю писав, що є відкрита публічність, а є таємна, потворна, де в центрі уваги повинно бути щось, що чіпляє, а якщо того немає, то треба вигадати, бажано щось темне. Таким «темним» сьогодні став інтерес до тіла – це флюгер із прихованим метеопрогнозом. Такий невеличкий факт, як поява феномену селфі (такого собі побутового типу медійності) вказує на бажання зрозуміти або продемонструвати зіткнення реального та ідеального образу в нашому розумінні, в середині людини, і знов таки із зацікавленості до свого тілесного.

Сучасні філософи наприкінці ХХ ст. почали активно описувати феномен тіла, прикладом можуть стати роботи французької школи «Анналів», яка розуміє історію як набір практик та дій людини. Структуралізм говорить вже не просто про тіло, а про тілесність, яка визначається як особливий тип організації і структурування досвіду, де структура нашого переживання не тільки індивідуальна, а й колективна, тобто пов'язана з самовідчуттям суспільства. Постмодерн зовсім по-іншому розглядає людину: постмодерніст критикує і звільняється від ідеологем на користь іронії, хоча й таким шляхом реальність не наближується. Знов і знов виникає питання про те, що може перекидати мене? Може Інший? Так, Інший може підштовхнути моє Я до нових орієнтирів, але, на наш погляд, фізичне тіло (моє або тіло Іншого в сьогоднішній страшенній глобалізованій історії повсякдення) може стати точкою відліку наближення до дійсної реальності.

Тема беззахисності людського тіла загострилася в ситуації боротьби із коронавірусом. Реакція на ці події не змусила чекати на себе. Єва Іллуз виступила проти позатілесної раціональності, поставивши наголос на нестерпності позиції влади щодо нашого здоров'я, нагадавши нам ідеї М. Фуко із його твердженням: здоров'я є центром модерного управління, яке він називав біовладою [2].

Тема цінності людського тіла потребує особливого дискурсу, бо знахідки сучасної науки просто стають вражаючими: біотехнологія, генна інженерія, еволюційна психологія, когнітивна нейронаука, науки з побудови штучного інтелекту, біокібернетика, біосеміотика, тощо, і все це направлено на «удосконалення» наших свідомості й тіла. На початку кризи Модерну М Гайдеггер сказав, що відмова людини від техніки може привести до загибелі її самої. Але ця теза повинна бути вписана в новий проєкт людини: розвиток техніки та нових технологій без урахування тілесної раціональності та головної цінності – тіла – неможливий.

Висновки. Сучасний стан кризи Модерну потребує нової раціональності. Епоха Просвітництва орієнтувалась на законодавчу раціональність войовничого характеру, головною ознакою якої було позатілесне забарвлення. У світі, коли сучасна наука в будь-яких реалізаціях стає головною силою у конструюванні будь-чого, набуває сили новий проєкт людини із такою цінністю, як її тіло, бо усвідомлення уразливості людського тіла стає все більш актуальним. Цинізм використання біовлади як продовження ідей Модерну став дійсно несподіваним поштовхом до необхідності перегляду моралі, центральною віссю якої має стати ідея: будь-які процеси та технології не можуть бути реалізовані без урахування тілесної раціональності.

Список використаних джерел

1. И. Г. Фихте. Назначение человека. URL: <http://psylib.org.ua/books/fihthe02/index.htm>
2. Бруно Латур, Єва Іллуз, Жан-Люк Нансі. Який світ після пандемії? Березень 31, 2020. Єва Іллуз. Нестерпна легкість капіталізму щодо нашого здоров'я. URL: <https://politkrytyka.org/2020/03/31/yakuj-svit-pislyapandemiyi-bruno-latur-yeva-illuz-zhan-lyuk-nansi/>.3.

*О. А. Стасевська,
кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри культурології,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого*

*О. В. Уманець,
кандидат мистецтвознавства, доцент,
доцент кафедри культурології,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого,
м. Харків, Україна*

КОНФЛІКТ МОРАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ ЯК ФАКТОР СОЦІАЛЬНОЇ ФРУСТРАЦІЇ

Зміна ціннісних пріоритетів – реальність, яка стає імпульсом для рефлексії людини постсучасності та інтенсифікації наукового дискурсу, спонукає констатувати кризу культури, деформацію системи моральних цінностей, їх конфліктне зіткнення та соціальну фрустрацію. Моральні цінності – найдавніші соціальні регулятори, фундамент та передумова трансляції соціального досвіду від покоління до покоління на основі традицій, носієм яких є громадська та індивідуальна свідомість. Діалектично єднуючи загальне та особливе, індивідуальне та суспільне, реалізуючись в усіх видах життєдіяльності та суспільних відносинах, вони складають аксіосферу – ціннісний простір людини та суспільства, за межами якого втрачається їх власне людська сутність.

Маркером аксіосфери є її феноменологічна значимість та водночас варіабельність. Ревізія сутності та специфіки життєдіяльнісної реалізації цінностей, норм, смисложиттєвих орієнтирів людини та суспільства – процес для людства перманентний. Виняткова динамізація, кардинальність та всеохоплюючий характер зміни культурної парадигми за умов переходу до інформаційного суспільства зумовила руйнацію балансу традицій та новацій, що перетворилося нині на джерело конфлікту моральних цінностей.

Його деструктивна сутність зумовлена, зокрема, значною складністю розв'язання та багаторівневістю. Виявляючись на рівнях

особистості, соціальних груп (різного масштабу), він постає як потужний фактор деформації власне антропного начала. Його відцентрова спрямованість щодо вічно значущого для людства кола духовних цінностей спричиняє реальну загрозу ціннісного конфлікту вищого рівня – цінностей різних культур і цивілізацій.

Конфлікт моральних цінностей, попри його можливу інтенсивність, не означає тотального нищення системи цінностей. Маркуючи в деяких випадках наявність антагоністичних спрямувань, передусім він пов'язаний зі зміною її внутрішньої структури, смисловим оновленням усталених понять. Означений конфлікт фіксує розбіжності уявлень членів соціуму про значущі, смислоутворюючі начала, позбавляє цінності регулятивної значущості та в перспективі загрожує порушенням суспільної взаємодії.

Ці болісні тенденції позначають й духовне життя українського суспільства, масова свідомість якого протягом останніх трьох десятиліть суттєво змінилася, що пов'язано із глибоким культурним розривом, духовною кризою, яка виявляється в глобальних змінах у всіх сферах духовного буття суспільства: духовні пріоритети змінюються матеріальними, тілесно-речовими; культ знання – культом задоволення, гедонізму, утилітаризму; творчість – споживацтвом; реальне життя та ідеал морального самовдосконалення – життям віртуальним, позбавленим відповідальності за вчинки та вибір.

Відхід від суспільно усталених ціннісних орієнтирів не супроводжується утвердженням нових – загальноновизнаних. Проте слід відзначити певну інерційність – зберігають пріоритетність цінності соціальної справедливості, прагнення рівності всіх перед законом, неприйняття егоїзму та егоцентризму тощо. Деактуалізація та переосмислення моральних орієнтирів «недалекого минулого» в українському суспільстві виявляється в аномії, протистояннях традиціоналізму та модернізму, масового та особистісного, колективного та індивідуального, рівності та свободи, справедливості та нерівності, ксенофобії та відкритості, толерантності та нетолерантності. Компенсаторним механізмом щодо відсутності єдиної моральної системи (з точки зору її прийнятності для всього соціуму) за цих умов слугує своєрідний синтез моралі традиційної (національної та релігійної систем цінностей), малих спільнот

(родина, коло близьких) та постмодерної (моральний плюралізм, релятивізм). Зауважимо, що ціннісна криза торкнулась саме суспільної моралі як системи узгодженої взаємодії, меншою мірою виявляючись на рівні моральних настанов особистості.

Конфлікт моральних цінностей – відкидання старих цінностей за відсутності усталених нових – призводить до маргіналізації особистості, кризи особистісної та групової ідентичності. У такому випадку виникає ризик існування протилежних ціннісних настанов у свідомості окремої людини, спільноти загалом; формується атмосфера, позначена відчуттям розірваності існування, безглуздості, цілісності буття в просторі та часі, втрати людиною мотиваційної основи діяльності, стратегічної мети, яка надає сенс життя. Це призводить до підміни свого власного екзистенціального досвіду нав'язаним, до втрати довіри між суб'єктами і провокує можливі зіткнення й несумісності як всередині групи, суспільства, так і груп або суспільств між собою.

Можливості інформаційного суспільства полегшують маніпуляцію суспільною свідомістю, сприяють нав'язуванню системи моральних цінностей, яка характеризується знеособленістю, анонімністю, безвідповідальністю вчинків, послабленням елементарної «людяності», знеціненням міжособистісного спілкування. Результатом стає деформація особистісних параметрів людини, егоїзм, крайній індивідуалізм, надмірний прагматизм, низька соціальна відповідальність, орієнтація на позірні цінності. Втрата власної індивідуальності, загубленої в мережах Інтернету, несе з собою радикалізм, нехтування такими суто людськими характеристиками, як совість, обов'язок, честь, гідність, відповідальність, що складають моральне підґрунтя людського буття. Розмиваються соціально-нормативні бар'єри, створюються ілюзії непотрібності, зайвості та – врешті-решт – тотальної відсутності суспільних заборон, настанов, духовних авторитетів. Отже, за таких умов, свобода як моральна цінність набуває нового сенсу – вона постає, перш за все, як свобода вибору, у тому числі, як свобода вибору самих моральних цінностей та норм.

Адекватна конкретно-історичному періоду аксіосистема є надважливою в умовах трансформації суспільства, самою своєю

наявністю вона сприяє або перешкоджає подальшому його розвитку. Конфлікт моральних цінностей деструктивно впливає на аксіосферу – блокує інтеграцію та консолідацію суспільства, заважає встановленню злагоди й громадянського миру. Його подолання – складне завдання, вирішення якого безпосередньо залежить від державної підтримки цього процесу. Втім, не можна не враховувати, наскільки ускладнює процес утвердження системи моральних цінностей глобалізація, яка значною мірою зумовлює їх переродження та веде до підвищеної конфліктогенності. Конфлікт моральних цінностей призводить до мозаїчності всієї суспільної системи. Наслідком цього стає трансформація соціальних зв'язків, засад комунікації, принципів та норм, поведінкових реакцій. Це змінює суспільство в цілому, формує нову, «іншу», людину та може привести в подальшому до трансформації не тільки особистісних її якостей, але й її родових сутностей діяльності, спілкування, свідомості, мови тощо.

Невирішеність проблеми вибудовування відповідної «даному історичному моменту» системи аксіологічних пріоритетів, зміни ієрархії в аксіосфері, актуалізації нових цінностей, їх конфлікт спричинює негативні й небезпечні явища – надмірний конформізм, байдужість, маргіальність, пасивність, споживацтво, вседозволеність тощо. Наслідком цих деструктивно-дезорганізуючих факторів є соціальна фрустрація – негативний для особистості емоційний стан, який виникає через неможливість досягти чогось бажаного, спричинює відчуття безвиході, «глухого кута», нездоланності перешкоди та марного очікування. Екстраполювання такого стану особистості на суспільство – фрустрація суспільства – означає усвідомлення ситуації нездійсненності значущих для певної спільноти завдань, неможливості задоволення важливих потреб, виявляється насамперед у когнітивному дисонансі, почутті розчарування і супроводжується соціальною напруженістю, тривожністю, навіть відчаєм.

Соціальна фрустрація має різні причини (соціальна нестабільність, економічні негаразди, загальна духовна криза тощо), але найвагомішою є криза моральності, ціннісний нігілізм, невизначеність та «кидання» від одних цінностей до інших, розгубленість

щодо сенсожиттєвих орієнтирів. Дослідники даної проблеми акцентують, що дезорієнтації в системі моральних цінностей, тривалє перебування у стані фрустрації може викликати різні порушення в духовно-емоційній сфері життя суспільства, призвести до таких несприятливих наслідків для соціального організму, як втрата перспективи та зниження ефективності будь-якої діяльності. Конфлікт моральних цінностей як фактор соціальної фрустрації спричинює соціальну напруженість в політичних, економічних, міжнаціональних, релігійних відносинах, що викликає гостру криміногенність, зростання агресії, навіть революційних настроїв, заважає подоланню суспільного песимізму. Складність економічної, політичної, міжнародної ситуації вимагає чіткого розуміння та певної усталеності в системі моральних цінностей, досягнення ціннісно-морального консенсусу як засобу запобігання занепаду українського суспільства.

Список використаних джерел

1. Культура України: тезаурус і персоналії за ред. Л. В. Анучиної, О. А. Стасевської, О. В. Уманець; наук. ред. В. О. Лозовой. 2-ге вид., випр. та допов. Харків: Право, 2019. С. 82, 190.
2. Стасевська О. А., Уманець О. В. Моральні виміри функціонування громадянського суспільства. *Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти* : Збірка наук. пр. за матеріалами Міжнар. наук.-практ. конф.: «Духовно-моральнісні основи та відповідальність особистості у долі людської цивілізації», 16 листопада 2016 р. Вип. 47 (51), Т. 1. Харків : НТУ «ХП», 2017. С. 274-284.
3. Стасевська О. А. Система цінностей як основа буття сучасного українського суспільства. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія*: Збірка наук. пр. Харків: Право, 2014. № 1(20). С. 62–76.

Т. М. Киселёва,

*кандидат юридических наук, доцент, доцент кафедры
конституционного права юридического факультета,*

Белорусский государственный университет,

г. Минск, Республика Беларусь

ЗАЩИТА ДЕТЕЙ ОТ ВРЕДНОЙ ИНФОРМАЦИИ В РЕСПУБЛИКЕ БЕЛАРУСЬ КАК ПРОЯВЛЕНИЕ МОРАЛИ В ПРАВЕ

Развитие информационного общества выявило существования ряда проблем, которые в иных условиях не имели значительного масштаба. В первую очередь это касается распространения информации, так как в современных условиях любой человек может получить различные по содержанию сведения. При этом далеко не вся информация является полезной и безопасной.

Особо уязвимыми в такой ситуации оказываются дети, которые в силу возраста подвержены сильному влиянию информации и не могут ее объективно оценивать. В свободном доступе часто оказываются материалы, которые противоречат нормам морали и нравственности, тем самым негативно сказываясь на развитии детей.

Данная проблема признается международным сообществом и конкретными государствами. Так, в соответствии с закрепленным в ст. 3 Конвенции о правах ребенка принципом наилучшего обеспечения интересов ребенка, право на информацию в отношении несовершеннолетних в обязательном порядке должно подразумевать право на защиту от влияния информации, представляющей угрозу для их нормального развития. Уточняя это положение, ст. 17 Конвенции о правах ребенка определяет, что государства-участники данной Конвенции должны признавать важную роль средств массовой информации и обеспечивать доступ ребенка к информации и материалам из различных национальных и международных источников, особенно к такой информации и материалам, которые направлены на содействие социальному, духовному и моральному благополучию, а также здоровому физическому и психическому развитию ребенка. При этом в п. «е» названной статьи предусмотрена обязанность государства разрабатывать

надлежащие принципы защиты ребенка от информации и материалов, наносящих вред его благополучию.

Республика Беларусь также признает опасность вредной для детей информации и предусматривает принятие ряда мер, призванных обеспечить защиту несовершеннолетних от такой информации.

Закон Республики Беларусь от 19 ноября 1993 г. «О правах ребенка» под причиняющей вред здоровью и развитию ребенка информацией понимает информацию, которая может оказать негативное влияние на здоровье, физическое, нравственное и духовное развитие детей. В ст. 37¹ Закона содержится закрытый перечень такой информации. Например, к ней относится информация, вызывающая желание употреблять алкогольные напитки, потреблять наркотические средства и табачные изделия, побуждающая к совершению правонарушений, поощряющая или положительно оценивающая жестокость, дискредитирующая институт семьи и др.

Отметим, что в этот перечень попала информация, распространение или предоставление которой в принципе запрещено в Республике Беларусь (например, распространение или публичная демонстрация порнографических материалов, пропаганда самоубийства, распространение произведений, пропагандирующих культ насилия и жестокости и др.), так и информация, несущая угрозу именно для несовершеннолетних (например, сведения устрашающего характера, или содержащие эротику, или сведения о насилии). Такой подход ярко иллюстрирует защиту детей от неблагоприятного воздействия аморальной информации.

Что касается конкретных мер, то Закон предусматривает несколько направлений деятельности по защите детей от вредной информации.

В первую очередь важно понимать, что основное бремя ответственности за воспитание и развитие ребенка несут его родители. Именно родители определяют, какая информация может быть вредной или полезной для ребенка исходя из его степени развития и их убеждений. Законом родителям предлагается обеспечить защиту детей от информации, причиняющей вред их здоровью и развитию, распространяемой в сети Интернет с помощью инструмента родительского контроля.

Кроме того, Законом возлагается обязанность на собственников компьютерных клубов, интернет-кафе и подобных организаций, учреждения образования применять административные, организационные меры, программно-аппаратные и программные средства, позволяющие не допустить распространения среди детей информации, причиняющей вред их здоровью и развитию. Выбор конкретных мер остается за соответствующей организацией. Отметим при этом, что для эффективности таких мер необходимо повышать информационную культуру взрослых, прямо или косвенно участвующих в воспитании детей.

Еще одним направлением деятельности в данной сфере является введение маркировки информационной продукции. В Республике Беларусь практически вся информационная продукция в виде продукции средств массовой информации, печатных изданий, аудиовизуальных произведений, фонограмм, игр, в том числе игр с электронным дисплеем, компьютерных игр и программ на любых видах носителей, либо в виде информации, распространяемая посредством культурных мероприятий, должна иметь знак возрастной категории. Всего предусмотрено пять таких знаков: «0+», «6+», «12+», «16+», «18+».

Для присвоения каждой знака предусмотрены специальные правила. Так, при присвоении информационной продукции знака возрастной категории «0+» допускается наличие в ее содержании информации о сексуальных отношениях, об осуществлении физического или психического насилия над человеком или животными, но только в виде эпизодического ненатуралистического изображения, или описания физического и (или) психического насилия (за исключением сексуального насилия, сексуальной эксплуатации, сексуальных отношений с участием детей) при условии торжества добра над злом и выражения сострадания к жертве насилия и (или) осуждения насилия. А при присвоении информационной продукции знака возрастной категории «18+» допускается наличие в ее содержании любой информации, за исключением информации ограниченного доступа, а также информации, распространение которой запрещено в соответствии с законодательными актами Республики Беларусь.

Знак возрастной категории присваивается различными субъектами в зависимости от вида продукции. Например, при осуществлении производства и выпуска продукции печатного средства массовой информации знак возрастной категории размещается юридическим лицом, на которое возложены функции ее редакции. Классификацию фильмов, предназначенных для показа на территории Республики Беларусь, осуществляет отдел информационно-аналитического обеспечения дополнительного образования взрослых Института повышения квалификации и переподготовки кадров учреждения образования «Белорусский государственный университет культуры и искусств».

Критериями определения возрастной категории информационных продуктов являются:

- тематика, жанр, содержание и художественное оформление информационной продукции;
- особенности восприятия содержащейся в ней информации детьми определенного возраста;
- возможность негативного воздействия на детей информации, причиняющей вред их здоровью и развитию. При этом возможное негативное воздействие информации определяется по результатам оценки содержания такой информации на наличие элементов поощрения (побуждения) детей к совершению каких-либо действий, натуралистичности изображения или описания и длительности демонстрации (кратковременная, эпизодическая, полная).

Безусловно, такое деление является условным, так как в одной стороны дети одного возраста могут различаться по уровню развития, а с другой, данная классификация предполагает, что, к примеру, дети в возрасте 12 лет и 15 лет подвержены равному воздействию одной и той же информации. Данная маркировка является только ориентиром. Полагаем, что окончательное решение о возможности ознакомления ребенка с конкретными материалами остается за его родителями.

Таким образом, одним из ярких проявлений морального наполнения правовых норм в Республике Беларусь являются правила, призванные обеспечить защиту детей от влияния вредней для их развития информации. В Республике Беларусь принимается ряд

мер в целях достижения данной цели, которые нуждаются в совершенствовании. В частности, следует уделять больше внимания вопросам повышения информационной грамотности не только детей, но и родителей, учителей и иных взрослых, участвующих в их воспитании.

*І. О. Кобзєва,
кандидат педагогічних наук, викладач
циклової комісії економіки, управління та адміністрування,
Харківський торговельно-економічний коледж
Київського національного торговельно-економічного університету,
м. Харків, Україна*

РИЗИКИ ВІДЧУЖЕННЯ МОРАЛІ ЯК НЕВІД'ЄМНОЇ ЧАСТИНИ ПОЛІТИЧНИХ РЕЖИМІВ

Протягом всіх історичних періодів, існували різні політичні режими. Причини, за якими змінювалися вони, були різні: це і економічні колапси, соціокультурні протиріччя, розбіжності у вищих ешелонах влади, слабкість влади, і послаблення ідеологічної легітимізації режиму. Але будь-який з політичних режимів, має право на існування і може бути визнаним, лише за умови дотримання моральних принципів.

Політика і мораль ніколи і не мали спільних рис та точок дотику, без моралі, політика не сприймається людьми і люди перестають її визнавати. Цей моральний зв'язок між людьми та владою надає політикам надійно триматися на плаву. Якщо цей зв'язок перерветься, влада втратить свої позиції. Ці відносини повинні будуватися на взаємоповазі і моральних принципах, як з одного боку так і з іншого. Не менш важливим тут є і особлива роль людини, яка стоїть за кермом влади. Вона завжди діє та керується з власних моральних принципів. Її рівень може регулювати зловживання владою і використовувати її у свої цілях. «Звичайно, це велика справа – заволодіти владою, але ще важче – захопивши, зберегти її за собою. Адже це нерідко вдається тому, хто проявив всього лише зухвалість, але утримати завойоване неможливо без розсудливості,

без утримання, без великого піклування» (Кіропедія. VII. 5, 75-78). І це є загрозою і може призвести до того, що харизматична особистість, зможе оточити себе людьми, готовими добровільно підкорятися жорсткій дисципліні, яку вони потім будуть нав'язувати іншим. Це люди з будь-якою відсутністю моральних принципів не мають шансів на успіх. І тут може початися процес наближення будь-якого суспільства до тоталітарної форми правління. Якщо вважати мораль, як всебічне наближення до ідеалу, то для тоталітаризму ідеал всебічно розвиненої освіченої людини, являє собою осередок зла. Така держава, як правило насторожено ставиться до людей, які інтелектуально, духовно та фізично обдаровані, оскільки нерозумними людьми управляти значно легше.

Але тоталітаризм не може взяти верх до тих пір, поки харизматична особистість зможе оточувати себе людьми, готовими добровільно підкорятися жорсткій дисципліні. За таких умов освіченість людей, її розумові здібності мають важливу роль. Чим вище розумові здібності і рівень освіти людини, тим менше вона схильна до системи цінностей, які суперечать її совісті. Пригадується думка однієї великої людини: «абсолютно неосвічена людина може хіба що обчистити товарний вагон, тоді як випускник університету може вкрати цілу залізницю». Найпростіше заручитися підтримкою людей легковірних і схильних до послуху, людей без твердих переконань, готових прийняти будь-які моральні постулати. Людям властиво легше сходитися на негативній програмі, на ненависті до одного ворога. Боротьба проти чужинців об'єднує людей.

Г. Зіммель вказував на те, що політика і моральність загальнокультурні конфлікти [1, с.494-516]. Але, у відносно спокійні історичні періоди будь-яка політика цілком може і повинна бути моральна. І лише в тяжких та катастрофічних ситуаціях вона може проявити свою вимушену, не безпідставну жорсткість.

Список використаних джерел

1. Зиммель, Г. Конфликт современной культуры [Текст] / Г. Зиммель // Избранное: В 2-х т. Т.1. М.: Юрист, 1996. с. 494-516.

*М. О. Сємко,
старший викладач кафедри права,
Національний технічний університет «ХПІ»,
м. Харків, Україна*

КРИЗА ДУХОВНОСТІ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

Актуальність дослідження. Під впливом зростання цінності регулятивного потенціалу нормативних систем права і моралі актуалізуються соціальні уявлення суспільства про своєрідність природи та призначення права й моралі; виявляються межі та результативність впливу цих регуляторів в суспільних стосунках. Якщо кризова сучасність не влаштовує людину, то вона звертається до духовного минулого. Взаємозв'язок моралі і права є одним з тих ключових аспектів, які продовжують залишатися актуальними, цікавими, важливими і незмінними вже протягом багатьох століть. Це питання було предметом досліджень не одного покоління філософів, істориків, юристів.

Сьогоднішнє розуміння права трактує його як засіб реалізації соціальної доцільності та справедливості. Справедливе – все моральне. Несправедливе – аморальне та незаконне. Вчинки людей, результати їх поведінки підлягають соціальній оцінці через категорію справедливості. Через те право неможливо розглядати у відриві від моралі. Це форма суспільної свідомості, яка регулює поведінку людей як в особистісному, так і у суспільному житті, що виникла та існує як історично визначений засіб погодження особистісних та суспільних інтересів і виступає як соціально-психологічне відображення взаємовідносин між особистісними та суспільними інтересами людей. Роль моралі і права в подоланні духовної кризи суспільства є досить ваговою. Духовна криза, моральний і соціальний занепад, втрата у людей життєвих орієнтирів – це сукупність соціально-психологічних процесів, що полягають у послідовному та циклічному становленні під час групової взаємодії нових негативних норм суспільної моралі, які виходять за межі актуальної ціннісної шкали.

Криза духовності, до якої виявилась схильною сучасна людина, розвивається на фоні різкого поліпшення умов життя людини, в чому полягає певна парадоксальність. Подібне поліпшення стало

наслідком технізації суспільного життя та освіти людей. Технізація, у свою чергу, призводить до зростання відчуження між людьми й деморалізації суспільства, а освіта призводить до залежності людини від певного культурного середовища, яке покликане задовольняти її зростаючі бажання й потреби,

Слід зазначити, що в умовах становлення сучасного інформаційного суспільства повернення духовності в повсякденність є не настільки безпечним, як може здатися; цей процес пов'язаний з можливістю зміни ментальних і психічних структур, оскільки допускає протиставлення переживання ідеалам, принципам і цінностям культури й цивілізації, що може призвести до відмови від фундаментальних моральних цінностей. Все це підриває основи життєвого світу людини, позбавляє її звичної опори і осмисленості, людина втрачає життєві орієнтири і можливість зберегти свою ідентичність в таких умовах. Сьогодні в основі системної кризи, що охопила усі сфери життя сучасного суспільства лежить криза світогляду, духовно-моральна криза людини і людства, що призвело до порушення гармонії між духовним і матеріальним розвитком, спотворення програми еволюції людства. Замість духовного людство пішло шляхом технократичного розвитку цивілізації, де матеріальні цінності стали визначальним чинником «поступу» суспільства.

У духовній сфері інформаційного суспільства духовність як феномен соціального й особистісного буття розглядається в контексті повсякденності. Для структур інформаційного суспільства характерна наявність стабільних форм світосприйняття, притаманних представникам інформаційної спільноти. Сучасна людина і людство нині перебувають у стані кризи, що охопила різні сторони життєдіяльності сучасного суспільства. Однак, слід зазначити, що, незважаючи на негативні наслідки цивілізаційної кризи, вона є еволюційно необхідною фазою, стимулюючим чинником подальшого розвитку цивілізації – сигналом, який свідчить про доцільність докорінної зміни світоглядних установок людства, системи його цінностей і пріоритетів у сфері ідеології, освіти, наукових пошуків, соціальних перетворень, а також про необхідність переосмислення законів життя людини на Землі, характеру взаємин людини, природи, суспільства і Всесвіту на духовних засадах.

Відродження духовності – нагальне веління нашого часу. Поряд з єдністю віри, надії та любові його вимірами є гармонія розуму, почуття і волі особистості, діалектичний взаємозв'язок істини, добра і краси. Відродження духовності – це відродження єдності всіх сутнісних сил людини, способів і форм освоєння дійсності. Вихід з духовної кризи залежить від: а) відмовленні від догматизму в ідеології і переходу до плюралізації в усіх сферах суспільного життя; б) створенні належних соціо-економічних умов для праці творчої інтелігенції, починаючи з освіти та науки; в) повороту суспільної свідомості від тоталітарно-авторитарного мислення до послідовно демократичного; г) проголошенні і реалізації принципу гуманізму в усіх сферах людської життєдіяльності.

Право і мораль слугують одній меті – створенню і підтриманню забезпеченню соціального порядку. Але цієї мети вони досягають по-різному. На відміну від права мораль оцінює не лише дії, поведінку людей, але й саму особистість. Зрозуміло, що особистість проявляється в діях, але існують такі поняття, як «моральне обличчя», «репутація», зумовлені постійною, стійкою лінією поведінки людини, що породжує певні індивідуальні та соціальні очікування.

Отже, право і мораль є формами суспільної свідомості, в яких відображаються морально-правова дійсність, пізнання й оцінювання якої проявляється насамперед у юридично значущій поведінці членів конкретного суспільства. Подолання глобальної кризи і забезпечення подальшого життя людства загалом бачиться світовій спільноті у зміні парадигми розвитку цивілізації у бік коеволюції людини с природою і суспільством, вихованні ноосферного світогляду і духовно-моральних цінностей людини, космізації її свідомості, формуванні космопланетарної людини – громадянина Світу.

Список використаних джерел

1. Данильян О. Г., Дзьобань О. П. Інформаційна картина світу в контексті перспектив сучасної науки й культури. Інформація і право. Київ, 2013. №1 (7). С. 21–28.
2. Михайловський Р. А. Кризові прояви духовності у повсякденності інформаційного суспільства. Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». – 2018. № 1 (36). С144 – 153.

3. Тюріна Т. Г. Криза духовності сучасного суспільства: реалії і шляхи виходу (ноосферний підхід). Духовність особистості: методологія, теорія і практика. – 2018. № 5 (86). С.214 – 221.

О. В. Сердюк,
*кандидат мистецтвознавства, доцент,
доцент кафедри культурології,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого,
м. Харків, Україна*

СЕКСУАЛЬНЕ НАСИЛЬСТВО ПІД ЧАС ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ В СУЧАСНОМУ МОРАЛЬНО- ПРАВОВОМУ ВИМІРІ

Як свідчать факти, Друга світова війна була однією з найжорстокіших в історії людства за проявами організованого насильства в різних формах, що свідчить про масштаби дегуманізації в культурі ХХ століття взагалі.

Одним з проявів жорстокості, методів нелюдського знущання було згвалтування, яке застосовувалося переважно до жінок, що сучасні науковці кваліфікують як дискримінацію за статеву ознакою в умовах беззахисності перед насильником. Взагалі, спроби формулювання поняття сексуального насильства відбулися ще в ході Першої та Другої мирних конференцій в Гаазі у 1899 та 1907 роках, коли були ухвалені міжнародні конвенції про закони та звичаї війни, що увійшли до комплексу норм міжнародного гуманітарного права. І хоча у відповідних статтях цих документів про становище цивільного населення під час війни прямо не говорилося про захист жінок від сексуального насильства, окремі формулювання акцентували увагу на недоторканості цивільних громадян.

Сьогодні ця проблема набула більшої актуальності у різних аспектах її розв'язання. Серед істориків та інших науковців, які звернулися до вивчення цього питання, можна виділити Е. Мещеркіну, Г. Кьопп і особливо С. Брауміллер, яка є автором книги «Проти нашої волі: чоловіки, жінки та згвалтування», в якій описується

психологічний і історичний аспекти проблеми, а також сам термін «військове згвалтування», яке відрізняється від згвалтування, скоєного у мирний час (цивільне згвалтування).

Як стверджують сучасні дослідники цієї теми, до сексуальної наруги вдавалися як нацистські солдати, так і червоноармійці й інші військові антигітлеровської коаліції.

Про німецьких жінок і їхніх дітей, які стали жертвами згвалтувань розповідається в книзі Маріам Гебгардт «Ми, діти насильства». За підрахунками дослідниці, жінок, які постраждали від насильства, було близько дев'ятисот тисяч, хоча інші історики зазначають, що лише радянськими солдатами було силою примушено до статевого акту до двох мільйонів дівчат та жінок, з них шістсот тисяч – у Берліні. Варто звернути увагу на те, що дослідники не мали на меті очорнити переможців Другої світової війни, адже німецькі жінки потерпали від насильства і західних союзників (американців, французів, британців). За підрахунками М. Гебгардт протягом 1945–1955 років народилося сімнадцять тисяч дітей, батьками яких були солдати з Французького Марокко. Ці діти були визнані громадянами Франції, і таких випадків було приблизно півтори тисячі.

Спираючись на свідчення мешканців окупованих українських територій, німецька дослідниця Регіна Мюльхойзер у своїй публікації «Незаперечний злочин. Сексуальне насильство німецьких вояків на території СРСР у 1941–1945 рр.» намагається розкрити причини і мотивацію таких злочинів. Зокрема, вона спирається на спогади Наума Епельфельда, мешканця міста Бердичів, який описує ситуацію, що утворилась одразу після захоплення цього міста. Він вказує на те, що німецькі солдати вважали своїми як територію, так і людей, які на ній мешкали, і наголошує на тому, що від насильства особливо потерпали жінки-єврейки. У своїй публікації Р. Мюльхойзер виокремила наступні причини такого ганебного поводження з жінками під час війни з боку окупантів: расова перевага, спотворена психологія переможця, спосіб підкорення та залякування місцевого населення. Також вона розкрила різні форми сексуального насильства. Дослідниця вказує на брак інформації з порушеного питання, ймовірно, через те, що жертвам було морально важко розповідати про факти гвалтування, до того ж, будь

яка влада з різних причин приховувала прояви сексуального насильства за часів війни.

Одним з яскравих прикладів сексуального насильства як «військового зґвалтування» за часів Другої світової війни, є дії партизан на Тернопільщині, які детально були описані членами партизанського об'єднання імені М.Будьонного В.Буслаєвим і М.Сидоренком в доповідній записці на ім'я керівника НКВД УРСР С.Савченка. Як з'ясувалося, акти сексуального насильства були звичайною справою для солдатів, хоча, якщо про це дізнавалося керівництво, то нерідко такі вчинки каралися смертю. У цій записці було описано ті знущання над жінками, що здійснювалися червоноармійцями над українками. Загалом факти «військового зґвалтування» за часів Другої світової війни були зафіксовані у військових підрозділах усіх протиборчих таборів представниками різних національностей – німцями, угорцями, узбеками та ін.

Зґвалтування під час збройних конфліктів завжди мало військово-психологічне значення як засіб залякування і деморалізації супротивника. У той же час, насильство над жінками набувало ознак маніфестації сексистського та расистського синдромів, що набиравло особливої сили в масштабних стресових ситуаціях.

Військові насильства відрізняються від зґвалтувань скоєних у мирний час. Сексуальне насильство під час війни або в ході збройного конфлікту може мати різне мотивування і часто здійснюється колективно в масовому порядку. Такі акти насильства, на відміну від здійснюваних в повсякденному житті, відбуваються публічно, нерідко навіть з примусовою присутністю інших людей. Про це свідчать у своїх спогадах деякі ветерани Другої світової війни, зокрема, Леонід Рабічев у своїй автобіографічній книзі «Война все спешет. Воспоминания офицера-связиста 31 армии. 1941-1945». Особливо приголомшливі факти містяться в главі 16 «Самое страшное», які свідчать про абсолютну девальвацію морально-правових механізмів соціальної регуляції за певних суспільно-політичних обставин.

Після закінчення війни у Нюрнберзькому процесі графи щодо покарання сексуального насильства не існувало, ігнорувався в правовому вимірі сам акт сексуального насильства щодо жінок

у формі зґвалтування. У той час норми права не передбачали припинення чи засудження таких видів злочинів. На це є щонайменше три причини: недосконалість законодавчих та нормативно-правових актів, глибока правова криза, відсутність скарг та беззаперечних доказів щодо сексуального насильства.

На цій підставі, можемо дійти висновку, що тривалий час у світі існувала гендерна нерівність, внаслідок чого приниженню жіночої гідності не приділялося достатньої уваги. На сьогодні, розуміння того, що жінка є рівноправним членом суспільства, дає нам підстави сподіватися на об'єктивну морально-правову оцінку статусу та морально-психологічного стану скривджених жінок під час збройних конфліктів.

Сьогодні за міжнародною правовою кваліфікацією зґвалтування вважається злочином проти особистості. Тільки в 1948 році була прийнята Загальна декларація про права людини, у якій з'явилися статті 1, 2, 3, 4, 5 і 12, які в тій чи іншій мірі покликані запобігати зґвалтуванню і втручанню в приватне життя, роблячи його недо-торканним. Якщо ж згадати про Конвенцію ООН про права і основоположні свободи, то стаття 14 забороняє будь-які види дискримінації, включаючи і гендерну. Так само існують і Закони України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні», «Про запобігання та протидії домашньому насильству». Але потрібно враховувати, що саме досвід тих гірких часів підштовхнув до перегляду основоположних цінностей і кодексу честі. Змін знало і гуманітарне право (міжнародне військове право), яке тепер передбачає захист прав жінок під час військових конфліктів і запобігання сексуального та інших видів насильства.

Я. В. Москвін,
*аспірант кафедри теорії культури і філософії науки,
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,
м. Харків, Україна*

ПАМ'ЯТЬ, ВІЙНА ТА ПРОЩЕННЯ В РОМАНІ К. ІСІГУРО «ПОХОВАНИЙ ВЕЛЕТЕНЬ»

Філософсько-антропологічний метод дослідження літератури дає змогу підійти до етичних питань глибше та ефективніше, якщо можна говорити про ефективність у дослідженнях складних питань моралі. Щоб звернутися до сучасних духовних проблем людства можна використовувати кращі зразки художньої літератури.

Правила, які формують етичні теорії претендують на спроможність вирішення конфліктних ситуацій, як між особистостями, так і в політичному контексті. Аласдер Макінтайр, ймовірно, найвизначніший сучасний дослідник етики, неодноразово підкреслював, що мораль оцінюється нинішніми людьми виключно за допомогою емоцій і будь-яке моральне твердження зводиться до почуттів, а моральні норми, на відміну від правових, можуть бути сприйняті тільки на рівні емоційної діяльності. Проте існують й інші способи оцінки моральних тверджень. Підхід А. Макінтайра комплексний, він включає як розум і компетентність; як віру та почуття; так і суспільну корисність. Аристотелівська етика, яку пропонує перевітлити А. Макінтайр, пропонує, з одного боку – культурологічний підхід до етики (який змінюється з часом та залежить від глобалізаційних процесів), а з іншого – раціональний, який має на меті розумове обґрунтування етики, проте зважає на розвиток у підході до раціональності.

Право не може захищати усі моральні виклики людства, і загалом це нормально, але сучасна моральна дисфункція переобтяжує існуючі правові норми. Соціальний аспект моралі видається найбільш широким полем для регулювання та може бути закріплений державним правом, в той час як особистісний аспект моралі перед самим собою або перед Богом також є дуже важливим та вимагає досліджень, однак вже не соціологією та правознавством, а психологією та філософією. Моральні норми не можуть бути до

кінця однозначними, тому що вони є загальними поняттями. В той самий час будь-який кодекс вимагає тлумачення, однак наданим актуальним тлумаченням він не вичерпується. В новому контексті старі норми набувають нових смислів, тому їх перетлумачення неминуче та необхідне. Питання також полягає в тім, хто має право на це тлумачення. Демократичні принципи говорять про те, що кожна людина має на це право, що демонструє свобода совісті. Однак особисті свободи не заперечують наявності (у пов'язаних з ними галузях) експертів: філософів, теологів, юристів та лідерів думок. «Моральний закон» є певною юридичною метафорою. Хоча правові норми своєю генеалогією уходять до суспільної моралі, яка існувала раніше за будь-який закон, сама назва «закон» є юридичним терміном. До речі, природничі «закони природи» також є юридичною метафорою. У середньовічному університеті було тільки три факультети: теологічний, юридичний та медичний. Ці три науки мають відношення до моральних питань, однак не мають монополію на етику; право розбирає ті норми, які вже закріплені, медицина в лиці сучасної психології повинна вивчати нові норми, а теологія і філософія повинні піддавати критичному аналізу дві перші науки. Проблеми біоетики та інші сучасні дискусійні моменти вимагають не тільки академічних досліджень, а і суспільного обговорення. Люди дуже рідко говорять про те що вони не збираються виконувати ніякі моральні зобов'язання, частіше вони стверджують, що виконують моральні обов'язки, але вбачають їх у інших діях. Щоби підійти до плідної дискусії, можна користуватися прикладами з різних сфер життя, в тому числі з мистецтва. Розберу одну книгу, яка проілюструє проблему війни та колективної пам'яті.

Британський письменник японського походження Кадзуо Ісігуро отримав Нобелівську премію у 2014 році. Його фентезійний роман 2015 року «Похований велетень» (The Buried Giant) стилізований під артурівський цикл легенд і розповідає про Псевдосередньовіччя. Поважна пара, Аксель та Беатріс, відправляються у місце, де повинен (за їх спогадами) проживати їх дорослий син, однак розташування потрібного села вони не можуть згадати. Всі місця поблизу живуть охоплені якийсь туман. Вони починають розуміти,

що цей туман насилає забуття на всіх, кого він охоплює. Причиною цього магічного туману виявляється подих драконихи Кверіг, яка хоча вже дуже стара, однак продовжує наводити жах на всіх мешканців навколо. Із часом Аксель і Беатріс згадують, що їх син давно помер.

Колись король Артур ніби доручив своєму племіннику Гавейну подолати цю дракониху, однак лицар вже зістарився, так і не зробивши цього. З ходом сюжету виявляється, що Артур насправді доручив серу Гавейну не вбивати, а охороняти дракониху. Коли вуаль піднімається, з'ясовується весь задум мудрого правителя. Бритт Артур отримав перемогу та свою владу шляхом знищення саксів, його метою був мир, але ціною вбивства в тому числі мирних людей. Для того, щоби цей мир тримався і була потрібна дракониха, яка своїм туманом віднімала у людей пам'ять. Однак стару й вже слабку дракониху нарешті вбиває воїн-сакс і він проголошує, що хоче помститися та почати нову кровопролитну війну, яка повинна стати покаранням для бриттів за їх злочини. Сакси воюють з бриттами з давніх часів, навіть якщо дізнатися хто почав кровопролиття першим, все одно це б не зупинило війну, яка вже забрала безліч життів. Ми можемо екстраполювати цю етичну проблематику у сучасність. Будь-яка сучасна війна починається ніби «не з початку», а самі війни не підпорядковуються законам, хоча й існує велика кількість регулюючих норм їх ведення. Однак ці норми не можуть здержати потяг людини до влади за допомогою сили. Роман показує наскільки складна моральна проблематика конфліктів та наскільки багатоаспектно треба до них підходити. Отже похований велетень є не що інше як метафора великого розбрату, який був прихований на певний час. Етичне питання полягає в тім чи був правий король Артур, коли, одержавши перемогу, заховав пам'ять про вчинене кровопролиття. Туман забуття є художнім припущенням, однак питання щодо пам'яті та прощення зостається відкритим. Чи можна приховувати минулі події заради того, щоб вдержувати мир сьогодні? Чи потрібне людству знання про злочини, які мали місце? Чи варто знати про жорстокість, чи потрібно знову і знову воскрешати в пам'яті моральні помилки минувшини? З одного боку, історична справедливість вимагає від

нас об'єктивного відтворення інформації щодо війн та геноцидів. Хто порушив етичні норми першим та хто був на тій чи іншій землі раніше, встановити вкрай складно, але визначити хто більш правий не можна не тому, що нам не доступна повна історія конфліктів, а тому що є декілька поглядів на події. При цьому не можна забувати, що пошук правильного рішення необхідний. Сучасна моральна ситуація найбільш складна та незрозуміла з часів встановлення постмодерної етики. Тому цілком зрозуміло, чому виникають суперечності між правом та мораллю, вони виникають у середині самої моралі. Таким же чином у суді виникають суперечки щодо прав конкретної людини.

Як люди ми завжди повинні мати історію, вона є історією помилок людства і їх здобутків. Моральні помилки дуже складно оцінювати із сучасного боку, треба розуміти, що точка зору сучасності не є «точкою зору Бога». Сучасні морально-етичні настанови також не відповідають абсолютному поняттю про мораль. В практичному сенсі прощення завжди є забуттям. Чи справді прощення може наступити тільки після забуття? Чи може існувати пам'ять про несправедливість, яка не викликає біль і не спонукає до помсти?

Список використаних джерел

1. Беньямін В. Щодо критики насильства: статті та есеї; пер. з нім. І. Андрущенко – К.: «Грані-Т», 2012. – 312 с.
2. Ішігуро К. Похований велетень; пер. з англ. Т. Савчинської. – Львів: Вид. Старого Лева, 2018. – 376 с.
3. Кьєркегор С. Или-или. Фрагмент из жизни; пер. с дат. Н. В. Исаевой, С. А. Исаева. – М.: Академический проект, 2018. – 775 с.
4. Макинтайр А. После добродетели: исследования теории морали; пер. с англ. В. Цепищева. – М.: Академический проект, 2000. – 384 с.

Ю. А. Меліхова,
кандидат юридичних наук, доцент кафедри культурології,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
народна артистка України

М. І. Михайлова,
студентка Інституту прокуратури та кримінальної юстиції,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
м. Харків, Україна

БУЛІНГ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ МОРАЛІ ТА ПРАВА

Булінг (цькування) – це складний соціальний феномен, що спостерігався протягом усього періоду існування людини в колективі. Ще давньогрецький філософ Аристотель говорив про знущання, які не мають рації, тому що вони не роблять нас щасливими. На думку науковців, зокрема Дана Ольвеуса (норвезького психолога та одного з основних дослідників і розробників антибулінгових програм у світі), булінг – це систематична цілеспрямована агресивна поведінка, що ґрунтується на умовах нерівності сил або влади учасників [1; с. 150]. На жаль, ця проблема є актуальною для України і найбільш поширена в сфері освіти.

Прояви булінгу бувають різними. Розрізняють цькування пряме, коли дитину б'ють, обзивають, дражнять, псують її речі або відбирають гроші, і непряме – поширення чуток і пліток, бойкотування, уникнення, маніпуляція дружбою («Якщо ти дружиш з ним (нею) – ми з тобою не друзі»). Також можуть використовуватися сексуально забарвлені коментарі і жести, погрози, расистські прізвиська. Пряме цькування відбувається в основному в молодшій школі, а пік непрямого цькування припадає на перехід до середньої і старшої школи. Відповідно до статистики, хлопці, на відміну від дівчат, більш схильні брати участь у булінгу. Вони також частіше стають жертвами фізичного цькування: у них відбирають гроші, псують речі, їм погрожують і примушують до того чи іншого вчинку, в той час як дівчата частіше стають жертвами пліток, непристойних висловів і жестів. З поширенням Інтернету виникла нова форма цькування – кібербулінг, тобто з використанням сучасних технологій: соціальних мереж, електронної пошти тощо.

Психологи довели, що характер дорослої сформованої особистості повністю залежить від дитинства. А це означає, що жертви булінгу підлягають великій небезпеці. Найчастіше від знущань дитина може впасти у депресію, закритися від зовнішнього світу, почуватися покинутою та самотньою, пропускати заняття у школі або ж взагалі покинути навчання. Також негативними наслідками є скарги на здоров'я, жага до помсти, ненависть. А в найстрашнішому випадку – суїцид. Щодо дитини, яка залякує та знущається над іншими, то у майбутньому вона більш схильна брати участь у дорослому насиллі та інших ризикових діях.

Існує три основні ролі учасників булінгу – це жертва, переслідувач, свідок. Для жертв цькування характерна чутливість, тривожність, схильність до сліз, фізична слабкість, низька самооцінка. У них мало друзів, такі діти надають перевагу проводити час із дорослими.

Типового переслідувача характеризують як людину імпульсивну та готову застосувати насильство заради самоствердження. Такі діти схильні демонструвати грубість, у них відсутнє співчуття, вони можуть бути агресивними з дорослими, їм важко дотримуватися правил.

І третя група учасників булінгу – свідки. Цікавим є те, що найчастіше вони проявляють співчуття до жертви, але бояться захистити її, зберігаючи свою репутацію та безпеку. Або ж навпаки – підтримують та приєднуються до агресора.

З огляду на наведене, булінг – це насамперед явище, що потребує моральної оцінки. За законами моралі до людей потрібно ставитися так, як хочеш, щоб ставилися до тебе. Підтвердженням цього є рядки з Біблії: «Люби ближнього свого, як самого себе».

З точки зору права булінг – це своєрідне зловживання владою, своїм авторитетним становищем, яке призводить до негативних наслідків, а також це порушення природних прав людини, гарантованих Конституцією України, тому що честь та гідність, недоторканність та безпека є найвищою соціальною цінністю (ст. 3 КУ). Так, у Кодексі України про адміністративні правопорушення міститься стаття, що передбачає відповідальність за

заподіянну шкоду фізичного чи психічного характеру у вигляді штрафу (ст. 173-4 КУпАП).

Як відомо, закон і мораль взаємопов'язані: перше поняття іноді завдячує своєю силою легітимності другому поняттю. Норми права створюються з урахуванням норм моралі, а також виступають як засоби охорони та захисту норм моралі. І навпаки, ухвалення правозастосовного акта, як і весь правозастосовний процес, здійснюється з урахуванням норм моралі. Показовим є те, що булінг порушує і норми права, і норми моралі. Тому діти або їхні батьки можуть посилатися на закон, коли з'ясовується, що школа не вжила розумних заходів, знаючи при цьому про наявність проблеми. А школа відповідно повинна робити усе, щоб запобігти розповсюдженню булінгу.

Отже, через призму моралі та права булінг – негативне небезпечне явище, яке дійсно потребує уваги. Добре, що недотримання моральних та правових установ у колективі карається законом, що свідчить про певне державне піклування про побудову якісно іншого суспільства. Проте одного закону недостатньо. Потрібно з самого дитинства прищеплювати гуманістичні моральні настанови дитині, а це обов'язок кожного з батьків. Адже дитина – це майбутнє цілого покоління.

Список використаних джерел

1. Бочавер А.А, Хломов К.Д. Психологія. Журнал Вищої школи економіки: 2013. Т. 10. № 3.,159 с.
2. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Документ 80731-Х, чинний, поточна редакція – Редакція від 28.04.2020, підстава – 361-ІХ.
3. Конституція України: Документ 254к/96-ВР, чинний, поточна редакція – Редакція від 01.01.2020, підстава – 27-ІХ.
4. Лейн Д.А. Шкільне цькування (булінг) / Дитяча підліткова психотерапія. 2001, 274 с.

*В. А. Агаханова,
г. Харьков, Украина*

АДДИКЦИЯ И ЗАКОНЫ ДУХОВНОЙ ЖИЗНИ

Во всех культурах и цивилизациях люди потребляли алкалоиды с различными целями. В регионах, где выращивалось зерно или виноград, использовались спиртные напитки, например, вино или пиво, а в дальнейшем и продукты их перегонки. Это касается и славянского культурного ареала. Начиная с XVI века на территорию Украины проникает табак. Хотя еще Геродот свидетельствовал, что скифы вдыхают дым горящих растений. Уже с XIX века здесь начинают употреблять опиаты и иные наркотики, в том числе и синтетические. Но со второй половины, а особенно с конца XX века употребление тяжелых наркотиков стало массовым. Спиртное сразу показалось игрушкой в сравнении с ними. Как же мы ошибались тогда, недооценивая влияния «зелёного змия»!

Оказалось, что увеличение потребления наркотиков напрямую связано с ростом потребления алкоголя. Массовым стало употребление спиртного детьми и подростками. Почти каждый подросток с 11 до 18 лет уже пробовал алкоголь. Недаром термин «пивной алкоголизм» употребляется, в большинстве случаев, в отношении подростков. Что ожидает этих ребят через 10-20 лет? 30-40 лет – это возраст расцвета физических и духовных сил. Люди в этом возрасте должны составлять экономическую и моральную основу государства и опору семьи. Но алкоголь и наркотики разрушают организм, а зависимость (аддикция) от них означает деградацию личности. Разве это не реальная угроза существованию государства и общества? Может это предположение слишком скептическое? Возможно, большинство молодых людей «перерастут» это увлечение?

Но всё-таки, факты – вещь упрямая. По статистике, употребление как наркотиков, так и спиртного с возрастом увеличивается. Этому способствует неизбежное формирование аддикции. Ее результатом становятся заболевания, несчастные случаи, насилие, аморальность, генетическое вырождение нации, то есть наркологическая зависимость не только личная проблема, но и социальная,

и экономическая. Она истощает ресурсы здравоохранения, социального обеспечения, правоохранительных органов, экономики.

Что делать? Очевидно, что в каждом отдельном случае и на общегосударственном уровне начинать нужно с определения причин, мотивов. Это могут быть экономическая нестабильность, безработица, влияние культурной среды, генетическая предрасположенность, психологические травмы. Поэтому начинать нужно с создания нормальной социальной и культурной среды, восстановления человеческого достоинства, соблюдения прав личности, ее уважения. Как уже указывалось, аддикция означает разрушение личности. Поэтому социальная и культурная среда должны стимулировать саморазвитие личности.

Следующий этап – осознание болезни и её лечение. Осознать, что ты болен очень непросто. Как правило, зависимый человек считает, что всегда может остановиться. Вот только ему это не нужно. Действительно, после очередного допинга исчезают проблемы, поднимается настроение. Но, следует заметить, – кратковременно. К сожалению, большинство связывают ухудшение самочувствия не с зависимостью, а с эффектом сильного опьянения. Здесь также важна социальная среда, помощь специалистов.

На сегодняшний день в стране открылись десятки частных наркологических клиник. Но их эффективность невелика. Число больных, которые перешли в состояние стойкой ремиссии – ничтожно мало. Поэтому близкие да и сами больные обращаются даже к шарлатанам. «Благо» их сейчас хоть «пруд пруди».

Решение проблемы алкогольной и наркотической зависимости должно быть комплексным. К этому должны привлекаться философы, культурологи, социологи, экономисты, праведы, наркологи, токсикологи, педагоги, религиозные деятели, психологи, генетики и т.д. Организовать такую комплексную работу, согласовать деятельность различных специалистов можно только на государственном уровне.

Антинаркологическая деятельность должна основываться на понимании, что любая аддикция – это духовная проблема. Но секуляризация культурной среды не дает возможности осознать духовные законы жизнедеятельности человека. Никому не приходит

в голову возмущаться тем, что существуют законы материального мира, нарушив которые можно подвергнуть свою жизнь опасности или просто погибнуть. А ведь нарушение духовных законов несет не меньшие угрозы. По своей духовной сути, наркомания, алкоголизм и курение являются демоническим суррогатом богообщения. Всё это входит в перечень грехов против второй заповеди Божьего закона. Святитель Митрофан Воронежский напоминает нам в своём завещании следующие истины: «Употреби труд, храни мерность – богат будеши. Воздержано пей, мало яжь – здрав будеши. Твори благо, бегай злаго – спасен будеши».

Осознание законов возникновения аддикции, соответствующая воспитательная, культурная, социальная среда, уважение личности и ее прав гарантируют сохранение здорового образа жизни, повышает вероятность того, что сегодняшняя молодёжь превратится в здоровых и плодотворных взрослых.

Тематичний напрям 4

МОРАЛЬНО-ПРАВОВЕ ВИХОВАННЯ В СИСТЕМІ ГУМАНІТАРНОЇ ОСВІТИ

В. І. Староста,

*доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри
загальної педагогіки та педагогіки вищої школи,
Державний вищий навчальний заклад
«Ужгородський національний університет»,
м. Ужгород, Україна*

ДЕЯКІ МОРАЛЬНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ (В УМОВАХ КАРАНТИНУ 2020 Р. В УКРАЇНІ)

Діяльність закладів освіти в Україні весною 2020 р. зазнала суттєвих змін, оскільки спрямована на виконання низки нормативно-правових документів, зокрема:

– Постанови Кабінету Міністрів України «Про запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARSCoV-2» (від 11.03.2020 № 211, від 02.04.2020 № 255);

– Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на забезпечення додаткових соціальних та економічних гарантій у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19)» (від 30.03.2020 № 540-IX) [2];

– Наказу Міністерства освіти і науки (далі МОН) України «Про організаційні заходи для запобігання поширенню коронавірусу COVID-19» (від 16.03.2020 № 406) [3].

Згідно Наказу МОНу України «Про затвердження Положення про дистанційне навчання» (від 25.04.2013 № 466), під дистанційним навчанням розуміється індивідуалізований процес набуття знань, умінь, навичок і способів пізнавальної діяльності людини, який відбувається в основному за опосередкованої взаємодії віддалених

один від одного учасників навчального процесу у спеціалізованому середовищі, яке функціонує на базі сучасних психолого-педагогічних та інформаційно-комунікаційних технологій [1].

У даному повідомленні спробуємо розглянути деякі морально-правові аспекти дистанційного навчання (далі ДН) під час карантину 2020 р. в Україні, оскільки вперше в нашій історії має місце перехід усіх здобувачів освіти на дистанційну форму.

Зазначимо, що згідно [1], «зарахування (переведення) на дистанційну форму навчання здійснюється за письмовою заявою повнолітньої особи та/або батьків (одного із батьків) або законного представника неповнолітньої особи». Важко відповісти, чи дотримані належні формальності такого переходу стосовно здобувачів освіти (під здобувачами освіти розуміємо суб'єктів освітньої діяльності, які здобувають певний освітній чи освітньо-науковий рівень).

Також важливо врахувати, що дистанційна форма навчання у закладах освіти запроваджується за наявності кадрового і системотехнічного забезпечення [1]. Стосовно кадрового забезпечення: наші педагоги надзвичайно креативні особистості, які використовують різноманітні сучасні технології навчання, але, як правило, вони реалізуються в умовах традиційного урочного (аудиторного) навчання у режимі віч-на-віч (face-to-face). Перехід на ДН, на наше переконання, сприяє особистісному та професійному розвитку викладачів. Проте, вважаємо, що педагогічні та науково-педагогічні працівники відразу попали в екстремальні умови, оскільки більшість з них не мають достатнього досвіду та навичок, необхідних для роботи із учнями та студентами в існуючих реаліях карантину 2020 р. в Україні. Отже, виникає питання: «Чи можна і в якій мірі вимагати від педагогів виконання тих функцій, до яких вони можливо достатньо не підготовлені чи раніше не долучались?».

Організація і проведення ДН передбачають наявність відповідного технічного забезпечення учасників освітнього процесу, без якого неможлива навчально-пізнавальна комунікація педагога із учнями. Насамперед, це інтернет, а також комп'ютерно орієнтовані засоби ДН як джерела навчальної інформації, поточних та контрольних завдань і т.п. для учнів та студентів: Е-ресурси бібліотек, платформи дистанційного навчання (Moodle, Google Classroom,

Zoom тощо), Е-пошта, соціальні мережі (YouTube, Facebook тощо), месенджери (Viber тощо), персональні сайти викладачів тощо. Повністю погоджуємось, як зазначено вище, що дистанційна форма навчання у закладах освіти запроваджується за наявності системотехнічного забезпечення [1], а також підтримуємо рекомендації, згідно листа МОНу України «Щодо окремих питань діяльності закладів освіти під час карантину» (від 27.04.20 № 1/9-224; http://osvita.ua/legislation/Vishya_osvita/73280/), а саме: створенню належної мотивації до навчання сприяє чітке визначення на початку курсу та доведення до студентів критеріїв оцінювання залежно від виконаної студентом навчальної роботи, а також, що одним з елементів системи внутрішнього забезпечення якості, передбаченим Стандартами і рекомендаціями щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти (ESG, 2015), є вивчення очікувань, потреб і рівня задоволеності студентів стосовно програми дисципліни, наявних навчальних ресурсів та отриманої від викладача підтримки.

Виникає логічне питання, щодо системотехнічного забезпечення ДН для студентів, а також для педагогів: «Чи всі вони мають належне технічне забезпечення, доступ до високошвидкісного інтернету тощо? Чи забезпечені педагоги не власними, а державними сучасними засобами для реалізації дистанційного навчання (смартфони, планшети, ноутбуки тощо)?». Питання символічне, зрозуміло, що кожен педагог, як і здобувач освіти, використовує власний ресурс.

Для виявлення ставлення студентів до ДН автором розроблено анкету для студентів, яка містить питання щодо загальних відомостей про респондентів та питання, які стосуються ДН та онлайн тестування. Емпіричне дослідження проводили на базі ДВНЗ «Ужгородський національний університет». Анонімне онлайн опитування студентів з використанням Google Forms проводили спільно з аспірантами під час вивчення дисципліни «Інновації в сучасній педагогіці, організація та проведення навчальних занять». Наразі до онлайн опитування долучились 562 студенти різних років навчання, серед них 23,3% чоловічої і 76,7% жіночої статі; вік від 17 до 39 років; 39% здобувають педагогічні, а 61% – інші спеціальності. Розглянемо відповіді студентів на одне з питань анкети (рис. 1).

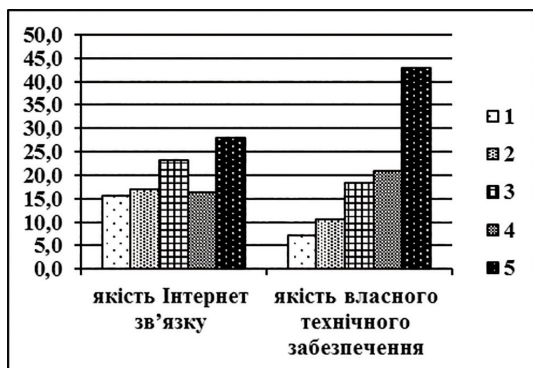

Рис. 1.

Відповіді студентів (у %) на питання анкети: «Під час дистанційного навчання в умовах карантину мене повністю задовольняє: якість інтернет зв'язку вдома; якість власного технічного забезпечення (смартфон, планшет, ноутбук тощо). Примітка: Відповідь за п'ятибальною шкалою: 1 (категорично не погоджуюсь); 2 (скоріше не погоджуюсь); 3 (і так, і ні), 4 (скоріше погоджуюсь), 5 (повністю погоджуюсь).

Дослідження показує (рис. 1), що майже третина студентів незадоволена інтернет зв'язком вдома, а біля 16% (разом відповіді «категорично не погоджуюсь» та «скоріше не погоджуюсь») незадоволені і власним технічним забезпеченням (смартфон, планшет, ноутбук тощо). Чи є такі умови дистанційного навчання комфортними для здобувачів освіти? Чи правильно вимагати від усіх студентів виконання навчальних завдань у незвичній для більшості з них дистанційній формі?

Керівникам закладів вищої освіти рекомендовано згідно листа МОНу України (http://osvita.ua/legislation/Vishya_osvita/73280/), якщо під час сесії відвідувати заклади освіти все ще буде заборонено, відомство допускає проведення екзаменів та заліків дистанційно у синхронному режимі та із забезпеченням надійної ідентифікації студентів; захисти дипломних робіт і атестаційні іспити також можуть відбуватись онлайн у синхронному режимі із забезпеченням надійної ідентифікації студентів. Вважаємо, що

наведена рекомендація повністю логічна, але виникає питання щодо способів такої ідентифікації, особливо у випадку існуючих технічних проблем для значної частини молоді.

Завданням ДН, згідно [1], є забезпечення громадянам можливості реалізації конституційного права на здобуття освіти та професійної кваліфікації. Напрошується логічно питання: «Чи можлива зазначена реалізація конституційного права на здобуття освіти з урахуванням розглянутих вище проблем, які виникають під час ДН в умовах карантину?». Вважаємо, що: дистанційне навчання надзвичайно важливе і без усяких сумнівів має бути однією із сучасних форм освітнього процесу, проте, для його належної результативності недостатньо зусиль педагогів та здобувачів освіти. Отже, очікуємо національну програму реалізації дистанційної освіти, яка буде ефективно сприяти особистісному та професійному розвитку всіх учасників освітнього процесу в комфортних для них умовах.

Список використаних джерел

1. Про затвердження Положення про дистанційне навчання: Наказ Міністерства освіти і науки України від 25.04.2013 № 466. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0703-13> (дата звернення: 07.05.2020)

2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на забезпечення додаткових соціальних та економічних гарантій у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19): Закон України від 30.03.2020 № 540-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/540-20> (дата звернення: 07.05.2020).

3. Про організаційні заходи для запобігання поширенню коронавірусу COVID-19: Наказ Міністерства освіти і науки України від 16.03.2020 № 406. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-organizacijni-zahodi-dlya-zapobigannya-poshirennyu-koronavirusu-s-ovid-19> (дата звернення: 07.05.2020).

*В. В. Сагуйченко,
доктор філософських наук, професор,
професор кафедри філософії,
Комунальний заклад вищої освіти
«Дніпровська академія неперервної освіти»
Дніпропетровської обласної ради,
м. Дніпро, Україна*

ТЕНДЕНЦІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ КУЛЬТУРОЛОГІЧНОГО ПІДХОДУ ДОСЛІДЖЕННЯ НЕПЕРЕРВНОЇ ОСВІТИ

Дослідники наукової спадщини Гегеля (цікавий факт з біографії – багато років був директором гімназії), його філософії права, звертають увагу і на важливість культурологічного підходу дослідження освітніх інституцій [1, 5]. Це важливо і для розуміння освітніх реформ, впровадження Проекту Нової української школи [2]. Акцентовуємо, що міжнародне дослідження Education and Training in Europe 2020 підкреслює стратегію пожиттєвого навчання як відповідь на виклики економічної кризи, демографічних змін, загребуваності у нових навичках для можливості подальшого працевлаштування в умовах конкурентоспроможності, соціального включення і активного громадянства. Європейські комісії 2012 та 2013 років підкреслювали необхідність покращення доступу до пожиттєвого навчання для категорії дорослих 24-64 років, закликають до посилення співпраці між державними закладами та приватними організаціями, що причетні до надання, застосування та оновлення певних навичок. Підкреслено актуальність одночасного збільшення учасників подальшого навчання, покращення якості та прозорості навчального процесу, де відокремлюються питання співвідношення моралі і права [4, с. 57].

Перехід до економіки та суспільства, де головним ресурсом просування є знання, вимагає і системного процесу неперервного навчання. Меморандум неперервного навчання країн Європейського Союзу у 2000 році [3] підтвердив вступ до епохи знань та основні принципи цього процесу: постійна навчальна діяльність, яка повинна стати головною політичною програмою громадянського

суспільства, соціальної єдності і зайнятості. Освіта характеризується як фактор не тільки професійного зростання, але і особистісного зростання та успіху на таких принципах як: гарантування знань і навиків для всіх, збільшення інвестицій у людський ресурс, інноваційні методики викладання і навчання, нові системи оцінки одержаної неперервної освіти, розвиток системи наставництва і консультування, наближення освіти до дому, що потребує певних змін у нормативно-правовій базі з питань освітніх реформ. Такі високі вимоги до навчання вимагають мобілізації певних ресурсів держави і громадянського суспільства. Актуальними є як формальні, так і неформальні форми неперервної освіти, які ще можна класифікувати як інституалізовані та і неінституалізовані. Удосконаленням форм, методів, технологій, виробленням стратегії неперервної освіти займаються на державному рівні. Також створюються громадські організації, фонди, бізнес-структури, університети третього віку, які намагаються знайти свою нішу для просування ідеї неперервного навчання. Тому не випадково проблеми неперервного навчання є у полі зору фахівців з питань юриспруденції, політології, культурології, педагогіки, соціології, економіки, психології, державного управління. Перші спроби організаційно-адміністративних напрямів становлення освіти, культурний статус освітніх інституцій у добу античності, освітні інституції Середньовіччя як культурні інновації – також є початком для неперервної освіти. Спроби підійти до окремих питань неперервної освіти у контекстах діяльності, наступності, розвитку та саморозвитку, гуманізму, демократизму, цінностей, змісту, мотивації, відкритості, мобільності, принципів систематичності та послідовності, випередження, культури є у багатьох дослідників від Античності до наших часів. І вони свідчать, що освіта безпосередньо пов'язана з поняттям культури і означає у кінцевому вигляді специфічний засіб людини у перетворенні природних задатків і можливостей. Ці задатки повинні як і вся освіта, вся школа постійно оновлюватися. Важливо мотивувати учителів, викладачів до змін у самих себе і направляти учнів і студентів до процесу самопізнання і спонукати до формування сильних особистостей, здатних існувати у конкурентному середовищі. Всі ці контексти є проблемами самоорганізації у площині синергетики, суттю

якої є використанні можливостей самої системи, в управлінні без управління, во включенні внутрішнього механізму саморегулювання, самоуправління, самоорганізації. Невипадково, окремі країни поряд з відомими компетенціями передбачають рефлексійну компетенцію, яка орієнтована на самовдосконалення, самосвідомість, саморегуляцію, розвиток здібностей до саморефлексії. Залишається важливим пошук мотивації учасників навчального процесу з питань вибору для себе стратегії неперервної освіти для розвитку кар'єри. Чи є вільним вибір такої стратегії, чи є певний примус на робочому місці працівника?

Для країни важливо стимулювання цього процесу для подальшого економічного та соціального розвитку підприємств, бізнесу, всієї держави? Не стільки нові технології, що ґрунтуються на знаннях, скільки сама людина, її нові можливості та перспективи повинні сьогодні задавати напрям у пошуках адекватних стратегій оновлення змісту освіти. Тому завдання освіти – мінімізація соціальних, культурних і психічних травм усіх без винятку генерацій населення, які набувають досвіду прискорення суспільного оновлення. Усе це потрібно, щоб розвиток суспільства знань відбувався не в напрямку відчуження людини, а зі збереженням потенційно закладеної у неї гуманістичної спрямованості». Освітні інституції, що працюють за філософією неперервної освіти намагаються вирішити складне практичне завдання: подолання кризи культури, духовності, гуманності. У цьому контексті перед безперервною освітою постає першочергове завдання: умотивувати кожну людину до навчання, що допоможе жити у глобальному динамічному суспільному середовищі, яке постійно змінюється, своєчасно передбачати певні ризики, відповідати на виклики сьогодення та, в той же час, необхідно повернутися до ідеї абсолютної цінності людини. Тому актуальними стають наукові підходи до нових форм самоосвіти, активізації процесів самопізнання та самовизначення. Важливо донести такі підходи для кожної людини ще з шкільного віку, зорієнтувати молодшу людину на своєчасне пізнання як пошук самих загальних, в першу чергу, моральних, етичних визначень, навчити концентруватися у світлі цього всезагального і на гармонію між внутрішніми мотивами і зовнішньою практичною діяльністю для досягнення цілей

свого життя, самопізнання, що у контекстах нашого дослідження і є самоосвітою і самовихованням, яке допомагає визначити своє місце і призначення у світі з врахуванням соціокультурних контекстів для впровадження Концепції Нової української школи.

Список використаних джерел

1. Сагуйченко В.В. Культурні смисли і людинотворчий потенціал безперервної освіти // «Гілея: науковий вісник», № 111(8), 2016. С. 295-299.
2. Сагуйченко В.В. Теоретико-методологічне обґрунтування реформування освітніх інституцій. Суми: ПФ «Видавництво «Університетська книга»», 2019. 73 с.
3. A Memorandum on Lifelong Learning. Commission staff working paper. Commission of the European Communities. 30.10.2000. SEC(2000) 1832. Brussels. 2000. 36 pp.
4. European Commission, EACEA, Eurydice. Education and Training in Europe 2020: Responses from the EU Member States. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2013. 110 pp.
5. Sahuichenko V. Hegels Bildungsphilosophie und ihre Relevanz bei der Transformation von Bildungsinstitutionen im postsowjetischen Raum // 31 Internationaler Hegel-Kongress der Internationalen Hegel-Gesellschaft (17 bis 20 Mai 2016). Ruhr-Universität Bochum. Deutschland. 2016. pp. 88-89.

УДК 1+32+33+34+35

Т. И. Мехришвили

*докторантка Грузинского технического университета,
помощник Президента Международной Академии
социально-экономических наук,
г. Тбилиси, Грузия*

МОРАЛЬНО-ПРАВОВОЕ ВОСПИТАНИЕ В СФЕРЕ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ – НЕОБХОДИМОЕ УСЛОВИЕ ФОРМИРОВАНИЯ ЦИВИЛИЗОВАННОЙ ЛИЧНОСТИ

Морально-правовое воспитание вообще, и, в частности, в сфере высшего образования – необходимое условие формирования цивилизованной личности, а, следовательно, построения и функционирования цивилизованного общества и государства.

Что касается понятия цивилизованности, принципиально важно обратить внимание на то, что, как отмечает профессор Альфред Кураташвили:

«Индустриальная развитость стран не всегда означает их цивилизованность, ибо цивилизованность, в моем понимании, это, прежде всего, человечность – возвышенная духовность, проявляющаяся в социальной целевой направленности общества и государства – в направленности на реализацию интересов народа» [1, с. 13].

Притом, для формирования и функционирования подлинно цивилизованного общества и государства, *по моему убеждению*, необходимо основываться на созданной профессором Альфредом Кураташвили Философии социальной цели [2; и др.] и на созданной им же Теории верховенства интересов народа [3; и др.], ибо, именно на основе Философии социальной цели и на основе Теории верховенства интересов народа возможно построение и функционирование общества и государства в направленности на реализацию интересов всех членов общества.

Вместе с тем, для эффективного практического использования Философии социальной цели и Теории верховенства интересов народа в осуществлении функционирования общества и государства в нацеленности на реализацию интересов народа, необходимо также основываться опять-таки на созданной профессором Альфредом Кураташвили Теории сбалансированности прав и ответственности должностных лиц [4; и др.].

Следовательно, вышеотмеченные принципиально новые научные направления и принципиально новые научные теории, созданные профессором Альфредом Кураташвили, являются необходимой научной основой построения и функционирования цивилизованного общества и государства, призванного служить интересам народа.

В связи с необходимостью формирования цивилизованной личности, а значит, и функционирования цивилизованного общества и государства, особую актуальность приобретает морально-правовое воспитание в сфере высшего образования, которое должно способствовать построению Истинно человеческого общества и государства [5; 6; и др.].

Именно через морально-правовое воспитание в сфере высшего образования должен быть преодолён господствующий в так называемом цивилизованном мире экономический фашизм [7, с. 34-38; и др.].

Список использованных источников

1. Кураташвили Альфред А. На грани необходимости радикальных перемен в ориентации общества и государства. *Международный научный журнал «Прогресс»*, 2001, №1-2. Тбилиси: Международное издательство «Прогресс», 2001. 13-20 с.
2. Кураташвили Альфред А. Философия социальной цели: монография на грузинском, английском и русском языках. Тбилиси: Международное издательство «Прогресс», 2003. 352 с.
3. Кураташвили Альфред А. Теория верховенства интересов народа: монография на грузинском, английском и русском языках). Тбилиси: Международное издательство «Прогресс», 2003. 336 с.
4. Кураташвили Альфред А. Теория сбалансированности прав и ответственности должностных лиц: монография на грузинском, английском и русском языках. Тбилиси: Международное издательство «Прогресс», 2003. 256 с.
5. Кураташвили Альфред А. Теория истинно человеческого – классического (образцового) – общества. Труды Грузинского технического университета, 1998, №3 (419). Тбилиси: «Технический университет», 1998.
6. Кураташвили Альфред А. Альтернативное представление об ориентации общества и государства. Bulletin «Medicine, Science, Innovation and Business New» («Новости медицины, науки, инновации и бизнеса – голос профессионалов и бизнесменов США, СНГ и других стран мира»). Volume 6, Number 10 (60), October, 1999. New York, USA.
7. Кураташвили Альфред А. Функционирование криминального бизнеса – как проявление экономического фашизма и как преступление против человечности под «маской» несуществующей и неосуществимой «демократии» (?!). Институт подготовки кадров Государственной службы занятости Украины. Форум прямой демократии. *Материалы докладов и тезисов II Всеукраинской научно-практической конференции с Международным участием*. Киев, 4 декабря 2019. Киев: ООО «Издательский дом «Артек», 2019. с. 34-38.

*Н. Л. Морська,
кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри філософії та суспільних наук,
Тернопільський національний університет
імені Володимира Гнатюка,
м. Тернопіль, Україна*

МОРАЛЬНО-ПРАВОВІ ІМПЕРАТИВИ ГУМАНІТАРНОЇ ОСВІТИ

*«XXI століття буде століттям гуманітарних наук –
або ж його взагалі не буде»
Клод Леві-Строс*

XXI століття – це час надшвидкісної інформатизації, комп'ютеризації, технологізації суспільного життя, час стирання граней людської окремішності і уніфікація індивідуально-суспільних характеристик буття у душі глобалізаційних процесів. Нові виміри реальності вимагають від людини мобільної трансформації, динаміки знань, вмінь і навиків, здатності швидко реагувати і змінюватися, відповідно до запитів часу. Як людині не втратити свою людську сутність, не загубитися й не розчинитися у глобалізованому інформаційно-технологізованому просторі? Сучасні метаморфози життя, ціннісних орієнтирів, шляхів спілкування й специфіки мислення спонукають до віднайдення тих непохитних й незмінних основ буття, які допомогли б людині зберегти свою самоцінність. У першу чергу, на допомогу має прийти оновлена система освіти XXI ст., у якій чільне місце посідала б гуманітарна парадигма як стратегія і платформа інноваційного життя із орієнтацією на важливі цінності, синтезом знань та компетентностей, а також базою морально-правових імперативів, необхідних людині у світі, що постійно змінюється. Це визначає актуальність і мету даної рефлексії.

Відомий вислів К. Леві-Строса, який став епіграфом до нашого аналізу, засвідчує важливість гуманітарної підготовки, в основі яких лежить термін «humanos» з латинської мови – людський, тобто той, що стосується людини, що складає сутність людини. В епоху

культивування інформаційно-технологічних знань, дисципліни гуманітарного циклу важливі своїм апелюванням до людини, як духовної, моральної та культурної істоти. Гуманітарні науки – це не лише дисципліни мовознавчого, літературознавчого чи мистецькознавчого циклів, це дисципліни широкої суспільної сфери, серед них: філософія, соціологія, історія, політологія, економіка, правознавство, релігієзнавство та ін., які в історії отримали назву «науки про дух» (Дж.Ст.Мілль, В.Дільтей). Дух – це стан активності, вияв «самоздійснення суб'єкта», його здатність відтворюватись у культурі і загалом у предметному світі, це «творча енергія людини», яка проявляється у почуттях, волі та розумі і стає основою теоретичної діяльності та продуктивності мислення [1, с.10]. Поняття «дух» тяжіє до моральної сфери і «завжди має внутрішній правовий зміст, тобто в душі міститься право, яке регулює думки, почуття, пристрасті та дії» у метаграницному бутті, має онтологічне призначення і набуває абсолютного виміру [1, с. 12].

Професор Варшавського університету Єжи Аксер називає гуманітарні науки «інтелектуальною активністю – зосередженою на дослідженні та розшифруванні внутрішнього світу людини та на міжлюдських стосунках, на записках успадкованої з покоління в покоління історичної пам'яті, на роздумах, що мали би допомогти людині у подоланні екзистенціальних викликів та страхів» [2]. Така активність відповідає і задовольняє основні потреби людської природи [2].

Синергія навчання і виховання дисциплін гуманітарного циклу дозволяє не лише надати необхідні знання з тієї чи іншої галузі, а вплинути на глибинні духовні процеси формування особистості, її світогляд, ціннісні орієнтири, окреслити морально-правові регулятори життя і діяльності як окремої людини, так і суспільства загалом. Це важлива людинотворча, людиноутверджуюча (гуманістична) і людинозберігаюча місія гуманітарної сфери.

Всезагальність, всепроникність та безособовість моральних імперативів, як безумовного морального веління актуалізує: цінність людського життя, здатність до творчості і діяльності: необхідність жити, творити і діяти; цінність «іншого» – людини, суспільства, природи: діяльність без шкоди іншим; цінність «гармонії»: життя у злагоді з собою, природою, Всесвітом; самоцінність особистості:

право на «іншість»; цінність власної моральної позиції: формування базових принципів; цінність важливих суспільних чеснот: обов'язок, честь, чесність, гідність, вірність, відповідальність та ін.; цінність позиції «іншого»: толерантність до моралі інших спільнот; цінність професійної культури: формування професійних моральних якостей та вимог тощо.

Правові імперативи орієнтують на «належне» (І.Кант) у діях людини і соціальних відносинах, вказують на закріплені права і свободи людини, рівність у правовідносинах, окреслюють основні засади законності, демократизму та гуманізму. Ідеї права націлені на охорону людини, суспільства і людства; виявлення суспільних помилок, хиб, вад; скеровані на недопущення недоліків та розв'язання різного роду проблем як на індивідуальному, так і на суспільному рівні; визначають межі прийнятної у суспільстві поведінки, охороняють суспільні відносини та впорядковують їх тощо. Природно-правові концепції акцентують на природній сутності людини та дієвості імперативу вищої справедливості, важливості загального блага, гуманізації правопорядку та етизації правил і норм поведінки. В сучасному житті доцільною є актуалізація поваги до прав людини: цінність гідності людини: право на свободу та недоторканість; цінність універсальної етики: заборона дискримінації; цінність життя: право на життя та заборона смертної кари; цінність комунікації, діалогу: право на свободу думки; співвідношення негативної і позитивної свободи: право на власність, соціальні права та ін. [3, с.506].

Виходячи із сказаного вище, можна зробити висновок, що гуманітарна освіта є надважливою у сучасному світі. Вона відповідає особливостям людської природи і дозволяє зберігати у людині людське. У часи тотальних змін і перетворень, надає надійний фундамент для життя й допомагає вийти із швидкісного «абсурду існування». Морально-правові імперативи гуманітарної парадигми постають важливими ціннісними орієнтирами, які допомагають вибудувати ієрархію базових вартостей і потреб, актуалізують важливі для людини і суспільства норми і правила поведінки, запобігають можливості самознищення людства і скеровують його на подальший гуманітарний розвиток.

Список використаних джерел

1. Плавич В.П. Дух як взаємодія мислительно-споглядальних та вольових процесів людини як духовної сутності. Правова держава. 2019. №36. С. 8-10. URL: file:///C:/Users/admin/Downloads/184843-413057-1-PB.pdf (дата звернення 12.05.2020).
2. Аксер Єжи. Гуманітарна освіта й сучасна епоха. УКУ. URL: <https://ucu.edu.ua/about/istoriya-ta-fakty/inavguratsiya/yezhy-akser-gumanitarna-osvita-j-suchasna-epoha/> (дата звернення 14.05.2020).
3. Філософський енциклопедичний словник. Голова редколегії В.І.Шинкарук. Інститут філософії ім.Г.С.Сковороди НАНУ, 2002. 746 с.

А. П. Мініч,

*кандидат філософських наук, старший викладач
кафедри культурології та філософії,
Національний університет «Острозька академія»,
м. Острозь, Україна*

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК МОРАЛІ І ПРАВА: ПЕРСПЕКТИВА МІЖДИСЦИПЛІНАРНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Взаємостосунки моралі і права – одна із найбільш поширених тем сучасних теоретичних досліджень в спеціальній юридичній літературі. За останні роки в Україні вийшли десятки наукових статей, у яких досліджуються різні аспекти співвідношення моралі і права. Здебільшого ці роботи мають теоретичний характер і на підставі висновків цих досліджень важко сформулювати практичні рекомендації урядам і політикам. На наш погляд, недоліки досліджень моралі і права носять об'єктивний характер і обумовлені загальним станом розвитку суспільних наук, зокрема, етики і юриспруденції.

Усі численні концепції взаємин права і моралі можуть бути зведені до таких варіантів: немає ніякої різниці між правом і мораллю; право і мораль не мають між собою нічого спільного; право – це частина моралі. Порівняльний аналіз двох понять розпочинається з їх визначення. Проте на цьому етапі перед дослідниками виникають значні труднощі. Зазвичай під мораллю розуміється система неофіційних уявлень, норм та оцінок, що регулюють поведінку людей у суспільстві. Це соціально успадковані звичаї і традиції, що

передаються від покоління до покоління і являють собою кодекс усталених цінностей. Однак, мораль не є чимось один раз і назавжди створеним, це внутрішня потреба людини постійно шукати краще, добре і справедливе, не зважаючи на загальноприйняті традиції і право. Поняття добра настільки широке за змістом, що його не можна втиснути у вузькі рамки вимог з боку держави чи правил поведінки у суспільстві. Почуття совісті може спонукати людину до такого типу поведінки, що часом йде врозрід з тією, яка прийнята у суспільстві чи диктує формальний закон. Подібна ситуація виникає не внаслідок аморальності, вона породжується вимогою самої моралі. Людина чинить у відповідності зі своїми внутрішніми переконаннями і доводами розуму [3].

Намагання філософів описати реальну поведінку людини втілювалося у створення цілої низки етичних напрямків (дескриптивна етика, нормативна етика, метаєтика). Щодо нормативної етики, на яку посилаються юристи у своїх дослідженнях, то філософи знають про неї дуже мало. Нормативна етика вивчає не фактичні форми прояву етичного в поведінці людини, а те, яким чином людина має поводитись, чому їй належить чинити саме так. Головним орієнтиром морального поведіння виступає уявлення людини про добро і справедливість. Усі намагання філософів конкретизувати, надати остаточне значення поняттю добра виявились безрезультатними. Постає питання щодо того, яким чином умовне уявлення про добро і справедливість набуває зобов'язуючого значення для тих, хто живе за законами безумовного етосу. З одного боку, людська совість не передбачає готової, завершеної і остаточної системи цінностей, а з іншого, вона закликає людину до постійної відповідальності за добро у нашому перенасиченому конфліктами суспільстві [3,с.32]. Виникає питання щодо принципової можливості обґрунтування етичних норм. В іншому випадку необхідно визнати останнє слово за децизіонізмом [3,с.52]. Ще одна проблема стосується визначення меж нормативної етики. Жодна гола мораль належності не забезпечує спасіння. Таким чином, розгляд питання взаємостосунків між мораллю і правом з позиції моральної філософії виглядає дуже проблематичним і зупиняється на етапі визначення поняття добра та моралі. На наше переконання, виходом

із становища буде проведення досліджень в міждисциплінарній площині із залученням досягнень інших соціальних наук. Наведено декілька прикладів перспективних напрямків вивчення взаємостосунків моралі і права.

Проблемність визначення поняття моралі обумовлює складність розуміння моральності окремої людини. Соціолог Френсіс Фукуяма використовує поняття «радіус довіри» за допомогою якого демонструє, як одна конкретна людина змінює свої чесноти в ставленні до інших людей. Наприклад, батьки можуть по-різному оцінювати вчинки власних і чужих дітей, або член мафії демонструє одну мораль для «своїх», а іншу для «чужих». Подібна ситуація виникає у державних організаціях, коли, посилаючись на «честь мундира» чи «корпоративні інтереси» утворюються і функціонують дві моральні системи, для «внутрішнього» і «зовнішнього користування». Зазвичай дослідження моральності обмежується моралізаторством чи зверненням до поняття належного, такий підхід відповідає рівню розвитку моральної філософії XVIII століття. На наш погляд, теорія прийняття рішень надає нові можливості розкриття сутності моральності, а поняття «рівень цінностей» дозволяє перейти до її кількісної характеристики [2].

Деякі правознавці вважають, що мораль ширша і вища за право, що вона виступає його межею, що моральні норми утворюються спонтанно і виявляються джерелом утворення правових норм. Соціологи підходять до вивчення моралі і права з позицій дослідження соціальних норм, вони поділяють їх на формальні і неформальні. Існує чотири джерела виникнення соціальних норм: норми створюються спонтанно; утворюються ієрархічними органами влади; можуть бути наслідком раціонального вибору; є соціально успадкованими й ірраціональними за походженням [4, с.156]. Картина світу, намальована соціологами виявляється більш складною, ніж її бачать юристи, мораль і право постають як результат комбінації чотирьох джерел соціальних норм. Виявляється, що не лише спонтанно утворені неформальні соціальні норми (мораль) здатні породжувати формальні соціальні норми (право), але й, навпаки, ієрархічні централізовані органи влади можуть генерувати неформальні моральні норми. Соціологи добре навчилися описувати

соціальні норми, однак, успіхів у поясненні, чому вони стали такими, досягли економісти. Методологія економістів, зокрема, теорія ігор і теорія «нового інституціоналізму» здатні відкрити нову сторінку у розумінні взаємостосунків різних соціальних норм, зокрема, моралі і права.

Мораль і право характеризують стабільні і довготривалі стосунки між людьми. Одночасне функціонування різних соціальних норм в одній групі людей наводить на думку, що ці норми не мають суперечити одна одній, що існують якісь внутрішні механізми їх узгодження. Для характеристики стану, коли із хаосу взаємодій між людьми виникає стійкий порядок, вводиться поняття суспільства. Розуміння сутності суспільства відкриває опосередкований шлях визначення взаємостосунків між мораллю і правом. Історія розвитку науки містить велику кількість концепцій розуміння суспільства – натуралістичну, теологічну, ідеалістичну, релігійно – міфологічну, діалектико – матеріалістичну, тощо. Від Дюркгейма і Вебера до Парсонса і Луманна здійснювались неодноразові намагання розкрити феномен суспільства. Обсяг критики, що лунає на адресу авторів концепцій суспільства настільки значний і вагомий, що можна зробити однозначний висновок – на сьогодні у науковому світі відсутня загально визнана теорія суспільства. Це констатація сумного факту для усіх суспільних наук, зокрема, для юридичних, адже ідея права укорінена і походить з ідеї суспільства. Соціологи вимушені були визнати хибність методологічних засад, на яких ґрунтувалися їх теорії, і почали широко використовувати запозичений з економіки принцип методологічного індивідуалізму. Теорія колективних дій, теорія суспільного блага, нова інституційна економічна теорія, теорія трансакційних витрат, поведінкова економіка відкривають нові аспекти взаємодії між особистим і суспільним, між інтересами індивідуальними та інтересами групи, між суспільним та державним, і, врешті-решт, надають додатковий інструмент дослідження взаємостосунків між мораллю і правом.

Одна із проблем визначення поняття суспільства полягає у тому, що відносини між людьми з часом змінюються, а вчені не можуть встановити закони цього розвитку. Американський психолог Лоренс Кольберг створив теорію морального розвитку

особистості у якій експериментальним шляхом довів, що в процесі свого морального розвитку людина проходить шість стадій і три рівня [1]. Основа його ідеї полягає в тому, що у процесі інтелектуального розвитку особистості відбувається зміна її моральних суджень. Запозичивши ідеї Кольберга з онтогенезу і запровадивши їх на філогенез, отримуємо динамічну картину взаємостосунків моралі і права, коли рівень моральної свідомості суспільства визначає відповідну систему права.

Таким чином, проаналізувавши взаємостосунки моралі і права приходимо до висновку, що сучасний стан розвитку етики і юридичної науки не забезпечує належний прогрес досліджень. Традиційний підхід щодо порівняння моралі і права, який використовують науковці у своїх дослідженнях, дуже обмежений у своїх можливостях. Проблеми виникають на етапі визначення понять “добро” і “мораль”, а також при намаганні з’ясування джерел походження нормативної етики. Продемонстровані в роботі приклади залучення знань з соціології, економіки, психології і педагогіки до вивчення взаємостосунків моралі і права демонструють шлях подолання вищевказаних проблем. На нашу думку, необхідно ширше використовувати знання, сучасні досягнення та методологію інших суспільних наук, що дозволить значно збагатити дискурс і розширити діапазон наукових досліджень.

Список використаних джерел

1. Лоренс Кольберг. *Вікіпедія: вільна енциклопедія*: веб-сайт. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9B%D0%BE%D1%80%D0%B5%D0%BD%D1%81_%D0%9A%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D0%B1%D0%B5%D1%80%D0%B3 (дата звернення: 22.04.2020)
2. Мініч А. Теорія раціональності Петера Козловські : аналіз і перспективи розвитку. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філософія». м. Острог. – Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2016. Вип.19. С.80 – 84.*
3. Рих Артур. *Хозяйственная этика*. Москва : Посев, 1996. 814 с.
4. Фукуяма Ф. *Великий крах. Людська природа і відновлення соціального порядку*. Львів: Кальварія, 2005. 376 с.

*М. Б. Ценко,
кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри культурології,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого,
м. Харків, Україна*

ПРО АКТУАЛЬНІСТЬ МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ

Моральне виховання – поняття теоретично обговорюване, проте практично забуте й нереалізоване. В суспільстві гостро відчувається брак моральності. Відчуженість, байдужість, агресивність, жорсткість, жорстокість стали проявами буденного життя, проте, до яких звикнути неможливо. Науковці, філософи, розуміючи глибокий сенс і наслідки падіння суспільної моральності, висловлюють велике занепокоєння, все частіше торкаються проблем моральності в різних сферах життя, обговорюють причини моральних руйнацій та шляхи морального виховання.

Суспільство реагує, з одного боку, незадоволенням і обуренням, адже наслідки аморальності порушують інтереси кожного, а з іншого, – примиренням і байдужістю, тому що не може вплинути на моральні результати, а право, як інший регулятор відносин, не завжди задовольняє потреби очікуваної справедливості.

Ситуація, що складається, вимагає осмислення та переосмислення питання про необхідність моральності в сучасному суспільстві і морального виховання, як умови існування моральності.

Традиційно в людській свідомості затвердилося уявлення про первинність моралі в житті, про її перевагу перед іншими критеріями поведінки, зокрема, правовими. Моральні цінності добра, сумлінності, поваги, порядності, морального обов'язку, любові тощо відігравали більш значущу роль, аніж формальні приписи та рішення закону. Право сприймалося як засіб та спосіб обмеженого забезпечення моральних норм. В цілому, в соціальному житті, в суспільних відносинах пріоритет віддавався моральній регуляції, а моральне виховання було одним з найважливіших напрямів системи виховання та державного управління.

Історичний розвиток, перехід до ринкової економіки, вільної конкуренції, підприємництва, глобальна інформатизація призвели до зміни та ускладнення форм суспільної організації людської життєдіяльності. Одним з наслідків цього процесу стала капіталізація всіх відносин, руйнація сталих моральних норм і традицій, а, разом з тим, систем виховання та освіти. В процесі формування нових ціннісних орієнтацій сформувалося усвідомлення того, що, як економічна, так і соціальна стабільність залежить передусім від ефективності діяльності правової системи. Правова регуляція набирає все більшої ваги в суспільних відносинах. Створюється уявлення про всемогутність права.

Абсолютизація можливостей права щодо врегулювання всіх відносин в суспільстві та в державі є закономірним процесом і наслідком капіталізації відносин, проте іншим її результатом стало нівелювання моралі, знецінення її регуляторів.

У ситуації сучасної соціальної організації чітко виявилися феномени основних регуляторів суспільних відносин, їх своєрідність і неможливість взаємозаміни. Загострено визначилися сутнісні та історично-конкретні протилежності та суперечності моралі і права. Так, в опозиційних відносинах знаходяться: форми норм (обов'язкові, інституціональні норми права та добровільні, поза-інституціональні норми моралі); зміст норм (конкретні, чіткі, жорсткі норми права та узагальнені, лояльні норми моралі); регулятивна забезпеченість (сила закону підтримується державною владою, дієвість моральних приписів спирається на індивідуальні моральні позиції, підтримується силою суспільної думки).

Основоположні відмінності, закладені в формі та способах регуляції відносин, виявляються протилежностями у певних соціальних обставинах. А дисбаланс між нормами права та моралі порушує критерії оцінки поведінки. Так, наприклад, те, що є прийнятним за моральними приписами, може бути забороненим правовою нормою. І, навпаки, дії, що засуджуються мораллю, не є об'єктом правової оцінки.

Конфлікт моральних і правових цінностей дестабілізує соціум, соціальні структури, спотворює індивідуальну свідомість, створює умови для заперечення систем моралі та права, а також для різного

роду девіантної поведінки. Логічно припустити, що вирішення такого конфлікту через створення морально-правової єдності за загальноприйнятими ідеалами людського співтовариства гармонізує відносини в суспільстві, забезпечить стабільність діяльності всіх його компонентів.

Проте, такий конфлікт принципово не вирішуваний. Немоżliвий абсолютний збіг ціннісних та оціночних критеріїв права і моралі. Руйнівним для цих систем є і ситуація пріоритетів, яка приховує небезпеку суспільного морального або правового нігілізму, зростання аморальної та протиправної поведінки. На думку науковців, дослідження можливих векторів розвитку взаємодії права і моралі, що ведуть до загострення суперечностей між ними, сприяє виявленню причин і форм їх конфлікту та виробленню алгоритмів управління ситуацією. Так, зокрема, А.С. Комаровська вважає, що керування динамікою морально-правового конфлікту передбачає вироблення комплексного наукового знання, спрямованого на створення ефективних прийомів щодо подолання гострих суперечностей. Безумовно, наукове дослідження взаємодії та співіснування моралі і права в сучасному суспільстві є важливим кроком в процесі пошуку шляхів гармонізації суспільних відносин.

Разом із тим, подолання соціальних конфліктів, що породжені виявами аморальності та нездатністю права забезпечити моральні та законні очікування суспільства, вимагають не тільки наукового, а й практичного впливу на ситуацію, зокрема, зміни морально-ціннісних орієнтирів, формування у суспільній свідомості нової моральної і правової картини світу, що відповідає новим соціально-економічним, політичним і державним інтересам і завданням, відновлення й утвердження загальнолюдських моральних пріоритетів у суспільному й індивідуальному житті тощо. Іншими словами, зняття гостроти морально-правових суперечностей сучасності виявляється можливим за умов цілеспрямованого впливу суспільства, держави на розум людини, її почуття, волю, й формування певних духовних засад її діяльності. Власне, йдеться про моральне і правове виховання, яке має потужні можливості щодо формування духовного світу особистості та є умовою успішного функціонування різних систем суспільства й держави.

В процесі соціалізації система виховання дозволяє «вибудувати» особистість, її принципи, орієнтації, настанови відповідно до конкретної ситуації соціального буття та необхідних вимог існування та суспільного співіснування.

Отже, актуальність морального виховання не викликає сумнівів, проте, дуже сумнівним виявляється можливість повноцінного здійснення цього процесу. Середня та вища школа, які раніше виконували такі функції, стали втрачати свої позиції. Виховання як система зруйноване, а освітні заклади стали виконувати переважно функцію надання освітніх послуг.

Поряд із цим, з'явилися інші засоби впливу на свідомість людей й формування молоді. Засоби масової інформації, різноманітні Інтернет – ресурси виконують, перш за все, функції розваги, пропагують цінність легкого життя, споживання тощо. Через ці засоби транслюються форми взаємодії з іншими людьми, способи спілкування, стереотипи поведінки. І такі віртуальні презентації замінюють реальне життя, визначають пріоритетні життєві настанови, в тому числі й моральні. Людська свідомість, особливо молоді людини, легко підкорюється інформації, що нав'язується, завдяки, зокрема, тому, що не вимагає розумного, свідомого і критичного ставлення до наданої інформації.

Якщо раніше моральність формувалася в процесі цілеспрямованої діяльності батьків, педагогів середньої та вищої освіти, ЗМІ, що підтримували, пропагували цінності, що домінували в суспільстві, то сьогодні, слід констатувати, відсутні моральні орієнтири, що відповідають сучасним реаліям, зацікавленість і політика держави щодо морального виховання, відстороненість батьків від морально-виховного процесу.

Таким чином, у питанні про актуальність морального виховання склався певний чітко визначений парадокс: у суспільстві духовно-моральна криза, суспільство потребує морального відновлення, що спостерігається у суспільній і науковій рефлексії, проте, цілеспрямована морально-виховна діяльність не відбувається. Тому актуальним для суспільства є усвідомлення й вироблення соціального замовлення на моральне виховання, формування державної ідеології у цьому напрямку, а також створення концепції

морального виховання. Такі дії – не формальність, а першочергові завдання, адже життєздатність держави залежить, насамперед, від морального здоров'я нації.

*О. М. Єрахторіна,
кандидат філософських наук,
доцент кафедри культурології,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого,
м. Харків, Україна*

САМОВДОСКОНАЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ ЯК УМОВА ФОРМУВАННЯ ФАХОВИХ КОМПЕТЕНЦІЙ ВИКЛАДАЧА ВИЩОЇ ШКОЛИ

Важливим чинником здійснення навчально-виховного процесу є особистість педагога, який має бути носієм високого рівня моральної культури та духовності. На сьогодні професіоналізм вчителя чи викладача не можна зводити тільки до чіткого виконання своїх професійних обов'язків, це система, що поєднує в собі компетентність та особисті якості людини-гуманіста, здатної до морального резонансу, співчуття, емпатії та співпереживання.

Експерти-роботодавці впорядкували топ-10 компетенцій (навичок), які, на їхню думку, будуть затребувані у фахівців у 2020 р., серед яких: 1) комплексне багаторівневе вирішення проблем (complex problem solving); 2) критичне мислення (critical thinking); 3) креативність у широкому сенсі (creativity); 4) уміння керувати людьми (people management); 5) взаємодія з людьми (coordinating with others); 6) емоційний інтелект (emotional intelligence); 7) оцінка та прийняття рішень (judgment and decision-making); 8) орієнтація на послуги, або клієнтоорієнтованість (service orientation); 9) уміння вести переговори (negotiation), тобто готовність до обговорення, спрямованого на досягнення угоди (discussion aimed at reaching an agreement); 10) когнітивна гнучкість (cognitive flexibility). Відповідно, виділяються такі загальні компетенції викладача вищої школи: інноваційна, компетенція професійного самовдосконалення,

цифрова (технічна), комунікативно-інтерактивна, управлінська тощо [3]. Між тим, поза увагою багатьох дослідників залишаються моральні якості педагога, зокрема його особистісне самовдосконалення. Особливо важливим це видається зараз, в умовах інформаційного суспільства, коли можливості людини у зв'язку із накопиченням величезного техногенного потенціалу безмежні, але практична реалізація людського потенціалу залежить від рівня моральної культури конкретних особистостей, що об'єднуються і самореалізуються в соціумі.

Перехід до суспільства сталого розвитку вимагає спілкування між його членами на гуманістичних засадах. Якщо раніше межі людської свободи були обмежені зовнішніми регуляторами (наприклад, релігійними догмами епохи Середньовіччя, тілесними покараннями; тоталітаризмом у Радянському Союзі тощо), то ХХІ сторіччя потребує особистості, здатної розпоряджатися тим потенціалом, що накопичило людство, шляхом саморегуляції (здійснення життєвого вибору, формування біографічної стратегії на основі внутрішніх регуляторів). Ці внутрішні регулятори мають базуватися на певних засадах, що формуються світоглядом особистості, який може набувати «ego» чи «alter-ego» спрямованості. Багато в чому їхнє формування залежить від особистості викладача, з якими спілкується студент у вищому навчальному закладі протягом навчання. Самовдосконалення при цьому є тим соціально-психологічним механізмом, що забезпечує прогресивну зміну людини завдяки її власним зусиллям, що відбувається в межах світоглядного обумовлення. Світогляд – це свого роду духовна призма, через яку виявляють себе основні сфери особистісної структури самоідентифікації особистості.

До елементів світогляду, що безпосередньо впливають, а в окремих випадках визначають структурно-функціональні елементи самовдосконалення людини, ми відносимо світорозуміння, світосприйняття, світовідчуття, світоуявлення, світоставлення. Світорозуміння детермінує пізнавальну спрямованість самовдосконалення; світовідчуття – емоційну; світосприйняття визначає цілісність і структурність процесу самовдосконалення; світоуявлення – його творчо-цільову спрямованість; світоставлення – практичну спрямованість діяльності.

В основі ідентичності особистості може бути раціональна цілісна «картина світу», або ціннісна «концепція життя». Світогляд «програмує» поведінку людини, виявляючи себе саме в діяльності. Головним структурним компонентом світогляду з цих позицій стає ставлення до природи, суспільства, ближнього оточення: засвоєні та прийняті людиною певні цінності стають світоглядною стратегією ідентифікації, орієнтирами самовдосконалення та самореалізації особистості. Світогляд при цьому є духовно-практичним засвоєнням об'єктивної реальності, що визначає індивідуальне самовдосконалення як спосіб ідентифікації (ідентифікація – це не тільки копія матеріального, але й програма ставлення людини до світу, стратегія його власної перебудови).

Світогляд, маючи в основі своїй alter-концепцію, відповідним чином формує процес самовдосконалення людини, наповнюючи його гуманістичним змістом, саме в цьому виявляється ціннісно-гуманістичний характер самовдосконалення. При цьому оптимальність духовного розвитку особистості характеризується тим, що на кожному його етапі гармонійно поєднуються безперервне духовне самовдосконалення особистості та її здатність екстеріоризувати свій духовний досвід, що дозволяє людині кожного моменту виявляти себе як особистість, суб'єкт діяльності й індивідуальність при прагненні до духовного «акме» як найвищого, ідеального рівня духовного розвитку, до наповнення духовністю всього соціокультурного простору.

Процес самовдосконалення відбувається не лише в духовно-моральній сфері, але при цьому його особлива природа виявляється лише в духовно-моральній спрямованості будь-якої діяльності. Засобом самотворення людини стає духовна наповненість, що потребує етичної рефлексії. Визначальною змістовною ознакою самовдосконалення як руху особистості до сутнісного самоздійснення є моральність, поза якою «вдосконалення стає напрацюванням часткових вмінь, втрачаючи свій гуманістичний зміст, людинотворчу спрямованість» [2, с. 5], тобто визначальною є не ступінь розвитку певних якостей – важливо, наскільки ці якості розуміються особистістю як моральні. У соціальній і моральній практиці кожного є щось провідне, що визначає основну лінію його поведінки,

сенс і мету всього життя. На відміну від самовиховання, для якого визначальним є саме потенціал людини, самовдосконалення здебільшого орієнтоване на спрямованість діяльності особистості, що є черговим детермінуючим його ціннісно-духовну природу фактором, особливо значущим для викладача.

Самовдосконалення – вища, порівняно із самовихованням, форма усвідомленого саморозвитку особистості, оскільки має порівняно вищу якісну основу, яка, в свою чергу, характеризується спрямованістю на гуманістичні засади людського існування. Під гуманістичними цінностями автор розуміє комплекс тих цінностей, на основі яких вирішуються смисложиттєві проблеми, що звично виражаються для кожної людини «...в системі «вічних питань» людського буття. Хто я, навіщо прийшов у цей світ, яке моє місце в ньому, який смисл мого існування, на основі яких цінностей я повинен зробити вибір власного життєвого шляху, визначити мету і смисл діяльності, за якими критеріями та яким чином можна вдосконалювати мою особистість?» [1, с. 18]. Цей рівень саморозвитку пов'язаний із настанням соціальної зрілості особистості, коли в неї формується ідеал на основі цінностей саме такого типу, коли вона здатна до адекватної самооцінки, має розвинутий рівень вольового контролю. Потрібно створити такий проект людського співжиття, в якому загальнолюдські цінності, точніше, «кожнoлюдські» цінності повинні залишатися безумовно пріоритетними, а всі інші – бути шановною приватною справою кожного. Під такими загальнолюдськими цінностями необхідно розглядати, очевидно, саме життя і, відповідно, прагнення до повноти життя, щастя; це все потреби здорового людського естества, що обумовлюються необхідністю підтримки й продовження життя в нащадках; це і життєзберігаючі вимоги добросусідства, для котрого «хиткий мир краще доброї сварки»; це й нерозривна з уявленням про повноту розумного життя свобода особистості, сумісна в соціальному житті з такою ж свободою всякої іншої особистості, – свобода мислити по-своєму, сповідати власні цінності, свобода совісті, свобода володіти чимось і мати право на власність. Відповіддю на те, яким чином можна узгодити таку ціннісну систему між багатьма членами людської спільноти, може

стати такий принцип людського існування, як любов. Любов – це один з найголовніших способів зрозуміти іншу людську істоту у глибинній суті її особистості, адже не можна зрозуміти сутність іншої людської істоти, якщо не відчувати до неї любові. Ось чому справжнім фахівцем можна вважати того педагога, який любить і поважає студентів, виявляє до них людські якості й особистісний підхід, що зовсім не означає поблажливого ставлення при вивченні певної навчальної дисципліни.

Самовдосконалення особистості – це найвища форма усвідомленого саморозвитку особистості, що полягає у постійній внутрішній потребі індивідуальності у створенні та реалізації власного біографічного проекту на засадах alter-спрямованого гуманістичного світогляду, що обумовлює реалізацію технологічного потенціалу особистості, наповнюючи моральним змістом усі прояви її функціональної активності; специфічний вид суб'єктно-об'єктної самоактивності особистості, що виявляється в її постійному прагненні довести свій розвиток до можливої межі відповідно до загальнолюдських, гуманістичних цінностей; одна із сутнісних сил розвитку духовного потенціалу людини, намагання і здатність особистості служити іншим людям, своєму народу, людству. Для викладача вищої школи прагнення до постійного самовдосконалення й реалізації власного біографічного проекту на відповідних засадах – у тому числі у професійній діяльності – є вимогою його становлення як справжнього фахівця.

Список використаних джерел

1. Караульна Н. В. Духовність: сфера сутності чи існування людини? / Н. В. Караульна // Вісник НАН України. – № 11. – 2002. – С. 18–22.
2. Колісник О. П. Саморозвиток духовності особистості / О. П. Колісник // Практична психологія та соціальна робота. – 2006. – № 2. – С. 12–18.
3. Компетенції викладачів вищої школи в добу змін: діагностика та аналітика (за результатами дослідження в Київському університеті імені Бориса Грінченка) / Хоружа Л., Братко М., Котенко О., Мельниченко О., Прошкін В. ; [за наук. ред. д-ра пед. наук, професора Л. Хоружої]. – Київ : Київський ун-т імені Бориса Грінченка, 2018. – 92 с.

*О. В. Бурлука,
кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри культурології,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого,
м. Харків, Україна*

ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ПРОЦЕСІ САМООСВІТНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Демократизація суспільства сучасної України змінила уявлення про світ і людину. Суспільство зацікавлено в тому, щоб його громадяни були здатні самостійно, активно діяти, приймати рішення, адаптуватися до мінливих умов життя. Тому, превалює цінність і значущість особистості, пріоритет її свободи і включеність в сучасні інтеграційні процеси. Соціально-економічний розвиток сучасного суспільства залежить не тільки від матеріального виробництва, а й від виробництва інформації і знань. Інформатизація життя вимагає умінь самостійно працювати з інформацією, використовуючи різні її джерела і технології обробки. Вимоги інформаційного суспільства орієнтують систему освіти сучасної України на все зростаючу роль освітньої активності особистості. Саме тому, раціоналістично-технократична, когнітивна парадигма системи освіти, де вищою цінністю оголошуються знання, уміння, навички, змінюється на емоційно-вольову, де вищою цінністю є людина і увесь навчально-виховний процес визначається як особисто-орієнтований.

Інформаційне суспільство ставить перед людиною завдання не тільки оволодіти знаннями, але і надає можливості повноцінної і ефективної участі в усіх сферах життєдіяльності, самореалізації через самоосвітню діяльність. Сьогодні самоосвіта особистості неможлива без досвіду орієнтації в комунікативно-інформаційному просторі, без ефективного застосування засобів інформації, у тому числі і комп'ютера. За зауваженням Л. Вишневської: «Само свойство информации предполагает ее постоянное обновление, а людей вынуждает не отстать в понимании и применении этой

информации» [2; 156]. Розробка і оптимальне використання інформаційних і комунікаційних технологій підвищують ефективність усіх видів освітньої діяльності, що є черговою освітньою революцією, ідеєю якої є вдосконалення інтелектуальних здібностей членів соціуму.

У сучасних умовах самоосвіта дозволяє особистості, адекватно оцінювати свої здібності і завдатки, формулювати і аналізувати проблеми; визначати стратегію її рішення (здійснювати пошук даних, інформації і так далі), ставити реальні цілі; планувати і організувати свою діяльність, тобто планувати і будувати свою професійну кар'єру. Самоосвіта дозволяє особистості, виявляти пропуски у своїх знаннях і уміннях; грамотно формулювати освітні і інформаційні запити; оцінювати необхідність тієї або іншої інформації щодо своєї діяльності; здійснювати інформаційний пошук з використанням різних засобів; здобувати інформацію з різних джерел, представлених на різноманітних носіях. В. Корвяков, з цього приводу зауважує: «Самообразовательная деятельность выступает в качестве наиболее перспективной в современных образовательных условиях» [3; 96]. Саме тому самоосвіта стає необхідним, постійним додатком життя культурної, освіченої людини, заняттям, яке супроводить її завжди.

Інформаційні технології забезпечують доступність інформації, розширюють межі для творчості, оптимізують можливості самоосвітньої діяльності особистості. «Екранна» технологія самоосвіти, як засіб масової комунікації задовольняє потреби особистості в знаннях, сприяє реалізації творчого потенціалу, нового рівня духовної свободи, збагаченню інтелектуального, емоційно-почуттєвого, морального потенціалів цілісної особистості. Використання засобів масової комунікації впливають на формування стратегій самоосвіти та ціннісне відношення особистості до самоосвітньої діяльності як способу задоволення потреб в самореалізації і самоідентифікації.

У сучасній культурній ситуації самоосвіта може зумовити соціокультурну незалежність і самостійність особистості. Результатом самоосвіти є виникнення цілісної особистості, що проявляється в зміні системи стосунків із соціальним світом. Формування у людини здатності до самоосвіти є на сьогоднішній момент ключовою

компетенцією в життєдіяльності кожної людини, коли розкриваються її екзистенціальні, антропологічні і соціальні характеристики.

Список використаних джерел

1. Бурлука О.В. Самоосвіта особистості в умовах реформування системи освіти в Україні //Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія /редкол.: А.П. Гетьман та ін.. – Х.: Право, 2015. – № 2 (25). – С. 61 – 68.

2. Вишневская Л.П., Вишневская Г.В. Самообразование как психолого-педагогическая проблема //Известия Пензенского государственного педагогического университета им. Белинского, 2009 – № 12 (16) – С.156 – 158.

3. Корвяков В.А. Формирование самообразовательной деятельности студента: монография / В. Корвяков – М.: Университетская книга, 2006. – 140 с.

А. Я. Боднар,

*кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри психології та педагогіки,*

Національний університет «Києво-Могилянська академія»

Н. Г. Макаренко,

*кандидат філософських наук, доцент,
м. Київ, Україна*

НЕОБХІДНІСТЬ ВНЕСЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ «МІЖНАРОДНЕ ГУМАНІТАРНЕ ПРАВО» В ПРОГРАМУ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ ЗА СПЕЦІАЛЬНІСТЮ «ПСИХОЛОГІЯ»

Не секрет, що перед психологами України на сучасному етапі постали нові виклики, серед яких одними з важливих є: профілактика та боротьба с наслідками негативних психологічних станів учасників ООС (АТО) на Донбасі та членами їх сімей; психологічна допомога та реабілітація поранених, хворих та інвалідів учасників та ветеранів ООС (АТО); робота з членами сімей загиблих в зоні ООС (АТО) переселенців та постраждалих в ході анексії Криму та ведення гібридної війни РФ на Донбасі. Це вимагає від психологів розуміння реалій сучасних гібридних збройних війн

та конфліктів, особливості «гібридної» війни РФ проти України. Серед іншого, до таких особливостей можна віднести не тільки пряму збройну агресію на сході України, а й різноманітний арсенал економічних, енергетичних, інформаційних, психологічних та ін. засобів розхищення країни зсередини. Таким чином, «гібридна» війна – особливий тип збройного конфлікту, в якому бойовим діям відведена другорядна роль. Мета «гібридної» війни полягає у нав'язуванні противнику волі шляхом застосування різних видів сили. При цьому бойові дії відіграють допоміжну роль в ослабленні противника, будучи лише каталізатором дестабілізаційних процесів, попередньо запущених за допомогою економічних, політичних, інформаційно-психологічних та інших методів. Також РФ в Україні переслідує ще одну мету – отримати доступ до дешевих, а краще дармових (як у випадку з так званими ДНР/ЛНР, звідки масово вивозиться обладнання з промислових об'єктів) ресурсів, у т. ч. – людських.

Основи міжнародного гуманітарного права (далі – МГП), що мають за мету обмежити або захистити її учасників, а саме: правовий статус різних категорій учасників таких конфліктів – комбатантів, медичних працівників, розвідників, найманців, місцевого населення на окупованих територіях; пошук та ідентифікація тих, що пропали безвісті; дозволені та заборонені методи та засоби ведення збройних конфліктів; відповідальність за скоєння військових злочинів; режим воєнного полону та воєнної окупації та ін. Саме вивчення цих питань дає можливість військовим психологам та тим, хто займається проблемами реабілітації учасників ООС (АТО) більш ефективно та кваліфіковано надавати психологічну допомогу.

Базові уявлення про МГП, розуміння причинно-наслідкових зв'язків розвитку суспільства та особистості й уміння їх використовувати в професійній діяльності; дослідницькі навички; знання законодавства України в сфері міжнародного гуманітарного права; навички роботи в комп'ютерних мережах; креативність, здатність до системного мислення; здатність мислити критично, креативно, науково аналізувати соціально значимі проблеми; здатність використовувати теоретичні знання й практичні навички для застосування їх у сфері психологічної допомоги та реабілітації

учасників сучасних збройних війн та конфліктів; усвідомлювати соціальну значущість своєї майбутньої професії; володіти достатнім рівнем правосвідомості; здатність використовувати професійно профільовані знання, уміння й навички для дослідження правових явищ і процесів.

Як зазначає більшість дослідників сучасних гібридних збройних війн та конфліктів, їх головною ознакою є масове порушення норм МГП, що впливає на психологічне здоров'я та психічний стан військовослужбовців, які приймають в них участь. Так в ході анексії Криму та воєнних дій РФ на Донбасі були порушені такі норми МГП: тортури та вбивства військовополонених; напади на медичний персонал і санітарний транспорт; жорстоке поводження з цивільним населенням на окупованих територіях (вбивства, ув'язнення, зґвалтування, грабіж майна та автотранспорту, «живі щити»); використання заборонених видів зброї (касетні заряди, фосфорні бомби, розривні кулі, протипіхотні міни та ін.).

Особливе місце в ряді грубих порушень РФ норм МГП займає ненадання Російською Федерацією статусу військовополонених українським морякам, захопленим російськими військовими 25 листопада 2018 року поблизу Керченської протоки. Суд над воєнними моряками, заборона носіння ними військового однострою, проведення психіатричних експертиз є порушеннями окремих положень Женевської Конвенції про поводження з військовополоненими. Але найважливішим і найсерйознішим є порушення права військовополоненого на справедливе та належне судове розслідування. Відповідно до статті 130 воно відноситься до серйозних порушень Конвенції.

Все зазначене вище є предметом вивчення МГП (Права збройних конфліктів) та може бути причиною психологічних проблем у всіх причетних до перебігу сучасних гібридних війн та конфліктів. Як зазначає завідувач відділення психогенної травми Львівської обласної клінічної психіатричної лікарні Андрій Посікіра: «Статистика є така, що 20% учасників бойових дій мають посттравматичні стресові розлади. Це не обов'язково стається відразу, ПТСР може проявитися за рік, два чи п'ять» [1]. Тобто, кожний

п'ятий учасник бойових дій в зоні ООС (АТО) протягом 5 років зазнає нищівних наслідків впливу на власну психіку ПТСР.

Тих, хто був під обстрілами, перебував у полоні чи бачив рештки тіл, смерть, поранення, мав би ретельно оглядати військовий психолог і спостерігати за ними. На жаль, цивільні психологи або психологи, які займаються психічнохворими, – це зовсім інший контингент. Ми бачили такі випадки на початку війни. Підходи, які застосовують до психічнохворих, абсолютно не підходять для ветеранів. У них просто помінялося світобачення – вони ж можуть після лікування ПТСР працювати зі зброєю, бути в охороні, далі підписувати контракти тощо. Тобто вони не залишаються психічнохворими, натомість потребують реабілітації. Дехто це називає декомпресією, хтось – ресоціалізацією чи адаптацією. Як би ми це не називали, суть зводиться до повернення до нормального життя. Це відбувається важко, дуже повільно, але головне – знати, як це зробити правильно [1].

На нашу думку, в даному процесі може допомогти й знання основ міжнародного гуманітарного права, які дають психологу не тільки додаткову інформацію про правовий статус в операції ООС (АТО) пацієнта, чи порушували щодо нього норми МГП, чи може він був учасником або свідком воєнних злочинів, що вплинули на його психічний стан, а й дають пришвидшити аналіз умов та наслідки їх впливу на психіку учасників ООС (АТО).

Список використаних джерел

1. Чому ветерани з ПТСР можуть залишитися без допомоги. URL: <https://dyvys.info/2020/02/18/chomu-veterany-z-ptsr-mozhut-zalyshytysya-bez-dopomogy/>

*Н. О. Попова,
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри іноземних мов № 3,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого*

*Л. Є. Попова,
викладач по класу фортепіано, I категорія,
КПСМНЗ ДМШ №1 ім. Л. Бетховена,
м. Харків, Україна*

ЗНАЧЕННЯ ЕТИЧНОЇ ТА ЕСТЕТИЧНОЇ ОСВІТИ У ФОРМУВАННІ МОРАЛЬНИХ ЯКОСТЕЙ І ПРАВОВОГО РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА

Формування ідеології національного відродження, своєрідної парадигми державного і культурного будівництва, потребує колективних інтелектуальних зусиль. Культурно-історичні традиції українського народу являє присущи йому моральні якості, тобто: ідею суспільної національної злагоди, співпрацю у родинному колі, соборність та духовність, зберігання рідного краю та фізичного здоров'я. Українці мають особливу ментальність, яка відрізняє їх від інших національних культур, традицій, звичаїв. І перш за все, це українська солов'їна мова та українська народна пісня. Національна культура цивільного суспільства: це морально-правовий стан людини, який характеризується відчуттям причетності до конкретної держави, лояльним ставленням до її інституцій та законів. Загальний принцип світогляду української народності – демократичний гуманізм, в основі якого, лежить визнання і глибока повага до прав, свободи і гідності людини. Події світового масштабу останніх місяців призвели до того, що замість мобілізації українського суспільства спостерігається своєрідний його розлад. увесь державний лад, увесь розпорядок дому, все життя змінилось. Комунікації в суспільстві переходять на цифрове спілкування, та спілкування по сотовій зв'язі. Багато державних установ, функціонування освіти перейшли в режим роботи *online*. Інтернет використовується для встановлення контактів з людьми

з усіх континентів, але це було б неможливо без знання англійської мови – мови міжнародного спілкування. В цілому – політичне, економічне, наукове, культурне, спортивне життя всього світу «протікає» англійською мовою. Володіння іноземною мовою, це можливість спілкування з людьми з іншим пластом світогляду і ментальності. Немає нічого приємнішого, ніж читати велику літературу в оригіналі, заходити на сайти світових бібліотек, мати можливість зануритися в світ загадкового і незбагненого. Знання іноземної мови в сучасному світі є своєрідним вікном у всесвіт. Показником культури комунікації та майстерності викладача до вербального спілкування вважаються: порозуміння в становленні контактів та обміну інформацією, вправність переконувати та зацікавити адресата [4]. Чим вище культура мови викладача, тим легше відбувається спілкування та навчання. Вдалая мова адресанта характеризується ясними і безпомилковими міркуваннями, які досягаються точним вживанням термінів для ідей і думок, та їх вкладання в свідомість іншої людини.

Дистанційне навчання рекомендує певні зміни в проведенні занять. Активніше використовується паралінгвістична система, яка пов'язана з особливостями голосу: його діапазоном, тембром. Більш уваги і виразності набуває «мова тіла», яка відображає динаміку духу; і навпаки, кожен душевний рух, набуває форми «мови тіла». Застосовується оптико – кінесіческа система рухів тоб-то: жести, пози, погляди, міміка. Рух тіла може мати на увазі візуальний образ, який виникає на тлі душевних переживань і вражень. Бажана екстралінгвістична система, яка включає в себе психофізіологічну та емоційну поведінку в процесі спілкування, такі як сміх, плач, крик, подих ... [5, с.80–85]. Культура мовного етикету є показником комунікативної компетентності викладача, яка необхідна для вирішення стратегічних педагогічних питань. Не зважаючи на нововведення, значення утворень величезне, так як несуть в собі знання та освіту.

Вироблення моральних звичок відбувається в систематичній навчальній і трудовій діяльності, та особливо в спілкуванні. Тому, особистість і харизма викладача відіграє колосальну роль. Моральні – психологічні якості, які сприяють успіху в творчій діяльності, мають на увазі: працьовитість, цілеспрямованість, здорове

честолюбство, силу волі, яскраву індивідуальність. Діяльність, увінчання успіхом, викликає схвалення, формує самодостатність. Такі люди орієнтовані на свій особистий досвід, адаптивні і адекватно сприймають вплив з боку оточуючих, затребувані на «особистісному ринку». Люди з високим рівнем емоційного інтелекту добре розуміють свої емоції і почуття інших людей, можуть ефективно керувати своєю емоційною сферою, і тому, в суспільстві їхня поведінка більш адаптивна і вони легше досягають своїх цілей у взаємодії з оточуючими. Згідно з результатами досліджень «люди, що володіють високим рівнем емоційного інтелекту (EQ), здібні до швидшого прогресу в певних областях і ефективнішого використання своїх здібностей». Педагоги з високим рівнем емоційного інтелекту, безпомилково відчувають здоровий емоційний баланс таких почуттів: самовладання, зосередженість, мотивація, соціальна взаємодія, автономність, вдячність, задоволення. Вони здатні вибрати поведінку і дії, які допоможуть не тільки вийти зі складної ситуації, але й вирішити її – як всередині себе, так і по відношенню до інших.

В законах права, мораль трактується як об'єкт правового захисту та тлумачення соціальних відносин. Це передбачає, що в тому випадку, коли моральне регулювання є недостатнім, поряд з нормами моралі, загальні відносини регулюються нормами права. Саме у цьому аспекті, мораль варто розуміти, як систему національних і етичних цінностей; правил і норм спільної поведінки. На основі громадських багатотомових духовних і культурних надбань, складалося у суспільстві ставлення до добра і зла, совісті та гідності, свободі та відповідальності, колективних обов'язках. Так зі сторони суспільства визначаються сутність вимог до індивіда [6, с. 31, 36]. Дослідники взаємовпливів моралі і права зазначають, що історична реконструкція їх співвідношень в світовому просторі, дала змогу виявити тенденцію періодичних коливань як у бік права, так і у бік моралі. Давньогрецький філософ Платон, у своїх роботах зазначав, що через постулати моралі і права здійснюється зв'язок освіти з життям, а також прискорюються процеси соціалізації [3]. Однією з основних причин протиставлення права і моралі, науковці визначають формальну визначеність права: так

як своєю регламентацією право може урівняти життєві обставини, різні з точки зору моралі; або, навпаки, може по-різному оцінити ситуації, однакові у моральному сенсі. У сучасному процесі переходу від традиційних до ліберальних цінностей, відбувається деяка зміна співвідношення права та моралі. В науковій літературі висловлюється думка, що моральні цінності є суспільно значимими і, будучи закріпленими в законодавстві, отримують державне схвалення. Завдяки цьому й саме законодавство набуває морального авторитету, а виконання його приписів стимулюється етичними настановами. В свою чергу, законодавство сприяє зміцненню і розвитку моральних норм та принципів [6, с. 508]. Продовжуючи цю думку, зазначимо, що у такому контексті поєднання сутності права і сутності моралі у єдине змістове значення, матиме позитивний вплив на державу, яка прагне до правових, соціальних та демократичних відносин [6, с. 83]. Основа демократії – правосвідомість людини, яка потребує стані спокою, стабільності існування. (А. Кончаловський) [7]. Тому, без етичної культури, майбутнього у людства немає. Активність і енергію життя дають воля, творення, любов, рух, думка, адекватність та корисність суспільству. У свою чергу, дефіцит любові, уваги, турботи, призводить до депресії і в'янення життєвих сил людини.

Наша епоха має ще одну відмінну рису: колективна проява зла в таких масштабах, яких не знала жодна з попередніх епох світової історії. Охоплена жагою помсти, «темна» етична сторона вторглася в уявлення про світ сучасної людини, і тому його ставлення до добра і зла втратило визначеність. Наведемо цитату з роботи Е. Нойманна: «Індивід повинен самостійно вирішити свою основну проблему моральності, перш ніж він зможе виконувати відповідальну роль в діяльності колективу» [2, с.58]. Смертельно небезпеки піддається сучасна людина, яка під впливом масових подій перетворюється в іграшку і, в кінцевому рахунку, може загинути. Цей безжальний сучасний світ проектується в мистецтві: у фільмах Квентина Тарантіно «Убити Білла» (2003-04 р), у театральних постановках та фільмах Костянтина Богомолова, та інших. Режисери демонструють моральні свавілля: як зраджують, вбивають друзів, вчителів, родичів, коханих. Через їх призму ми бачимо

перекручені норми моралі і права, де домінує парадигма «Правий той, хто сильніший». З. Фрейд стверджував що: «Насправді існує *неможливість* винищення зла». Наш зовнішній світ будується з середини високоорганізованим розумом і індивідуальною відповідальністю. Без етичної культури, майбутнього у людства немає. Поруч з «відповідальністю перед Богом», поміщається «відповідальність перед суспільством». В сучасному світі відбувається зіткнення цивілізацій, національної свідомості, релігій. Оскільки, що морально в одному суспільстві, анти морально і неприйнятно в іншому. Парадигма «Краса врятує світ» не спрацювала. Зараз звучить нова парадигма: «Любов врятує світ».

Список використаних джерел

1. Етика ділового спілкування: курс лекцій / Т.К. Чмут, Г.Л. Чайка, М.П. Лукашевич, І.Б.Осечинська. Київ : МАУП, 1999. – 208 с.
2. Нойманн Е. Глубинная психология и новая этика, Азбука-Классика, 2009, ISBN 978-5-395-00231-0
3. Панаиотиди Э. Музыкально-педагогические воззрения Платона. – М.: ИФ РАН, 1999. – 130 с.
4. Перетятко Г. Теоретико-прикладні аспекти охорони морального здоров'я дитини у режимі online. Соціологія права: науково-практичний журнал. 2016. № 3 (18). – 41–47 с.
5. Проценко О. Морфология этикета : философско – культурологический экскурс Харьков: Мачулин, 2019 – 144с.
6. Тимошенко Т. Основні чинники зміцнення ролі моральних засад в українському суспільстві. Національний авіаційний університет, – 2019.
7. Кончаловский Андрей / Белая студия / Телеканал Культура [Електронний ресурс]. – 2019. URL: https://www.youtube.com/watch?v=eipwylb_-mo

*О. А. Шумейко,
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри культурології,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого,
м. Харків, Україна*

ЕСТЕТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ЇЇ РОЛЬ У ПРОФЕСІЙНОМУ СТАНОВЛЕННІ ЮРИСТА

Естетична культура – це сформованість в особистості естетичних знань, смаків, ідеалів, здібностей до естетичного сприймання явищ дійсності, творів мистецтва, потреба вносити прекрасне в навколишній світ та оберігати його.

Рівень естетичної культури виявляється як у розвитку всіх компонентів естетичної свідомості (почуттів, поглядів, переживань, смаків, потреб, ідеалів), так і в розвитку умінь і навичок активної естетичної діяльності у праці, побуті, людських взаєминах, мистецтві тощо. Естетична свідомість – це форма суспільної свідомості, що являє собою художньо-емоційне освоєння навколишньої дійсності за допомогою естетичного сприйняття, почуття, смаків, ідеалів, судження і виражається в естетичних поглядах та художній творчості.

Культуру особистості розглядають як складне поліструктурне явище, що виступає в єдності таких підсистем, як діяльно-видова, діяльно-психологічна та життєдіяльна. Джерелом діяльності людини є її потреби та цінності. Важливу роль у формуванні особистісної культури відіграють духовні цінності, що лежать в основі становлення та розвитку ідеалу. Для того, щоб жити, особа повинна задовольняти різноманітні потреби, що виражаються в певних умовах життя та розвитку. Психологи стверджують, що почуття спонукають людину до певної активності. Щоб жити, людина створює і розвиває матеріальні і духовні цінності. Потреби є основною рушійною силою пізнавальної та практичної діяльності людини.

Одним з основних елементів естетичної культури є рівень знань, що можуть бути різними (правильними, хибними, ймовірними тощо). Найголовнішою складовою культури особистості

є переконання, що виявляються у внутрішній позиції людини і мають надзвичайну імперативну значущість для особистості.

Знання та переконання – це основа для формування світогляду особистості як стійкої серцевини її свідомості. Під світоглядом ми розуміємо цілісну систему поглядів, уявлень, переконань щодо навколишньої дійсності, ставлення особистості до довкілля, місця людини в сучасному суспільстві тощо. Саме світогляду належить роль спрямування діяльності особистості та визначення оптимальних шляхів досягнення результатів цієї діяльності.

Складовою естетичної культури особистості є культура поведінки, що виступає зовнішнім проявом духовного багатства особистості та її внутрішнього світу; це сукупність форм повсякденної поведінки особистості (під час виконання професійних обов'язків, у спілкуванні з колегами, у побуті тощо), в яких знаходять зовнішнє відображення моральна та естетична поведінки. Моральні норми визначають зміст вчинків та мотиви поведінки, а культура поведінки розкриває яким чином виконуються у поведінці вимоги моральності, наскільки органічно, природно та невимушено такі норми злилися зі способом життя особистості, стали повсякденними життєвими настановами.

Естетична культура особистості поєднує в собі етикет, правила поведінки людини в громадських місцях та під час спілкування; культуру побуту, де акцентується увага на особистих потребах та інтересах, на естетичному смаку під час вибору будь-яких предметів споживання (дизайн житла, надання переваги тому чи іншому одягу, підбір побутових товарів тощо); естетику зовнішності (зачіска, макіяж, наявність прикрас, міміка обличчя, рухи тіла тощо). Окремо виділяють культуру мовлення.

Мовлення – це вербальне вираження думки; воно завжди мотивоване (викликане обставинами та ситуацією спілкування, завжди має певну мету) та індивідуальне; лінійне, що розгортається в часі і просторі; кількість речень і текстів може бути необмежена. Культура мовлення – це здатність особи застосовувати знання мови в різних ситуаціях спілкування. Юрист повинен володіти комунікативною компетентністю, що базується на знанні структури, норм і функцій української мови в галузі юриспруденції, а також

особливостей мовного оформлення різних текстів, що дає змогу юристові ефективно виконувати свої службові обов'язки. Юрист повинен володіти такими навичками: створення текстів різних жанрів усного та писемного мовлення, укладання фахових документів; аналіз фахової документації, підготовка аналітичних оглядів, довідок, висновків на підставі опрацьованих документів, опрацювання текстів документів відповідно до посадової компетенції; дотримання норм української літературної мови в офіційному спілкуванні; моделювання поведінки відповідно до ситуації з конфліктними групами (правопорушники, особи з особливими потребами тощо), обрання та застосування різних комунікативних стратегій для досягнення позитивного результату.

Специфіка юридичної діяльності впливає на мовлення особи, зокрема, професійна належність до суддівського корпусу вимагає від мовлення судді беземоційності, коректності, процесуальної визначеності тощо. Юрист – це фахівець, який володіє юридичними знаннями, не загальними відомостями з держави і права, а має професійні, фундаментальні і спеціалізовані знання. Професія юриста спрямована, насамперед, на забезпечення прав і свобод громадян. Під час виконання своїх службових обов'язків необхідно особливу увагу приділяти саме культурі мови і мовлення юриста. Культура мови – це досконале знання літературної мови, її норм, правил та закономірностей функціонування в різних сферах суспільної діяльності. Юрист повинен володіти мовною компетентністю, що передбачає розуміння структури мови, знання особливостей її лексичного складу та граматичної будови, правил написання лексем та їх використання в різних функціональних стилях, вільне володіння юридичною термінологією, уміння вибрати правильний тон під час спілкування.

Культура мовлення не унаслідується і не програмується генетично, а є наслідком виховання та тривалої роботи над собою. Юриста необхідно навчити спілкуватися; у складних умовах сучасного життя покладатися на стихійний вплив обставин щодо роботи з відвідувачем (колегою, керівником, будь-яким працівником установи тощо), як суб'єктом спілкування, було б великою легковажністю.

Письмова діяльність юриста вимагає досить серйозних знань державної мови. Написаний з помилками текст, неправильно

укладений протокол обшуку тощо будуть причиною непорозумінь та неповаги з боку колег, звичайних пересічних громадян. Юристи у своїх фахових текстах, як і представники інших професій, використовують спеціальні терміни, написання яких важко запам'ятати, тому їх виносять у спеціальні галузеві словники. І письмова діяльність, і усне публічне мовлення юриста підлягають певним традиціям. Це завжди ділова мова, яка є стислою і по суті; кожне слово зважене і має своє місце, використовується в конкретному значенні. Мислення юриста спрямоване на усвідомлення прав та реалізацію його норм. Безперечно, кожен юрист повинна володіти українською мовою на високому професійному рівні, тому що це свідчить про його високу професійну майстерність.

Професія юриста несе в собі велику відповідальність, адже це людина, яка зобов'язана володіти високою культурою спілкування, високим рівнем мови і мовлення. Мовлення відіграє надзвичайно важливу роль у професійній діяльності юриста. Високий рівень комунікації з громадянами дає можливість більш повно з'ясувати обставини справи, дати їм належну юридичну оцінку та передбачити правові наслідки.

Культура спілкування є багатогранним явищем, закономірності розвитку та існування якого досліджуються різними галузями знань. На сьогодні мовлення набуває нових суспільних значень, виникають нові суспільні явища, пов'язані з мовленням, тому розуміння психологічних закономірностей мовленнєвих процесів та формування мовлення є необхідним для розуміння суспільних процесів та розвитку особистості.

Естетична культура відіграє важливу роль у професійному становленні юриста, необхідно дбати про її рівень і намагатися удосконалювати у повсякденній практиці.

*Т. С. Кустова,
викладач української мови та літератури,
ДНЗ «Регіональний механіко-технологічний
центр професійної освіти Харківської області»,
м. Харків, Україна*

ОСОБЛИВОСТІ МОРАЛЬНОГО І ПРАВОВОГО ВИХОВАННЯ У СИСТЕМІ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ

Морально-правові цінності сучасної людини засновані на загальних морально-правових знаннях та уявленнях про державу, право і мораль, про правові відносини між людьми, про конституційні права та обов'язки особистості. Важливо, щоб ці знання і уявлення правильно відображали певні правові та моральні норми.

Одним із аспектів усебічного розвитку особистості студентів ПТУ є висока правова і моральна культура. Адже не можна вважати фізично здорову людину гармонійно розвиненою, коли вона, маючи широкі знання, добре працюючи або навчаючись, порушує закони, права інших людей моральні норми. Здатність людини розуміти правила співжиття і вимоги законів та відповідним чином поводитися не є вродженою, вона формується під впливом спеціальних виховних заходів, є наслідком спілкування з іншими людьми, участі в різних видах діяльності.

Правове і моральне виховання – це педагогічний вплив, спрямований на формування правової та моральної свідомості та навичок і звичок правомірної поведінки молоді. Необхідність організації правового виховання студентської молоді зумовлена необхідністю подолання правового нігілізму та правової неграмотності. Несприятливе побутове оточення, важке матеріальне становище сімей і погіршення на цьому ґрунті сімейних стосунків, недоліки в організації професійно-технічного виховання призводить до збільшення числа підлітків, поведінка яких виходить за межі моральних і правових норм. Швидко збільшується кількість молоді яка не вчиться і не працює. Зростає злочинність, а її поширення серед неповнолітніх випереджає загальне зростання.

Правове і моральне виховання повинно спрямовуватися на формування правової культури громадянина України, що складається передусім зі свідомого ставлення до своїх прав і обов'язків перед суспільством і державою, закріплених у Конституції України, з глибокої поваги до законів і моральних норм, готовності дотримуватися й виконувати закріплені в них вимоги, що виражають волю та інтереси народу, активної участі в управлінні державними справами, рішучої боротьби з порушниками законів.

Прилучення учнівської молоді до правової культури збагачує її духовне життя. Водночас знання нею своїх прав і обов'язків розширює можливості їх реалізації, зокрема й у власних інтересах. Правове виховання зміцнює життєву позицію, підвищує громадянську активність, загострює почуття непримиренності до негативних явищ.

Зміст правового та морального виховання визначається особливостями права й моралі як нормативно-регулятивних феноменів. Морально-правове виховання має свою специфіку, що визначається соціально-правовим статусом учнівської молоді в суспільстві. Студенти матеріально залежні від батьків чи опікунів їх самостійність і активність коригує професійно-педагогічний колектив, їм бракує правових знань і досвіду правових відносин, вони тільки засвоюють правові знання.

У правовиховній роботі ПТУ існують певні недоліки: у її змісті превалюють питання кримінального права, також перевага надається вивченню прав людини, менше уваги звертають на їх зв'язок з обов'язками, юридичною і моральною відповідальністю; відсутнє обґрунтування справедливості правових норм в їх інтерпретації; головний акцент робиться на заборонах, обмеженнях замість розкриття змісту їх моральних засад. Тому морально-правове виховання не забезпечує поведінку підлітків, яка б відповідала моральним нормам та закону.

Значна частина молоді, хоча й не знає конкретних правових норм, але і не допускає правопорушень. Регулятором поведінки у цьому разі є дотримання норм моралі та звичаїв. Такі учні не завдають шкоди іншим, не скоюють крадіжок та інших правопорушень, тому що керуються в конкретній ситуації певними моральними принципами.

Правові погляди мають бути засновані на загальних правових знаннях та уявленнях про державу і право, про правові відносини між людьми, про конституційні права та обов'язки. Важливо, щоб ці знання і уявлення правильно відображали певні правові норми. Одним із найважливіших компонентів правової свідомості є переконання – усвідомлення людиною істинності світоглядних та моральних понять та її особиста готовність діяти відповідно до цих правил і понять. Одним із завдань морально-правового виховання є формування поваги до держави і права, розуміння необхідності дотримання вимог законів. Такі якості виховують, розкриваючи соціальну суть і роль держави та права. Також правове виховання необхідно спрямовувати на формування умінь правомірної поведінки. Звичку і вміння дотримуватися вимог права і моралі слід розглядати як продукт свідомого ставлення до визнання свого громадянського обов'язку.

Право і мораль регулюють сімейні відносини людей. Виховання молоді необхідно спрямовувати, зокрема, засвоєння прав і обов'язків членів сім'ї стосовно одне одного, щодо виховання дітей та ін. Разом з тим обов'язковим є засвоєння і окремих положень трудового права. Сьогоднішній учень завтра стане працівником установи, підприємства, отже, повинен мати мінімальну правову компетентність.

Моральна культура проявляється у ставленні одне до одного та до суспільства. Вона виникає й розвивається у зв'язку з потребою суспільства регулювати поведінку людей у різних сферах їхнього життя і вважається одним із найдоступніших способів осмислення складних процесів суспільного буття. Завданням моралі є регулювання взаємин та інтересів особистості та соціуму. Стабільним можна вважати таке суспільство, у якому і право, і мораль перебувають у найтіснішій взаємодії. Звичайно, це ідеальна модель суспільства; реально вона практично нездійсненна. Насправді колізії між правом і мораллю, а також невідповідність усвідомленого і закріпленого в нормах належного реальності притаманні усім суспільствам.

Однак, право й мораль мають спільні ознаки. Вони є складовими культури суспільства, ціннісними формами свідомості, мають нормативний зміст і слугують регуляторами поведінки людей.

Право й мораль мають спільне соціальне, економічне, політичне підґрунтя суспільства, служать спільній меті – узгодженню інтересів особистості й суспільства, захисту громадського порядку. Спільність права і моралі доповнюється спільністю їх функціонального значення. Право і мораль формують еталони й стандарти ціннісно-нормативних орієнтацій суспільства. Правове життя суспільства не може розвиватися поза моральними категоріями гуманізму, соціальної справедливості, совісті, добра, людської гідності, відповідальності. Органічна включеність цих моральних ідеалів і принципів у реальні правові відносини є свідченням підвищення моральної цінності права. А це – умова його подальшого вдосконалення, посилення його гуманістичної орієнтації. Життя людини, честь, гідність, її власність захищені конституційним, цивільним, адміністративним, кримінальним та іншими галузями права.

Кожне суспільство створює притаманні йому загальні і специфічні ціннісні системи, що виражають їх домінуючі інтереси і цілі. Окрема людина сприймає моральні цінності як критерії своєї поведінки. Тому в практичній площині проблема постає в пошуках найбільш ефективних механізмів перетворення цінностей суспільства, нації в ціннісні орієнтації особистості – носія національної культури.

Список використаних джерел

1. Крэйн У. Теории развития. – СПб., 2002. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://psyjournal.ru>
2. Перепелиця М. П. Державна молодіжна політика в Україні (регіональний аспект). – К.: Укр. ін-т соц. досліджень, Укр. центр політ. менеджменту, 2001;
3. Бэрон Р., Ричардсон Д. Агрессия. – СПб., 1997 та ін.
4. Современные концепции эстетического воспитания. – М., 1998.
5. Зайцев А. А., Онышко Ю. В., Исаков Р. И. Мониторинг сцен насилия в программах ведущих телеканалов Украины [Електронний ресурс]. URL: <http://www.politik.org.ua/projects/view.php3?c=92>
6. Федоров А. Медийное насилие должно уступить место медиаобразованию / Александр Федоров [Електронний ресурс]. URL: <http://www.ifar.ru/library/book323.p>

*О. О. Герман,
викладач 2-ої категорії,
Державний навчальний заклад
«Регіональний механіко-технологічний центр
професійної освіти Харківської області»,
м. Харків, Україна*

ЗАВДАННЯ МОРАЛЬНО-ПРАВОВОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ

Побудова правової держави, громадянського суспільства безпосередньо пов'язане з вихованням громадянина з високим рівнем самосвідомості, орієнтованого на свободу суджень і дій при одночасному усвідомленні суспільної необхідності. У багатьох дослідженнях, що належать до сфери превентивної педагогіки, зростання правопорушень і злочинів неповнолітніх зв'язується з недостатньою правовою грамотністю і розмитістю моральних орієнтирів учнівської молоді. У зв'язку з цим саме проблема морально-правового виховання молоді висувається в число найбільш важливих проблем сучасності. Аналіз психолого-педагогічних досліджень дозволяє розкрити основні тенденції в розвитку теорії і практики морально-правового виховання школярів.

Оснoву морального виховання становить засвоєння сукупності норм, які визначають поведінку особистості і складають основу моральної свідомості. Однак мораль – не єдиний соціальний регулятор. Тому опора в виховному процесі тільки на норми моралі може привести до певних вад і навіть деформації ціннісних орієнтирів.

Підлітки так званої групи «ризик», моральна свідомість яких відрізняється низьким рівнем розвитку, невірно розуміють сенс багатьох цінностей, вважаючи, наприклад, що дружба – це захист «своїх», гідність – це вміння поставити себе на перше місце, чуйність – властивість слабких, принциповість – уміння ніколи ні в чому не поступатися. Вчинки, які визначаються оточуючими як аморальні або асоціальні, самими підлітками оцінюються як несуттєве відхилення від загальноприйнятих норм. Якщо така девіація моральної свідомості накладається на відсутність стійких

правових орієнтирів, це позначається негативно на поведінці учнів. Підлітки легко піддаються чужому впливу, а спотворені моральні уявлення та нерозвиненість правової свідомості можуть привести до помилкових переконань і установок.

Правове виховання є складний, багатогранний процес, який вирішує важливі завдання формування високої правосвідомості і високої правової культури. Правове виховання здійснюється різноманітними способами і протікає в різних формах. Взагалі, правове виховання – це діяльність відповідних суб'єктів, спрямована на формування високої правосвідомості і правової культури особистості, що здійснюється різноманітними засобами і методами, виражена в різних формах. Оскільки правові акти діють у суспільстві, регулюють поведінку і об'єктивно впливають на думки, почуття, волю і свідомість людей, то право має і виховну функцію. Отже засвоєння знань з галузі права є дієвим засобом правового виховання.

Прищеплюючи молодим громадянам України конкретні навички і форми поведінки, право формує в індивідуальній свідомості кожного ті якості, які прагне виробити законодавець у всіх членів суспільства. Водночас право сприяє засвоєнню моральних норм, запобіганню світоглядної девіації та психічному розвитку особистості. Також є фактором, який стримує негативних мотивів. Вплив права на формування і зміцнення правосвідомості здійснюється різними шляхами, простими і складними, прямими і непрямыми. Щоб правильно зрозуміти процес впливу правових норм на свідомість людей, необхідно враховувати все це в комплексі. Будучи продуктом суспільства, людина, так чи інакше, стикається з нормами права.

Формування морально-правової компетентності школяра має орієнтуватися на правові, соціальні та моральні цінності суспільства. Ефективний процес формування морально-правової компетентності передбачає активну діяльність не тільки вихователів, а й вихованців. Учень повинен виступати не тільки як об'єкт, а й одночасно як суб'єкт морально-правової освіти, пріоритетним напрямком якої є створення реальних умов для застосування школярами морально-правової компетентності на уроках та в позаурочний час, тобто при організації практичної діяльності учнів, сприяти

накопиченню позитивного досвіду застосування морально-правових знань в модельованих ситуаціях і в реальному житті, досвіду правомірної і соціально активної поведінки по реалізації і захисту прав і свобод людини і громадянина.

Список використаних джерел

1. Оксамитний В.В. Правове виховання – важливий чинник формування соціально активної особистості. – Київ, 1979.
2. Оксамитний В.В. Правова поведінка особистості. – К.: Наук. думка, 1985.
3. Татаринцева Є. В. Правове виховання / методологія і методика: Метод. допомога. – М.: Вища школа, 1990.

Тематичний напрям 5

ТРАНСФОРМАЦІЇ МОРАЛЬНО-ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

В. О. Лозовой,

*доктор філософських наук, професор,
завідувач кафедри культурології,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого,
м. Харків, Україна*

МОРАЛЬНА І ПРАВОВА КУЛЬТУРА ОСОБИСТОСТІ ТА ПРОБЛЕМИ ЇХ ФОРМУВАННЯ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Мораль і право, як відомо, є формами свідомості й основними засобами соціальної регуляції, взаємодії людей й орієнтують на саморегуляцію поведінки і діяльності людини. Вони не тільки орієнтують, а й вимагають втілювати моделі, стандарти поведінки, діяльності в практику життя. Побудова демократичної, соціальної, правової держави, яка є стратегією розвитку українського суспільства, передбачає високу моральну й правову культуру її громадян.

Моральна культура особистості в науковій літературі подається як міра засвоєння і реалізації моральних цінностей суспільства у вчинках (поведінці) людини в будь-яких сферах її життєдіяльності. Це знання моральних цінностей, принципів, норм значущих для суспільства та втілення їх в матеріальну й духовну практики [3].

Правова культура особистості є важливою складовою правової культури суспільства і включає: знання права і зміст свого правового статусу; усвідомлення доцільності, соціальної необхідності та справедливості правової системи суспільства; вміння користуватися правовим інструментарієм, який встановлено в державі; реалізацію цих знань та вмінь у повсякденній поведінці і будь-яких сферах діяльності. Тобто правова культура особистості – це єдність розвинутої правової свідомості (сукупність правових знань,

культура правових почуттів, культура правового мислення) та правомірної поведінки як свідомого втілення правових знань, почуттів і правового досвіду в практику життя. У суб'єктивній стороні високоморальної та правомірної поведінки й діяльності особистості значимим елементом є мотив. Тип мотивації суттєво залежить від рівня моральної і правової культури як мікросередовища, так і макросередовища. Чим вище їх моральна і правова культура, тим більше вона впливає на свідомий вибір високоморальної та правомірної поведінки в життєдіяльності особистості.

За роки незалежності України у процесі розбудови демократичної, соціальної, правової держави, як це закріплено у ст. 1 Конституції України, державними структурами, громадянським суспільством, національною елітою мало що зроблено, щоб деклароване перетворювалося в реальність. Серед політичного істеблішменту, громадян поширюються аморалізм, правовий нігілізм, інфантилізм. Аналітичні центри надають інформацію, що прокуратурі, судовій системі, поліції не довіряє значна частина громадян України. В умовах економічного й політичного егоїзму моральні, правові, політичні цінності стають другорядними, а сумнівні нерідко вносяться як актуальні. Засоби масової інформації звертають увагу на помітну деградацію суспільства, пов'язану з падінням якості освіти й науки, зниженням «книжкової грамотності» молоді тощо. Ми є свідками смартфонозалежності підростаючого покоління, що породжує бездушність, домінування меркантильних інтересів. На думку В.І.Астахової, в нашому суспільстві якість знань й рівень культури молоді, що навчається, «м'яко кажучи, під питанням». Після розпаду Радянського Союзу такі поняття, як виховання, позааудиторна робота з молоддю, що навчається, випала із практики освіти.

Таким чином, щоб виправити названі та інші недоліки слід постійно вивчати рівень моральної й правової культури різних груп населення України і здійснювати виховну діяльність силами освітніх структур, органів місцевого самоврядування, засобів масової інформації тощо. Їх завданням має бути пропагування гуманістичних цінностей українського народу. Державні службовці, працівники правоохоронних органів покликані управляти процесами морального і правового виховання, захищати інформаційний простір від

антицінностей, негативного інформаційного матеріалу [2]. Заклади освіти на всіх рівнях повинні здійснювати виховну діяльність, правову освіту відповідно до вікових особливостей. Формування моральної і правової культури частини населення, яка працює, мають взяти на себе роботодавці та трудові колективи разом з профспілками, запозичуючи досвід інших країн, наприклад Японії. Свій внесок у формування моральної і правової культури населення повинні зробити і засоби масової інформації, зокрема телебачення. Бажано створити державний правовий канал або зобов'язати телеканали приділяти правовому просвітництву до 20% ефірного часу [4].

Отже, основними суб'єктами формування високої культури громадян, зокрема моральної і правової культури особистості окрім сім'ї, освітніх закладів мають бути трудові колективи, профспілкові та інші громадські організації, засоби масової інформації, правоохоронні органи. Виховна функція органів внутрішніх справ, прокуратури, судової системи, Служби безпеки України, пенітенціарних установ тощо має бути спрямована на розвиток моральної і правової культури молоді й інших верств населення [2]. На загальнодержавному рівні (Кабінету Міністрів чи Офісу Президента) бажано розробляти програми виховання молоді, правової освіти різних вікових і професійних груп населення.

Інформаційна цивілізація, в яку вступає людство, вимагає здатності особистості навчатися протягом усього життя. Самоосвіта, самовиховання є необхідною умовою подальшого розвитку загальної і професійної культури особистості у тому числі моральної і правової. Так самоосвіта за словами Гегеля, це духовна праця, що забезпечує самостворення «правової людини» з високою правовою і загальною культурою [1]. Суб'єкти виховного процесу повинні стимулювати самоосвіту, самовиховання громадян задля розвитку, саморозвитку як загальної, так і морально-правової культури й, перш за все, демонструвати це власним прикладом.

Список використаних джерел

1. Гегель Г.В.Ф. Філософія права. Москва: Мyslь, 1990. 233 с.
2. Лозовой В.О. Державні службовці як суб'єкти формування правової культури громадян. *Правова культура та правосвідомість*

українського суспільства: стан і напрямки вдосконалення: наук. доповіді міжвуз. наук.-практ. конф., 28 жовтня 2009 року. Харків, 2009. С. 47-49.

3. Лозовой В.О. Моральна культура особистості як серцевина її духовності. *Духовно-моральнісні основи та відповідальність особистості у долі людської цивілізації*: Зб. наук. праць: за матер. Міжнар. наук.-практ. конф., 5-6 листопада 2014р. Харків: НТУ «ХПІ», 2016. С. 20-24.

4. Лозовой В.О. Соціальні суб'єкти правового виховання в українському суспільстві. *Філософія: сучасність*. Харків: ХДАДМ, 2009. Вип. №3. С. 71-81.

В. Н. Шаповал,
*доктор філософських наук, професор,
професор кафедри соціально-гуманитарних дисциплін,
Харьковский национальный университет внутренних дел,
г. Харьков, Украина*

ЭВОЛЮЦИЯ И ПЕРСПЕКТИВЫ МОРАЛИ: ОПЫТ ФИЛОСОФСКОГО АНАЛИЗА

Человеческое сообщество представляет собой сложную, многоуровневую систему, которая не могла бы функционировать, если бы не существовало многочисленных механизмов регуляции общественных отношений. Среди таких механизмов, прежде всего, следует выделить религию, мораль и право, которые зародились едва ли не с появлением «человека разумного», и сопровождают его на протяжении всей его истории [см.: История этических учений]. Поскольку социум не стоит на месте, а представляет собой динамическую, развивающуюся структуру, движущие силы и направление которой до конца не ясны до сих пор, не могут не изменяться также и нравственные отношения [см.: Философия и этика]. В этой связи возникает вопрос: в чем состоят основные структурные составляющие эволюции морали и каковы перспективы ее развития?

Регуляцию отношений между людьми в обществе с помощью религии, морали и права с известной долей приближения можно назвать аналогом адаптации живых существ к естественным, природным условиям и друг к другу, имеющей место в живой природе. Очевидным фактом является то, что человек относится

к коллективным животным и не может существовать вне общества. Всякое сообщество живых существ, коль скоро оно возникает, немедленно начинает структурироваться, образуя различные иерархии. Как в природе, так и в человеческом социуме, в сообществах есть свои лидеры, и свои аутсайдеры. Выживают и добиваются успеха самые сильные, наиболее приспособленные.

Сильнейшими в природе и в обществе являются те, кто обладает наибольшими ресурсами. Говоря о ресурсах, применительно к природе, следует указать, прежде всего, на физические возможности особи, а также интеллект, от уровня развития которого зависит, сможет ли отдельная особь успешно адаптироваться к изменяющимся обстоятельствам и продолжить свой род. Когда речь заходит о человеческом сообществе, здесь также работают указанные механизмы, однако имеются существенные отличия. Ресурсная база человека не ограничивается его личными физическими и интеллектуальными возможностями. Благодаря созданным им технологиям, человек, в принципе, может получить доступ к любым ресурсам природы и человеческой цивилизации. Имеется заветный ключ, который позволяет проникнуть в эту «пещеру Алладина», и этим «ключом» являются власть и деньги.

Не случайно, среди всех человеческих соблазнов, а равно и ведущих мотивов человеческой деятельности, на первое место ставят любовь, власть и деньги. Если в природе выживают и становятся успешными самые сильные, то в обществе процветают те, кто имеет власть и деньги, поскольку именно они открывают неограниченный доступ к ресурсам. Таких людей называют сильными мира сего, самыми ловкими, самыми хитрыми или самыми умными. В любом случае, наличие или отсутствие основных ресурсов предопределяет ту или иную мораль.

Говоря о внешних природных условиях, необходимо отметить, что здесь человек не только приспособливается, но и активно перестраивает окружающую природную среду, приспособляя ее под себя. Люди неуклонно двигаются от пассивной адаптации к внешним условиям к переструктурированию природы, использованию ее законов в своих интересах. Отношения человека с другими людьми (религиозные, нравственные и правовые отношения)

строятся несколько иным образом. В условиях человеческого общества отношение «друг к другу» выходит на передний план, приобретает решающее значение. Именно это обстоятельство предопределяет особое значение морали и права.

Если взглянуть на историю социума, как целое, то можно обнаружить, что здесь наблюдаются самые разные состояния: от периодов относительного благополучия и процветания, до упадка и полного уничтожения стран и народов. Кризисы и катастрофы неизменно сопровождают человеческую историю. Как нам представляется, большинство войн, бунтов, переселений народов представляют собой ничто иное, как попытки переизбыточного населения, оказавшегося в состоянии недостатка ресурсов, освоить новые социальные пространства или территории, где имеет место (быть может, мифический) избыток ресурсов. Социально-экономические трансформации не могут не приводить к изменениям в сфере морали.

Эволюцию морали можно условно представить в следующем виде.

I этап – тотальное истребление конкурентов своего вида, а также представителей других видов, в борьбе за пищу и другие ресурсы (доцивилизационный период);

II этап – войны на уничтожение между племенами и народами во имя НАШЕЙ, «правильной» справедливости, против ИХ, «неправильной» справедливости (эпоха ранних цивилизаций);

III этап – все люди провозглашаются рабами Божьими, а значит, равными перед Богом; равенство перед Богом имеет следствием формальное равенство всех людей друг перед другом; создаются теоретические предпосылки перехода к единой общечеловеческой морали. При этом, на практике продолжают существовать многочисленные моральные системы, привязанные к разнообразным природным и культурным условиям. Кроме того, во всех цивилизациях имеет место разделение на мораль господ и мораль рабов (эпоха развитых рабовладельческих и феодальных империй);

IV этап – зарождение капитализма, появление идей свободы, равенства, братства, прав человека; капиталистические рыночные отношения захватывают весь мир, создавая материальные

предпосылки общечеловеческой морали; однако, разделение на мораль рабов и мораль господ сохраняется (эпоха капиталистических империй);

V этап – формирование общемирового экономического пространства, глобализация, сближение народов и культур превращает мир в «глобальную деревню»; общая «бизнес-мораль» создает возможности для реальной общечеловеческой морали, затрагивающей не только экономические, но все иные отношения. В моральных отношениях общего становится больше, чем различий.

Мы живем в эпоху глобализации, тотального проникновения технологий во все сферы общества [см.: Ушаков]. Ситуация, складывающаяся в современном мире такова, что происходит неуклонное движение в направлении уменьшения доли всего живого, органического и замены его неорганическим. Современные технологии позволяют делать это не только по отношению к отдельным частям человеческого тела, но и к мозгу. О таких понятиях, как дух, душа приходится забывать, как о чем-то устарелом и архаическом. Души больше нет. Есть компьютер (computer, – англ.), – вычислитель, вычислительная машина. Душа становится больше не нужна. И это происходит совсем не случайно.

Тысячелетия концепт души был необходим, поскольку этот концепт выступал теоретическим ядром религии и морали – основных регулятивных систем общества. Религия и мораль базируются, преимущественно, на эмоциональной составляющей человеческой психики. Значение концепта души начинает падать с того времени, когда стали внедряться абстрактные, рациональные механизмы регуляции, прежде всего – право. Сегодня можно говорить о том, что правовая регуляция стала определяющей. Причем, регуляция правоотношений в современном обществе может быть компьютеризирована, оцифрована, переведена в плоскость технологий. Поскольку социальная регуляция, которую раньше выполняли религия и мораль, используя концепт души, в значительной степени трансформирована, и может быть обеспечена современными технологиями, в концепте души больше нет никакой необходимости. Сам человек как телесно, так и ментально, в постепенно превращается в некое подобие механизма, киборга или робота

[см.: Скинер]. Можно ли использовать ветхозаветные принципы морали применительно к такому существу – большая проблема.

Конкуренция в современном обществе не исчезает, потому что не исчезает проблема ресурсов. В некотором смысле, эта проблема становится еще более отстрой, поскольку продолжается неустойчивый рост численности людей с одновременным ростом их потребностей и желаний. Современная цивилизация достигла такого уровня материального благополучия, что может позволить не только удовлетворить основные потребности большей части населения, но и, в отношении некоторой части людей, обеспечить повышенный комфорт и известную долю излишеств. Но сотни миллионов других людей страдают от голода. Толерантность, доброта, благотворительность и другие нравственные добродетели могут иметь широкое распространение только там, где есть «сытое общество». Если ситуация изменится, и люди будут обрушены в голод и нищету, это немедленно породит иные нормы морали. Основной ценностью станет ценность выживания индивида и его детей, ради чего будут использоваться (и считаться нравственными) все возможные и невозможные средства. Заложенный на генетическом уровне инстинкт разделения на СВОИХ и ЧУЖИХ никогда не исчезал [см.: Леви-Строс]. Отличие в том, что в так называемые «сытые времена» состав СВОИХ расширяется, а когда наступают «голодные времена» он резко сужается.

Просматриваются два возможных сценария дальнейшей эволюции морали (и, соответственно, общества). Оба они связаны с тем, сумеет ли человечество, решить проблему соотношения между численностью людей и их потребностями, с одной стороны, и проблему ресурсов, с другой. Идя в том же направлении, в котором мы двигаемся последние три столетия, т.е., – по пути последовательного совершенствования науки, техники и технологий, переход к максимально результативным и полностью безотходным технологиям, одновременно с этим будет означать утрату человека в привычном сегодня понимании, превращение его в подобие машины или в самую машину. Очевидно, что мораль машине не нужна, здесь действуют четко установленные алгоритмы, в соответствии с которыми машины функционируют, безошибочно

идя к заданным результатам. С другой стороны, отказ от передовых технологий быстро поставит человечество перед ситуацией катастрофического недостатка самых необходимых ресурсов, что откроет эпоху восстаний, войн за пищу и воду, новый передел мира. Начнется яростная борьба за существование, в которую будут втянуты сотни миллионов людей, тотальное самоистребление. На место человеческой морали придет закон джунглей, выживать будут самые жестокие и безжалостные представители рода человеческого. В интеллектуальном и культурном отношении цивилизация будет отброшена в каменный век.

Возможен ли оптимистический сценарий? Такой сценарий возможен, если категорическим императивом станет принцип экономии и всемерной минимизации: потребностей, желаний, целей и устремлений и, соответственно, человеческой активности. Это повлечет за собой снижение темпов развития экономики, ориентацию не на количественные, а, преимущественно, на качественные показатели. Одним из важных требований нынешнего этапа эволюции морали является установка на сокращение численности народонаселения планеты и приведение ее к оптимальным показателям.

Насколько реалистичным является такой сценарий? Человек – существо внушаемое. Как показывает ситуация с корона-вирусом, средства массовой информации, если они захотят этого, могут сформировать любое общественное мнение. Можно продолжать безудержную рекламу, призывая потреблять больше, больше и больше, навязывать мораль тотального потребительства, как это происходило и происходит до сих [см.: Бодрийяр]. Такой сценарий будет дальше разогревать экономику и финансовую систему, заставляя больше производить и больше потреблять, что, в конце концов, истощит все природные и человеческие ресурсы и приведет к краху. Но можно убедить людей исключить всякие излишества, губящие природу и нас самих, минимизировать потребности, что заставит притормозить экономику, даст шанс цивилизации выйти на новые траектории своего существования.

Человек, в силу своей природной организации, потенциально является, скорее, творцом, а не потребителем [см.: Бердяев]. Мораль, обеспечивающая благоприятное будущее, должна быть нацелена на

культивирование в человеке именно творческого начала, для развития которого должны быть созданы оптимальные социальные и культурные условия, должна работать вся духовная сфера. Именно такими видятся контуры конструктивной морали будущего.

Список используемых источников

1. Бердяев Н.А. Смысл творчества / Бердяев Н.А. Философия свободы. Смысл творчества. – М.: Правда, 1989. – С. 251-534.
2. Бодрийяр Ж. Общество потребления. Его мифы и структуры. – М.: Культурная революция, Республика, 2006. – 269 с.
3. История этических учений / Под ред. А.А. Гусейнова. – М.: Гардарики, 2003. – 911 с.
4. Леви-Строс К.. Структурная антропология. / Пер. с фр. Вяч. Вс. Иванова. – М.: Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2001. – 512 с.
5. Скинер К. Человек цифровой. Четвертая революция в истории человечества, которая затронет каждого. Пер. с англ. О. Сивченко. – М.: Манн, Иванов и Фербер, 2019. – 304 с.
6. Ушаков Е. В. Философия техники и технологии. – М.: Юрайт, 2017. – 307 с.
7. Философия и этика. Сборник научных трудов: к 70-летию А.А. Гусейнова. Отв. ред. и сост. Р.Г. Апресян. – М.: Альфа-М, 2009. – 797 с.

Н. Н. Чурсин,

*доктор педагогических наук, доцент, профессор кафедры
информационной деятельности и медиа-коммуникаций,
Одесский национальный политехнический университет,
г. Одесса, Украина*

ФАКТОР ФОРМАЛИЗАЦИИ В КОНФЛИКТЕ МОРАЛИ И ПРАВА

Настоящая работа посвящена краткому анализу влияния фактора формализации на траекторию развития взаимоотношений права и морали.

Отметим прежде всего, что само появление права стало попыткой оторвать принятие решения в регулировании человеческих отношений от конкретного человека, вначале с обращением к Богу (в виде морали, т.е. неписаных правил поведения, опирающихся

в логике обоснования в конце концов на религиозные представления), а затем – к некоторому обобщенному мнению сограждан. В любом случае осознанные обществом, общепринятые правила должны были быть каким-то образом зафиксированы. Долгое время – только в головах людей, в виде идущих от инстинктов, а позднее поддержанных духовностью, правил поведения. С обретением человечеством способности записывать эти правила обрели воплощение вне человеческого тела – на том или ином материальном носителе, получая таким образом определенную форму: форму документированного знания. Уже Десять заповедей воплощали формализованные таким образом общепринятые правила, относящиеся к регулированию человеческих отношений. Да, исходящие от Бога, да, весьма краткие, допускающие и даже предполагающие человеческую инициативу в их реализации, но – имеющие форму, материальный носитель. Со временем прямые наставления Священных писаний получили осознание в контексте развития науки. И тогда регулятором отношений в обществе стала этика. Достаточно вспомнить нравственный закон, сформулированный И.Кантом, его Категорический императив: «Поступай так, чтобы максима твоей воли могла бы быть всеобщим законом». Существенно, что этот закон уже не ищет истоков в Боге, но связывает человека с другими людьми, обществом, исходит из человеческой интерпретации этих отношений. В то же время также оставляет интерпретацию за человеком, предоставляя ему право выбора и фактически стимулируя развитие в обществе «пространства этики».

Обретение правилами поведения формы – документа – оказалось весьма удобным, так как позволяло регулировать отношения в обществе, не прибегая к интеллектуальным усилиям в оценке ситуации и не принимая ответственности за решение. Последнее как бы уже располагалось во внешней памяти человечества, следовало только обратиться к ней. Записанное, формальное, правило оказалось, таким образом, более эффективным в этом смысле, аккумулируя и экономя важнейшие человеческие ресурсы. Такие правила составили в конце концов основу института формального права.

Все же источником такого права выступала этика, воплощавшая выстраданные человечеством в своей истории нормы. Как заметил

А.Круглов, «Право – это последовательная формализация этики». В этом заключении представлена уже другая ипостась формы. Если ранее она выступала объектом, просто сохраняющим общепринятое знание, то здесь она понимается как процесс. Процесс перевода неформальной мысли (часто мысли-ощущения, мысли-предубеждения и т.д.) в точное, записанное, выражение, уже содержащее решение по некоторым распознанным ранее ситуациям.

«Формализм в вопросах добра, – продолжает А.Круглов, – это предпосылание правил любой живой ситуации. Но раз уж не все способны к живой этике, то формализация ее практически необходима, сколь бы иной раз не оказывалась вредна и отвратительна. Высшее ее воплощение – право.

В вопросах добра нет, кажется, ничего хуже формализма. Но что поделаться, если многим добро не дается иначе, как формально? Тогда уж лучше формализовать его точно, однозначно и непротиворечиво, – это и есть право. Живое же добро предоставить свободе совести.

Различие между этикой и правом, грубо говоря, то же, что между духом и буквой» [1, с. 90-91].

В последнем высказывании раскрывается смысл конфликта между этикой и правом, частный случай вечного противоречия между содержанием и формой. Как известно, «мысль высказанная есть ложь», – это оттого, что уже высказывание, произнесение мысли иногда существенно обедняет ее. В информатике эта ситуация отображена в двух важнейших понятиях информационного поиска – релевантности (соответствии запросу), и пертинентности (соответствии потребности). Современная практика поиска информации в сети массово иллюстрирует дистанцию между ними. И, таким образом, существует проблема формализации информационной потребности. Аналогично, конфликт морали и права также может рассматриваться как конфликт между этической оценкой некоторой ситуации, и ее «оформлением», переводом в норму права. И тогда оказывается, что ее «точная, однозначная и непротиворечивая» формализация в последнее время осложняется некоторыми глобальными тенденциями.

Основная из них – информатизация общества и сопутствующая ей всепроникающая компьютеризация и алгоритмизация,

вносящая свою лепту в конфликт этики и права. Здесь человечество подстерегают серьезные опасности. Одну из них обозначил Г.Бейтсон: «Следуя совету компьютера, вы самим этим шагом утверждаете, что поддерживаете правила игры, введенные вами в компьютер. Вы подтверждаете правила этой игры. В конце концов, если вы следуете компьютеру, на вас ложится несколько меньшая ответственность, чем при использовании собственного разума» [2, с. 205]. Итак, уменьшение ответственности, теперь уже на новом уровне. Пока что «Навряд ли можно будет заменить машиной адвоката, который представляет дело судье и присяжным. Но большая часть работы, которую сегодня выполняют юристы, как например: составление и пересмотр договоров, подготовку документов для продажи недвижимости или авто – будет возложена на компьютеры, за исключением разве что самых сложных и наиболее масштабных дел» [3, с. 49]. Следует, впрочем, ожидать, что и последние будут со временем поручены компьютерам.

Другая опасность состоит в том, что формализация как процесс придание некоторой формы легитимному человеческому решению, дополняется, а затем уступает место алгоритмическому процессу, исходящему от сферы информационных технологий. Принятие решений, связанных с формализацией, все чаще делегируются специалистам-технологам. Известно много случаев, когда решения, принятые информационными технологами, оказывались неэффективными вследствие игнорирования системных особенностей предметной области, где внедрялась автоматизация. Они умножаются с нарастанием информатизации во всех областях человеческой деятельности, в частности науке и образовании. Так, недавно принятые в нашей стране масштабные решения, связанные с «антиплагиатным» вопросом, предусматривают автоматизированное определение степени добропорядочности авторов. Мало того, что в данном случае имеет место своеобразная «презумпция виновности» авторов, ориентирующая их не на содержательные, а на формальные стороны академической порядочности. Удивляет легкость отказа от альтернативных «человеческих» решений – воспитания академической порядочности, развития этических знаний, формирования соответствующей академической среды и т.п. И во

взаимоотношениях этики и права это означает ущемление этического анализа отношений в пользу уже даже не правового, а формально-алгоритмического.

Еще одна опасность состоит в отложенном эффекте подобных решений: «Исследования разнообразных компьютерных программ подтвердили, что программы, облегчающие принятие решений могут в краткосрочной перспективе помочь новичку принять верное решение, но одновременно приводят к лениности ума» [4, с. 79]. Стоит подчеркнуть, что именно этика, опирающаяся на человеческую инициативу, личностную оценку ситуаций в человеческих отношениях, как раз и требует от человека интеллектуальных усилий, работы разума. Что касается права, то «можно сказать и то, что живое ядро его, тот дух, который объемлют его умышленно окостеневшие формы – не что иное, как чистая гуманистическая этика» [1, с.91]. Думается, что в правовом регулировании общественных отношений следует избегать ситуаций, где внешняя эффективность информационных технологий, призванных на службу праву, скрывает их этические изъяны.

Список использованных источников

1. Круглов А. Формулы. М.: Прометей, 1990. 164 с.
2. Бейтсон Г. Шаги в направлении экологии разума. Избранные статьи по теории эволюции и эпистемологии. Пер. с англ. /Предисл. Л.Я. Федотова. Изд. 2-е, испр. и доп. М. : КомКнига, 2005. 248 с.
3. Росс Алек. Індустрії майбутнього. Пер з англ. Наталія Кошманенко. К.: Наш формат, 2017. 320 с.
4. Карр Николас. Стекло́нная клетка. Автоматизация и мы. Пер. с англ. А.Анваера. М. : КоЛибри, Азбука-Аттикус, 2015. 256 с.

*О. П. Проценко,
доктор філософських наук, професор,
професор кафедри суспільно-гуманітарних дисциплін,
Харківський національний університет
будівництва та архітектури*

*В. В. Лихограй,
кандидат технічних наук, професор, завідувач аспірантури,
Харківський національний університет
будівництва та архітектури,
м. Харків, Україна*

АКАДЕМІЧНА ДОБРОЧЕСНІСТЬ В ОСВІТНІЙ СТРАТЕГІЇ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

В системі відносин сучасного суспільства поведінка людини знаходиться під впливом об'єктивних процесів, що безпосередньо пов'язані з інформативно-комунікативними трансформаціями соціуму, що охоплюють усі його установи й інституції. В цьому плані вищі навчальні заклади потребують особливої уваги. Вимоги щодо обов'язкових поведінкових стереотипів в умовах крос- та транс-культурних комунікаціях являють собою нагальну потребу. Вони вдосконалюють і збагачують такі інструментальні прийоми, які гармонізують дії та вчинки, що впроваджуються в культуру спілкування в якості цінностей права та суспільної моралі.

У наш час звертає на себе увагу феномен академічної доброчесності, як обов'язковий імператив, що сприяє оптимізації та упорядкуванню відносин між головними агентами навчального процесу – науковцями, викладачами, представниками різних форм та рівнів навчання.

Поняттям «академічна доброчесність» позначається сукупність правил, норм щодо поведінки соціального суб'єкта в окремих формальних ситуаціях, які відповідають процесу навчання й визначаються окремим навчальним розкладом як обов'язкові: аудиторні (лекції, практичні та лабораторні заняття, консультації та ін.) та поза аудиторні (самостійні та індивідуальні заняття) при безпосередньому контакті чи дистанційно.

На відміну від адміністративного права академічна доброчесність має етичну спрямованість й співвідноситься з діловим спілкуванням, що є різновидом практичного спілкування, оскільки виступає посередником у трудовій, професійній, просвітницькій, виховній діяльності та в організаторській, управлінській роботі. Видове різноманіття ділового спілкування представляють конкретні процедури чи фрагменти комунікативних зв'язків: публічні виступи, переговори, консультації, наради. Українські фахівці з проблем ділового спілкування Т. Чмут, Г. Чайка, М. Лукашевич, Г. Осечинська зазначають, що цей соціальний феномен завдяки своїй етичній складовій сприяє об'єднанню зусиль, погодженості в діях, злагодженості та дисципліни у вирішенні конкретних завдань.

В теперішній час головною рисою ділового спілкування стає його існування в публічному вимірі соціокультурного простору суспільства. Публічність надає усьому різноманіттю ділового спілкування наочності й відкритості, а його агентам – систему особливих навичок й комплекс морально-психологічних якостей. Як зазначає українська дослідниця Л. Васильєва, публічна сфера має відносну самостійність в сучасному соціумі, що дає їй змогу утворювати активну публіку як ідеал громадського суспільства. При цьому публічна сфера породжує та розвиває феномен не лише публіки взагалі, а й освіченої публіки, якій властива компетентність, вірність високим освітнім ідеалам.

Академічна доброчесність є конкретним проявом ділового спілкування в межах такої державної установи як вища освіта, і таким чином транслює та закріплює моральність стосунків, які свідчать про саму доброзичливість, взаємодопомогу, реалізацію принципів честі й гідності. Вони мають особливе комунікативне навантаження та гуманістичну спрямованість. Крім того, в етичному потенціалі академічної доброчинності важливе місце займають правила етикету, які проявляються через увічливість, поблажливість, такт. Тут слід зазначити виняткову роль етикету в діалозі культур. Являючи собою універсальну мову спілкування, він сприяє встановленню взаєморозуміння між народами, безпосередньо входячи до системи дипломатичного протоколу й політичної стратегії як провідний елемент.

До комплексу дій та вчинків, які демонструють академічну доброчесність, підпадають такі, що належать до стереотипної соціальної активності представників університетсько-академічного складу. Така активність формується під впливом уявлень про тактовність, що символізує поважне ставлення до інших, позначення їх присутності, реагування на їх потреби й інтереси. Такт, вказує на припустиме та неприпустиме в публічному просторі спілкування, до якого належить атмосфера спілкування в інституціях вищої освіти, що провокує до створення неформальних угод й окремих дій, що всупереч їм. Прагнення до витончених форм поведінки, усвідомлення ролі цих форм в досягненні авторитетних позицій, симпатії з боку оточуючих, незмінного успіху в критичних ситуаціях пов'язані з виховними й самовиховними практиками. Акцент на візуальний образ, на який вказує академічна доброчесність, здатний довести протилежні погляди, думки, нарікання й тим самим, включатися в ранг цивілізованих та загальнолюдських форм поведінки.

Академічна доброчесність має стійкі позитивні ознаки для створення миролюбства, взаєморозуміння та співдружності завдяки співчутті в моральній діяльності всіх представників освітньої сфери. Академічну доброчесність можна розглядати як універсальний спосіб оптимізації морально-правових та морально-психологічних конфліктів, непорозумінь та різного роду конфузів за рахунок таких простих дій та вчинків, як намір виявити готовність, звернути увагу, приєднатися до «загальної справи», тощо. У моральних стосунках суб'єкт вищої освіти ідентифікує себе не тільки з соціальним статусом або роллю, але й моральним потенціалом, що визначається закладом, а саме відповідальністю, справедливістю, гідністю, толерантністю. Тут слідування порядку, дисципліні, єдності дій (чистоті, тиші, черговості, тощо) набуває вже статусу обов'язку. При цьому, контрольована нормами академічної доброчесності поведінка, стає тією зовнішньою болонкою, яка захищає від моральних потрясінь у публічно-значущих відносинах навчального закладу. Усі прояви сорому, образ, провини, ураженого почуття власної гідності можуть втрачати гостроту переживань саме завдяки формам культурної поведінки оточуючих.

Академічна доброчесність має не тільки моральний але й правовий зміст. Введення поняття «академічна доброчесність» в лінгвістичний простір та аксіосферу закладів вищої освіти – це курс на підвищення якості освітянських та наукових послуг шляхом прийняття відповідальних змін до законодавства за останні роки, і перш за все до Закону України «Про вищу освіту» (2017 р.), Постанови Кабінету Міністрів України про «Проведення експерименту з присудження ступеню доктора філософії» (2019 р.), Наказу Міністерства освіти і науки України «Про затвердження Положення про акредитацію освітніх програм, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти» (2019 р.). Вищеназвані документи актуалізують форми прояву академічної доброчесності, як найважливішої складової сучасної комунікативної культури та її морально-правового потенціалу з метою конкретизувати такі її вчинки й дії, які є пріоритетними в роботі закладів вищої освіти і такі, які є неприпустимими.

Академічна доброчесність, як стан свідомості сучасної освіченої та культурною особистості попереджає й запобігає таким негативним явищам в поведінці представників вищої освіти, як академічний плагіат, самоплагіат, фабрикація, фальсифікація, списування, обман, хабарництво, необ'єктивне оцінювання. Кваліфікація порушень, які можуть розглядатися як прояв морального зла чи правопорушень, була прийнята відповідно Закону України «Про вищу освіту» (2017 р.).

В теперішній час слід звернути особливу увагу на розповсюдження та впровадження академічної доброчесності в систему загальнозначущих етичних та адміністративно-правових вимог, нормативів для усіх представників й учасників освітнього процесу. Як цілком справедливо відзначила вітчизняна дослідниця питань сучасної етики Н. Руда, етичні норми та принципи вже не є особистісними мотивами поведінки, індивідуальними чеснотами, а перетворюються на соціальні критерії процесів, що мають об'єктивний, інституційний статус. В сучасній соціокультурній комунікації в якості відносно самостійної реальності існує соціальна етика. Вона має інтегративний характер що й визначає її оригінальний статус, як експертно-консультативного органу суспільства, що оцінює нові форми взаємодії соціальних інститутів.

Список використаних джерел

1. Васильєва Л. А. Публічність: антропологічна матриця та комунікативні виміри. Харків : Мачулін, 2018. – 372 с.
2. Проценко О. П. Етикет в просторі практичної філософії. Харків: ХНУ, 2002. – 240 с.
3. Руда Н. Інституалізація моралі в контексті прикладної етики // Гуманітарний часопис : Збірник наукових праць. Харків : ХАІ. 2008. – №1. – С.118–124.
4. Етика ділового спілкування. Курс лекцій. Київ : МАУП, 1999. – 208 с.

В. О. Качур,
*кандидат юридичних наук, доцентка,
завідувачка кафедри
теорії та історії держави і права,
Національний університет біоресурсів
і природокористування України,
м. Київ, Україна*

МІСЦЕ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ В СТРУКТУРІ МОРАЛЬНОЇ ТА ПРАВОВОЇ КУЛЬТУР

Глобалізаційні виклики, з якими цьогоріч зіткнувся світ (загострення збройних конфліктів, пандемія COVID-19), ще більше поглибили виклики та загрози, спричинені соціальними проявами та подіями останніх років в Україні. Відповіддю на них покликана стати ідея сталого розвитку українського суспільства [4], однією з умов якої є висока правова культура [6, с.119]. Через цінності, що становлять культурний фундамент, вона дозволить переосмислити роль і значення державних і правових інституцій як на буденному, так і науковому рівні. Це забезпечить збереження та розвиток нашої держави та суспільства. Тому особливої актуальності набуває аналіз не лише загального поняття правової культури, а й поняття моральної культури та їхніх структурних елементів, зокрема ціннісних орієнтацій.

Огляд вітчизняної наукової літератури останніх десятирічь засвідчив, що ціннісні орієнтації є міждисциплінарною категорією та

становлять предмет вивчення таких наук, як філософія, соціологія, психологія, педагогіка, політологія, право та ін.

Пам'ятаючи про суперечливий характер понять «культура», «мораль» та «право», про можливість трактувати їх у більш ніж один спосіб та комплексний, міждисциплінарний характер цих категорій, нами були виокремлені ознаки культури та визначено її загальне поняття [1], на якому базуються поняття моральної та правової культур.

Серед ознак культури особливої уваги заслуговують такі: 1) фундамент культури складають цінності та 2) культура визначає соціальну орієнтацію та життєву позицію людини. Соціальна орієнтація є здатністю людини робити усвідомлений вибір своєї поведінки та діяльності у процесі її соціалізації та інтеграції в суспільство та взаємодії з іншими учасниками суспільного життя. Будучи компонентом свідомості людини соціальні орієнтації: а) визначають спрямованість її соціального вибору (наприклад, місця в соціальній структурі суспільства), б) є актом людського волевиявлення, в) проявляються у людській поведінці/діяльності; г) здатні поєднувати три часові виміри – минуле, теперішнє і майбутнє.

У свою чергу, цінностями є явища об'єктивного світу (матеріальні та духовні), що мають значення для суб'єкта при здійсненні ним життєвого вибору. Власний ціннісний світ суб'єкт вибудовує у процесі своєї життєдіяльності на стадії цілепокладання. Цінності передбачають наявність знань, за допомогою яких суб'єкт лише фіксує суще та усвідомлює предметне вираження світу, абстрагуючись від власної зацікавленості (когнітивний компонент), які дозволяють суб'єкту виокремити властивості явища, які будуть оцінені ним на предмет їх значущості (емоційний компонент). Емоційним компонентом цінності є оцінка, за допомогою якої суб'єкт лише фіксує належне, стверджує свій інтерес та з'ясовує, чи це відповідає його потребам і тим самим є значимим для нього.

Тому будь-який предмет, включений у сферу людської діяльності, завжди буде оцінюватися суб'єктом на предмет його ціннісного значення. Тому оцінку, яка є процесом чи процедурою надання певним явищам цінності (поцінування або заперечення), часто розглядають як передумову встановлення цінності. Вона складається

з суб'єкта та об'єкта оцінки, а також її об'єктивної та суб'єктивної сторони. Усвідомлення суб'єктом своєї оцінки об'єкта й готовності діяти щодо нього відповідно до наявної системи цінностей отримало назву ціннісної установки.

Сукупність стійких та фіксованих ціннісних установок суб'єкта до оточуючого його світу та до самого себе, закріплених його життєвим досвідом та сукупністю його переживань, складають ціннісну орієнтацію. На відміну від ціннісної установки, для якої характерно те, що вона є 1) конкретно предметною, тобто спрямованою на визначений об'єкт, причому в даній конкретній ситуації та 2) безпосередньо переходить в активну діяльність, що означає наявність безпосередньої готовності діяти відповідно до оцінки та ситуації задоволення, орієнтація лише відображає загальні прагнення суб'єкта, спрямовані на ті чи інші види соціальних цінностей і свідчить про ставлення індивіда до того чи іншого явища як значущого, але не обов'язково реалізується в діяльності безпосередньо [3, с.105].

Система ціннісних орієнтацій та установок людини, які відображають її ставлення до когось або чогось, охоплюються поняттям життєва позиція. Вона визначається свідомістю людини, напряму залежить від її світогляду та життєвого досвіду, має неабияке значення для розуміння феномену культури, оскільки виступає в її структурі суб'єктивною стороною.

Моральна та правова культури, будучи різновидом культури, мають з нею спільну природу, а тому можуть розглядатися як системні явища. При таких дослідженнях доцільно послуговуватися одним із принципів системного підходу – принципом ізоморфізму [2, с.20]. Ізоморфізм характеризує тотожність структур об'єктів (моделей, систем), які порівнюються [5, с.219], а тому уможливує використання однієї системи для моделювання іншої системи. Таким чином, ціннісні орієнтації складатимуть суб'єктивну частину моральної та правової культур.

Список використаних джерел

1. Качур В.О. До визначення поняття «правова культура» у правознавстві. «Право. Людина. Довкілля». 2018. № 1. С.12-20.

2. Кудін А.І., Шевченко В.О. Конспект лекцій з дисципліни «Основи системного аналізу» за напрямом підготовки 6.060101 «Будівництво». URL: <http://files.khadi.kharkov.ua/dorozhno-budivelnij-fakultet/informatyky-i-prykladnoi-matematyky/item/9903-konspekt-lektsii-z-dydstypliny-osnovy-systemnoho-analizu.html> (дата звернення: 31.11.2019)

3. Кутирнова В.І. Політичні орієнтації як соціологічне поняття. Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Серія: Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи. 2009. №881 (24). С. 103-109.

4. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року : Указ Президента України від 30.09.2019 р. № 722/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019>

5. Словник іншомовних слів/ уклад. С. М. Морозов, Л. М. Шкарапу-та. Київ : Наукова думка, 2000. 680 с.

6. Цілі Сталого Розвитку: Україна. Національна доповідь 2017. URL: <http://sdg.org.ua/ua/sdgs-and-governments>

О. В. Прудникова

*доктор філософських наук, доцент,
професор кафедри культурології,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого,
м. Харків, Україна*

СВОБОДА Й ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ В АКСІОСФЕРІ МОРАЛЬНО-ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ СУБ'ЄКТІВ ВІРТУАЛЬНОГО ПРОСТОРУ

У наш час віртуальний світ є потужним чинником соціального життя. світі виникають власні закони та підсистеми буття, які мають суперечливий характер. В діяльність різноманітних суб'єктів у віртуальному просторі створює своєрідну морально-правову культуру, яка потребує глибоко дослідження. Варто зауважити, що морально-правова культура суб'єктів віртуального світу репрезентована як цінностями, так і антицінностями щодо сутності яких у науковій літературі є різноманітні точки зору.

Однією з визначальних цінностей, яка притаманна суб'єктам морально-правової культури віртуального світу є свобода

у різноманітних її проявах – інформаційному, екзистенційному, діяльнісному, ідентифікаційному, культурному тощо. Віртуальне середовище є джерелом свободи, яка, завдяки своїй гнучкості дозволяє людині переміщуватися у будь-якому напрямку. Таким чином, віртуальність розширює простір, у якому можуть залишитися люди, у той час, коли відбувається розширення можливостей кожної окремої людини. Водночас, така гнучкість обмежується тому, що надзвичайно ускладнює мобільність і соціальні відносини людей. Віртуальний простір замикає го у приватне мобільне середовища, людей у тимчасову пастку невизначеності. Отже, свобода у віртуальному просторі має двоїстий характер і як у світі реальному обмежена технічними можливостями користувача, його культурним рівнем тощо.

У зв'язку з цим, у сучасному науковому дискурсі та соціальному житті стала проблема визначення меж свободи морально-правової віртуального різноманітних її вимірах задля недопущення привалювання в ньому аморальності, анархії та безвідповідальності, вкорінення низьких стандартів морально-правової культури.

Варто зазначити, що форми особливості прояву свободи у віртуальному просторі визначені специфікою цього неповторного буття. Ілюзорне відчуття необмеженої свободи аж до всюдозволеності, зумовлене специфікою віртуального інформаційного простору, створює необхідність регулювання інформаційного обміну зовнішньої цензури. Спроби створення такої системи здійснюються же сьогодні. називають (від *net* – мережа *etiquette* – етикет). У цілому правила нетикету не мають принципової відмінності від традиційного етикету: вони декларують повагу до партнерів комунікації (навіть потенційних, не прямих). Водночас, разом з універсальними етичними стандартами і правилами ввічливості, притаманними як реальному, так і віртуальному спілкуванню, нетикет містить низку специфічних норм, зумовлених особливостями комунікативного каналу.

Для розуміння особливостей свободи як складової морально-правової культури суб'єктів віртуального простору ми повинні враховувати складність специфічності цієї нової форми буття, яка поєднує в собі традиційні, і не традиційні норми, цінності, уявлення. Віртуальний простір є принципово відкритим,

антиєрархічним, децентричним, мобільним. Його можна моделювати змінювати. Усі межі віртуального простору розмиті, гнучкі, прозорі. К у віртуальному просторі особистість може приміряти на себе, програвати різні соціальні ролі, зближувати засвоювати різні просторові топоси тощо. Але внаслідок відсутності будь-яких меж і обмежень занурення особистості у віртуальний простір може не тільки розширювати горизонти її життєвого світу, але й нівелювати його ціннісно-смыслову персональну визначеність, сприяти заміщенню реальності її симулякрами, справжніх, особистісних людських контактів їх поверхневими, формами.

Констатуватимемо, що свобода у віртуальному просторі має прояви уявності та ілюзорності. Віртуальна реальність – це нова взаємодія людини машини (комп'ютера), коли людина отримує повну свободу ді у середині віртуального часопростору поступово втрачає між реальним та ілюзорним. Проблема полягає в тому, що людина може почати діяти реальному житті за тими законами, які існують у віртуальному просторі, порушуючи моральні та правові норми, культурні традиції.

Необхідність визначення сутності свободи у віртуальному просторі зумовлена також і тим, що межі фактично не регулюються правом. Основними регуляторами свободи у суб'єктів морально-правової культури віртуального світу є моральні релігійні норми, особистісні екзстенціали буття.

Інтернет у світлі теорії права в цілому та інформаційного права зокрема – це, насамперед, новий простір людського самовираження спілкування; міжнародний простір, що перетинає будь-які кордони; децентралізований простір, яким жоден оператор, жодна держава повністю не володіє не керує. Нарешті, Інтернет являє собою різно-рідний (гетерогенний) простір, де кожен може вільно діяти, висловлюватися і працювати (інакше кажучи – простір розуму і свободи).

Така віртуальна свобода може впливати на переформатування ідентичності людини, а у випадку з молоддю – на формування. У віртуальному просторі особистість може набувати нових ідентичностей залежно від сегментів цього необмеженого світу, що відповідно зумовлює особливості її морально-правової культури. Науковці стверджують, що особистісна ідентичність

з константної – ідентичності на все життя – перетворюється на змінну величину – ситуативну ідентичність на певний час.

Отже, рисами ідентичності людини, що трансформовані віртуально є процесуальність, фрагментарність, варіативність та адаптивність, актуалізовані сучасними культурно-соціальними процесами, які є вираженням трансформації сутнісних ознак ідентичності (цілісності, стабільності, спадковості). У віртуальному світі людина може набувати штучну ідентичність, експериментувати з ідентичностями, перевіляючись залежно від правил норм віртуальної реальності.

У віртуальних спільнотах, Інтернет, ідентичність зводиться до химерних умовних знаків, на зразок прізвиська або піктограми зі стандартного набору. Така ігрова ідентичність, коли індивіди не закріплюються за певними культурними зразками та традиціями, а вільно змінюють їх подібно до масок при її перетворенні на домінуючу особистості, може ускладнити як процес культурної, так і поглибити кризу культурної ідентичності, яка становить загрозу культурному буттю людини. Посттрадиційна культура в цілому пропонує широкий спектр готових зразків і стилів поведінки. Люди вибирають на символічному ринку необхідні зразки й намагаються імплантувати їх у тканину свого повсякденного життя.

Таким чином, свобода у суб'єктів «віртуальної морально-правової культури» набуває різноманітних форм реалізується безліччю засобів. Відповідно свобода не повинна переростати анархію має підкріплюватися такою важливою цінністю як відповідальність учасників віртуально.

Феномен відповідальності – явище соціально-історичне, що з'являється як результат виникнення суспільних відносин і як характеристика відносин між особистістю (соціальною групою) суспільством у цілому. З одного боку, суспільство як система продукує комплекс норм, цінностей, вимог, об'єднаних єдиною системою, а з – особистість зобов'язана сприйняти, засвоїти і згодом відтворити ці норми цінності, тобто відповідальність передбачає співвіднесення поведінки особистості (соціальної групи) з вимогами, що пред'являються суспільством.

Як зазначав свого часу М. Бердяєв, свобода людини як суб'єкта полягає в тому, щоб стати особистістю ля цього потрібно

припинити жити орієнтуючись лише на зовнішні принципи, бути самим собою нести відповідальність за свій вибір насамперед перед самим собою. Відповідальність виникає як результат необхідного обов'язкового відносно вільного вибору шляхів досягнення мети. людина має безліч варіантів для самореалізації, що є своєрідною перевіркою на зрілість, вміння не тільки обирати певний поведінки, а й нести за відповідальність.

Зауважимо, що відповідальність у суб'єктів віртуального простору умовлена їх внутрішньою культурою, а також вимогами, що висувуються до них у певній віртуальній спільноті. Фактично віртуальна спільнота стає тим колективом, який впливає на формування розвиток цінностей конкретної людини, у т. ч. й відповідальності.

Отже, віртуальна реальність становить неповторний регіон буття, який породжує низку аксіологічних особливостей морально-правової культури її суб'єктів. уявлення про свободу у суб'єктів віртуального простору може мати анархічний, безвідповідальний характер, віртуальний світ об'єктивно сприяє розширенню духовних, пізнавальних, рольових меж буття людини. свою чергу, відповідальність у суб'єктів морально-правової культури віртуального простору умовлена індивідуальним моральним рівнем користувача та нормами конкретного віртуально.

Л. А. Васильєва,
*кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри права,
Національний аерокосмічний університет
ім. М. С. Жуковського «ХАІ»,
м. Харків, Україна*

ПУБЛІЧНІСТЬ І ПРАВО ЯК ВІДКРИТІ АВТЕНТИЧНІ СИСТЕМИ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

Публічності не можливо досягти лише фізичним виходом індивіда в певне відкрите місце – реальне чи віртуальне. Публічність передбачає колективну орієнтацію в «культурних патернах», чітку систему зразків людської діяльності в крос-культурному просторі.

Вона є певною знаково-символічною єдністю, що формує конвенційне поле суб'єкта комунікації і середовища його існування, де відкрита аутентичні передбачає толерантність в комунікації з Іншим при збереженні й розвитку своєї особистої своєрідності.

При цьому правотворення, як складну діяльність, що спирається на окремі правові чинники – правосвідомість, правові цінності, правовий менталітет, правові ідеї, а також правову інтуїцію, правові емоції, правовий інсайт, є головною детермінантою істинної публічності. Загальні властивості разом із формально логічним мисленням сприяють формуванню у суб'єкта правотворчості розуміння юридичної потреби, актуалізуючи процеси утворення норм права, де правові цінності, по-суті, відіграють роль соціокультурного орієнтиру.

В сьогоденних антисоціальних кризових умовах глобалізаційного простору (наприклад, вірусологічного катаклізму), затребуваним стає не лише матеріальна цивілізаційна складова людства, що формувалася декілька століть, але й сучасний новоутворений «віртуальний ландшафт» публічності, який в повній мірі орієнтований на інтенсивну техногенність та інформаційну перенасиченість, стає по-суті єдиним доступним засобом взаєморганізації будь-якої соціальної системи та інструментом її виживання.

Публічність є основною складовою правової реальності, яка цілковито орієнтується на правові цінності всього суспільства в єдності з життям кожної окремої людини. Їх неможливо розділити: життя суспільства – це життя його членів, а індивід може одержати можливості для людського життя лише завдяки суспільству, саме суспільство робить людину людиною. Відповідно і для права найвищою цінністю є зберегти суспільство та життя кожного її члена, причому значення останнього постійно посилюється саме завдяки публічності. Так, прагнення людини до життя насамперед проявляється в розширюванні її як духовно-тілесної істоти на навколишнє соціальне життя. У духовному аспекті йдеться про гідність, у матеріальному – про власність. У тут специфічна функція права полягає не в тому, щоб пояснювати закони та механізми соціального розвитку, озброювати людей науковими знаннями, а в тому, щоб регулювати новими суспільними відносинами, розкривати якомога

скоріше можливості необхідного правоутворення в нових сферах публічного буття людини. Ідеї верховенства права і прав людини в публічному середовищі стають ключовими для досягнення соціальної єдності й виживання людства в складних, кризових умовах.

В умовах формування сучасного суспільства й виникнення нових технологій у геометричній прогресії першорядного значення набуває саме проблема правового регулювання публічного кіберпростору й активного формування окремої кіберетики. Характерною особливістю предмета кіберправа є інтернаціональність в тому її розумінні, що кіберпростір лише умовно відбиває державні кордони й різні правові режими. Ця особливість стає причиною правових колізій, що повсякчас виникають у разі входження в правовідносини за допомогою всесвітньої мережі Інтернет. Водночас кіберправо в межах свого предмету має значну кількість відносин, які ускладнюються іноземними елементами й законодавчими базами. Для відносин, що є предметом кіберправа, характерною має бути комплексність. Предмет регулювання кіберправа розширюється щодня, тому вимагає міждисциплінарного підходу та інтегративного розуміння. У межах філософського осмислення сучасного феномена кіберпростору особливого значення набуває поняття комунікативної компетентності сучасної людини публічної, тобто володіння складними комунікативними навичками публічної адаптації, володіння вміннями міжособистісної комунікації, у якій мораль не повинна бути тіньовою або мати прихований характер.

Питання правового регулювання відносин у сфері кіберпростору інтенсивно досліджують як вітчизняні (А. Богданович, А. Демцю, Л. Дешко, О. Добржанська), так і зарубіжні вчені (Дж. Донат, В. Крейг). Правове регулювання у сфері кібербезпеки України здійснює незначна кількість нормативно-правових актів, що переважно ускладнює контроль цього середовища і залишає ще багато невирішених проблем існування системи не лише у вітчизняних реаліях, але й у всьому цивілізованому світі. Проте слід підкреслити, що перші кроки на цьому шляху наша держава вже зробила. Так, в Україні ухвалено Національну стратегію кібербезпеки, що передбачає удосконалення національного законодавства, впровадження безпечних умов для користування Інтернетом і створення

спеціальних органів кібербезпеки, здатних попереджати й усувати наслідки кібератак. Крім того, Верховна Рада України ухвалила законопроект «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України», що є особливо важливим для створення системи забезпечення кібербезпеки нашої держави загалом та інтенсивної інтеграції її у світове інформаційно-комунікативне середовище, орієнтоване на високі технології.

Публічність у правовій системі потрібно розглядати як семіозис права та процесу, у якому реальність функціонує як система знаків: правові норми, суб'єкт права, правова поведінка, правова реальність, де правові норми вказують на щось (зі середовища правової реальності) для когось (соціального суб'єкта), який, інтерпретуючи отриману інформацію, певним чином має діяти, посиляючись на певні форми правової поведінки. Тобто семіозис права та процесу представлення в повній мірі потребує відкритої автентичної публічності, оскільки саме опосередковане пізнання правової реальності потребує демонстративного проявлення, але це проявлення, має бути орієнтовано на Іншого, його комунікативні компетенції й толерантну свідомість.

Феномен публічного права, правові категорії, сприйняті більшістю правових систем, дозволяють визначити спільний простір для налагодження міжкультурного діалогу з метою подолання глобальних загроз людства (голоду, війн, світового тероризму) і плідної взаємодії в політичній, економічній, гуманітарній та інших сферах. Розкриття суті антропологічних основ правогенезу може допомогти у формуванні цілісної системної ієрархії юридичних потреб сучасного віртуального суспільства, оперативного реагування на нові запити щодо удосконалення правової системи, введення її у відповідальність до існуючих реалій.

Етичні пріоритети, які включені в широку систему публічних правовідносин безперечно стосуються варіативності поведінки, стану моральної свідомості і наявності комплексу комунікативних якостей сучасної людини. Така взаємодія вимагає перш за все злагодженості, єдності дій, довіри й істинних орієнтирів на сприйняття ціннісних пріоритетів. У відкритому спілкуванні пріоритети мають концентруватися на процесуальній спільності людей,

ґрунтуватися на відносинах взаємодопомоги й належної підтримки. Установка на дружелюбність, як спосіб закріплення доброзичливості й готовності до діалогу в будь-якому публічному процесі, вкрай важлива на сьогоднішній день, оскільки саме така свідома толерантність може стати універсальною формою затребуваного поєднання моралі й права, що в повній мірі не буде залежати лише від їх технічних інструментів.

Список використаних джерел

1. Балинська О. Означення людиною правової реальності: денотація, десигнація чи сигніфікація. Антропология права філософський та юридичний виміри (стан, проблеми, перспективи) : статті учасників Міжнародного «круглого столу». Львів : Галицький друкар, 2010. 696 с.
2. Бочавер А. Кибергболлинг: травля в пространстве современных технологий. Психология. Журнал Высшей школы экономики, 2014. 11 (3). С. 177-191.
3. Корабльова В. Покоління в полі культури: множинність репрезентації : монографія. Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2009. 180 с.
4. Максимов С. До питання про засади права: спроба систематизації // Право України, 2011. №8. С. 38-45.
5. Моїсеєнкова С. Антропологічно-правові детермінанти правоутворення // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки : збірник наукових праць, 2015. № 824. С. 272-277.
6. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України: Закон України від 5 жовтня 2017 р. №2163-VIII. Відомості Верховної ради України, 2017. № 45. Ст. 1, п. 15.
7. Рабінович С. Природно-правові підходи в юридичному регулюванні : монографія. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2010. 576 с.
8. Donath J. Identity and Deception in the Virtual. London. Routledge, 2010. С. 30-45.
9. Vasylieva L. Comprehension of the phenomenon of public communication // Austrian Journal of Humanities and Social Sciences. – Vienna : «E&S We&S» Association for advanced Studies and Higher Education GmbH, 2016. № 5-6. P. 42-45.

УДК 340.111.5
004.8
17.023.33

О. Е. Радутний,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права № 1,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого,
м. Харків, Україна
Researcher ID: E-6683-2015
ORCID /0000-0002-6521-3977

НА ПОРОЗИ МАНІФЕСТУ НОВОЇ МОРАЛІ ТА ПРАВА (ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ, ЦИФРОВА ЛЮДИНА ТА ГЛОБАЛЬНИЙ ПЕРЕРОЗПОДІЛ)

В наш час людство за класифікацією Мічіо Кайку (Michio Kaku) [2, с.269 – 270] відноситься до цивілізації «0» типу, що в якості основного джерела енергії використовує залишки мертвих рослин – нафту та вугілля (довідково: цивілізація «I» типу повністю використовує сонячне світло, яке потрапляє на її планету, «II» – всю енергію Сонця, «III» – енергію всієї галактики; кожна наступна збільшує свою могутність у 10 млрд разів у порівнянні з попередньою). За його прогнозами наша слабка цивілізація десь за 100 – 200 років має досягнути рівня «I». Але вже сьогодні спостерігаються первинні технологічні та соціальні ознаки такого переходу. До технічних відносяться потужні хмарні обчислення, Big Data, RFID-татування, матеріалізація певних комп'ютерних кодів у тривимірні об'єкти за допомогою 3D-друку, Інтернет речей (Internet of Things, або Internet of Everything), Інтернет мікроорганізмів, квантова технологія, нанотехнології тощо. Соціальними ознаками виступають укрупнення політичних структур (напр., Європейський союз, Північноамериканська зона вільної торгівлі), зміцнення транснаціональних корпорацій (Amazon, American Express, Apple, Coca-cola, Cisco, Google, Goldman Sachs, General Electric, General Motors, Boeing, ECCO, Johnson&Johnson, Hewlett-Packard, IBM, Intel, Kraft Foods, Microsoft, Morgan Stanley, Nestlé, Oracle, PepsiCo, Pfizer, Procter&Gamble, Siemens, Unilever, Yahoo тощо), які перебирають на себе певні привабливі можливості держави, але не поспішають

бути обтяженими її обов'язками. Змішаною ознакою слід визнати появу цифрової людини (Digital human being, Homo numeralis, Homo digitalis, Homo horologium) [6, с.158–171].

Як вже було неодноразово звернуто увагу [4, с.7-9; 5, с.4-7], мораль формується стихійно, має неофіційний характер, не є загальнообов'язковою, поширюється на всі сфери життя людини, знаходить своє втілення у традиціях, звичаях, ритуалах, заповідях та фольклорі, не містить точних, деталізованих правил поведінки. Крім того, одне й те саме суспільство може вміщувати в собі різні, відмінні і, навіть, протилежні системи моралі (релігійна мораль різних напрямків, атеїзм, корпоративна мораль, етнічна мораль або пережитки минулих соціальних систем та політичних устроїв тощо). Тож через свою нормативно-правову невизначеність мораль певною мірою та лише в окремих випадках може слугувати орієнтиром для формулювання загально обов'язкового нормативного припису або заборони.

Як переконливо доводять останні важливі події (політичні вибори в США, України, референдум Brexit з приводу виходу Великої Британії з ЄС тощо), уявленнями про мораль, як і свідомістю, можливо ефективно маніпулювати за допомогою методів, які вже пройшли належне випробування. До них, за Ноамом Хомським (Noam Chomsky), відносяться стратегія відволікання уваги, метод створення проблеми для запропонування заздалегідь готового рішення, поступова стратегія впровадження низки непопулярних рішень, посилення почуття власної провини, відстрочка виконання непопулярного рішення, звернення до населення як до дітей, тримання його у невігластві, посилення емоцій, підштовхування до насолоди бути посередністю, знати про людей більше, ніж вони самі про себе знають (Facebook, Google, Twitter та інші неймережі) тощо.

Але й сама по собі мораль змінюється під впливом часу та внаслідок зміни суспільних відносин. Так, донедавна вважалося аморальним відверто експлуатувати або сплачувати низьку плату працівникам Китаю, Індії, або України. Втім, наступним ударом стане відібрання у них роботи взагалі, через повернення світових брендів виробництв на території своїх юрисдикцій – у США, Європу, Японію тощо. Це станеться завдяки прискореній роботизації всіх

галузей промисловості, транспорту, сільського господарства, сфер обслуговування та пов'язаних з ними логістичних ланцюжків. Загальносвітовий карантин від коронавірусу SARS-CoV-2, що викликав хворобу COVID-19, але не був «чорним лебедем» Нассіма Талеба [3, с.10–16] (адже спалах був передбачуваним та з недавньої історії є відомими епідемії або більші, або подібні, зокрема, пандемія свинячого грипу АН1N1, пташиний грип, епідемії гарячки Ебола 2014 – 2016 р.р. та 2017 – 2019 р.р. тощо), лише підкреслив усвідомлення того факту, що самою слабкою і по суті зайвою ланкою сьогодні є працівник – фізична особа. Під час першої технологічної революції (1760 – 1830 р.р.) технічні засоби розглядалися тільки в якості доповнення до працівника, за часи другої (1870 – 1930 р.р.) робітник та засіб праці розглядалися вже як неподільна виробнича одиниця, третя хвиля (друга половина ХХ ст.) змістила акцент у бік інформаційної складової, але сьогоднішня четверта технологічна революція утворює підґрунтя для прискореної та успішної заміни працівника-людини на об'єкт робототехніки. Численна дешева робоча сила стає не просто менш привабливою, але взагалі непотрібною.

Мова не йде не стільки про зникнення окремих професій (кур'єр, бухгалтер, аудитор, водій, касир, медик-діагност, шахтар, вантажник, працівник конвеєру тощо) та появу нових (детектив з роботи з даними (Data Detective), співрозмовник-компаньйон (Walker/Talker), міській кібераналітик (Cyber City Analyst), проектувальник подорожей у доданій реальності (Augmented Reality Journey Builder), фахівець з генетичного розмаїття (Genetic Diversity Officer), персональний куратор спогадів (Personal Memory Curator), фахівець з етичних джерел (Ethical Sourcing Officer) тощо [1]. Так було завжди на зміні формацій. Мова йде про те, що людина у більшості своїй стає непотрібною, в тому числі, у широкому розумінні, як працівник або солдат. Звідси впливає факт поступового зменшення зацікавленості з приводу соціального, медичного та іншого захисту всього населення, про надмірну кількість якого час від часу наголошується. Для впровадження такого підходу є доволі ефективним перенесення акцентів з держави на корпорації, які *a priori* нікому нічого не винні, в тому числі на підставі угоди користувача, яку практично ніхто ніколи навіть не читає. За допомогою вище наведених стратегій

маніпулювання є можливість закріплення вказаного стану речей на рівні нормативного акту, у зв'язку з чим необхідно бути удвічі більш пильними. Тож за аналогією з Internet of Everything (Інтернетом всього) нас чекає глобальний *перерозподіл всього* (Redistribution of Everything), переформатування всіх звичних соціальних відносин, що цілком природньо потягне за собою переформатування моралі, права та законодавства.

Цифрова людина являє собою наступну ланку еволюції, що реалізує сподівання філософського напрямку *трансгуманізму* (його відомими представниками є Nick Bostrom, James Burke, Martin Rees, Allen Buchanan, Dan Brock, Norman Daniels, Daniel Wikler, Hans Moravec, Raymond Kurzweil, Robert Ettinger та інші), теорії техніко-фізіологічної еволюції Роберта Фогеля (Robert Fogel) та деяких інших. В них йдеться про можливість об'єднання вуглецевої технології (людина) з кремнієвою технологією (штучний інтелект, імпланти, об'єкти робототехніки), або перенесення структури мозку людини нейрон за нейроном на неорганічний або напіворганічний носій [2, с.233].

Завдяки цьому еволюція людини стає більше штучною, ніж це обумовлюється біологією та природним відбором. Маючи занадто тривале довголіття або безсмертя, покращені фізичні властивості (сила, витривалість, гнучкість, швидкість, зір, слух, сприймання всіх сигналів оточуючого світу, в тому числі ультразвук та інфразвук тощо) та когнітивні функції (ідеальна пам'ять, обробка значних обсягів інформації та прийняття рішень на прискорених швидкостях (секунди та мілісекунди), концентрація уваги, відшукування та виправлення помилок всередині своєї програми та(або) імплантів тощо), цифрова людина неодмінно матиме дещо змінену мораль і це обов'язково вплине на загальне уявлення про мораль, право та норму закону. Можливо, замість природного права світоглядним орієнтиром для цифрової людини стане право *надприродне*. Крім того, не виключається можливість того, що цифрова людина може поставитися до *Homo sapiens* так, як остання до своїх попередників або найближчих конкурентів (*Homo habilis*, *rudolfensis*, *ergaster*, *erectus*, *floresiensis*, *antecessor*, *heidelbergensis*, *neanderthalensis*, *rhodesiensis*, *cepranensis*, *georgicus* тощо), тобто знищити або поневолити. І ще невідомо, який з цих варіантів є гіршим.

Тож мораль, законодавство та уявлення про право чекають радикальні зміни. Однією з них стане визнання штучного інтелекту суб'єктом правовідносин та суб'єктом злочину [7, с. 202 – 213]. Чи готові ми до цих змін? Скоріше за все, ні. Але маємо бути, оскільки вказані зміни є неминучими. Тож зосередимо на цьому свої зусилля, адже потенціал у нас точно є.

Список використаних джерел

1. Caroline Cakebread (2017). Robots aren't just taking our jobs, they're creating them – here are 21 weird jobs humans will have in the future. URL: <http://www.businessinsider.com/21-weird-jobs-humans-will-have-when-robots-take-over-2017-11/#data-detective-1> (дата звернення: 15.03.2020).

2. Kaku Michio (2008). *Physics of the Impossible: A Scientific Exploration Into the World of Phasers, Force Fields, Teleportation, and Time Travel*. Doubleday Publishing, Duke University Libraries. – 456 p. (переклад: Каку М. Фізика неможливого / Митіо Каку; Пер. с англ. – М.: Альпіна нон-фікш, 2009. 456 с.)

3. Taleb, Nassim Nicholas (2012). *Antifragile: Things That Gain from Disorder*. Random House, 2012. – 430 p.; в укр. перекладі: Талеб, Насім. Антикрихкість. Про (не)вразливе у реальному житті / Пер. з англ. Миколи Климчука. Київ: Наш формат, 2018. 408 с.

4. Лозовий В.О. Мораль і право як регулятори діяльності й поведінки соціальних суб'єктів / *Суперечності взаємодії моралі і права в сучасному українському суспільстві* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 30 трав. 2019 р. / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. – Харків : Право, 2019. С. 7-9

5. Максимов С.І. Взаємодія моралі і права / *Суперечності взаємодії моралі і права в сучасному українському суспільстві* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 30 трав. 2019 р. / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2019. С. 4 – 7

6. Радутний О.Е. Цифрова людина з точки зору загальної та інформаційної безпеки: філософський та кримінально-правовий аспект. *Інформація і право: науковий журнал* / редкол.: В.Г. Пилипчук та ін. – К.: Науково-дослідний інститут інформатики і права Національної академії правових наук України, 2018. № 2 (25). С. 158 – 171

7. Радутний О.Е. Розвиток кримінально-правової доктрини у напрямку визнання штучного інтелекту та цифрової людини суб'єктом правовідносин та суб'єктом злочину / *Ефективність кримінального законодавства: доктринальні, законотворчі та право-*

застосовні проблеми її забезпечення : матер. міжнарод. наук.-практ. кругл. столу (м. Харків, 17 трав. 2019 р.) / укладачі: Л.М. Демидова, К.А. Новікова, Н.В. Шульженко. Харків : Константа, 2019. С. 202 – 213.

С. Є. Чмихун,
*кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри права,
Національний аерокосмічний університет
і.м. М. Є. Жуковського «ХАІ»,
м. Харків, Україна*

СТАТУС ЛЮДИНИ В МЕЖАХ МОРАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ТА ЕТИКЕТНОЇ ПРИМУСОВОСТІ

В системі соціальних відносин людина потрапляє в безліч механізмів, які так чи інакше впливають на її поведінку й світовідчуття. Така система різноманітних явищ навколишнього світу має об'єктивний характер й, по-суті, визначає ту саму людяність, що не просто дається природою, але й формується суспільним середовищем. Кожний історичний етап розвитку суспільства пропонує свою більш ускладнену й різноманітну представленість цієї системи та механізми її реалізації.

Термін «примус» широко використовується в соціокультурному середовищі спілкування людей і має глибокий зміст. Саме звертаючи увагу на соціокультурний напрямок дослідження феномену примусу зазначимо, що це досить динамічна сукупність факторів явного й прихованого характеру, які обмежують людську активність. Ці фактори, з одного боку, звужують або навіть позбавляють людину надмірних бажань, намірів, необдуманих потреб та безпосередньої координують людську діяльність в сфері духовних та моральних орієнтирів. З іншого – вони стимулює ці бажання й примножують їх. Тут має місце наочне протиріччя, яке на повсякденному рівні кожному знайоме й досить характерно проявляються в словах поета А. Вознесенського «нестерпно, коли примусово, а добровільно ще більш нестерпніше».

Об'єктивні умови сучасного суспільства, які детермінують примусовість і транслюють її через особистісний потенціал людини пов'язані в повній мірі з сучасними інформативно-комунікативними процесами, що починаються на рівні простих міжособистісних контактів, й розгортаються до крос- і транс-культурних представлень, набуваючи тотального й маніпулятивного характеру. Тут примусовість, стосовно конкретної людини, може бути як цілком добровільною, частково добровільною, так і абсолютною вимушеною.

Проблема примусу маніфестує дилему істинної й удавану свободу людини, що неоднозначно трактуються через протиставлення «бути чи не бути», «мати чи бути». Зазначена диспозиція була вперше виявлена Е. Фроммом, який запропонував своє унікальне розуміння одночасного бажання свободи й її уникнення. Як що, на думку філософа, немає гармонії між зовнішнім та внутрішнім світом людини, то виникає диспозиція розуміння позитивної й негативної свободи. Шлях позитивної свободи представляє собою зв'язок людини зі світом через любов, працю, інтелектуальні та емоційні самовираження, що й призводить до ладу із собою та іншими людьми. На думку Фромма, інший шлях – це шлях назад й повня відмова людини від свободи.

З проблемою примусу в сучасному суспільстві пов'язані уявлення про свободу та несвободу, що базуються на різноманітті правил, норм, установ, законів, які вимагають порядку й дисципліни. Такі проявлення мають конкретні культурно-історичні особливості й обмеження, потребують системності в неоднозначних міжособистісних відносинах. В роботі З. Фрейда «Незадоволення культурою» мають місце роздуми, що дуже актуальні й в теперішній час. Вони повсякчас стосуються такого простого соціального феномену, який обумовлений вимогами моралі, права, правилами етикету. Це феномен порядку, як свого роду примус до повторення. Саме повторність визначає обов'язковість дій, які дозволяють в окремих випадках уникати небажаного. А в системі крос- й транс-культурних представлень стають регуляторами поведінки людей через право, мораль, етикет, які проявляються не лише через користь, а й через задоволення, оскільки культурні механізми направлені не лише на користь, але й на красу.

Серед обмежувальних культурних факторів поведінки людей поряд з моральними та правовими вимогами в теперішній час особливого значення набувають саме правила етикету, що фіксують увагу на зовнішньому боці вчинків та дій людини, її манерах, культурних навичках. Такі обов'язкові статусні правила стають регулятивними агентами в широкому діапазоні ділових контактів, корпоративних відносин та міжнародних комунікацій. Повсякденне спілкування людей теж базується на імперативності правил хорошого тону, що транслюються через ввічливість, делікатність. Вони доповнюють, уточнюють та надають морально-правовим вимогам візуальних та вербальних представлень, особливо в діях ритуального, церемоніального та процедурного характеру. Зазначені правила пов'язані, перш за все, з відносно новими системами знання – кінесикою та проксемікою, які по суті призначені інтерпретувати рухи й зміни в положенні тіла людини, як культурних маркерів комунікативного простору, що дозволяють значно скоріше досягти злагоди та порозуміння. Вітчизняна дослідниця проблем етикету О. Проценко, стверджує, що етикетна поведінка будується на комплексі стереотипів, зразків, моделей, завдяки яким матеріалізуються й набувають видимих, а іноді видовищних публічних форм упорядкованість, організованість і погодженість. В найбільш складних ситуаціях для людини, суспільства і, навіть, світу в цілому, саме єдність вимог моралі, законів права та правил етикету в їх дієвому функціонуванні загострюють ціннісне відношення до людського життя та стають надійним потенціалом в подоланні будь-яких його руйнацій.

Список виконаних джерел

1. Проценко О. П. Морфология этикета : философско-культурологический экскурс. Харьков : Мачулин, 2019. – 144 с.
2. Проценко О. П. Етикет в просторі практичної філософії. Харків, 2002. – 240 с.
3. Фрейд З. Недовольство культурой. Харьков : «Фолио», 2013. – 221 с.
4. Фромм Е. Бегство от свободы. Москва : Прогресс, 1986. – 238 с.

Л. М. Сідак,
кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри культурології,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого,
О. В. Явтушенко,
студент факультету адвокатури,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого,
м. Харків, Україна

ВПЛИВ COVID-19 ТА ІНШИХ ЕПІДЕМІЙ НА ПРАВА ЛЮДИНИ І МОРАЛЬ

Право і мораль – це, без сумніву, головні регулятори поведінки людей. Вплив різних чинників на мораль і право протягом усього існування цих феноменів ніколи не піддавався сумніву. На морально-правові відносини впливали війни, революції, технологічний розвиток, епідемії та інші події.

Після першої, а особливо після Другої світової війни світоустрій кардинально змінився: картина світу, розклад політичних сил на світовій арені, форми економічної діяльності, взаємодія з природою, способи реагування змінилися на глобальні та локальні небезпеки. Після цього він вже не був таким, як на початку ХХ ст. Через 75 років назріли й розпочалися нові кардинальні зміни, які, очевидно, будуть пов'язувати з пандемією COVID-19. Парадоксально, але науково-технічний прогрес, включаючи й високий рівень світової медицини, могутність, якою пишалася людина, не стали перешкодою для невидимого вірусу. Звичайно, штам, про який йдеться, лише привід для осмислення ситуації. Врешті-решт, це не перша глобальна загроза соціально-біологічного характеру. Але лише в останні роки такі загрози почали не просто на певний час переривати звичний плин життя, а усвідомлюватися як початок його кардинальної зміни. Вже зараз стає зрозумілим, що світ не зможе бути таким, як останні 75-100 років. Пандемія насамперед показала, що ані сучасне право, ані моральний стан суспільства не відповідають сучасним умовам його існування.

Очевидно, що право вже не буде існувати у тому вигляді, у якому ми його бачимо. Водночас виживання людства потребує ліквідації моральної кризи, яка проявилася під час пандемії. Зокрема, кардинальних змін зазнає ситуація з декларуванням та реалізацією прав людини. А вони безпосередньо корелюються зі свободою особистості та її проявами, тобто моральними категоріями. Наприклад, сьогодні право людини на приватне життя, вільне висловлювання думок, свободу об'єднань та інші права з легкістю віддаються у жертву сумнівній небезпеці, неперевіреним припущенням як політичними елітами, так і пересічними громадянами. Водночас вжиті заходи безпеки прямо порушують декларовані права людини і громадянина (право на свободу пересування без оголошення режиму надзвичайного стану, стеження за людиною за допомогою технічних пристроїв та систем тощо). Особливо небезпечною є спокуса використати досягнення новітніх інформаційних технологій для обмеження прав і свобод людини. Очевидно, що ситуація, яка склалася у світі, об'єктивно загрожує нормальній життєдіяльності людини. Але можливості медицини та новітніх технологій, з одного боку, не спроможні кардинально запобігти небезпеці, а з іншого – самі становлять загрозу нормальній життєдіяльності людини з огляду на кризу моральності.

Безпека людини у XXI ст. повинна осмислюватися не лише як ймовірність захворювання та настання тяжких наслідків для здоров'я, а й як можливість порушення її свободи, захищеність її персональних даних, можливість реалізувати свободу у галузі надання доступу до персональних даних, відсутність примусового медичного втручання і несанкціонованого людиною використання біоматеріалів, а також відсутність дискримінації. Такий висновок можна зробити зі ст. 12 Конвенції ООН з прав людини [1]. На думку неурядової організації з захисту прав людини Amnesty International, держави не можуть нехтувати такими правами, як недоторканість приватного життя і свобода вираження думок ні за яких умов, адже в епоху цифрових технологій інформація, у тому числі й приватна, стає найбільшою цінністю, а її зростання збільшує шанс, що вона комусь знадобиться. Зазначена організація висунула такі тези, що цілком можуть стосуватися усіх майбутніх епідемій без винятку:

1. Не можна допустити, щоб пандемії слугували виправданням для масового стеження.

2. Не можна допустити, щоб пандемії слугували виправданням для введення безстрокового спостереження за громадянами держав.

3. Не можна допустити, щоб пандемії слугували виправданням для порушення права людини на особисте життя.

4. Не можна допустити, щоб пандемія слугувала виправданням для того, щоб тримати людей у незнанні відносно того, яку інформацію збирають і передають третім особам чи уряду [2].

З огляду на це нагальною потребою є розроблення механізму та критеріїв оцінювання, які одночасно можна вважати достатніми для цілей гарантування епідеміологічної безпеки, і допустимими з точки зору забезпечення прав та свобод людини, зокрема гарантії безпеки особистих даних та невтручання в особисте життя особистості. Термін дії такого механізму повинен гарантувати перемогу над пандемією, але в жодному разі не виходити за межі цієї необхідності. По-перше, інформація, яку збирає влада, не повинна використовуватися в комерційних цілях, для отримання матеріальної вигоди, досягнення злочинної мети; по-друге, її обсяг повинен відповідати задекларованій законом меті; по-третє, не порушувати принцип поваги до приватного життя людини. Населення повинно знати порядки збору та характер інформації, якої потребує держава.

Свобода особистості виявляється у її здатності до оцінювання. Зокрема, людина схильна надавати моральної оцінки не тільки власним вчинкам, а й іншим явищам і подіям, які впливали на її життя. Так, хвороби, епідемії наділялися «ознаками» особистості (наприклад, хвороба «прийшла» за гріхи людей), адже тільки її свобода дає повні підстави для моральної відповідальності. Тільки з плином часу прийшло усвідомлення, що хвороби не мають свободи і не підлягають моральній відповідальності й оцінці. А ось люди і їх ставлення до хвороб, їх вплив на своє життєве середовище, зокрема, біологічні об'єкти, доступні для моральної оцінки. Так, і громадська та особиста гігієна, відповідальність за особисте та громадське здоров'я стали предметом морального оцінювання [3].

Але епідемія коронавірусу створила нові модальності старих моральних проблем. Вперше людина може обирати, хто зможе

вижити, а кого віддати у жертву хворобі: наприклад, кому варто надати апарат ШВЛ за наявності їх дефіциту. Отож право на життя стає привілеєм у зв'язку з пандемією, чого ніколи не було раніше. Звичайно, моральних проблем хвороба поставила значно більше, але найважливіші з них є ті, що пов'язані з питанням життя і смерті, свободи особистості. Соціальним спільнотам доводиться обирати між прагненням врятувати усіх своїх членів і можливістю швидко вичерпати свої ресурси через надмірне навантаження на систему охорони здоров'я, яка все більше комерціалізується та аморалізується.

Наприклад, у США Міністерство охорони здоров'я та соціальних служб штату Мічиган створило вказівки щодо «етичного розподілу обмежених медичних ресурсів» у надзвичайних ситуаціях. За ними визнаються прийнятними дві категорії критеріїв нормування: медичний прогноз («ймовірність позитивного медичного реагування») і те, чи виконує пацієнт «важливі соціальні функції». Серед тих, хто виконує «основні соціальні функції», перелічені в Мічиганських інструкціях, є медичні працівники, вчені з охорони здоров'я, поліція, пожежники, військові, енергетики та працівники телекомунікацій. Мічиганські вказівки при розподілі медичної допомоги визначають «неприйнятними» два типи критеріїв: «соціальні характеристики», включаючи расу, стать, сексуальну орієнтацію, релігію та інвалідність, не пов'язані з негайним медичним прогнозом, та «соціальна цінність», включаючи статус роботи, освіту, політичну приналежність та родинні стосунки, а також ймовірні здібності пацієнта [4].

З огляду на це, можна зробити висновок, що вплив епідемій на стан суспільної моралі буде стосуватись принципів вибору тих, хто буде жити, а хто ні. Питання полягає в тому, наскільки моральна недосконалість людини вплине на цей вибір і яким буде зворотній зв'язок: чи готовність свідомо жертвувати іншим не поставить під загрозу існування людства?

Список використаних джерел

1. Всеобщая декларация прав человека. URL : https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/declhr.shtml (дата звернення: 25.04.2020).

2. Заявление: Государства, использующие технологии электронного наблюдения для борьбы с пандемией, должны уважать права человека. URL: https://eurasia.amnesty.org/2020/04/02/sovmeštnoe-zayavlenie-organizaczij-grazhdanskogo-obshheštva-gosudarštva-ispolzuyushhie-tehnologii-cifrovogo-nablyudeniya-dlya-borby-s-pandemiej-dolzheny-uvazhat-prava-cheloveka/?fbclid=IwAR3ikMHvCIHkKrTZs_X3OdQxxwJylw4pyf-jew_lyxzUQVqgHVMjnNjUJEw (дата звернення: 25.04.2020)

3. Коронавирус, и почему люди чувствуют потребность морализировать эпидемии. <https://www.newyorker.com/news/daily-comment/the-coronavirus-and-why-humans-feel-a-need-to-moralize-epidemics> (дата звернення: 28.04.20).

4. Жизнь, смерть и долг: коронавирус приносит моральные и этические вопросы к вашей двери. <https://www.lansingcitypulse.com/stories/life-death-and-duty-the-coronavirus-brings-moral-and-ethical-questions-to-your-door,14022> (дата звернення: 02.05.2020).

О. Л. Левін,

*кандидат історичних наук, доцент
кафедри соціально-гуманітарних дисциплін
юридичного факультету,
Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна*

ВПЛИВ НОРМ КАНОНІЧНОГО ПРАВА ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ НА ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОГО СІМЕЙНОГО ПРАВА (ІСТОРИКО- ПРАВОВИЙ АСПЕКТ)

До джерел українського сімейного права належать норми канонічного (церковного) права, насамперед візантійського, яке здійснило великий вплив на його становлення і розвиток. Із прийняттям християнства наприкінці X ст. правове життя Київської Русі

зазнало докорінних змін. Введення православної релігії на Русі внесло нові норми і стандарти життя. Розпочався процес активного впровадження нової християнської моралі. Християнство стало своєрідним мірилом соціальної поведінки, визначало нову систему поглядів, ідей. І все це у першу чергу торкнулося сімейних відносин. Вплив християнської релігії на становлення і розвиток національного сімейного права поступово посилювався, що відзначилося на формуванні нових норм звичаєвого права, а також простежується й у законодавчих актах. Хоча треба відмітити, що не все населення Київської Русі зразу навернулося до християнства. Це був довгий, а іноді насильницький процес розвитку.

Для того щоб простежити міру впливу церковних канонів на еволюцію основних інститутів українського сімейного права впродовж багатьох століть у доновітній період, необхідно дослідити норми права, що діяли на кожному етапі української історії. Крім того, слід звернути увагу на приписи збірників канонічного права. Сучасна література з історії права не приділяє значної уваги цьому питанню, але необхідно відзначити такі наукові дослідження: Т. Федоренко «Вплив християнства на формування правової системи Київської Русі з кінця X по 40-ві роки XIII століття» (2001); Р. Достдар «Рецепція принципів візантійської Еклоги сучасним сімейним та спадковим законодавством України» (2005), де автор приділяє увагу також й історико-правовому аспекту цього питання. Велике значення для дослідження поставленого питання мають праці з церковного права таких авторів: І. Бреднікова, С. Булгакова, М. Горчакова, В. Ципіна.

Вплив православної релігії на розвиток українського сімейного права досить чітко простежується з часів Київської Русі, коли були прийняті перші законодавчі акти, що були направлені на укорінення християнської моралі (наприклад, Статути про церковні суди), і найяскравіше проявляється під час дослідження норм шлюбно-сімейного права, які містяться у Зводі законів Російської імперії, що діяли на території України у XIX – початку XX ст. Вони у своїй більшості складаються із приписів норм візантійського канонічного права. Лише за доби Середньовіччя помітним стає також вплив римського права. Він посилювався з часу входу українських земель

до Литовсько-Руської держави та за часів Польської експансії з появою уніатської церкви та поширенням католицизму в Україні.

Хрещення Русі, здійснене князем Володимиром Великим, – це поворотний момент української історії. Але сама християнізація відбулася не відразу. Впровадження нової релігії затягнулося на століття. До цього часу в усіх сферах життя керувалися виключно звичаями. Але після прийняття християнства в галузі сімейних правовідносин поступово почали затверджуватися норми візантійського церковного права, адаптовані до місцевих умов. Церковне право у давньоруський період стає найважливішим і найавторитетнішим компонентом правової системи. Такий всеохоплюючий переворот міг би призвести до повної заміни місцевого права чужим, але завдяки стійкості давньоруського звичаєвого права він призвів лише до необхідного засвоєння церковного права і до часткового та вільного прийняття деяких кодексів візантійського світського права [1, 114]. Правовими джерелами християнської церкви на українських землях були Номоканони, Еклога, Прохірон. Номоканони (у перекладі з грецької: закон і церковне правило) з прийняттям християнства потрапили до Русі через Болгарію і набули поширення у київській державі протягом XIII ст. у перекладі на старослов'янську під назвою «Кормча книга», яка складалася з Еклоги та Прохірона [2, 59-60]. Крім того, вони були прийняті княжим законодавством. Вплив цих пам'яток канонічного права на давньоруське простежується у церковних статутах князів Володимира Великого й Ярослава Мудрого, а також у текстах Руської Правди. Норми церковних статутів були спрямовані на боротьбу з язичницькими звичаями та порушенням християнської моралі. У них містилися заборони шлюбів між родичами, двоєженства, самовільного розірвання шлюбу, примусу до укладення шлюбу тощо.

Стосовно безпосереднього впливу впровадження нової релігії на сімейне життя, слід зазначити, що із прийняттям християнства родина, так би мовити, організовувалася церквою заново. Давньоруське звичаєве право, яким керувалися до цього часу у сфері сімейних правовідносин, багато в чому суперечило вченню християнської моралі та канонічного права: по-перше, воно дозволяло багатоженство та наложництво, прикладом є те що говорить

літописець: “ И Радимичи, и Вятичи, и Северь один обичай имяху... имяху же по две и по три жены...” (Повесть временных лет/ Под ред. В.П. Адриановой-Перетц. Ч.1.- М., 1950.- С.29.) ; по-друге, способи та умови укладення шлюбу, що існували на той час на Русі (умикання, викрадення тощо), вважалися неприпустимими за християнськими канонами; по-третє, також не відповідали нормам християнської моралі звичаї відпущення дружини та спалення її після смерті чоловіка. Але з хрещенням Русі всі сімейні відносини були підкорені відомству церкви. Моногамія була визнана як єдина припустима форма шлюбу. Канонічне право встановило рівність перед законом чоловіка і дружини щодо перелюбства. Християнська церква, розглядаючи шлюб як таїнство, визнавала законними лише ті шлюби, які були освячені обрядами заручин і вінчання. Бо шлюб із релігійної точки зору – це єдність душ, довічний духовний союз. За вченням Православної церкви Шлюб належить до одного із семи Таїнств.

Але у давньоруські часи впровадження вінчання як єдиного способу укладення шлюбу зустріло опір у вигляді звичаєвих народних уявлень про шлюб. Так, показовим з цієї точки зору є свідчення митрополита Київського Іоанна II (1080-1089 рр.) про те, що народ, вважаючи вінчання належністю шлюбів князів і бояр, продовжував дотримуватися при вступі у шлюб язичницьких звичаїв умикання і купівлі наречених [3,-341]. Тому церква не лише допускала, а й освячувала всі народні обряди, які за своїм змістом могли бути узгоджені з християнським релігійним світоглядом [4, 270]. І ще довгий час після цього, до кінця XVII ст., розповсюдженими були громадянські невінчані шлюби. У ці часи священство навіть було зобов’язане у тих місцевостях, де ще зустрічалися нецерковні шлюби, вінчати подружжя, навіть якщо у них вже були діти [3, 341]. Так на українській території поступово розповсюджувався церковний шлюб. Що по церковному називалося-таїнство. Церква хотіла відмінити весільні обряди, які існували раніше, але це їй не вдалося.

Візантійське канонічне право крім суто церковних норм щодо регулювання шлюбу містило також і цивільні норми стосовно майнових відносин подружжя. Тому, на думку протоієрея М. Горчакова, «внаслідок впровадження візантійських поглядів на життя,

шлюб у XV–XVII століттях перетворився в юридичний інститут, який у кожному конкретному випадку влаштовувався батьками для своїх дітей і освячувався церквою, для заснування сім'ї та господарства під майже виключною владою голови сім'ї» [4, 246]. Церковні канони містять чітке визначення того, що чоловік є головою сім'ї: «...дружині голова – чоловік...» (1 Кор. 11:3). І такий припис завжди знаходив свою підтримку як у нормах звичаєвого права, так і в законодавстві. Але внаслідок такого однобічного погляду на шлюб почало втрачатися його істинне духовне значення. І в кінці XVII ст. до Кормчої Книги була додана спеціальна стаття стосовно таїнства шлюбу, де було здійснено визначення шлюбу відповідно до первісного його розуміння у християнстві: «Супружества или законного брака тайна отъ Христа Бога установлена есть во умноженіе рода человеческого и въ воспитание чадъ къ славе Божіей, въ неразрешимый союз любви и дружества, и взаимную помощь и во еже огребатися отъ греха любодєянїя», а пізніше православною церквою було прийняте більш досконале визначення шлюбу, яке увійшло до катехізису, за яким шлюб визначався як «установленне отъ Бога таїнство, въ котором мужчина и женщина, по взаимному согласнo, выраженному перед церковью, вступають въ нерасторжимый союз любви и дружбы для рожденїя и воспитанїя детей въ страхе Божіемъ» [4, 246].

Таке визначення шлюбу, яке з невеликими змінами існує й у сучасній редакції православного катехізису, поступово почало породжувати зміни у поглядах народу на сутність шлюбу. І хоча, згідно з канонічним правом, батьківське благословення є обов'язковим для вступу у шлюб, що міцно увійшло в українську звичаєво-правову шлюбну традицію, нарівні з цим вільна згода наречених стала однією з основних умов його дійсності. Так, вже Петро I велів питати під час вінчання згоди наречених. Крім того, під час його правління, як зазначає М. Горчаков, «заручини були відділені від церковного вінчання і набули переважно цивільного характеру, але церкві належало неподільне право встановлення шлюбу та... умов, що перешкоджають укладенню шлюбу... й умов розлучення» [4, 252].

На Русі, так само як і у Візантії, укладення церковного шлюбу починалося зі звернення наречених до архієрея з проханням

благословити їх на шлюб. Єпископ видавав указ на ім'я приходського священика з пропозицією здійснити обшук, тобто виявити, чи немає перешкод для цього шлюбу. За видачу такого указу існував податок, розмір якого збільшувався, якщо особи брали другий або третій шлюб. Такий порядок існував до 1765 р., коли був скасований Катериною II. Здійснювати обряд вінчання міг виключно приходський священик нареченого або нареченої. Така вимога була закріплена «Кормчою книгою», а також указом Святішого Синоду 1775 р., за яким особа, яка бажає укласти шлюб, повинна сповістити про це приходського священика (письмово або усно), вказавши своє ім'я і прізвище, стан, чин, а також ім'я та прізвище нареченої. Схожі вимоги були закріплені й законодавством Російської імперії (ст. 22, кн. 1, том X Зводу законів) [5,307]. У свою чергу священик повинен сповістити про це у храмі з метою здійснення «обшуку», щоб впевнитися, що немає ніяких перешкод для укладення цього шлюбу, бо, як зазначає С. Булгаков, «для законності й дійсності шлюбу, окрім законної форми, вимагається ще, щоб він відповідав різним умовам, що впливають з відносин природних, співжиття та релігійних» [6, 987].

До таких умов належать: 1) відсутність дійсного шлюбу; 2) священний сан; 3) чернецтво; 4) заборона укладення четвертого шлюбу; 5) перешкодою до укладення шлюбу є наявність вини (перелюбу) особи у розірванні попереднього шлюбу; 6) фізична або духовна нездатність до шлюбу (душевна хвороба, ідіотизм); 7) вікові межі вступу у шлюб; 8) батьківське благословення; 9) вільна згода на шлюб з боку наречених; 10) відсутність кровної спорідненості наречених, відносин свояцтва, духовного споріднення; 11) відсутність споріднення, що виникає внаслідок усиновлення; 12) єдність віросповідання наречених. Більшість цих умов увійшли до Зводу законів Російської імперії.

Люди, які що-небудь знали про перелічені вище перешкоди для укладення шлюбу, повинні були сказати про це священику. Якщо перешкоди не були виявлені, священик здійснював відповідний запис про «обшук» у спеціальній книзі. Такий запис засвідчувався підписами наречених, двох свідків та священика. Наречені також повинні були надати ряд документів: метричні свідоцтва,

паспорти, послужний список, свідоцтво духовного отця про те, що вони були на сповіді та причасті, а також, якщо це був другий або третій шлюб, – консисторський указ про розірвання попереднього і дозвіл на вступ у новий шлюб [3,341-342].

Стосовно розлучення, то воно завжди засуджувалося не тільки церквою, але і громадськістю. Із прийняттям християнства встановлювалося, що шлюб укладається на все життя, і єдиною виправданою підставою його припинення є смерть одного з подружжя. Таке відношення до непорушності шлюбу своїм витоком має Святе Писання. Так, у Новому Заповіті сказано: «Покине тому чоловік батька і матір і пристане до дружини своєї, і будуть двоє однією плоттю, так що немає вже двох, але одна плоть. Тож, що Бог спарував, людина нехай не розлучає» (Євангеліє від Матвія 19:5,6). Перелюбство визнавалося у християнстві спочатку єдиною підставою для розлучення. Так, за Святим Євангелієм: «...хто розлучається з дружиною своєю не за перелюбство і одружується з іншою, той перелюбствує; і такий, що оженився на розлученій, перелюбствує» (Євангеліє від Матвія 19:9). Але розлучення все ж існувало. Візантійське церковне право містило вичерпний перелік випадків, коли можна було домагатися розлучення. До таких обставин належали: порушення подружніх обов'язків; нездатність чоловіка до інтимних стосунків після трьох років співжиття; коли чоловік або жінка задумали позбавити одне одного життя; при захворюванні заразною хворобою. Пізніше до цих основних причин були додані інші: коли невідомо, де перебуває чоловік протягом п'яти років; коли чоловік або жінка йшли у монастир; коли жінка задумує забрати майно чоловіка і йому про це не каже; коли вона без дозволу чоловіка зустрічається з іншими чоловіками або миється з ними в лазні; коли жінка без дозволу чоловіка не ночує вдома, а у своїх родичів; коли без дозволу чоловіка відвідує кінські ристалища і театри [7, 219]. Із прийняттям християнства на Русі діяли ці норми, але з деякими відмінностями. Наприклад, участь дружини у веселощах, ігрищах, миття у лазні з чоловіками не дорівнювалося до перелюбства і не вважалося підставою для розлучення. На практиці дуже частими підставами розірвання шлюбу на Русі, хоча це і було заборонено княжими уставами, виступали безпліддя дружини або її тяжка хвороба, але формальною

причиною розлучення у таких випадках дуже часто був вступ дружини у монастир [3, 366].

Питання розлучення завжди відносилися до відомства церкви. Але з часом підстави до розлучення дещо змінилися. Так, С. Булгаков виокремлює такі, що діяли у ХІХ – на початку ХХ ст.: перелюб, нездатність до подружнього співжиття, зникнення безвісти одного з подружжя, засудження з позбавленням усіх прав стану, вступ обох з подружжя у монастир [6, 1259-1263].

Отже, можна дійти висновку, що із прийняттям християнства як державної релігії, державна влада і духовенство намагалися підпорядкувати всі сфери шлюбно-сімейних правовідносин виключно канонічним нормам. Слід зазначити, що вплив християнства на суспільні відносини здійснювався різними шляхами – насамперед впливом нової релігії на існуючі традиції і звичаї, а також шляхом впровадження окремих християнських принципів через їх законодавче закріплення. Церковні правила почали з'являтися вже у перших законодавчих збірниках давньоруської держави. І загально визнаним є той факт, що саме християнська мораль здійснила значний вплив на формування українського світогляду у сфері шлюбно-сімейних правовідносин.

Але треба відмітити, що православна церква не стала справжнім захисником різних соціальних верств. Саме вона дала змогу Руському самодержавству стати над духовністю народу. Особливо те, що по візантійським законам, церква мала слухати світську владу.

Список використаних джерел

1. Владимирский-Буданов М. Обзор истории русского права. Ростов н/Д, 1995.
2. Иванов В. М. История державы і права Украины : навч. посіб. Київ, 2007.
3. Цыпин В. А. Церковное право : учеб. пособие. 2-е изд. Москва, 1996.
4. Горчаков М. И. (протоиерей) Церковное право. Краткий курс лекций. СПб., 1909.
5. Иванов В. М. Практикум з історії держави і права України : навч. посіб. Київ, 2006.
6. Булгаков С. В. Настольная книга для священно-церковно-служителей. Репринтное воспроизведение издания 1913 г. Москва, 1993.
7. Щапов Я. Брак в Древней Руси. Москва, 1986.

*В. М. Пивоваров,
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри культурології,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого,
м. Харків, Україна*

ФЕМІДА І МИСТЕЦТВО СЛОВА

Проблема судочинства та мистецтва слова завжди привертала увагу вчених В. Г. Захарова [3], Ю. А. Меліхової [4], та ін., цьому питанню присвячено історичний та соціальний нарис [2]. Саме за допомогою мистецтва, засобами художньої літератури формується образне мислення юриста, його духовний світ, уміння бачити навколо себе неповторну красу навколишнього світу.

Критерієм повної вищої юридичної освіти згідно з Законом України «Про вищу освіту» є освітній рівень вищої освіти особи, який характеризує сформованість її інтелектуальних якостей, що визначають розвиток особи як особистості і є достатніми для здобуття нею кваліфікацій [8].

Інтелект (від лат. *intellectus* – розуміння) – відносно стійка структура розумових здібностей людини. Він охоплює досвід, набуті знання і здатність швидко й доцільно використовувати їх у нових ситуаціях, які досі не зустрічалися, а також у процесі виконання складних завдань. У цьому велику роль відіграє мистецтво, зокрема художня література, яка дозволяє формувати свідомість, оскільки будь-який твір містить естетичну, повчальну педагогічну потенцію. Сенс будь-якого явища досягається завдяки художньому образу –узагальненою і разом з тим конкретною картиною людського життя чи навколишнього світу, яка створена творчою уявою митця. Мета образу – передати загальне через одиничне, не наслідуючи дійсність, а відтворюючи її.

У будь-якому разі читач учиться як треба або не треба чинити. Справжній ефект спілкування з книгою якраз і досягається завдяки формуванню морально-ціннісних засад особистості та її людської чуттєвості.

Досить важливим є формування уважного та відповідального ставлення до слова, рідної мови, так само й до іноземних мов. Наприклад, відомі лінгвісти Вільгельм фон Гумбольдт [9] і О. О. Потебня [7] розуміли мову як духовну силу, яка формує культуру народу. Мова є формою суспільної свідомості, яка водночас є семантичним фундаментом і універсальною оболонкою інших форм суспільної свідомості. Мова є універсальним засобом спілкування – це одна з її особливостей. Інша її особливість полягає в тому, що «мова – засіб, а не зміст і не мета спілкування; семантична оболонка суспільної свідомості, але не сам зміст свідомості». Мова – це засіб входження людини у світ культури і засіб комунікації.

В історії чимало прикладів, коли особа, ставши юристом, а вжитті реалізовувала себе як майстер художнього слова [6]. Наприклад, комедіограф Франції Жан-Батіст Мольєр відмовився від юридичної кар'єри і став театральним актором. Так само склалася доля автора роману «Мадам Боварі» Гюстава Флобера.

Магія художнього слова полонила Оноре де Бальзака. Проте досвід юриста допоміг славетному французькому письменникові в його творчості. У багатьох творах талановито описано роботу, побут адвокатів і нотаріусів. Серед найбільш відомих таких творів – повість «Полковник Шабер» та «Шлюбний контракт». Наведемо фразу, яку письменник вклав в уста одного з головних героїв повісті «Полковник Шабер» адвоката Дервіля: *«Знаєте, друже, ... представники трьох професій у нашому суспільстві – лікар, священик і юрист – не можуть поважати людей. Вони і вбираються в чорне – це, либонь, жалоба по всіх чеснотах та ілюзіях. Але найбільший серед них нещасливець – це повірений. ... А ми, повірені, стикаємося з одними й тими самими нищими почуттями, і ці почуття годі змінити; наші контори – ями для нечистот, що їх неможливо випорожнити. Чого я тільки не надивився, справляючи свої обов'язки! Я бачив, як на горищі вмирав зубожілий батько; його відцуралися дві дочки, а він же дав їм вісімдесят тисяч ліврів річної ренти! Бачив, як палили духівниці, бачив, як матері розоряли своїх дітей, як чоловіки обкрадали дружин, як дружини поволі вбивали чоловіків, користаючись з їхнього кохання, щоб довести їх до божевілля чи до недоумкуватості, а самим утішатися*

з полюбовником. Я бачив жінок, які прищеплювали своїм дітям такі звички, що приводили їх до неминучої загибелі, – щоб забезпечити маєтністю незаконну дитину. Мені незмога розповісти про все, що я бачив, бо я був свідком злочинів, проти яких правосуддя безсиле. Як по правді, то всі страхіття, що їх описують автори романів, – ніщо порівняно з дійсністю...» [5].

Потрібно також згадати видатних письменників, чия доля тісно переплелася з мистецтвом: Шарль Перро, Проспер Меріме, Жуль Верн, Моріс Метерлінк, Чарльз Дікенс, Вальтер Скотт, Роберт Луїс Стівенсон, Себастьян Брант, Гете, Е. Т. В. Гофман, Франц Кафка, М. Гумільов, О. Блок, О. Іванов, М. Реріх та ін.

В українській культурі також чимало прикладів, коли письменники, навпаки, без спеціальної юридичної освіти обіймали юридичні посади. Прикладом може бути постать Григорія Квіткі-Основ'яненка, прозаїка, драматурга, журналіста та громадського діяча, автора «Конотопської відьми» та «Сватання на Гончарівці».

У Харкові Квітка стає одним із найвпливовіших людей. Він багато зробив для розвитку міста як культурного центру. Окрім благодійницької та просвітницької діяльності, Г. Квітка-Основ'яненко обіймає посади голови Харківської палати кримінального суду, предводителя дворян Харківського повіту. був совісним суддею. Був переконаний у позастановій цінності особистості. Це надало йому цікавий і багатий матеріал для подальшої літературної діяльності, зокрема комедії «Дворянські вибори». Конфлікт розгортається довкола виборів повітового предводителя дворянства. Група дворян, що повернулися після служби у війську, – Твердов, Благосудов – протистоїть людям, об'єднаним суто егоїстичними інтересами (Староплутів, Вижималов, Кожедралов, Драчугін). Персонажі однозначні й позначені прізвищами-ярликами.

Марко Черемшина – письменник і громадський діяч, адвокат, доктор права. Своєю творчістю збагатив новелістичну прозу західноукраїнського письменства. Закінчив навчання в гімназії і виїхав до Відня, щоб здобути фах лікаря. Однак платня за медичну освіту була така висока, що він змушений був відмовитись від неї та обрав більш дешеве навчання на правничому факультеті Віденського університету, після закінченні якого отримав диплом адвоката.

Згодом отримав і «народне звання» – «мужицький» адвокат, бо допомагав селянам, захищаючи їх у судах.

Назвімо також Леся Мартовича, Андрія Чайковського, особливо Павла Чубинського – етнолог, фольклориста, поета, громадського діяча, автора слів Гімну України.

Після закінчення гімназії вступив на юридичний факультет Петербурзького університету. 1861 року захистив дисертацію «Нариси народних юридичних звичаїв і понять з цивільного права Малоросії» і здобув науковий ступінь кандидата правознавства. Автор статей: «Значення могорича у договорі, господарські товариства, найм робітників», «Декілька слів про значення казок, прислів'їв та пісень для криміналіста», «Програма для вивчення народних юридичних звичаїв у Малоросії».

Класиками української літератури, на творах яких виховувалося не одне покоління, стали також адвокати Теодор Галіп, Франц Коковський, Михайло Козоріс та ін.

Леся Українка – авторка драматичної поеми «Адвокат Мартіан», філософський сенс якої полягає у «співвіднесеності змісту і меж індивідуальної свободи волевиявлення з виконанням обов'язку перед суспільною групою, загостреній до екзистенційного звучання проблемі життєвого вибору» [1, с. 159].

Загалом образ адвоката Мартіана – це тип аристократа духу. Уся поведінка героя, його спосіб життя, хід думок є свідченням високої духовної культури, порядності, чесності. Завжди у всьому дотримується порядку, зважає свої вчинки. Мартіан – поважний, законослухняний громадянин. Своє призначення вбачає в тому, щоб більш успішно захищати християн у суді.

Отже, професія юриста тісно переплетена з літературою, багатством художнього слова. Складно уявити собі спеціаліста з права без знання літератури, так само як юридичні знання, обізнаність із життям допомагають письменникові наповнювати свої твори глибинним змістом, створювати образи, які мали велике естетичне та ідейне навантаження, допомагали читачеві, зокрема адвокатуві, віднайти себе в цьому світі та гідно виконувати покладену на нього місію – чесно, неупереджено захищати права громадян, відстоювати їхні інтереси в суді. У цьому, безперечно, окрім знання

законів, покликана допомогти художня література, твори відомих класиків як української літератури, так і світової.

Список використаних джерел

1. Бартко О. «Адвокат Мартіан»: свобода особистості в герметичному просторі. *Леся Українка і сучасність: зб. наук. пр.* Луцьк : Волин. обл. друк., 2003. С. 159–167.
2. Еволюція етосу юриста в Україні (історичний та соціально-психологічний нарис) / Л. В. Анучина, Д. О. Вовк, Ю. М. Грошевий та ін.; за ред. В. О. Лозового та В. О. Рум'янцева. Харків: Право, 2011. 264 с.
3. Захаров В. Г. Образ адвоката в советской художественной литературе последних лет. *Правоведение.* 1989. № 4. С. 85–91.
4. Меліхова Ю. А. Морально-професійна культура судді: історія і сучасність: монографія. Харків: Право, 2015. 217 с.
5. Оноре де Бальзак. Полковник Шабер. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=687> (дата звернення: 09.04.2020).
6. Письменники по житті, юристи за освітою. URL: <http://loyer.com.ua/uk/pismenniki-po-zhitti-yuristi-za-osvitoyu/> (дата звернення: 10.04.2020).
7. Потєбня О. Естетика і поетика слова : збірник; упоряд., вступ. ст., приміт. І. В. Іваньо, А. І. Колодної; пер. А. Колодної. Київ : Мистецтво, 1985. 302 с.
8. Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII. Відомості Верховної Ради. 2014. № 37–38, ст. 2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18/print> (дата звернення: 14.04.2020).
9. Умбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию : пер. с нем. / общ. ред. Г. В. Рамишвили; послесл. А. В. Гулыги и В. А. Звегинцева. Москва : ОАО ИГ «Прогресс», 2000. 400 с.

МОРАЛЬНО-ПРАВОВАЯ КУЛЬТУРА – НЕОБХОДИМАЯ ОСНОВА ЗАЩИТЫ ПРАВ, СВОБОД И ИНТЕРЕСОВ ЧЕЛОВЕКА

В современном мире, в связи с необходимостью совершенствования государственного управления с целью достижения высокого качества жизни народа, особое значение приобретает повышение морально-правовой культуры, *притом, не только повышение морально-правовой культуры отдельных людей, но и всего населения в обществе и в государстве.*

Необходимо особо отметить, что правовая культура является важной составной частью культуры в широком понимании.

Вместе с тем, правовая культура без соответствующей морали, т.е. аморальная правовая «культура», противоречит самой культуре, противоречит интересам человека, интересам функционирования общества и государства, ибо без морально-правовой культуры не может быть достигнуто высокое качество жизни людей.

В связи с культурой, и, *в том числе*, в связи с правовой культурой, я ранее отмечала, что «образование – как культура, наука – как культура, а также правовая культура и управленческая культура представляются мне как фактор культуры – как преимущественно непосредственно действующий фактор, тогда как художественная культура мне представляется в качестве преимущественно опосредованно действующего фактора модернизации государственного управления» [1, с. 146].

Притом, для защиты прав, свобод и интересов человека, для достижения высокого качества жизни народа, необходим комплексный подход к проблеме культуры, включающий правовую культуру, учитывающую и подразумевающую её моральный характер.

Что касается необходимости комплексного подхода к проблеме культуры, то по данной проблеме мной ранее отмечалось следующее:

«Эффективное решение социально-экономических проблем общества и государства, *а, следовательно,* и достижение высокого качества жизни народа, требует особого отношения к проблемам культуры.

Вышеотмеченное обусловлено и обосновывается мной тем, что без инновационного – творческого – подхода к проблемам культуры, без комплексного развития культуры, невозможно эффективное решение социально-экономических проблем и достижение высокого качества жизни народа» [2, с. 73].

В связи с необходимостью повышения качества жизни народа и особой значимостью инноваций и морально-правовой культуры в его достижении, принципиально важно обратить внимание на следующее:

«Повышение качества жизни людей является (обязательно должно быть) концентрированным показателем – критерием – решения социально-экономических проблем в обществе и в государстве, ибо не подлежит (и не может подлежать) сомнению, что без инноваций, без инновационного подхода к управлению государством, без принципиально новых идей, без творчества и правового обеспечения внедрения его результатов, невозможно эффективное решение социально-экономических проблем, а значит, невозможна эффективная реализация интересов народа.

Вместе с тем, инновационный подход вообще, и, в частности, инновационный подход к решению социально-экономических проблем, немыслим без творчества вообще, без научного творчества, а следовательно, немыслим без культуры» [3, с. 62].

Следовательно, творческое развитие культуры, и, *в частности,* эффективное использование морально-правовой культуры, является необходимой и принципиально важной основой защиты прав, свобод и интересов человека.

Именно на основе морально-правовой культуры должна быть обеспечена справедливость в обществе и в государстве, должно быть обеспечено равноправие всех людей перед законом, без чего не могут быть защищены права, свободы и интересы каждого

человека, а значит, не может быть и морально-правовой культуры в её истинном понимании.

Список использованных источников

1. Кураташвили Кетеван А. Культура – как важнейший фактор модернизации государственного управления. *«Модернизационные процессы государственного и муниципального управления»*. Материалы Международной научно-практической конференции (4 апреля 2014 года). Часть Вторая. Академия муниципального управления (Киев, Украина). Киев: Издательско-полиграфический центр Академии муниципального управления, в 2-х частях. Ч. 2, 2014. – с. 146-147.

2. Кураташвили Кетеван А. Инновационный подход к решению социально-экономических проблем: Культура и качество жизни. *Международный научный журнал «Прогресс»*, 2017, №5-6. Международная Академия социально-экономических наук. Тбилиси: Международное издательство «Прогресс», 2017. – с. 71-74.

3. Кураташвили Кетеван А. Иновации – как проявление научного творчества в духовной культуре и конкурентоспособность экономики. Теоретические и прикладные вопросы экономики. Сборник научных трудов. Выпуск 2 (37) (Под общ. Ред. проф. Еханурова Ю.И., проф.Филюк Г.М.). Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко. (Киев, Украина). – К.: ТОВ «ЦП «КОМПРИНТ», 2018, с. 62-70.

О. Ю. Марчак,

*аспірант кафедри філософії історичного факультету,
Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди,
м. Харків, Україна*

ПРАКСЕЛОГІЧНІ ВИМІРИ МОРАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПРОБЛЕМАТИКИ СУЧАСНОГО СОЦІУМУ

Означений організаторами у назві тематичний напрямок конференції вже імпліцитно припускає міждисциплінарний діалог філософів та представників правових наук, оскільки і етика – філософська дисципліна, і право перетинаються саме на полі раціонально-ціннісного осмислення моралі як фундууючої складової, що впорядковує життя окремої людини, громадянського суспільства і держави. На значущість цієї теми у складному взаємозв'язку

з правом одним із перших звернув увагу Г.Гегель, який здійснив копійке дослідження права – зовнішнього буття свободи і моралі як суб’єктивного волевиявлення в тріаді етапів розвитку об’єктивного духу в своїй концепції філософії права [1].

Не випадковим видається той факт, що представники німецької класичної філософії – І.Кант, Г.Гегель в розробці філософських систем приділяли значну (І.Кант) і першочергову (Г.Гегель) увагу питанням права, його експлікації в суспільні відносини, досліджували широке коло морально-правової тематики в координатах держава-соціум-людина. З іменем І.Канта пов’язується ідея правової держави та Конституції в її сучасному розумінні; поняття гегелівської системи права вмещувало в себе крім цивільного законодавства також мораль, етичне життя і світову історію [1].

Видатний український філософ Г.С.Сковорода заклав підвалини людиноцентристського мислення з морально-релігійним розумінням справедливості як рівності людей у свободі, в той час як державницька політика Російської імперії, яку успадкував і СРСР, генерували системоцентричний тип правової культури, де інтереси соціуму – від сільської общини, партійної ячейки, трудового колективу чи комуністичної партії через так звані суспільні інтереси домінували над людиною та розпоряджались її свободою.

Відомий вираз І.Канта про моральний закон всередині нас, як категоричний імператив вищого принципу моральності когерентно поєднується з розумінням права як формою розумної регламентації людського співжиття, акцентує увагу на моральних цінностях, що мають позачасовий і позапросторовий характер – свого роду константа, завдяки якій живе і розвивається соціальний організм, зовнішнім вираженням якого є держава, внутрішнім – окрема людина та сім’я.

Тема моралі і права, попри свою теоретичну невичерпність, має безпосередній вплив на життя та долю окремих людей і суспільства. Тому налаштуємо філософську оптику, що зазвичай вивчає найбільш загальні суттєві характеристики і фундаментальні принципи буття людини, на праксеологічний, практично-діяльний підхід до викликів суспільству із проблематизацією, наскільки дозволяють рамки нашої студії, декількох морально-правових аспектів сучасного соціуму та врахуванням завдань і ролі наукової спільноти.

Правила гри. Довіра і відповідальність. Як складні системи, державні інституції, індивіди та суспільство в цілому врегульовують свою взаємодію на основі права, принципи застосування якого на виконавчих рівнях значно суб'єктивізуються. Крім суспільної моралі як важливого, але слабого запобіжника, та примусу з боку держави у вигляді адміністративно-кримінальної відповідальності, актуалізується потреба соціуму у взаємній довірі і відповідальності влади і суспільства. Реексплікація в життя громади старої біблійної етичної максими вчиняти з ближнім так, як би ти прагнув у відношенні до себе, набула неочікуваного втілення в працях Нобелівського лауреата Джона Неша, який формально-математичними методами в своїй теорії ігор сформулював принцип рівноваги, де кожен учасник зможе виграти чи мінімально програти при умові взаємодії і врахуванні інтересів інших та збереженні цілісності всієї системи [2].

Такий підхід стає нагальним в постіндустріальну епоху, де ліберальні цінності, та й сама система вільної конкуренції як запорука добробуту всього суспільства з часів Адама Сміта чи структури глобальних транскорпорацій вже унаочнили свою неспроможність відповідати надсучасним викликам інформаційної цивілізації. Теорія ігор Неша, охоплюючи практично всі сфери буттєвості людини – економіку, політику, екологію, міжнародні відносини, як полідисциплінарна методика може бути корисна в дослідженні апорії моралі та права з метою коригування концепції відносин влада-суспільство із практичним застосуванням наукового доробку. Близьку позицію займає німецький філософ і соціолог Ю. Габермас, який вважає, що в дискурсі дієвість будь-яких переконань може бути вимірною тільки згодою партнерів-суперників у ході аргументації [3, С.26], що попри свій хисткий фундамент, може надати практичний інструментарій в позиціонуванні моралі як духовно-ідеальної складової в правовій свідомості соціуму.

Ціннісні виміри в конфігурації будови індивід-суспільство-держава. Попри позірну очевидність моралі як регулятора поведінки людей, тільки спроба визначення цього поняття займе не один збірник, а через відсутність імперативного характеру моральних правил погодимось із думкою Б.Рассела про їх додержання лише умовною більшістю суспільства та важко прогнозованим ефектом реальної дії [4].

На прямий зв'язок етики з економічним прогресом вказував у своїй праці «Протестантська етика і дух капіталізму» М.Вебер ще на початку ХХ століття; як ідеальна система належного мораль співвідноситься з універсальними гуманістичними основами права, мистецтва, філософії [5, С.397], спільність з релігією ціннісних засад моралі фіксують Біблія, Коран, Талмуд, інші великі книги світових релігій. Саме ж право має історичне коріння, що бере початок у вимогах морально-релігійної нормативності.

Поняття справедливості, рівності, істини, милосердя виступають і як моральний стрижень у формуванні світоглядних, смислоттєвих цінностей індивіда, так повинні враховуватись і в основі правових принципів держави. Формальне декларування без практичного втілення цих цінностей державними інституціями та групами еліт, що за ними стоять, створює колосальні лінії напруги, що вибухають майданами, соціальними конфліктами та зовнішньополітичними загостреннями. Уроки бурхливої новітньої історії України викристалізують розуміння, що право, яке втрачає опору в своїх морально-етичних засадах, не здатне впоратись із сучасними системними викликами. Ми вважаємо, що аксіологічні орієнтації громадянського суспільства діалогічно чи дискурсивно впливають на правову сферу, створюючи для вітчизняної філософської думки поле діяльності з трансформації онтологічної проблематики, рефлексії морально-етичних категорій в прикладні людиновімірні моделі ціннісно-правового буття соціуму.

Комунікативний потенціал. В контексті проблематики, що досліджується, видається ще не повністю розкритим потенціал комунікативної дії як конструктивного діалогічного майданчику громадських груп, наукової спільноти та референтів органів влади, що зменшує провокацію конфлікту інтерпретацій, які характеризуються переходом у дискусійне поле та практиками примусу, на що звертає увагу Ю.Габермас [3, С.91-92]. Важливість такого діалогу актуалізується наявністю в українському суспільстві протиріч, що умовно можна згрупувати як соціальні, культурно-регіональні та між групами еліт, які породжують основні деривації в розвитку морально-правового поля.

Корупція як каталізатор змін. Можна стверджувати, що ніякі надзвичайні заходи боротьби із корупцією не дадуть дієвих результатів, коли важлива складова цієї боротьби – оцінка соціумом способів збагачення в обхід закону чи з його використанням на високих посадах у власних інтересах – не будуть знаходити дієву відсіч, осуд, моральне неприйняття у самому суспільстві.

Україна пройшла певний шлях у подоланні небезпеки корупції – від 142 місця в 2014 році [6] до 126-го у 2019 за даними Transparency International [7]. Звичайно, пишатись таким рейтингом із 180 країн, а ми позаду Нігеру, Замбії чи Пакистану, ще рано, але є підстави для обережного оптимізму, і це не міжнародні рейтинги чи дослідження, вони лише віддзеркалюють у певній мірі ситуацію у країні, а наявність волі та моральної наснаги більшості українського суспільства рухатись в цивілізованому загальноєвропейському напрямку, з пріоритетом прав людини, відповідальною роллю держави та демократичними цінностями.

Наявність правового інструментарію ще не гарантує його ефективного використання. Попри зусилля держави, створення спеціалізованих органів боротьби із корупцією, персональних змін у складі законодавчої, виконавчої влади існує інший полюс проблеми, що не вирішується нормативно-регуляторними заходами чи практикою правопримінення: у співвідношенні моралі і права громадянське суспільство виступає повноцінною стороною у суб'єкт-об'єктних відносинах та інституціалізує свою присутність у правовому полі, іноді в радикальних формах.

В цьому контексті до кола праксеологічних завдань філософії слід віднести просвітницьку функцію задля звільнення громадянського суспільства від гібридних ідеологічних міфів, досягнення суспільної злагоди та подолання моральної дезорієнтації і правового нігілізму. Варто згадати і позицію В.Гумбольдта, який розмежовував право та мораль, визначивши кордони в діяльності держави питаннями внутрішньої та зовнішньої безпеки [8]. За його думкою, сім'я, етика міжособистісних відносин, у великій мірі освітня сфера повинні бути виключені із юридичної зарегульованості держави. Видається, що освітні заклади, особливо сфера університетської освіти і науки, повинна відігравати не тільки роль

продуцента інтелектуальної страти суспільства та презентувати передову наукову думку, але й транслювати зразок твердих етичних принципів, що знайшли своє втілення в Етичному кодексі ученого України [9].

Мораль і влада. Насмілимося стверджувати, що в аморальному суспільстві, або принаймі, де переважна більшість його членів є такими, не можуть працювати та не будуть дієвими жоден із державних інститутів чи законів – демократія, Конституція, судові органи, силові структури тощо. Демократичні принципи перетворюються у дозвільний інструмент зловживань, свобода у свавілля; будь-які цивілізаційні здобутки, механічно насажені в несприятливий соціальний ґрунт, отримують свою контроверзу у вигляді проблематизації регуляторного впливу права на суспільні процеси. Наявність чітких моральних орієнтирів – на релігійному, національному, патріотичному чи сучасному європоцентричному підґрунті – іманентно присутня у спільнот, що долають кризові стани; і навпаки, людська цивілізація дає безліч прикладів переходу на ірраціональний шлях, що веде до знищення народів чи державності із втратою об'єднуючої ідеї та деградації моралі еліти й соціуму. Тип безпринципного правителя, лідера, що добивається успіху і влади будь-якою ціною, описаний Н.Макіавеллі, а вслід за ним і Ф.Ніцше, звісно, не належить тільки історії, а є актором сучасного буття. Окреслена проблематика покладає на інтелектуальну спільноту прагматичне завдання із створення запобіжних маркерів від негативних трансформацій влади та права без моралі як праксеологічної функції філософського пізнання.

Список використаних джерел

1. Гегель Г.В.Ф. Философия права / Г.В.Ф. Гегель; пер. с нем.: Б.Г.Стоппнер, М.И.Левина.– М.: Мысль, 1990. URL: <http://psylib.org.ua/books/gegel03/index.htm> (дата звернення 1.05.2020)
2. Лауреати Нобелівської премії. Ел.ресурс: <http://nobel.knteu.kiev.ua/index.php/nobelivski-laureati/dzhon-forbs-nesh> (дата звернення 3.05.2020)
3. Хабермас Юрген. Моральное сознание и коммуникативное действие / Юрген Хабермас; пер. с нем. под. ред. Д.В.Скляднева. – СПб: Наука, 2001. – 382с. URL: https://platon.net/load/knigi_po_filosofii/

frankfurtskaja_shkola/khabermas_moralnoe_soznanie_i_kommunikativnoe_dejstvie/57-1-0-26 (дата звернення 26.04.20)

4. Рассел Б. Философский словарь разума, материи, морали. Ел.ресурс: <http://booksonline.com.ua/view.php?book=169157&page=2> (дата звернення 29.04.20)

5. Філософський енциклопедичний словник / НАН України, Ін-т філософії імені Г. С. Сковороди; [редкол.: В. І. Шинкарук (голова) та ін.]. – Київ: Абрис, 2002. – VI, 742 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0011096> (дата звернення 27.04.20)

6. Transparency International. Індекс сприйняття корупції – 2014р. Ел.ресурс: <https://ti-ukraine.org/research/> (дата звернення.3.05.20)

7. Transparency International. Індекс сприйняття корупції – 2019р. Ел.ресурс: <http://cpi.ti-ukraine.org/#/> (дата звернення.3.05.20)

8. Гумбольдт В. Про внутрішню та зовнішню організацію вищих наукових закладів у Берліні / Гумбольдт В. // Ідея університету: [Антологія/ Упоряд.: М.Зубицька, Н.Бабалік, З.Рибчинська; відп.ред. М.Зубицька]. – Львів: Літопис, 2002. – 304 с. – С.25-33.

9. Етичний кодекс ученого України. URL.:<https://www.znu.edu.ua/etychnyj-kodex-uchenogo-Ukrajiny.pdf> (дата звернення.30.04.20)

*І. С. Семенчук,
аспірант кафедри парламентаризму
та політичного менеджменту,
Національна академія державного
управління при Президентові України,
м. Київ, Україна*

КУЛЬТУРА ОРГАНІЗАЦІЇ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА НА ПРИКЛАДІ КРАЇН ЄВРОПИ

Громадянське суспільство будується на діяльності громадських, благодійних, творчих, інших установ та невідприємницьких організацій, що представляють інтереси різних груп населення і мають забезпечувати взаємозв'язок органів публічної влади і суспільства, брати участь в організації публічного діалогу з ключових питань розвитку держави та суспільства, вирішувати питання самоорганізації різних сегментів громадського життя на засадах делегування державною повноважень, а також широке коло соціально важливих

для суспільства питань з метою реалізації прав та свобод людини і громадянина.

Як відомо, є три складові громадянського суспільства: влада, бізнес-сектор і громадський сектор (третій). В основу діяльності і розвитку інститутів громадянського суспільства покладена самоорганізація населення і захист його прав.

Важливе значення для розвитку громадянського суспільства і, відповідно, для розширення його участі у вирішенні суспільних проблем має забезпечення вільного доступу до інформації про діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування.

Не випадково саме відкритість влади, доступність інформації щодо її діяльності та критерії обмеження доступу завжди були реальною мірою демократичності влади. Цей інформаційний аспект ролі держави у відносинах з інституціями громадянського суспільства потребує розроблення та запровадження нових юридичних підходів, вироблення сучасних ефективних гарантій інформованості населення на рівні вимог європейського законодавства. Орієнтиром мають бути європейські демократичні норми, закріплені, зокрема, у рекомендаціях ПАРС Раді Міністрів Ради Європи № (81)19, схвалених ще у 1987 р.

У цьому документі досить вичерпно визначено загальні принципи побудови ефективної моделі забезпечення доступу громадян до інформації:

- вся інформація, якою володіють органи державної влади та місцевого самоврядування, підлягає оприлюдненню, а обмеження мають сприйматися як виняток (так званий принцип максимального оприлюднення);

- кожен громадянин має право запитувати інформацію, якою володіють органи державної влади та місцевого самоврядування;

- органи державної влади та місцевого самоврядування мають бути зобов'язані публікувати суспільно важливу інформацію [1, с. 157-160].

У липні 2002 р. учасники багатосторонньої зустрічі, організованої Радою Європи у Страсбурзі, прийняли «Фундаментальні принципи щодо статусу неурядових організацій в Європі», у яких вперше систематизовано основні європейські стандарти в цій галузі.

Серед основних принципів, які визначають правовий статус громадських організацій в країнах Європи, такі:

- неурядові організації включають об'єднання або організації, створені як окремими особами (фізичними або юридичними), так і групами таких осіб;

- неурядові організації можуть бути як неформальними об'єднаннями або організаціями, так і об'єднаннями або організаціями, які мають правосуб'єктність;

- неурядові організації можуть бути національними й міжнародними і за складом, і за сферою діяльності;

- неурядові організації повинні мати право на свободу висловлення поглядів та будь-які інші права і свободи, що мають гарантії в міжнародних або регіональних договорах та можуть належати таким організаціям;

- неурядові організації не підлягають управлінню з боку органів державної влади;

- неурядові організації, які мають правосуб'єктність, повинні мати такі самі права, що зазвичай належать іншим юридичним особам, і на них повинні поширюватися такі самі обов'язки та санкції у сфері адміністративного, цивільного та кримінального права, що зазвичай застосовуються до таких юридичних осіб;

- законодавчі та податкові норми, що застосовуються до неурядових організацій, повинні заохочувати їх утворення і тривалу діяльність;

- неурядові організації не повинні розподіляти будь-який прибуток, що може виникнути внаслідок їх діяльності, між своїми членами або засновниками, але можуть використовувати цей прибуток для реалізації своїх завдань;

- дії або бездіяльність суб'єктів владних повноважень, що впливає на неурядові організації, повинні подаватися до адміністративного оскарження та вільного оскарження з боку неурядових організацій у незалежному та неупередженому суді з належною юрисдикцією [2].

Встановлено, що прийняття основоположного документу, пов'язаного з розвитком громадянського суспільства, відбувалось у різних умовах і мало вигляд угод між: 1) урядом та організаціями

громадянського суспільства (Велика Британія, Хорватія), 2) парламентом та організаціями громадянського суспільства (Естонія), 3) органами виконавчої, законодавчої влади та інституцій громадянського суспільства (Латвія), 4) односторонніх стратегій, прийнятих урядом (Угорщина, Польща, Данія, Чехія).

Реалізація прийнятих документів щодо встановлення діалогу громадянського суспільства та держави на сучасному етапі забезпечується за допомогою різних технологій: політичні документи довгострокового характеру, які виконують функції планів реалізації (Хорватія, Естонія, Угорщина та Польща) або деталізовані річні плани відповідальних осіб/органів (Чехія, Латвія, Велика Британія); «кодекси» щодо процедур фінансування (Велика Британія, Хорватія, Естонія); урядові програми (Хорватія, Чехія, Данія, Угорщина, Естонія); програми зміцнення потенціалу та програми розвитку спільнот (Велика Британія); «оперативні програми», які фінансуються зі структурних фондів ЄС в якості складових національних планів розвитку країн-членів ЄС (Угорщина, Польща) [3, с. 63-72].

Аналіз схем фінансування організацій громадянського суспільства в європейських країнах показав високий рівень залучення громадськими організаціями коштів у країнах стабільної демократії. При чому це характерно як для країн з низьким показником частки державного фінансування (Великобританія), так і для тих країн, де фінансова участь держави є найвпливовішою (Німеччина, Данія).

Характеризуючи стан розвитку громадянського суспільства в Європі, необхідно звернути увагу на те, що процес зміцнення демократичності інституційного клімату зберігається майже у всіх державах-членах ЄС з Центральної і Південно-Східної Європи. Так, громадяни більше 15 країн, зокрема Швеції (95%), Данії (92%), Нідерландів (81%) вважають, що їхній голос має значення на національному рівні і можуть здійснювати вплив на владу [10]. В цих країнах продовжується процес підвищення рівня обізнаності суспільства та розвиток його потенціалу, формування правового середовища для ефективної участі громадянського суспільства, пошук та вироблення нових форм взаємодії державних структур

та інститутів громадянського, зокрема, через інституціоналізацію консультацій, діалог та співпрацю між громадянським суспільством і владою, формування культури участі через підвищення інформованості громадян та нарощування потенціалу громадянського суспільства.

Отже, вищерозглянуті розвинені демократичні країни мають досвід щодо взаємодії влади з громадськістю та використовують різноманітні її форми і методи. Країнам Західної Європи вдалося створити дієздатну структуру для підтримки розвитку громадянського суспільства і стабільного діалогу між державою і громадянським суспільством, а країни Центральної та Східної Європи досягли загального розуміння і визнання того, що громадянське суспільство є одним з найважливіших актором в розвитку співпраці з урядом.

Список використаних джерел

1. Взаємодія органів державної влади та громадянського суспільства : навч. посіб. / за наук. ред. д-ра соц. наук, проф. Ю. П. Сурміна, д-ра іст. наук, проф. А. М. Михненко ; авт. кол. : Ю. П. Сурмін, А. М. Михненко, Т. П. Крушельницька та ін. – К. : НАДУ, 2011. – 388 с.
2. Громадянське суспільство: проблеми і напрями інституційного розвитку : навч. посіб. / уклад. : Ю. П. Сурмін, Т. П. Крушельницька, В. В. Карлова [та ін.] ; за заг. ред. Ю. П. Сурміна. – Київ : НАДУ, 2008. – 56 с.
3. Державна політика розвитку громадянського суспільства: моніторинг ефективності. Європейський досвід. – К.: ПРООН, 2011. – 97 с.

СТУДЕНТСЬКА ТРИБУНА

*Г. Д. Богоявленський,
студент Інституту прокуратури та кримінальної юстиції,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*

*Науковий керівник: Н. В. Маслак,
кандидат юридичних наук, кафедра кримінального права №1,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
м. Харків, Україна*

ДИТЯЧИЙ АЛКОГОЛІЗМ У СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ: МОРАЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

Явище дитячого алкоголізму, на жаль, досить поширене у сучасному світі, особливо в США, Канаді, Германії, а також і в Україні. Звичайно, алкоголь є шкідливим для людини у будь-якому віці. Він притупляє роботу мозку, мислення, заважає навчанню, закріпленню нових навичок, тобто гальмується розвиток особистості. А відтак, вона починає деградувати: втрачає вже здобуті навички, знання, здібності тощо.

Як доведено, діти швидше потрапляють у залежність від алкоголю, ніж дорослі. Крім того, особистість дитини ще не розвинена, що робить процеси деградації більш динамічними і безповоротними. Свого часу вважалося, що алкоголь може певною мірою сприяти розвиткові особистості. Але принаймні останні 50-80 років небезпека дитячого та юнацького алкоголізму стала очевидною для усіх. У багатьох дослідженнях доводиться, що від ураження алкоголем потерпають усі тканини та органи. При цьому алкоголь є отрутою, яка пригнічує життєдіяльність клітин, особливо нервових. Крім того, лише 10% алкоголю виводиться з організму, а решта розщеплюється на речовини, які також отруюють організм. Тому негативний вплив алкоголю на організм має системний і комплексний характер.

Але найбільшою проблемою є те, що регулярно вживання алкоголю викликає залежність (аддикцію), яка має два

взаємопов'язаних рівні: фізіологічний та психологічний. Відтак залежність призводить і до розладу здоров'я, і до духовної деградації. Потреба у вживанні алкоголю як на фізіологічному, так і на психологічному рівнях, а також деградація особистості перешкоджають і часто роблять неможливим відновлення як фізіологічного, так і психічного здоров'я. Зокрема, алкоголік, навіть якщо хвороба перебуває у стадії стійкої ремісії, повинен буде все життя боротися зі спокусою та відчувати інші наслідки своєї пристрасті. Серед таких наслідків є відставання у розвитку інтелектуального, емоційного, духовного життя, втрата здоров'я. Наслідки хвороби стануть перешкодою для повноцінного соціального життя: створення сім'ї, самореалізації у професії, дружніх відносин тощо.

Але алкоголізм створює проблеми не лише на індивідуальному рівні, а й на соціальному. Так, його поширення призводить до збільшення серед населення хронічних, зокрема, генетичних та венеричних захворювань, туберкульозу, а відтак і смертності населення. Тому хоча нерідко у сім'ях алкоголіків народжуються багато дітей, у цілому алкоголізм, особливо серед молоді та дітей, призводить до депопуляції. Вживання алкоголю, особливо при формуванні аддикції, провокує асоціальну, деліктну поведінку, що сприяє поширенню злочинності, збільшує кількість травм, викликає матеріальні збитки тощо. Через пияцтво люди втрачають роботу, ставлять у скрутне матеріальне становище власні сім'ї. Крім того, алкоголік постійно втягує у коло своєї пристрасті нові жертви. Особливо це стосується дітей і підлітків, які ще не можуть адекватно оцінити небезпеку вживання алкоголю. Врешті-решт, алкоголізм стає проблемою і на державному і навіть на світовому рівні.

Боротьба з алкоголізмом і пияцтвом потребує комплексного підходу і зусиль багатьох суб'єктів соціальних відносин як на рівні сім'ї, так і на рівні держави, а саме: педагогічного впливу, просвітницької роботи з молоддю, зміни культури суспільства, подолання спротиву суб'єктів господарювання, які зацікавлені у легальному виробництві та продажі алкоголю, його рекламуванні, а також зміни підходів держави, яка значною мірою формує свій бюджет за рахунок податків на алкогольну продукцію, що є аморальним і породжує різні негативні явища у сфері економіки та правопорядку.

Ситуація з алкоголізмом і, зокрема, дитячим та юнацьким, є парадоксальною. З одного боку, це проблема соціальна, з іншого – особистісна, яка тягне за собою справжні трагедії. Але на усіх цих рівнях пияцтво формує залежність: на індивідуальному рівні – у формі алкоголізму, на соціальному – у формі особливостей культури, усталених у певному соціокультурному просторі мотивів споживання алкоголю і пов'язаних з ними традицій, на державному та економічному рівні – у вигляді звички формувати прибуток за рахунок виробництва та продажу алкоголю. Отже, боротися з алкоголізмом та пияцтвом повинні і громадянськість, і держава, і сім'я, і кожен окремий громадянин.

Формою буття особистості є час, а його зміст визначається мотивацією. Отож в основі боротьби з алкоголізмом повинно бути прагнення змінити мотивацію на навчання, заняття спортом, творчістю, а також планування часу підлітка так, щоб можливість негативного, пов'язаного з традиціями пияцтва, культурного впливу зводилася нанівець.

Звичайно, боротьба з пияцтвом повинна ґрунтуватися на антиалкогольному законодавстві, яке б встановлювало відповідальність за порушення, пов'язані з оборотом алкоголю, його вживанням, популяризацією і рекламою, заохочувало до тверезого способу життя, надавало переваги тим членам суспільства, які не вживають спиртні напої, а також робило б економічно не вигідним як виготовлення та продаж, так і споживання алкогольної продукції і на індивідуальному, і на загальнодержавному рівні.

*О. В. Бондаренко,
студентка Інституту прокуратури та кримінальної юстиції,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*

*Науковий керівник: Ю. А. Меліхова,
кандидат юридичних наук, доцент кафедри культурології,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
м. Харків, Україна*

РОЛЬ ПРАВА ЯК ЗАХИСНИКА СУСПІЛЬНОЇ МОРАЛІ ТА ДУХОВНИХ ЦІННОСТЕЙ

Протягом тривалого часу вітчизняні правознавці та теоретики пояснювали право як явище ціннісно нейтральне. Це зумовлювалося домінуванням в українській юридичній науці легістсько-позитивістського праворозуміння, пронизаного ідеєю тотожності права й закону та принципом етично-морального мінімуму в праві, що виходить з волі законодавця [1; с. 20]. Цей принцип заперечував зв'язок права з культурними цінностями, мораллю, релігією, психологічною сферою тощо. Проте, сьогодні відбувається переосмислення зазначених принципів, адже вирішити людські проблеми тільки за допомогою права можна не завжди.

Відповідно, мораль визначається як система поглядів, норм, принципів, оцінок, переконань, що виражаються у вчинках і діях людей, стосунках між людьми, ставленні індивіда до суспільства, держави тощо. Мораль підтримується особистим переконанням, традицією, вихованням, силою суспільної думки, певного класу або соціальної групи. Моральність індивіда із самого початку має сенс правоздатності – повної внутрішньої підготовленості до відповідального здійснення громадянських свобод. Мораль замкнута на свідомості, духовному житті людей і не має обов'язкового зовнішнього вираження. Право виступає як інституційний регулятор.

Мораль – це багатоаспектне явище, яке відіграє значну роль у регулюванні суспільних відносин. Тому занепад моралі в суспільстві призводить до таких негативних наслідків як: деформування духовно-етичних цінностей суспільства, бездуховність,

деградація особистості, що знижує загальний рівень культури суспільства; пробудження потворних інстинктів і нахилів; порушення повноцінного процесу формування цінностей підростаючого покоління, погіршення фізичного, психічного розвитку та виховання неповнолітніх. Отже, слід замислитись про необхідність захисту суспільної моралі і сприймати це як волю законодавця, спрямовану на подолання кризи у багатьох сферах життєдіяльності особистості і суспільства в цілому. До таких законодавчих заборон належать: заборона виробництва і розповсюдження продукції, яка пропагує війну, національну та релігійну ворожнечу, фашизм та неофашизм; принижує або ображає націю чи особистість за національною ознакою; пропагує бузувірство, блюзнірство, неповагу до національних і релігійних святинь; принижує особистість, є проявом знущання з приводу фізичних вад, душевнохворих, літніх людей; пропагує невігластво, неповагу до батьків; пропагує наркоманію, токсикоманію, алкоголізм, тютюнопаління та інші шкідливі звички є доцільною і потрібною.

Новелами правового регулювання відповідно є попередження розміщення та поширення в інформаційно-телекомунікаційних мережах та системах, інформації, що завдає шкоди суспільній моралі; удосконалення механізмів захисту дітей від негативного впливу продукції, забороненої чи обмеженої до обігу на території України; залучення громадськості до здійснення державного регулювання і контролю за дотриманням законодавства про захист суспільної моралі.

Стосовно об'єкту правового захисту у сфері суспільної моралі, найбільш прийнятним є загально установа у певному соціумі модель поведінки особи. Так, однією з найефективніших позицій з приводу удосконалення правового регулювання захисту суспільної моралі, видається пропозиція стосовно введення у механізм забезпечення права на «безпечний» інформаційний простір інституту громадськості, зокрема щодо контролю, посилення ролі просвітницьких та профілактичних заходів у цій сфері, встановлення додаткових обмежень стосовно характеру поширюваної інформації, які підтримуються більшою частиною суспільства.

Право у його зв'язку з мораллю, найбільш повно виявляє себе в тому випадку, коли його сприймають як ціннісну систему, що

впливає на поведінку всього суспільства та його окремих членів. При цьому базові моральні цінності виконують роль цільових орієнтирів у хаосі повсякденних справ і турбот, індивідуальних і групових прагнень, бажань, а також роль одного із шляхів чітко регламентованого вирішення міжособистісних і міжгрупових конфліктів. Отже, право на сучасному етапі соціального розвитку відіграє важливу роль у захисті та забезпеченні дотримання і непорушності моральних засад.

Список використаних джерел

1. Гетьман-П'ятковська І. А. Право та мораль: теоретико-правові проблеми співвідношення та взаємодії : дис. ... канд. юрид.наук : 12.00.01 / Ірина Анатоліївна Гетьман-П'ятковська. – Київ, 2007. – 210 с.
2. Кант І. Метафізика нравов / І. Кант // Сочинения : в 4 т. – Москва, 1965. – Т. 2. – 478 с.
3. Малько А. В. Стимулы и ограничения в праве. Теоретико-информационный аспект / А. В. Малько. – Саратов : Изд-во Саратовского ун-та, 1994. – 184 с.

Ю. В. Власюк,

*студентка Інституту прокуратури та кримінальної юстиції,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*

Науковий керівник: Н. В. Маслак,

*кандидат юридичних наук, кафедра кримінального права №1,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
м. Харків, Україна*

КОЛІЗІЇ МІЖ ЗАКОНОДАВСТВОМ І МОРАЛЬНИМИ НОРМАМИ ЯК ОЗНАКА КРИЗИ СУСПІЛЬСТВА

Трансформація суспільства, зумовлена демократичними перетвореннями, викликає докорінну зміну вітчизняного законодавства. Як правило, цей процес неминуче пов'язаний із появою низки суперечностей, які виникають як між самими законодавчими актами, їх нормами, так і між моральними засадами, що закріплені

у свідомості. Зазначені феномени стають основною причиною деформації праворозуміння і формування невідповідних суспільним потребам правової свідомості, культури і поведінки.

Результати аналізу наявних колізій між положеннями закону та моральними нормами дають можливість виявити недоліки в правотворчій діяльності владних органів і запропонувати шляхи її удосконалення з метою подолання суперечливих підходів до вирішення суспільно значущих проблем в економічній, правовій, політичній та культурній сферах життя. Об'єктивно за наявності такої ситуації (колізії між положеннями Закону та моральними нормами) виникає нагальна потреба в нових методологічних підходах, які б дали можливість реформувати законодавство як найважливіший елемент санації правової і економічної ситуації в Україні на сучасному етапі, як особливу соціальну реальність, що має складну еволюцію, власну логіку розвитку й функціонування.

Варто звернути увагу, що у вітчизняному законодавстві немає легального визначення поняття «колізія». Колізії можуть бути охарактеризовані як дефекти права, тобто як порушення, взаємна невідповідність правових норм, які регулюють однакові суспільні відносини [2]. Але колізії між правовими та моральними нормами вказують на дефекти регуляторної системи суспільства, тобто на кризові явища у ньому.

Слід констатувати, що розробка та прийняття кожного конкретного закону повинні вирішуватися на концептуальному рівні. З цією метою відповідні органи повинні розробляти конкретні програми (концепції), які будуть узгоджуватися з державними програмами соціально-економічного розвитку, з морально-правовими нормами, що є усталеними у суспільстві.

Враховуючи, що закони досить часто «мають суб'єктивний характер», тобто їх мета, форма, зміст значною мірою залежать від праворозуміння і правової свідомості авторів правової новели, від рівня їх правової культури і освіти, а нерідко, від політичних поглядів і конкретних суспільних, економічних інтересів, то нагальною потребою сьогодні є формування високого рівня правової культури і правосвідомості як парламентарів, міністрів, Президента, представників місцевої влади, так і самих громадян, оскільки

низький рівень правової культури є причиною правового нігілізму і колізій в законодавстві. Необхідною передумовою уникнення колізій між положеннями законів та моральними нормами є чітке визначення умов дії нормативно-правових актів у часі, просторі, а також належна організація їх виконання (реалізації).

Для ілюстрації взаємодії моральних та правових норм, а також колізій між ними, доцільно розглянути характер регуляції суспільних відносин, які є об'єктом правопорушень, передбачених Кримінальним кодексом України (далі – КК України). Наприклад, ситуація, що має місце при застосуванні ст.ст. 115-119, 129 КК України в частині охорони права особи на життя і ст.ст. 109-114 КК України в частині охорони національної безпеки та ч. 1 ст. 3 і ст. 27 Конституції України, яка передбачає, що життя людини є найвищою соціальною цінністю [1].

Так, при зіткненні двох інтересів – життя людини і забезпечення національної безпеки, необхідно виходити з положень, закріплених у ч. 2 ст. 39 КК України, яка проголошує, що перевищенням меж крайньої необхідності є заподіяння такої шкоди, яка є більш значною, ніж відвернена шкода. Вирішення питання про те, які інтереси є більш цінними у КК визначається через розташування розділів Особливої частини КК залежно від важливості об'єктів кримінально-правової охорони. Отож при вирішенні питання про перевищення меж крайньої необхідності право на життя особи буде менш цінним об'єктом, який охороняє право. Тому положення КК України у вигляді знаходження ст.ст. 109-114 перед ст.ст. 115-119, 129 КК України є такими, що суперечать моральним вимогам суспільства, а саме визнання права особи на недоторканність життя найвищою людською цінністю [3] [4].

Отже, для подолання колізій, зокрема між положеннями закону та моральними нормами, слід застосовувати вироблені доктриною правила подолання колізій, які є сталими типовими рішеннями щодо застосування юридичних норм за наявності колізії. Хоча ці правила, що виникають внаслідок вимог юридичної етики та юридичної техніки, існують протягом багатьох століть у різних правових системах світу і за своєю чіткістю та імперативністю не поступаються правовим нормам.

Список використаних джерел

1. Кузембаєв О.С. Колізія Кримінального кодексу України із Конституцією України в частині охорони основоположних прав людини і громадянина. URL: http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/3171/2013_pdf?sequence=1&isAllowed=y, дата звернення 12.05.2020.
2. Кримінальний кодекс України. Ст. 39 Практичний коментар Інфопедія. URL: <https://infopedia.su/7x253b.html> дата звернення: 12.05.2020.

М. О. Генюк,
*студентка факультету адвокатури,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*

*Науковий керівник: Л. М. Сідак,
кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри культурології,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
м. Харків, Україна*

ВЗАЄМОДІЯ МОРАЛІ І ПРАВА ЯК ПОКАЗНИК ДУХОВНОГО ОЗДОРОВЛЕННЯ СУСПІЛЬСТВА

Актуальність дослідження моралі і права як ціннісних регуляторів суспільних відносин дуже складно переоцінити. Хоча предмет і об'єкт регулювання моралі і права нерідко збігаються або перетинаються, вони мають різні функції, але при цьому доповнюють одне одного. Також нерідко виникають колізії та суперечності між правом і мораллю.

Окрім соціального регулювання мораль і право відіграють визначну роль у формуванні ціннісних орієнтацій сучасної людини та її картини світу. Спільність права і моралі витікає з природи регульованих ними суспільних відносин і їх структурної характеристики.

Право – це сукупність загальнообов'язкових, формально визначених правил поведінки, що встановлюються чи санкціонуються державою з метою регулювання найважливіших для суспільства відносин шляхом визначення точного змісту прав та обов'язків суб'єктів і можливістю застосування відповідальності за їх

невиконання або порушення. Важливість суспільних відносин, які підпадають під правове регулювання, а також бажаність чи небажаність форм поведінки, які регулюється правом – це предмет оціночних суджень. Формальному закріпленню правових норм передує осмислення, чітке формулювання таких суджень. У процесі правозастосування відбувається вже порівняння цінності фактичних діянь та відносин і тих, що законодавець вважав ідеальними, навпаки небажаними. При цьому судження щодо відповідності змодельованих у правових нормах відносин фактичним завжди осмислене і чітко сформульоване.

Як зазначає Л.М. Сідак, мораль – це оціночно-імперативний спосіб відношення людини у життєвому середовищі і самовідношення, який регулює її поведінку і духовну активність з позицій добра та зла. На етапі формування моральних норм оціночні судження не обов'язково бувають осмисленими і сформульованими. Натомість вони повторюються невизначену кількість раз у духовній діяльності суб'єктів соціальних відносин. І у процесі регуляції соціальних відносин моральні норми часто діють на позасвідомому рівні, на рівні інтуїції, голосу совісті тощо. Більше того, мораль може регулювати не тільки соціальну активність особистості, а й духовну, наприклад, думки, бажання.

Але все-таки у більшості випадків право і мораль – це засоби регулювання соціальних відносин, які доповнюють одне одного. Можна говорити про морально-правовий вплив як складну систему норм і методів регулювання. Право і мораль як самостійні складові цієї системи не розчиняються в ній, не втрачають своїх індивідуальних властивостей та особливостей, але у сукупності утворюють соціально значущу цілісність, феномен, який активно впливає на суспільство.

Взаємодія права і моралі у суспільстві – це складний, багатогранний процес. Він не вичерпується виключно спільним впливом на соціальні стосунки, співпрацю, доповненням або навпаки колізіями. Активно впливаючи на мораль, право сприяє більш глибокому вкоріненню норм моралі у суспільстві, водночас воно постійно збагачується під впливом морального фактора: зростає роль права як соціального регулятора суспільних відносин. Разом з тим

духовно-моральна криза суспільства може проявитися і як криза права, моральна аномія може викликати правову аномію і навпаки. Тобто тільки в ідеалі їх взаємодія може мати конструктивний характер. У таких випадках морально-правова система регуляції свідчить про належний стан суспільства.

З огляду на викладене вище, право є ефективним інструментом морального оздоровлення суспільства, а отже, і духовного оздоровлення кожної окремої особистості. Але право, яке не орієнтоване на мораль, яке застосовується для досягнення егоїстичних устремлень, саме по собі свідчать про духовну кризу суспільства і при цьому поглиблює її. А духовна криза обов'язково породжує кризові явища в усіх секторах життєвого середовища людини, тобто спричиняє системну кризу.

*Н. М. Геркула,
студентка факультету адвокатури,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*

*Науковий керівник: О. М. Овчаренко,
доктор юридичних наук, доцент кафедри адвокатури,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
м. Харків, Україна*

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ АДВОКАТА В КОНТЕКСТІ ПРЕДСТАВНИЦТВА В СУДІ БЕЗ ПОВНОВАЖЕНЬ

Адвокатура як один із інститутів, необхідних для ефективного здійснення правосуддя і захисту прав громадян, є невід'ємною складовою правової держави, оскільки виконує функцію здійснення захисту, представництва та надання інших видів правової допомоги на професійній основі, забезпечує доступ фізичних та юридичних осіб до правосуддя і виступає як правозахисний інститут громадянського суспільства. Водночас, надання кваліфікованої юридичної допомоги неможливе без забезпечення належного контролю за такою діяльністю як з боку професійного співтовариства адвокатів,

так і з боку судових органів. Цей контроль здебільшого опосередковується інститутом відповідальності адвоката.

На думку О.Ф. Скакуна, юридична відповідальність (в аспекті ретроспективного підходу) – це передбачені законом вид і міра обов'язку правопорушника потерпати від примусового державновладного позбавлення благ психологічного, організаційного або майнового характеру у правовідносинах, що виникають між ним і державою із факту правопорушення [1, с. 464].

Вчені зауважують, що Кримінальний кодекс України не містить прямих норм щодо відповідальності адвоката за вчинення злочину. Адвокат несе кримінальну відповідальність так само, як й інші особи. Наводиться приклад, коли при визнанні факту вчинення тиску на свідка, адвокат несе кримінальну відповідальність на загальних підставах, а його статус жодною мірою не впливає на ступінь його вини та міру покарання [2, с. 139]

Досить тривалий час Кримінальний кодекс України дійсно не містив прямих норм щодо відповідальності адвоката за вчинення професійного злочину. Адвокат ніс кримінальну відповідальність так само, як й інші особи. Як правило такі злочини могли бути скоєні під час здійснення професійної діяльності, зокрема, щодо підробки документів або штампів.

Наразі законодавцем введено новелу щодо спеціальної відповідальності адвоката. Так, адвокат, який не підтвердить своїх повноважень, може опинитися на лаві підсудних. У ст.400-1 Кримінального кодексу визначено, що, заходячи в процес, адвокат повинен підтвердити свої повноваження та не порушувати їх меж, представляючи інтереси клієнта [3].

Даною статтею зазначено про притягнення адвоката, який завідомо неправдиво повідомив суду про повноваження представляти іншу особу або не зазначив відповідні відомості про обмеження повноважень в ордері, до кримінальної відповідальності. Складно пояснити потребу закріплення подібної норми.

Якщо подивитися на історію розвитку адвокатури в незалежній Україні, можна побачити, що до участі в кримінальному процесі як захисників допускали не лише юристів, а й осіб, котрі не мали правничої освіти. При цьому якість наданих ними послуг

залишалася досить сумнівною. І адвокати, і правоохоронці часто ставали свідками того, як родичі входили в процес як захисники тільки для того, щоб мати змогу частіше бачитись із обвинуваченим. Далі реформи кримінально-процесуального законодавства призвели до того, що брати участь у процесі могли лише представники адвокатських об'єднань, що є найкращим рішенням в контексті даного питання.

Фактично, ми стали свідками того, що представляти інтереси особи в суді може виключно адвокат. Логічно випливає, що у такої особи наявні повноваження на здійснення відповідних завдань. Виникає неузгодженість та суперечність: з одного боку подібну функцію може виконувати тільки конкретний юрист, тобто адвокат, а з іншого – держава вимагає підтвердження свого статусу, ніби можлива ситуація входження до процесу людини, що не має відповідної кваліфікації.

Абсурдність даної норми полягає ще й в тому, що угода правника з клієнтом стосується царини цивільного права, тому її невиконання або порушення окремих пунктів спричиняє наслідки, передбачені цивільним, а не кримінальним законодавством. Якщо ж ідеться про адвоката як суб'єкта, котрий належить до самоврядної спільноти, то недотримання ним угоди має розглядатися компетентними дисциплінарними органами. Принаймні про таке сказано в профільному законі. Тож поява в кримінальному кодексі вказаної статті цілком може трактуватись як намагання держави додатково контролювати адвокатуру. Також ця норма може використовуватися для тиску, як спосіб недопущення адвоката до процесу.

Підбиваючи підсумок, слід зазначити про наступне. Відповідні зміни щодо інституту відповідальності адвоката були запроваджені у процесі судової реформи 2016 року. Разом із зазначеною статтею Кримінального Кодексу України зміни були запроваджені до Основного Закону, а саме – ст.131-2 Конституції, яка проголошувала монополію адвокатури. Сутність закріплення даної норми полягала у тому, що представництво та захист особи у суді можуть здійснювати тільки адвокати з деякими виключеннями (щодо малозначності спорів, трудових спорів, у спорах щодо захисту соціальних прав тощо). Виходячи із логіки законодавця, особою, яка захищає

та представляє, може бути виключно адвокат з відповідними документами, що посвідчують його повноваження. Керуючись зазначеним, абсолютно нелогічно було прописувати у ст.400-1 КК України обов'язок такої особи пред'являти ці документи кожен раз, коли вона є захисником у суді. В результаті конкретизація конституційного положення у кримінальному законодавстві призвела до виникнення презумпції винуватості адвоката, оскільки допоки ним не буде пред'явлено своїх документів, він вважатиметься таким, що не має повноважень захисту та представництва. З цього випливає, що адвокат є злочинцем до моменту підтвердження повноважень. В кінцевому результаті це призводить до появи зневаги до інституту адвокатури в цілому.

Список використаних джерел

1. Скакун О.Ф. Теорія права і держави: підручник / О.Ф. Скакун. – 2-ге видання. – К.: Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2010. – 520 с
2. Адвокатура України: навч. посібник: у 2 кн. / за ред. докт. юрид. наук, проф. С.Я. Фурси. – К.: Видавець Фурса С.Я.; КНТ, 2007. – Кн 1. – 940с.
3. Кримінальний кодекс України: Кодекс України, Кодекс, Закон від 05.04.2001 № 2341-III // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, № 25-26, ст. 131.

*Д. О. Гуденко, Т. Є. Кравець, А. А. Поліщук, М. В. Хіль,
студентки Інституту прокуратури та кримінальної юстиції,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*

Науковий керівник дослідницької студентської групи:

О. В. Харитонова,
*кандидат юридичних наук,
доцентка кафедри кримінального права № 1,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
м. Харків, Україна*

СВОБОДА САМОВИРАЖЕННЯ В ХУДОЖНЬОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ПРОСТОРИ: МОРАЛЬНІ ТА ПРАВОВІ АСПЕКТИ

Уже протягом тривалого часу у центрі обговорення мистецької (і не тільки) спільноти України перебуває конфлікт між студентом Національної академії образотворчого мистецтва і архітектури Спартаком Хачановим та самою академією через інсталяцію студента «Парад членів» та спробу відрахувати його з вишу. У грудні 2018 року Хачанов представив свою експозицію «Парад членів», створивши інсталяцію з маленьких танків, військових та ракет, які мали виражену фалічну форму. Інсталяцію він розмістив у приміщенні НАОМА. Проект студент представив як навчальне завдання. Експозиція викликала обурення насамперед у викладача академії, ветерана АТО та художника Володимира Харченка. Він накричав на студента, звинуватив його у аморальності та частково зруйнував інсталяцію. Також Хачанов стверджує, що Харченко погрожував йому «покликати атошників». Харченко ініціював відрахування Хачанова з НАОМА. 23 січня, під час засідання вченої ради, яка обговорювала відрахування Хачанова, до навчального закладу прийшли праворадикали з С14. Свою присутність в академії вони пояснили незадоволенням експозицією, яка, за їх словами, порівнює чоловічі статеві органи з українськими військовими.

Інтерес являє собою аналіз даної ситуації з точки зору права. Статтею 15 Конституції України встановлено, що суспільне

життя в Україні ґрунтується на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності; жодна ідеологія не може визнаватися державою як обов'язкова; цензура заборонена. До того ж, відповідно до ст. 34 Основного Закону кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань; кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір. Згідно з ст. 21 Конституції України: «Усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах. Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними». У ст. 22 Основного Закону зазначено, що конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані, а при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод [1].

Слід зазначити, що Національна академія образотворчого мистецтва і архітектури є закладом вищої освіти. Тому дана ситуація знаходиться у правовому полі, на яке поширюють свою дію Закони України «Про освіту» [2] та «Про вищу освіту» [3]. Дослідження положень даних нормативно-правових актів дає простір для юридичної оцінки розглядуваного кейсу.

Перш за все, звернемо увагу на таке поняття як «академічна свобода». Академічна свобода визначена законодавцем як самостійність і незалежність учасників освітнього процесу під час провадження педагогічної, науково-педагогічної, наукової та/або інноваційної діяльності, що здійснюється на принципах свободи слова і творчості, поширення знань та інформації, проведення наукових досліджень і використання їх результатів та реалізується з урахуванням обмежень, встановлених законом. Згідно з п. 5 ч. 3 ст. 3 Закону України «Про освіту» формування і реалізація державної політики у сфері вищої освіти забезпечуються шляхом розвитку автономії закладів вищої освіти та академічної свободи учасників освітнього процесу. До того ж у ч.1 ст. 53 вищезазначеного закону здобувачі освіти мають право на свободу творчої, спортивної, оздоровчої, культурної, просвітницької, наукової і науково-технічної діяльності тощо. Цьому праву кореспондує обов'язок, встановлений у ч. 2 ст. 54 Закону, що педагогічні, науково-педагогічні та

наукові працівники зобов'язані поважати гідність, права, свободи і законні інтереси всіх учасників освітнього процесу [2]. Тобто викладач академії Володимир Харченко як науково-педагогічний працівник не мав жодного права знищувати, навіть частково, експозицію студента.

Далі, проаналізуємо цей випадок крізь призму міжнародних стандартів прав людини. Свобода самовираження є основоположним правом, закріпленим у статті 19 Загальної декларації прав людини і Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, а також у ряді інших регіональних угод, включаючи Американську конвенцію про права людини, Африканську хартію прав людини і народів та Європейську конвенцію про права людини.

Свобода вираження поглядів являє собою одну з важливих засад демократичного суспільства та одну з базових умов його прогресу та самореалізації кожного. Втручання у свободу вираження поглядів є допустимим, якщо воно встановлене законом, має легітимну мету та є необхідним в демократичному суспільстві. Прикметник «необхідний» у розумінні п. 2 ст.10 Конвенції передбачає існування «нагальної суспільної необхідності». Тому, з точки зору практики ЄСПЛ, втручання і обмеження такого права людини як свобода вираження поглядів було безперечно порушено, адже ця ситуація не витримує трискладовий тест щодо пропорційності обмеження прав людини.

Першою справою, в якій Страсбурзький суд дійшов висновку, що свобода вираження поглядів включає і художнє вираження, була справа «Мюллер та інші проти Швейцарії» [5]. Предметом розгляду у вказаній справі були три картини художника Йозефа Фелікса Мюллера під назвою «Три ночі, три картини», які були представлені на художній виставці «Fri-Art 81» та згодом вилучені та конфісковані через обвинувачення у непристойній публікації. Суд у цій справі вказав, що хоча ст. 10 ЄКПЛ прямо не визначає свободу художнього вираження, але в той же час не робить різниці між різними формами вираження. Підтвердження того, що поняття свободи вираження поглядів включає художнє вираження, також можна знайти в статті 19 параграфі 2 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, яка прямо включає в свободу

вираження поглядів свободу вираження інформації та ідей «у художній формі». Ті, хто створює, показує, розповсюджує або виставляє твори мистецтва, сприяють обміну ідеями та думками, які є необхідними для демократичного суспільства. Це накладає на державу обов'язок не посягати неправомірно на свободу вираження поглядів. В подальшому ЄСПЛ, враховуючи вказаний стандарт, розглядав різноманітні форми художнього вираження поглядів. Так, у справі «S. and G. v. The United Kingdom» [6] предметом розгляду Суду була скульптура під назвою «Людські сережки», яка виставлялася на виставці та невдовзі після відкриття була вилучена поліцією за порушення громадської пристойності згідно з англійським загальним правом. Пославшись на відсутність єдиної європейської концепції щодо поняття моралі, Суд визнав за державами широку свободу розсуду у таких справах.

Що стосується «кейсу Спартак Хачанова», то необхідно зазначити, що студент виконував роботу на вільну тему в університеті, і замість оцінювання його творчості була піддана гнобленню. Навчання в університеті, а особливо творчого спрямування, покликане розвинути свободу особи, а не знищити всі її творчі ідеї, навіть якщо вони не відповідають консервативному баченню деяких викладачів. Так, експонати Хачанова є досить дискусійними, особливо у час агресії на сході країни. Але чи не покликане мистецтво торкатися найбільш складних, болючих питань, завдяки художньому осмисленню піднімати проблеми на новий рівень, робити їх предметом суспільного дискурсу? Зважаючи на той факт, що Спартак Хачанов сам є переселенцем з Донецька, він чудово розуміє усі больові точки конфлікту. Кожен бачить і сприймає мистецтво по-різному, тому треба бути готовим до того, що комусь це сподобається, а комусь ні. Тут викладачу не сподобалось, але хіба це привід нищити роботи, погрожувати, викликати «підмогу»? Думається, викладач вийшов за рамки моралі та права. Чому твори студентів піддаються адміністративній цензурі з боку викладацького корпусу та студенти несуть відповідальність у вигляді відрахування за вираження власних думок? Ми переконані: обмеження культурних продуктів без чітких критеріїв та відповідних рішень суду межує з цензурою, створює умови для зловживань

щодо політичних чи ідеологічних опонентів у майбутньому, а також сприяє самоцензурі всередині мистецької та інтелектуальної спільноти, яка розповсюджує культурні продукти в Україні.

В. Речицький нагадує: «За весь час існування людства лишити по собі видатний витвір мистецтва вдалося тільки поодиноким особистостям. Тобто інформація сприймається символічною реальністю в мільйонах інтерпретацій, і лише деякі з них – рідкісні й неочікувані – вражають уяву. Тому іноді генієві доводиться довго чекати на визнання. І тому надзвичайно багато важить гранична інформаційна відкритість, символічна свобода» [7].

Чи можна взагалі оцінювати мистецтво? Талановиті люди передають свої емоції, почуття, думки та ставлення через такі об'єкти. Можна оцінити роботу студента, його вміння, але чи можна оцінювати його ставлення до певної проблеми без ризику обмежити одне з базових прав людини, необхідне для прогресивного поступу людства? На нашу думку, художник не мав на меті образити військових, а хотів показати своє ставлення до війни, яку він бачить безглуздим змаганням і хизуванням силою. Не можна так бурхливо реагувати і казати, що особа зневажає країну і армію. Така поведінка викладача є порушенням права на свободу вираження поглядів, подібні дії викладача є неприпустимими у демократичному суспільстві та такими, що прямо порушують чинне законодавство України та міжнародно-правові стандарти захисту прав людини.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28 червня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
2. Про освіту: Закон України від 5 вересня 2017 р. № 2145-VIII. / Відомості Верховної Ради України. 2017. № 38-39. Ст. 380.
3. Про вищу освіту: Закон України від 1 липня 2014 р. № 1556-VII. Відомості Верховної Ради України. 2017. № 37-38. Ст. 2004.
4. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод 1950 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
5. Case of MULLER AND OTHERS v. SWITZERLAND (Application no. 10737/84) 24.05.1988. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57487/>
6. Case of S. AND G. v. THE UNITED KINGDOM (Application No. 17634/91) 02.09.1991. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-980>.

7. Речицький В. На захист поганого смаку // Інформаційний бюлетень Харківської правозахисної групи «Права людини». – 01-05.02.2019. №4 (548). С. 5-12.

*О. О. Гуцин,
студент Інституту прокуратури та кримінальної юстиції,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*

*Науковий керівник: Ю. А. Меліхова,
кандидат юридичних наук, доцент кафедри культурології,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
м. Харків, Україна*

НАВМИСНЕ ПЕРЕРИВАННЯ ВАГІТНОСТІ: СУПЕРЕЧНОСТІ МІЖ ПРАВОМ І МОРАЛЛЮ

Сучасний період розвитку людства характеризується низкою динамічних, а часом агресивних процесів, які змінюють роль і значення свободи особистості. Це стосується і процедури навмисного переривання вагітності, яка викликає резонанс уже понад дві тисячі років.

Аборт – це навмисне переривання вагітності в терміні до 28 тижнів, спричинене будь-якою дією безпосередньо на плідне яйце, місце його розташування або організм вагітної в цілому [1; с. 18].

Передусім зазначимо, що у всіх релігіях світу ставлення до абортів негативне. Так, у християнстві (і східного, і західного зразка) аборт вважається неприпустимим (крім випадків, коли виникає загроза життю жінки). Наприклад, позицію щодо абортів було висловлено Папою Іваном Павлом II у його енцикліці «*Evangelium Vitae*»: в якому він назвав переривання вагітності серйозним злочинним гідним осуду [3].

Категорично забороняється аборт в іудаїзмі та ісламі (крім випадків, коли вагітність несе загрозу життю жінки). Так, в іудаїзмі (за Талмудом), душа вселяється в тіло в момент зачаття, а в ісламі цю процедуру називають взагалі дітовбивством, адже ненароджені вважаються вже дітьми, а не ембріонами.

У буддизмі, конкретно про аборти не йдеться, однак ставлення до нього негативне, оскільки існує загальна обітниця «не вбивання живої істоти».

Своє ставлення до абортів (ще у V ст. до н.е.) висловлював і батько медицини відомий грецький лікар Гіппократ, який закликав не давати жодній жінці песарію для викликання абортів.

Однак, незважаючи на релігійні заборони, моральне неприйняття, застереження лікарів тощо, у XX ст. легалізація абортів все ж відбулася. Першою країною в світі, що легалізувала штучні аборти стала Росія, після захоплення влади більшовиками, у 1920 році. Згодом, із приходом до влади Й. Сталіна, аборти знову були заборонені, але у 1955 році цю заборону знову було скасовано. Далі почалася хвиля легалізації абортів у світі: у 1967 Велика Британія прийняла «Abortion act», у 1973 році США, у 1974 році Франція. Зараз аборти заборонені тільки в країнах Африки, Близького та Далекого Сходу, деяких країнах Південної Америки. Загалом аборти дозволені у 117 країнах світу. Законодавствами цих країн забороняється його нелегальне проведення та переривання вагітності на пізніх термінах.

З огляду на наведене, складається враження начебто питання стосовно абортів вирішене, однак тривала полеміка свідчить про інакше.

Аби з'ясувати, в чому полягає специфіка суперечностей між прихильниками (тими, хто «за вибір») і противниками абортів (тими, хто «за життя») слід розуміти, що вона розгортається навколо питання: чи є ембріон людською істотою? Чи здатний він страждати?

Ті хто виступають «за вибір», тобто за право жінки на проведення навмисного переривання вагітності, доводять, що ембріон – це ще не самостійна жива істота, адже приблизно до 28 тижня у нього не має ніяких шансів вижити поза тілом матері. Крім того, на користь цього аргументу вони наводять думку про те, що заборона абортів приведе до збільшення кількості небажаних дітей, сиріт тощо.

Ті, хто обстоює позицію «за життя» доводять, що ембріон – це вже жива істота, адже вже з моменту зачаття він має багато спільного з людьми, наприклад, геном, в якому вже закодовано колір очей та волосся, деякі фізіологічні особливості, тощо.

Як бачимо, питання про навмисне переривання вагітності – це питання життя та його припинення. Так, ст. 2 Конвенції з прав

людини і основоположних свобод (далі Конвенція) 1950 року визнає, що право на життя кожного захищається законом. Проте, у цій статі подається розмито поняття «кожен». Крім того, не визначається момент, коли суб'єкт отримує та втрачає «право на життя».

На відміну від європейської, у американській Конвенції з прав людини (ст. 4) вказується, що закон охороняє право на життя, в цілому з моменту зачаття.

Досліджуючи питання правового статусу ембріона Кашинцева О.Ю. вказує на відмінність у розумінні моменту з якого ембріон вважається людиною: «Ратифікуючи Конвенцію про права дитини законодавець Аргентини зазначив, що за початок життя визнається момент запліднення. Натомість Франція, ратифікуючи документ, чітко зазначила, що ст. 1 Конвенції «Про права дитини» не повинна суперечити національному законодавству, відповідно до якого переривання вагітності допускається з 12 тижня терміну» [4; с.70].

Аналізуючи судові справи пов'язані з абортами, що відбулися в Європі Бучківська В.Л. акцентує увагу на тому, що ставлення до цієї проблематики взагалі і крайніх термінів абортів зокрема, у різних країнах відрізняється [2; с. 19-20].

Так, за даними «Abortion legislation in Europe» від 2015 року крайнім терміном проведення штучного переривання вагітності (терміни у випадках загрози здоров'ю та життю матері визначаються національними законодавствами країн) в Португалії – це 10 тижнів від запліднення; в Україні, Росії, Франції, Німеччині та ще деяких країнах Європи – 12 тижнів; у Австрії – 13 тижнів; а в Іспанії – 14 тижнів; у Швеції – 18 тижнів; у Нідерландах – 22 тижні [3; с. 3]. Законодавствами більшості країн закріплено, що перед проведенням операції штучного абортів, має бути проведена медична консультація з лікарем [3].

Разом з тим, у ставленні до абортів вбачається і певна політична доцільність, адже часом за допомогою цієї процедури вирішується проблема регуляції кількості населення. Так, наприклад, дозвіл на проведення абортів, є частиною китайської політики «однієї дитини», в той же час їхня заборона в деяких країнах Африки – частина політики збільшення чисельності населення.

Отже, по-перше, з точки зору моралі та релігії аборти є неприпустимими, оскільки їх наслідком є поглиблення духовно-моральної кризи в суспільстві. Але випадки, коли продовження вагітності загрожує здоров'ю і життю жінки свідчать про необхідність проведення цієї операції у виняткових ситуаціях; по-друге дозвіл чи заборона на проведення абортів часто залежить від пріоритетів внутрішньої політики. Важливо також усвідомлювати, що осмислення цієї проблематики, так чи інакше, призводить до гострої полеміки стосовно сексуального виховання підлітків, зменшення кількості небажаних вагітностей серед цієї вікової групи, питання планування сім'ї, проблем матеріального стану населення, практики нелегального проведення цих операцій тощо. Принциповим є те, що проблема абортів – це проблема моральна відповідальності особистості за своє духовне і фізичне здоров'я.

Список використаних джерел

1. Бучківська В. Л. Незаконне проведення абортів: кримінально-правова кваліфікація та судова практика. *Медичне право*. 2014. № 2. С. 18-27. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/medpr_2014_2_5.
2. Коляденко Н. В. Аборт. Велика українська енциклопедія. URL: <https://vue.gov.ua> (дата звернення: 01.05.2020).
3. Abortion Legislation in Europe / [L.Acosta, O.Yatsunskaya-Prof, Wendy
4. Кашинцева О. Ю. Проблеми визначення статусу ембріона: етико-правовий аспект. *Вісник Академії адвокатури України*. – 2007. – Число 3. – С. 68-74. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vaau_2007_3_8
5. Zeldin та ін. The Law Library of Congress, Global Legal Research Center.: 2015. URL: <https://www.loc.gov/law/help/abortion-legislation/abortion-legislation.pdf>

*А. О. Клименко,
студентка юридичного факультету,
Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ*

*Науковий керівник: О. В. Головіна,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін,
Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна*

ВИМІРИ ЛЮДСЬКОЇ СУТНОСТІ І МОРАЛЬНИЙ ВИБІР

Філософська антропологія була та залишається важливою частиною філософії. Людство завжди цікавило – хто ми? «камо грядеші?». Людина є найбільшою загадкою та водночас відповіддю на безліч запитань. Розмірковування про сутність людини є складовою філософії, ключем та джерелом пізнання складних онтологічних явищ та процесів. З часів Античності і до наших днів філософи розмірковують і намагаються пояснити, що є людина, чим визначається її сутність. Так, наприклад, проблема сутності людини перебувала в центрі філософського дискурсу часів німецької класичної філософії. Іммануїл Кант вважав питання «що таке людина?» головним питанням філософії, а саму людину – «найголовнішим предметом у світі». Ця проблема не застаріває та й не може застаріти. В історії філософської думки відомі різні підходи до проблеми дослідження людини. За всіх часів філософи намагалися (і намагаються зараз) відкрити якусь незмінну природу людини (її сутність). Багатьом відомим філософам та видатним мислителям – Сократу, І. Канту, Г. Сковороді, Ж.-П. Сартру, Е. Фромму, З. Фрейду, В. І. Вернадському – здавалося, що вони значно просунулися у пізнання людини. Але чи можливо пізнати людину? Складність самої людини та її світу є підґрунтям для поліваріантності філософських концепцій людини, яка представлена в історії та сучасній філософії.

Поняття «сутність людини» відтворює те головне та глибинне, що визначає всі особливості людини, зокрема і її природу. З давніх

часів й до нашого часу філософи обґрунтовують свої погляди на людину, визначаючи її сутність. Для цього вивчаються основні риси людини як біологічної та соціальної істоти, культурного та цивілізаційного феномену, особливості людських практик впливу на світ природи та соціуму, специфіка людського спілкування та пізнання світу тощо.

Значний внесок у розуміння людини за часів Античності здійснив Сократ, етичні ідеї якого стосовно морального вибору варто розглянути у межах даної теми. Головним предметом філософського пізнання Сократ вважав людину, а вихідним принципом філософського пізнання людини вважав самопізнання. «Пізнай самого себе!» – найвідоміший вислів Сократа. Позицію Сократа стосовно розуміння людини називають етичним антропологізмом, оскільки людське пов'язується з моральними вчинками. Сократ вважав, що завдяки розуму людина здатна мати загальне, достовірне знання. На переконання Сократа, філософське пізнання є моральною діяльністю, коли знання саме собою є благо. Знання, істина розкриває людині, що є добро, і тоді вона може вчиняти правильно, морально. Аморальний вчинок Сократ вважав наслідком незнання істини, бо якщо людина знає, що є добро, вона не чинить зла. Тобто, Сократ переконував, що аморальний, злий вчинок тотожній хибі, помилці, а не є наслідком злого умислу, бо ніхто не робить помилок добровільно. Оскільки моральне зло йде від незнання, то знання є джерело морального вдосконалення. Тому філософію як шлях до знання, Сократ вважав засобом формування моральної людини та, як наслідку, справедливої держави. Філософські та етичні погляди Сократа залишалися привабливими як для філософів різних історичних часів, так і є актуальними для сучасної людини.

У різні часи до проблеми морального вибору ставилися у відповідності до морального канону, що переважав на той час. В залежності від розуміння сенсу життя ще з часів Античності, можна виділити такі підходи до розуміння сенсу життя та, відповідно, проблем моралі, морального вибору. В залежності від підходу до сенсу життя виділяють такі напрями, як гедонізм, аскетизм, евідемонізм, ригоризм, утилітаризм. Це етичні напрями, що ставлять за

мету та орієнтир як задоволення, насолоду (гедонізм), прагнення щастя (евдемонізм) – так і приборкання страстей (аскетизм), дотримання морального закону (ригоризм) та утилітаризм (користь, приватний та особистий інтерес). Розглянувши еволюції етичних вчень, можна відслідкувати еволюцію поглядів до сучасного гуманістичного підходу. Якщо етика і мораль орієнтуються на людину, вважають її найвищою цінністю і метою – такій підхід визначається як гуманістичний. Саме гуманістична етика притаманна для сучасного демократичного та громадянського суспільства та є елементом сучасної системи цінностей.

Проблема морального вибору пов'язана із проблемою свободи волі, яка є однією з головних етичних та філософських проблем. На сучасному етапі розуміння філософії особистості та етичної проблематики можна визначити, що моральний вибір обумовлюється особистою відповідальністю та її гуманістичним розумінням. В ситуації морального вибору необхідно зважати на наслідки та обрати необхідні засоби, що забезпечують не тільки досягнення мети, а також засоби, виходячи із моральної парадигми та керуючись аксіологічним підходом. Моральний вибір це перш за все самостійне рішення, адже вибір є моральним, коли він є добровільним. В процесі морального вибору втілюється не тільки поняття добра і зла, але й відображаються інші етичні норми – честь, гідність, совість тощо.

Проблема морального вибору пов'язана також із вибором у кінцевому підсумку найменшого зла, чи шкоди, бо вибір є завжди пізнання пріоритету однієї цінності над іншою. У процесі морального вибору, або навіть морального конфлікту, неможливо уникнути помилок, але без цього не було б можливим й вдосконалення людини. Моральні вибори та/чи моральні конфлікти формують людину як соціальну істоту, дають їй згодом чіткі етичні орієнтири. В цьому полягає сенс суспільного буття людини.

Таким чином, розглянувши означену проблему, можна зробити висновок, що моральний вибір особистості залежить як від індивідуальних установок та особливостей формування особистості, так і від суспільних філософсько-етичних складових її формування.

*Є. М. Колодій,
студентка факультету адвокатури,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*

*Науковий керівник: Л. М. Сідак,
кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри культурології,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
м. Харків, Україна*

ХАРАКТЕР ВЗАЄМОДІЇ МОРАЛІ І ПРАВА В ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

У формуванні духовного світу особистості, її свідомості й культури, активної життєвої позиції особливе значення мають мораль і право, які є найважливішими соціальними регуляторами, введеними в систему суспільних відносин. У сучасному постіндустріальному суспільстві вони відіграють особливу роль.

І мораль, і право виражаються у відповідних приписах, нормах. На рівні правової та моральної культури особистості ці норми формують ціннісні орієнтири, які дають можливість оцінювати вчинки як допустимі, схвалювані або заборонені. Можливий навіть ціннісний конфлікт, коли формально норма ще не порушена, але особистість відчуває протиправність або аморальність вчинку, наміру, мотиву тощо. Такі конфлікти на рівні духовного життя особистості дають можливість зрозуміти природу правової чи моральної оцінки. Нерідко моральна та правова свідомість «зливаються» в єдиний феномен, коли мотиви чи вчинки сприймаються, наприклад, одночасно аморальними і протиправними.

«...Сам Закон знаходить опору в притаманному йому порушенню, тому, якщо усунути це порушення, то змінюється структура самого Закону» [1, с.147], тобто усвідомлення норми та її порушення – це дві сторони однієї й тієї ж дії. Право та мораль конкретизуються лише в реальних життєвих ситуаціях. Формами закріплення моральних норм є традиції та звичаї, як практичні способи регуляції поведінки людини, насамперед – соціальної активності.

А для права характерні як буква закону (формальний припис), так і дух закону, певний ціннісний орієнтир. Тобто, попри формальну й абстрактну форму, правова норма, як і моральна, проявляється у конкретних життєвих колізіях як ціннісний орієнтир. І вони разом складають динамічну структуру.

В постіндустріальному суспільстві відбувається трансформація цієї структури, обумовлена особливостями моралі і права. Так, моральна норма виникає і змінюється спонтанно й поступово. А правова є проявом волі конкретних суб'єктів правотворчості, але ціннісний орієнтир, який закріплюється в ній, також формується й усвідомлюється поступово і спонтанно. Право може сприяти розвитку моралі. Але у традиційному суспільстві право, мораль та релігія підтримують одне одного та знаходяться у постійному взаємозв'язку, взаємодоповнюють одне одного і складають більш монолітний феномен. «Їх співвідношення проявляється в стані єдності, відмінності та взаємодії»[3, с.18]. У постіндустріальному суспільстві право хоча й має моральний зміст, певною мірою ґрунтується на моралі, але має на меті й інші завдання, зокрема – збереження цілісності суспільства тощо. Водночас мораль і право все більше викликають ціннісні конфлікти, що ініціює законодавчу творчість з метою гармонізації моралі і права. Так, до правопорушника, який розкався у вчиненому, застосовують більш м'яке покарання. Це означає, що право набуває все більш самостійного значення і роль у суспільстві. Наприклад, благодійність потребує чіткого правового регулювання. При цьому благодійність може відповідати правовим нормам, але її мотивація може бути аморальною, що обумовлює її знецінювання. Тобто в умовах моральної кризи право не може замінити мораль і навіть у високорозвиненій правовій державі потребує її як ціннісну основу свого існування.

Сучасний розвиток засобів масової комунікації, особливо телебачення, обумовлює виникнення нового етапу розвитку права та моралі. Публічний осуд чи обговорення правових норм не може принизити їх значення у суспільстві. Це добре видно на прикладі ток-шоу, які допомагають вирішити питання з правової точки зору, але не вирішують її з моральної. Отже, суб'єктивна оцінка все частіше перебуває у конфлікті з правовими нормами і навіть

з моральними. Це свідчить про наявність кризи як моральної, так і правової свідомості. На їх формування великий вплив мають засоби масової інформації, і це також є особливістю сучасного суспільства. Крім того, джерелом конфлікту стає суперечлива ситуація з публічністю моралі: зайва публічність принижує цінність самої моралі, а її відсутність ставить під загрозу саму можливість правильного морального вибору. Це означає, що сучасне суспільство потребує нових форм публічності моралі.

Публічний прояв права призводить до інших результатів. Правова свідомість сучасної людини піддана формальному виконанню закону, тобто законслухняний громадянин тримається за відповідність своїх дій закону, як за щит, який дає йому можливість бути чистим перед суспільством. Водночас виконання закону може суб'єктивно оцінюватися як аморальне, але суспільство апріорі сприймає це як відповідність моралі. Очевидно, це призводить до певного заміщення моральної свідомості правовою, що є свідченням кризового стану. «Праворозуміння сучасного суспільства безперервно піддається трансформаціям. Трансформація праворозуміння призводить до дискомфортного стану особистості в нових умовах постіндустріалізації та глобалізації. В результаті змінюються ідеали особистості, що може викликати дисбаланс ціннісно-нормативної системи. У такій ситуації значення моралі важко переоцінити» [2, с. 4].

Отже, хоча мораль спирається на загальне схвалення або засудження соціумом, моральний вибір – це завжди особистий вибір, особиста відповідальність, а дотримання закону – це виключно публічна дія. При цьому опір на дотримання прав та законів ніби звільняє сучасну людину від моральної відповідальності. Завдяки цьому більшу соціальну ефективність проявляє саме право. Але без моральної основи право сьогодні втрачає своєю легітимність. І водночас воно виступає гарантом збереження мінімуму моральності. Тобто повну підміну моральної свідомості правовою здійснити неможливо, а це означає, що мораль і право повинні розвиватися як єдина регулятивна система, яка має ціннісну природу. Умовою такого розвитку може бути публічність, але, якщо обговорення правових норм у публічному просторі дає можливість

збільшення моральності права, то обговорення моральних проблем потребує пошуку нових форм.

Список використаних джерел

1. Жижек С. Чума фантазій. Харків: Гуманитарний Центр, 2012. 388 с.
2. Пастушенко О. В. Трансформація правосознання в сучасному суспільстві. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/transformatsii-pravosoznaniya-v-sovremennom-obschestve/viewer> (дата звернення: 05.04.2020)
3. Самолюк Ю. М. Співвідношення права і моралі. URL: [<http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/13977/02-Samolyuk.pdf?sequence=1>]

Є. Є. Лисенко,

*студент Інституту прокуратури та кримінальної юстиції,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*

Науковий керівник: Ю. А. Меліхова,

*кандидат юридичних наук, доцент кафедри культурології,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
м. Харків, Україна*

ДО ПИТАННЯ ПРО ГЕНДЕРНУ РІВНІСТЬ: МОРАЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ (УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ)

Проблема взаємодії моралі і права на сучасному етапі суспільного розвитку є надзвичайно актуальною. Більш того, сьогодні простежується трансформація уявлень про цю взаємодію під впливом нових неklasичних теорій таких, як, наприклад, нанотехнології, транс гуманізм і гендерна рівність.

Оскільки взаємодія права і моралі ґрунтується на прагненні встановити певні стандарти поведінки, то у сучасних умовах переосмислення духовної і фізичної суті людини відбувається процес трансформації усієї системи світобачення шляхом заміни концепту «абстрактної людини» на концепт «реальних суб'єктів» – чоловіка і жінку.

Звідси, якщо гендерні дослідження охоплюють проблеми соціалізації й ідентифікації людини, то вони повинні виходити із методологічної бази усіх гуманітарних і соціальних систем, зокрема моралі і права.

Загалом, із правової точки зору, права людини розглядаються як сукупність її можливостей стосовно здійснення своєї свободи. Право нормативно закріплює ті умови й способи життєдіяльності, які є об'єктивно необхідними для забезпечення нормального функціонування держави, суспільства й індивіда у ньому [3; с. 132-136].

Так, ст. 3 Стамбульської конвенції визначає поняття «гендеру» як «соціально закріпленої ролі, поведінки, діяльності і характерних ознак, які певне суспільство вважає належними для жінок та чоловіків». Однак, як правило, ратифікація цієї конвенції не перешкоджає чоловікам відчутно лідирувати при розподіленні владних повноважень, фінансових і матеріальних ресурсів, що є наслідком сформованої гендерної культури під впливом релігії і моралі українського суспільства.

Слід наголосити, що українській суспільній свідомості на рівні архетипів притаманне шанобливе ставлення до жінки-матері, дружини, сестри тощо. Його формуванню сприяє визначна роль жінки у сім'ї, незважаючи на авторитетність чоловіка-батька. Тому питання гендерної рівності стало об'єктом палких дискусій в українському суспільстві.

На основі цього видається очевидним, що більшості українців притаманні традиційні гендерні переконання на відміну від інших національних спільнот із відверто ліберальним світоглядом, для яких характерним є утвердження ідеалів гендерної рівності. Ідеться про можливість формування третього типу гендерної культури – біархату, на протигагу двом відомим : матриархату і патріархату [1; с. 11].

Ця проблема цінностей і норм висвітлюється щонайяскравіше у філософії лібералізму. Так, на думку одного з її основних теоретиків Джеремі Бентама, основою моралі повинно бути бажання збільшити особисте або суспільне щастя, покращення рівня задоволеності. Він називає це принципом найбільшого щастя для найбільшої кількості індивідуумів [2, с. 240]. Тому з точки зору

ліберальної філософії, гендерна рівність сприймається як «..знищення егоїзму одної статі» [1; с. 15].

Отже, осмислення гендерної рівності дає змогу виявити характер системи цінностей конкретного суспільства у контексті ієрархії статі, що впливає на формування свідомості людей, підтримує і транслює певні правові і моральні норми.

Список використаних джерел

1. Адыгезалова С. Проблема человека в современной философии. *Вісник Львівського університету*. Серія філос.-політолог. студії. 2017. Випуск 12, с. 272, С. 9-19.
2. Бентам И. Введение в основания нравственности и законодательства / И. Бентам. – М. : РОССПЭН, 1998. – 415 с.
3. Жданенко С.Б. Права людини як підґрунтя сучасної політико-правової культури. *Філософія в сучасному світі: Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції, 22-23 листопада 2019 р.* – Харків : Точка, 2019. – 202 с.

П. С. Метлицький,

студент юридичного факультету,

Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

Науковий керівник: О. В. Головіна,

кандидат історичних наук,

доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін,

Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ,

м. Дніпро, Україна

СУПЕРЕЧКА: КОРЕКТНІ ТА НЕКОРЕКТНІ ЗАСОБИ ВПЛИВУ НА СПІВРОЗМОВНИКА

Суперечка, її форми та методи проведення є предметом дослідження багатьох галузей знання: логіки, психології, риторики, етики. Галузь знання, що безпосередньо вивчає суперечку як предмет дослідження, називається еристикою. Правила ведення суперечки, коректні та некоректні прийоми та засоби впливу на співрозмовника лежать на перетині цих наук та навчальних дисциплін та залежать

від її мети та різновиду. Проте можна виділити загальні правила, принципи та прийоми, що забезпечать коректність та успішність суперечки як особливої форми комунікації. Розуміння та використання цих загальних правил та прийомів дозволить будувати успішну професійну комунікацію у будь-якій сфері діяльності та є запорукою професійного просування в умовах конкурентного середовища. Розглянемо деякі із таких загальних підходів до визначення коректних та некоректних засобів ведення суперечки та впливу на співрозмовника.

Залежно від форми проведення суперечок та засобів, які в них використовуються, останні поділяють на дискусію, полеміку, диспут, дебати тощо.

Дискусія (лат. – discussio – дослідження, розгляд) – публічна суперечка, яка ведеться компетентними людьми на зборах, симпозіумах, конференціях, у пресі, на семінарських заняттях і ставить за мету розв’язання певної проблеми чи принаймні виявлення шляхів її розв’язання і зближення позицій учасників цієї суперечки. Дискусія як форма комунікації є сукупністю тверджень – тез, які по черзі висловлюють її учасники, та їх обґрунтувань. Мета дискусії – просування у пізнанні проблеми, що розглядається, саме про таку суперечку стверджують, що «у суперечці народжується істина».

Пolemіка (грец. polemikos – войовничий, ворожий) – один з найпоширеніших різновидів публічної суперечки, для якої характерні протистояння, конфронтація, протиборство сторін; форма протиставлення принципово різних думок, ідей, точок зору. Якщо учасники дискусії прагнуть відшукати консенсусу, то метою полеміки є перемога над супротивником, захист власної точки зору. Учасник полеміки вдається до тих засобів, які вважає найефективнішими, не зважаючи на те, прийнятні вони для інших чи ні. Не випадково протилежна сторона в полеміці називається не опонентом (як у дискусії), а супротивником. Якщо результатом дискусії є синтез запропонованих думок – знання, що підтримуване учасниками обговорення, то результатом полеміки є перемога однієї точки зору, в іншому разі вона закінчується безрезультатно. Зрозуміло, що в житті дискусія і полеміка рідко трапляються в чистому вигляді: дискусія іноді розвивається бурхливо та емоційно, а полеміка іноді входить у спокійне русло, – проте засоби її проведення

залежатимуть не стільки від форми організації суперечки, скільки від мети учасників.

Крім дискусії та полеміки, існують й інші види суперечки, зокрема диспут і дебати. Диспут (лат. *disputar* – міркувати) – усна публічна суперечка, що виявляється в обговоренні наукового чи суспільно важливого питання із залученням широкого кола фахівців і зацікавлених осіб. Дебати (фр. *debat* – суперечка) – суперечка, що виявляється у формі обміну думками з приводу тих чи інших теоретичних положень, подій тощо. При розгляді таких форм суперечки доцільно пам'ятати, що будь яка суперечка – це передусім боротьба, зіткнення несумісних думок, тому потрібно обирати відповідну тактику та стратегію ведення такої боротьби та очікувати від супротивника використання відповідних прийомів, у тому числі й некоректних. Для правильної організації ефективного процесу суперечки необхідно розумітися як на коректних (дозволених, загальноприйнятих) прийомах та правила, так й вміти протистояти некоректним засобам, що використовує співрозмовник. Так, загальноприйнятим правилом ведення суперечки є дотримання норм етики, логічної культури. Проте буде доцільним та коректним використовувати як перевагу помилки опонента, ефект раптовості, перехоплення ініціативи та наступальну тактику ведення такої боротьби.

Некоректні прийоми можна розподілити на кілька різновидів, в залежності від того, які саме правила та вимоги до суперечки порушуються: вимоги етики, логіки, чи правила організації та проведення суперечки як комунікації чи публічного виступу (правила риторики). Проте їх об'єднує спільна мета – ввести в оману супротивника (чи аудиторію – третього та обов'язково учасника процесу аргументації), обґрунтувати та/чи переконати в істинності того положення, що розглядається.

Велику групу некоректних засобів, що використовуються у процесі суперечки становлять засоби, пов'язані з порушенням правил логіки – софістичні прийоми. Аналізуючи суперечки, можна з'ясувати, що такі прийоми застосовуються щодо кожного структурного елементу суперечки (до тези, аргументів, форми аргументації). Так, при порушенні вимог щодо тези (визначеність та незмінність) виникає помилка «підміна тези».

До порушень правил логіки – некоректних засобів – відносять як хибні аргументи («хибна (недостатня) підстава», «основна помилка»), що полягає в обґрунтуванні тези положеннями, що не є істинними. Якщо до цього додається бажання переконати опонента за допомогою аргументів *ad hominem* («до людини») замість аргументів *ad rem* («до справи»), то у суперечці можна спостерігати такі прийому впливу як «аргумент до вигоди», «аргумент до сили», «аргумент до авторитету», «аргумент до жалю» тощо [1, с. 87-91].

Таким чином, розглянуті різновиди суперечки, їх особливості та відповідні ним правила проведення та впливу на співрозмовника дозволять розібратися у цьому складному комунікативному процесі, свідомо застосовувати його правила та прийоми та сформувати цю найважливішу комунікативну компетентність.

Список використаних джерел

1. Хоменко І. В. Еристика: мистецтво полеміки: навч. посіб./ І. В. Хоменко. – К. : Юрінком Інтер, 2001. – 192 с.

І. С. Михайлова,

*студентка Інституту прокуратури та кримінальної юстиції,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*

Науковий керівник: Ю. А. Меліхова,

*кандидат юридичних наук, доцент кафедри культурології,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
м. Харків, Україна*

ВЗАЄМОЗАЛЕЖНІСТЬ МОРАЛЬНОЇ І ПРАВОВОЇ РЕГУЛЯЦІЇ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН

Сучасне українське суспільство живе в час бурхливих змін. Багато чинників – і глобалізація, і науково-технічний прогрес, і надшвидкий потік інформації – призводять до його трансформації. Відповідно, змінюються й моральні цінності та орієнтири.

Можна погодитися з поширеною думкою, що сучасне українське суспільство переживає період моральної кризи. В усякому

разі воно до перебуває в ситуації «розмитості» ціннісних орієнтирів й невизначеності ідеалів. Формально заявлені орієнтири залишаються слаборозвинутими й не стають загальноприйнятими, що призводить до розколу суспільства.

Взаємозв'язок права і моралі завжди приваблював представників філософсько-правової думки своєю складністю, багатогранною і змістовною невичерпністю, захоплює можливістю віднайти часом неочевидні причинно-наслідкові зв'язки, які відкривають нові рівні-горизонти формування і сприйняття сучасної морально-правової реальності.

Уже багато століть філософи та правознавці досліджують взаємозв'язок моралі та права як головних регуляторів суспільних відносин, бо саме моральні і правові норми мають суттєвий вплив на суспільство, визначають напрям його розвитку. І такі дослідження залишаються актуальними. Але у суспільстві відсутнє адекватне розуміння того, що саме мораль і право у взаємозв'язку постають рушійною силою позитивних і демократичних змін для розвитку певної держави.

Мораль як виконує такі основні функції: регулятивну, виховну, відображальну, оцінну, ціннісно орієнтовану, мотиваційну, комунікативну та ін. Історично першою з'являється мораль як специфічний спосіб регуляції, якому притаманна особлива надпрагматичність: «повинно, тому що повинно». Право ж формується у процесі добору ціннісних орієнтирів і створення системної ієрархії у вигляді конкретного правопорядку, призначення якого у підтриманні соціального миру як «логіки цінностей» і «альтернативи силі» [3; с. 39-43].

Незважаючи на те, що право і мораль є окремими соціальними регуляторами, вони мають спільну ціннісну основу і служать одній меті – забезпеченню мирного співіснування людей в суспільстві, бо регулюють поведінку і діяльність людей, виражають загальнолюдські уявлення про належне і справедливе. Розвиток сучасної української філософсько-правової думки далі ще більше спонукає до усвідомлення безпідставності тверджень стосовно існування нездоланної перешкоди між правом та мораллю.

Мораль виступає як внутрішній регулятор діяльності та поведінки людини і базується на відчуттях обов'язку, совісті,

справедливості, добра і зла тощо. Право є зовнішнім регулятором, який може застосовувати примус, обмеження, а то й ізоляцію індивіда чи угруповання. Авторитет права легітимізує повноваження на примус. Мораль виникає в період доцивілізаційного розвитку людства, а право – з появою держави в ранніх цивілізаціях.

Хоча фактично право і мораль завжди є тісно пов'язаними елементами, однак питання про те, чи є цей зв'язок необхідним, залишається дискусійним і вирішується в залежності від типу уявлень про природу права, тобто праворозуміння. У будь-якій ситуації вибору ми виходимо із уявлення ефективності або якихось інших принципів, не виходячи за межі раціональності. Моральні норми мають тут форму зумовленого імперативу, зміст якого може бути інтерпретований як відносини повинності. Подібна моральна норма стверджує, що «повинно» або що «необхідно» зробити для реалізації певних цілей.

Отже, вибір з позиції блага є розумінням людиною самої себе, яке залежить від того, як вона сама себе описує, а також від тих зразків, яких вона наслідує. Вибір у цій ситуації орієнтований на якусь абсолютну мету, на благо самодостатнього життя. Іншими словами, те, що «повинно» або «необхідно» робити, означає: для людини поводитися таким чином «добре». [4; с. 143-145].

Крім того, і право, і мораль забезпечують досягнення компромісу між інтересами індивіду, групи і суспільства, сприяють збереженню стабільності й рівноваги у суспільстві завдяки нормативному характеру, тобто формують норми, що визначають межі свободи суб'єктів.

Тільки через визнання ціннісного аспекту буття права можна повно і якісно виявити взаємозалежність моральної і правової регуляції суспільного життя. Нагальною необхідністю на сучасному етапі розвитку українського суспільства є не просто визнання взаємозалежності моралі і права, а й утворення єдиної морально-правової системи розв'язання всіх соціальних проблем. Українське суспільство сформувало розвинену правову систему, в якій проголошені і конституційно закріплені права і свободи людини, проте фактом залишається низький рівень правової культури.

Отже, від ефективної взаємодії права та моралі значною мірою залежать перспектива розбудови держави і суспільства на основі

законності і правопорядку, рівень моральної і правової свідомості його членів.

Список використаних джерел

1. Лозовой В. О. Мораль і право як регулятори діяльності й поведінки соціальних суб'єктів / В. О. Лозовой // Суперечності взаємодії моралі і права в сучасному українському суспільстві : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 30 трав. 2019 р. / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. – Харків, 2019. – С. 7–10.

2. Мануйлов Є. М. Філософський аналіз моральної відповідальності соціального суб'єкта / Є. М. Мануйлов // Вісник Національної юридичної академії України ім. Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія : зб. наук. пр. – Х. : Право, 2012. – 2012. №4(14). – С. 3-8.

3. Меліхова Ю. А. Мораль і право: зона спільного перебування / Ю. А. Меліхова // Суперечності взаємодії моралі і права в сучасному українському суспільстві : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 30 трав. 2019 р. / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. – Харків, 2019. – С. 39–43.

4. Сідак Л. М. Мораль і право як головні регулятори суспільних відносин в системі національного виховання / Л. М. Сідак, Д. Ю. Метеджи // Суперечності взаємодії моралі і права в сучасному українському суспільстві : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 30 трав. 2019 р. / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. – Харків, 2019. – С. 143–145.

5. Стасевська О. А. Взаємозалежність моралі і права: актуальність проблеми / О. А. Стасевська // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія : зб. наук. пр. – Х. : Право, 2013. – 2013. №3(17). – С. 99-110.

6. Суперечності взаємодії моралі і права в сучасному українському суспільстві : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 30 трав. 2019 р. / М-во освіти і науки України, Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, Каф. культурології ; редкол. А. П. Гетьман [та ін.]. – Харків : Право, 2019. – 200 с.

*А. В. Нечеса,
студент Інституту прокуратури та кримінальної юстиції,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*

*Науковий керівник: О. А. Шумейко,
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри культурології,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
м. Харків, Україна*

МОРАЛЬНО-ПРАВОВА РЕГУЛЯЦІЯ СОЦІАЛЬНИХ ВІДНОСИН

Суспільство не може існувати без регуляції поведінки його членів. Тому людство завжди цікавило питання про те, який з існуючих або потенційно можливих регуляторів є найбільш ефективним. При цьому найбільш універсальним з таких регуляторів завжди була мораль, яка з розвитком людського суспільства доповнилася також системою права, проте не втратила своєї актуальності і значення. Водночас, виходячи з того, що існування двох систем (права і моралі), які направлені на впорядкування суспільних відносин, неминуче призводить до конфлікту між ними, предметом наукового інтересу багатьох філософів, істориків і правознавців став пошук шляхів їх найбільш оптимальної та ефективної взаємодії та подальшого розвитку.

Право – це система загальнообов'язкових формально визначених правил поведінки, що встановлюються і охороняються державою, врегульовують найважливіші суспільні відносини, за порушення яких настає юридична відповідальність. Мораль – це правила поведінки, що виникають стихійно на основі уявлень про добро і зло, честь та гідність. Тобто, право і мораль – самостійні, суверенні нормативно-регулятивні інститути, кожен з яких має свою особливу соціальну цінність.

Безумовно, дослідження співвідношення і взаємодії цих двох феноменів можливе лише тому що вони мають схожу природу і при цьому – як подібності, так і відмінності. У зв'язку з цим,

доцільніше зупинитися на характеристиці спільних та відмінних рис права та моралі. Першою спільною рисою правових норм і моральних приписів є їхня загальна база – сукупність соціально-економічних і культурних інтересів суспільства в цілому, а також ціннісна природа, орієнтованість на ідеали свободи і справедливості, прояви яких виявляються як при характеристиці юридичних приписів, так і при аналізі моральних норм. Крім того, аналіз спеціальних джерел і літератури дозволяє зробити висновок про наявність таких спільних рис моралі і права:

1. Не будучи єдиними нормами соціального управління, право і мораль, тим не менш, в усі часи визнавалися найбільш універсальними регуляторами, сфера впливу яких поширюється на все суспільство в цілому.

2. Для моралі та права характерна наявність загального об'єкта регулювання, яким визнаються суспільні відносини.

3. Для правових приписів і норм моралі характерна подібна внутрішня структура, яка складається із опису самого правила поведінки, уточнення умов, за яких відповідне правило підлягає застосуванню, і, нарешті, містить вказівку на негативні наслідки, настання яких пов'язується із порушенням конкретною особою правової чи моральної норми.

4. В історичному контексті право і мораль виділилися із колись єдиних звичаїв первісного суспільства, у змісті яких містилися і вимоги аналогічні сучасним юридичним приписам і моральним нормам.

5. Право і мораль переслідують одні й ті ж цілі і завдання – впорядкування і вдосконалення суспільного життя, розвиток і збагачення особистості, захист прав людини, утвердження ідеалів гуманізму, справедливості.

6. Право і мораль як нормативні явища визначають межі належної і можливої поведінки суб'єктів, служать засобом вираження і гармонізації особистих і суспільних інтересів.

Незважаючи на існування зазначених вище спільних особливостей, було б неправильно стверджувати тотожність поняття права та мораль, адже вони мають і велику кількість відмінних рис, а саме:

1. Форма вираження: на відміну від юридичних норм, моральні приписи не виражаються у спеціальних актах, а зберігаються у свідомості людей.

2. За часом набуття сил для регулювання відносин: для права відповідний момент збігається з моментом набуття юридичної сили того акту, в якому міститься правило поведінки, а для норми моралі – з часу усвідомлення і визнання моральних вимог більшістю членів суспільства.

3. Спосіб охорони від порушень: дотримання моральних норм, засновані на внутрішніх переконаннях і носить добровільний характер, а також в якості найбільш «суворого» покарання виступає громадський осуд. У свою чергу виконання правових норм забезпечується примусовою силою держави і можливістю притягнення до юридичної відповідальності.

4. Ступінь деталізації правил поведінки: моральні норми в більшості випадків носять вкрай узагальнений характер, а юридичні норми, навпаки, максимально формалізовані і деталізовані, оскільки в їхньому змісті регламентовані юридичні права і обов'язки учасників суспільних відносин.

Таким чином, можна зробити висновок, що для права і моралі властивий системний характер і спрямованість на впорядкування суспільних відносин, проте значні відмінності полягають у джерелах формування відповідних систем. Так, якщо для моралі таким джерелом виступають загальноновизнані в суспільстві уявлення про добро і зло, то джерелом формування і санкціонування права є воля держави, з чого випливають і багато інших відмінностей права і моралі.

У сучасному постіндустріальному суспільстві взаємодія морального і правового соціальних регуляторів, крім своїх позитивних моментів, виявляє прояви антагонізму, наявність протиріч і колізій. Позитивне право нерідко містить в собі норми, які йдуть врозріз з етичними цінностями і моральними пріоритетами. Наявність таких колізій розкривається, як правило, в процесі безпосередньої реалізації правових норм. Присутність колізій обумовлена мінливістю моралі та недосконалістю законодавства. Колізії між правовою і моральною системами складаються в рамках взаємодії всіх структурних компонентів, демонструючи різноспрямованість

даних складових, яка виявляється в міру конкретизації соціальних цінностей правовими і моральними інститутами.

В сучасному суспільстві колізії між мораллю і правом звертають на себе особливу увагу в галузі сімейних відносин (відмова матерів від новонароджених дітей, аборти, відсутність обов'язку сплати аліментів на утримання дитини, яка народилася поза шлюбом), кримінального права (смертна кара, вбивства матерями своїх новонароджених дітей, педофілія, евтаназія, амністія). Цілий ряд колізійних питань у співвідношенні права і моралі виникає в сфері біоетики (трансплантація людських органів і тканин, операції штучного запліднення та імплантації ембріонів, сурогатне материнство, генна інженерія та клонування).

Ці колізії долаються як шляхом зміни моральних норм і ціннісних орієнтирів, так і шляхом вдосконалення правового регулювання, прийняття необхідних нормативно-правових актів, внесення постійних змін і корективів до чинного законодавства. Розбіжності між правом і мораллю викликаються складністю і суперечливістю сучасної правової системи, нескінченною різноманітністю суспільних відносин, появою нових тенденцій суспільного розвитку, неоднаковим рівнем моральної свідомості, неадекватністю відображення суспільних процесів різними суб'єктами, мінливістю соціальних умов. Морально-правові колізії вносять явний дисонанс у сформовані уявлення про справедливе і належне. Насамперед шкода завдається системі моральних орієнтирів, порушуються їхня гармонія і єдність. З одного боку, правова норма, що не узгоджується з нормою моралі, викликає у суб'єктів правовідносин негативну моральну реакцію і прагнення не дотримуватися цього правила, а з іншого – виникає колізія між цією моральною реакцією та нормою, що засуджує порушення законодавства. Такі протилежні моральні установки вкрай ускладнюють вибір варіанта моральної поведінки на суб'єктивному рівні, негативно позначаються на моральній цілісності особистості, спонукають до аморальних вчинків тощо.

В умовах сучасної кризи моралі різко знизився поріг моральних вимог, що пред'являються до особистості. В результаті цього мораль стала більш толерантна до протиправних дій. Зараз спостерігається поступова адаптація моралі до порушень законності,

перманентна її трансформація в форми, протилежні тим високим завданням, які були колись поставлені в сфері духовно-моральної культури суспільства. Все це в свою чергу призводить до нігілістичного відношення, заперечення позитивних цінностей соціуму, зокрема, до зневажливого ставлення людей до закону і моральних норм.

*Т. В. Пелих,
студентка Інституту прокуратури та кримінальної юстиції,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*

*Науковий керівник: Ю. А. Меліхова,
кандидат юридичних наук, доцент кафедри культурології,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
м. Харків, Україна*

НА МЕЖІ ПРАВА І МОРАЛІ: ДО ПИТАННЯ ПРО ЕВТАНАЗІЮ

Проблема взаємодії моралі і права, як показує загальний огляд наукових джерел, є однією з ключових в теорії, філософії та етиці права. Попри тісний взаємозв'язок моралі і права, існують такі явища у суспільному житті, які стоять на межі цих двох царин, тобто з одного боку вони передбачені законом чи іншим нормативним актом, а з іншого – по своїй суті є аморальними.

Одним з таких явищ є евтаназія, стосовно якої точаться гострі дискусії серед етиків, правників, лікарів тощо.

Вперше термін «евтаназія» (з грец. «добра смерть») вжив у XVII ст. Ф. Бекон для визначення «легкої смерті». Він уважав, що обов'язок лікаря не лише в тому, щоб лікувати хворого, але й у тому, щоб пом'якшувати його страждання, викликані хворобою. Якщо ж хворобу визнано невиліковною, лікар повинен забезпечити пацієнту легку смерть [4].

Практика припинення життя людини, яка страждає від невиліковної хвороби існувала ще з давніх часів. Так, наприклад,

в спартанській державі вбивали немовлят, які народжувалися немічними і хворими. Також у деяких первісних племенах, поряд з ритуальними самогубствами, існувала традиція вбивати або залишати без догляду хворих, які стали тягарем для родини.

У ХХ столітті так звану «процедуру медичної гігієни» – у спотвореному вигляді евтаназію, застосовували фашисти. Так, у вересні 1939 року Гітлер віддав таємний наказ, яким санкціонував евтаназію. Унаслідок цього в Німеччині було знищено 275 000 хворих: новонароджених з «неправильним розвитком», душевнохворих, хворих на туберкульоз, або злоякісні новоутворення, інвалідів, людей похилого віку та ін. Була створена спеціальна індустрія смерті у вигляді газових камер, крематоріїв і т. д. Ці масові вбивства Міжнародний військовий трибунал, який проходив у Нюрнберзі (1945-1946), кваліфікував як злочини проти всього людства.

Проте вже з кінця п'ятдесятих років ХХ ст. у багатьох країнах світу зростає увага до питання про «право на смерть» – допустимість добровільної смерті з гуманної точки зору, особливо у разі невиліковного, такого що приносить страждання, захворювання.

Стрімкий прогрес у фармакології та медицині сприяв тому, що з хворобою борються активніше, хворий не помирає на ранніх стадіях захворювання і доживає до недосяжного раніше етапу патологічного процесу, потерпаючи від гостро вираженого больового синдрому та крайнього психофізичного виснаження. У такому стані, як правило, на тлі депресивних розладів у деяких хворих з'являється думка про прискорене настання смерті з метою припинення страждань. Звісно, кожна людина має право у будь-який час відмовитися від лікарської допомоги, але зовсім інша справа, коли вона просить себе «вбити», оскільки самостійне припинення життя, як правило, кваліфікується як самогубство, на відміну від сприяння у прискоренні настання смерті, яке називається евтаназією. Слід зауважити, що у складній ситуації опиняються лікарі. Не кожен візьме на себе моральну і юридичну відповідальність дозволити, більш того, допомогти невиліковно хворій людині (хай і добровільно!) піти з життя.

На початку ХХІ у суспільній свідомості дедалі активніше формується уявлення про евтаназію як прояв свободи вибору людини.

Відбувається девальвація моральних цінностей, з'являються теорії трансгуманізму та біоетики, а право, враховуючи інтереси, потреби та переконання більшості, починає легалізувати «право на смерть».

Це призводить до того, що така «більшість» сформувалася у деяких країнах Європи та окремих штатах США. Так, Нідерланди у 2001 році ухвалили закон «Про контроль над закінченням життя за бажанням і допомогою у самогубстві», яким легалізували евтаназію з обмеженнями щодо віку для дітей. А в Бельгії взагалі у 2015 році дозволили право на евтаназію і дітям з 12 років.

З точки зору моралі – це небезпечні тенденції, адже чи може 12 річна дитина відповідати за свої вчинки повною мірою: керувати емоціями, розуміти і усвідомлювати межу між свободою і сваволею, миттєвим бажанням і реальністю? Ще в античній філософії (Піфагор, Аристотель, Епікур) наголошували на тому, що «...ми не можемо судити про смерть, коли не пізнали, що таке життя» [1, с. 159]. Якнайбільше це стосується дітей.

В Україні будь-яка форма евтаназії заборонена [3, с. 65]. Однією з вагомих причин є релігійність – визначальна риса української культури. І хоча життя людини Конституцією України проголошується найвищою цінністю, слід враховувати, що право на евтаназію, як прояв свободи, дедалі частіше стає предметом дискусій про гуманність чи антигуманність рішення, що допомагає людині позбутися страждань. Це свідчить про те, що ставлення українців до евтаназії неоднозначне і залежить від рівня морального розвитку особистості. Однак, для більшості українців, таке діяння все ж є аморальним.

Отже, сучасні концепції підходу до питання легалізації евтаназії розгортаються на тлі трансдисциплінарного дискурсу, основною ідеєю якого є парадигма інтегративного принципу, здатного пов'язати між собою різні виміри людського буття. Адже в умовах глобальної цивілізаційної системної кризи, яку переживає людство тільки за допомогою сполучення дискурсів, звернення до духовних і моральних доміант, видається можливим її подолання.

Список використаних джерел

1. Шпачук А.О. Евтаназія: правові та етичні аспекти / А.О. Шпачук // Вісник Академії адвокатури України – 2012. – № 3 (25) – С. 159-163.
2. Хімченко С.А. Доктринальні підходи до проблеми легалізації евтаназії в Україні / С.А. Хімченко // Актуальні проблеми держави та права : зб. наук. праць. – О., 2010. – № 55. – С. 225-233.
3. Циппеліус Р. Філософія права: Підручник: / Пер. з нім. – К.: Тандем, 2000. – 300 с.
4. Бекон Ф.О. достоинство и приумножении наук. Сочинения : в 2 т. Т.І. – М. : «Мысль», 1971. – 590 с.

*Л. О. Підгайна,
студентка Інституту прокуратури та кримінальної юстиції,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*

*Науковий керівник: Ю. А. Меліхова,
кандидат юридичних наук, доцент кафедри культурології,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
м. Харків, Україна*

МОРАЛЬНІ ТА ПРАВОВІ АСПЕКТИ ТОЛЕРАНТНОСТІ

Глобалізаційні процеси, активізація культурного обміну, які відбуваються після розпаду тоталітарних та авторитарних режимів наприкінці ХХ ст. зумовлюють актуалізацію проблеми толерантності. Це стосується і України.

Перш ніж розглянути проблему толерантності необхідно з'ясувати сутність цього поняття, адже занадто широке його тлумачення науковцями, призводить до його суперечливого, неправильного розуміння. Так, термін «толерантність» походить від латинського дієслова *tolero* – «нести», «тримати», «терпіти» [5, с. 45]. Це слово застосовувалось не тільки в прямому значенні, тобто в контексті якої-небудь діяльності, а й як позначення терплячого ставлення однієї людини до іншої.

Більшість мислителів минулого (Аристотель, Ж.Ж. Руссо, А. Шопенгауер, Ж.П. Сартр) розуміли під толерантністю

терпимість людей один до одного, що нерозривно пов'язано зі співчуттям іншому. Толерантність як певна концепія співжиття індивідів, яка засновується на взаємній повазі та при цьому непорушності духовного простору особи, є генерацією моральної складової монотеїстичних релігій (християнства, іудаїзму тощо) та концепції мислячої людини.

З розвитком суспільства, а особливо із посиленням культурного обміну, толерантність стала єдиним можливим способом для співіснування і взаємодії різних народів. Тому культуру толерантності можна розуміти як «досвід-результат» і як «діяльність-процес», що доповнюють один одного на основі «всеосяжності» феномену культури [тара].

Саме толерантність є індикатором соціокультурної взаємодії у конкретному суспільстві. Так, суспільства з високим рівнем толерантності характеризуються більшою стійкістю, можливістю сприймати зміни без серйозних зрушень в середині такої суспільної структури. Толерантність проявляється у всіх сферах суспільного життя, на рівні всіх суспільних груп, що зумовлює необхідність певної її типологізації. Наприклад, Л.Тарасюк виділяє такі типи толерантності:

- повагу до іншого, що розуміється як рівноправність культур та відсутність привілейованої системи поглядів і переконань;
- терпимість до слабкості іншого (слабкість, зневажливість та окремі привілеї в системі привілеїв та переконань);
- розширення власного досвіду та критичний діалог, що спирається на діалогічність природи розуму [4].

Толерантність поширюється і на правову сферу життя суспільства. Перші нормативні акти, які хоча б частково вирішували проблему толерантності, були спрямовані на встановлення толерантного відношення у сфері релігії. До таких актів, зокрема, належать Міланський едикт (313 р.) і Нантський едикт (1598 р.), які заклали основу формування принципів релігійної терпимості.

Проте, у правовій сфері даний принцип закріплений не лише у внутрішніх нормативно-правових актах, а й на міжнародному рівні. Першим міжнародно-правовим документом, в якому розкривається сутність толерантності є проголошена та підписана ЮНЕСКО 16 листопада 1995 р. Декларація принципів

толерантності [2]. Основним і найбільш суттєвим законодавчим виявом толерантності в нашій країні є її закріплення на конституційному рівні. Так, ст. 21 Конституції України говорить: «Усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах» [3].

Звісно, суспільну свідомість неможливо змінити за допомогою законодавства, однак воно все ж таки здійснює вплив на особу, поступово виробляючи в неї розуміння мети таких нормативних приписів. Формування толерантного суспільства можливе тільки на основі правової держави, адже діяльність інституцій правової держави забезпечує «регуляцію міжетнічних та інших конфліктів на правовій основі; дотримання прав людини; створення громадянського суспільства, оскільки толерантність може існувати тільки у суспільстві соціальної довіри [1, с.19].

Несформованість в Україні громадянського суспільства та виключно декларативний характер деяких правових норм, заважає створенню справді толерантного суспільства. То ж необхідно звернути увагу не тільки на соціальні а й на правові способи подолання інтолерантності українського суспільства.

Отже, проблема толерантності останні роки все гостріше постає в Україні, причиною цього є невідповідність усталених соціальних та правових норм вимогам часу, що зумовлює необхідність змін, насамперед в правовій сфері. Необхідно виробити розуміння толерантності не як антиподу моральності, а як елементу цієї моральності, чим і є толерантність в її первинному значенні. То ж розв'язання проблеми толерантності сприятиме консолідації суспільства та його подальшому розвитку.

Список використаної джерел

1. Галицький І.В. Формування толерантності у правосвідомості та правовій культурі громадян України. *Вісник Академії адвокатури України*. 2013. №21. С. 16-20.
2. Декларація принципів толерантності затверджена Резолюцією Генеральної конференції ЮНЕСКО 16 листопада 1995 р. [Електронний ресурс]. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_503.
3. Конституція України // Відомості Верховної Ради України офіційне видання від 23.07.1996 р., № 30 [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%8>.

4. Тарасюк Л. С. Проблема культури толерантності в сучасному суспільстві. *Гуманітар. часопис*. 2013. № 1. С. 39–44.

5. Троїцька О.М. Толерантність як діалогічна універсалія: філософські аспекти збагачення культурного поля. *Грані*. 2015. №6 (122). С. 42–46.

В. С. Приходько

*студентка Інституту прокуратури та кримінальної юстиції,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*

Науковий керівник: О. А. Шумейко,

*кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри культурології,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
м. Харків, Україна*

МОРАЛЬНО-ПРАВОВЕ ВИХОВАННЯ ЯК НЕВІД'ЄМНА ЧАСТИНА СТАНОВЛЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

В Україні однією з ключових проблем є питання морально-правового виховання громадянина, який здатний жити у правовій державі. Досить поширеною є думка про те, що мораль і право є взаємодоповнюючими категоріями. Взаємодія права і моралі полягає у тому, що право ґрунтується на нормах суспільної моралі, підтримує та захищає їх. Без звернення до моральних понять не можна виявити значення низки термінів, закріплених у праві, з оцінюванням яких пов'язані юридичні наслідки. Мораль становить низку поглядів, принципів, норм поведінки, які були сформовані історично.

Людська особистість – це перш за все основа ціннісних орієнтирів демократичного ладу в правовій державі, а демократія для неї є середовищем, де вона може задовольняти свої суспільні потреби. Сучасний стан правової системи в Україні потребує високого рівня духовності, зокрема, моральної та правової свідомості, без якого не можливі розбудова та зміцнення правової держави. Освіченість та вихованість – основні вимоги, що висуває сучасне суспільство до кожного громадянина держави. Крім того, воно потребує високої правової культури, яка дозволяє суспільству

і людині вирішувати проблеми, що виникають, спираючись на морально-правові норми.

Важливо згадати, що все більш актуальною постає проблема правового забезпечення розвитку гуманітарної сфери, що має спиратись на пріоритетність інтересів людини, поваги до особистості, її прав та основних свобод. У цій сфері основну роль відіграє становлення людини як громадянина, формування громадянської освіченості у всіх аспектах, у тому числі й правовому, суспільному та політичному. Грунтуватися ці процеси можуть виключно на досконалій системі ціннісних орієнтирів, ядро якої складають моральні норми. А вони формуються у процесі формування моральної свідомості і правового виховання.

Головною умовою успішності морально-правового виховання та освіти є безперервність цього процесу, який повинен починатися з ранніх літ. Велика кількість дослідників вважає, що морально-правове виховання лише тоді може дати позитивний ефект, коли воно має комплексний характер і починається в сім'ї, дитячих садках, початкових класах школи.

Зародження демократичних засад суспільного буття, що відбувається у суспільному і духовному житті та в ціннісних орієнтаціях українського соціуму, спрямування інтеграційного вектору України у бік європейського соціального та духовного простору зумовлюють розвиток відповідної системи освіти, яка за своїм змістом покликана формувати високоморальну особистість з високим рівнем правотворчості.

Демократія може ґрунтуватися виключно на політичній, моральній та правовій культурі. Особливого значення набуває розвиток правотворчості, яка відіграє чи не найважливішу роль у демократичних перетвореннях держави. А також активна роль у цьому процесі інтелігенції, яка безпосередньо формує духовну культуру суспільства. І тому повинна поєднувати у собі високу моральність і культуру, глибокі знання та відповідальність.

Отже, рівень правотворчості є фундаментом становлення правової системи та демократичних підвалин суспільства, він впливає на формування всього спектру соціальних відносин, підтримує цілісність суспільства і держави, забезпечує стабільність

та правопорядок. Морально-правове виховання зараз потребує чи не найбільшої уваги, якому слід приділити першочергову увагу представникам філософської, соціологічної, політологічної і правової думки задля формування громадянської позиції кожного члена суспільства.

С. В. Пронік,

*студентка Інституту прокуратури та кримінальної юстиції,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*

Науковий керівник: Ю. А. Меліхова,

*кандидат юридичних наук, доцент кафедри культурології,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
м. Харків, Україна*

ЛЕГАЛІЗАЦІЯ ЕВТАНАЗІЇ – КОНФЛІКТ СВІТОГЛЯДІВ ЧИ РАЦІОНАЛЬНИЙ ЕГОЇЗМ?

Питання життя та смерті завжди було одним із найактуальніших питань. Передусім, це стосується евтаназії. Це поняття виникло у ХХ ст. та зумовлене суттєвими змінами у світі: розвитком науки, появою штучного інтелекту, розгортанням масової боротьби за конкретні права та свободи людини тощо, набирає все більших обертів. Ще більшу увагу до цього питання привернула пандемія коронавірусної інфекції Covid-19.

Багато науковців теоретично осмислювали проблему евтаназії, але одностайної відповіді на головне питання стосовно її легалізації ніхто дати не зміг. Адже ставлення до цієї процедури кожен формує на основі власного світогляду, рівня інтелекту, релігійних переконань, життєвого досвіду та традицій, які зберігаються у суспільстві, що формує людину. Саме через це легалізація евтаназії є однією із найбільш невирішених медико-деонтологічних, етико-філософських, моральних та правових проблем сучасності.

У наукових джерелах евтаназія визначається як практика припинення лікарем страждань тяжкохворої людини при невиліковній хворобі, яка викликає невимовні страждання. Донедавна в теорії

розрізняли два види евтаназії: активну – введення хворому спеціальних ліків, що тягнуть за собою припинення життєвих функцій, та пасивну – зумисне припинення лікарем проведення підтримуючої терапії для хворого.

Слід зазначити, що названі види евтаназії були відомі людству ще з давніх часів і свідченням цього є праці, наприклад, Шарля Луї Монтеск'є, Жан-Жака Руссо, Дені Дідро. Так, мислителі допускали евтаназію (самогубство) як завершальний етап страждань, а Фрідріх Ніцше (теорія свободної смерті) взагалі вважав, що в певному віці жити довго непристойно, якщо ти залежиш від медичних препаратів і є тягарем для своїх близьких.

Але з часом виникає ще декілька видів евтаназії, наприклад: евтаназія новонароджених, яка може бути застосована у випадку народження дитини з серйозними вадами розвитку (вирішують батьки) та соціальна (економічна) евтаназія – у якій рішення позбавити людину життя залежить від суспільства, яке виходить з міркувань, що кошти, необхідні для лікування безнадійно хворого дорогими препаратами, внаслідок його смерті будуть збережені для лікування тих хворих, які можуть одужати та повернутися до нормальної життєдіяльності.

Саме питання економічної евтаназії постало в умовах пандемії коронавірусу. Так, через масовість захворювання у деяких країнах виник брак медичних товарів та обладнання, зокрема апаратів ШВЛ. Це призвело до того, що неодноразово перед лікарями виникав надскладний вибір: чи можна відмикати від апарата людину, яка не має шансів на одужання і вона сама або ж її родина не проти цього, задля збереження життя іншої людини, в якій ці шанси є?

Відтак, стає зрозумілим, що питання евтаназії не можна розглядати лише з точки зору тільки моралі, медицини чи права. Ця проблема потребує міждисциплінарного осмислення.

До того ж основні суперечності стосовно евтаназії виникають на основі різного світобачення. Так, якщо розглядати людину, наприклад, як суто біологічний організм, що якісно нічим не відрізняється від тварин (а тварин ми умертвляємо для різних потреб), то на цій підставі можна обґрунтовувати, що життя (сповнене страждань) можна припинити без вагань і дискусій. Якщо ж розглядати

людину як особистість, яка водночас є духовною і тілесною істотою (свідомість, вільне самовизначення та розум мають нематеріальну природу і не є просто проявами діяльності головного мозку, а мають духовну складову), тоді евтаназія є актом знищення можливостей особистості в її духовно-тілесній цілісності. За такого підходу страждання вважаються свого роду спокутуванням поганих вчинків та примиренням із самим собою.

Проте існує тип світобачення, який органічно поєднує в собі два вищенаведені. Він ґрунтується на усвідомленні «тілності» людського тіла та розумінні життєвих обставин, які призвели до цього рішення та здатності спрогнозувати, які наслідки матиме передчасне припинення життя. Отож дана позиція видається прийнятною зокрема для правозахисників, що активно борються за право людини на смерть.

З цього приводу доречно навести думку Ірини Сенюти, завідувачки Лабораторії практичного права юридичного факультету ЛНУ ім. Івана Франка, яка звертає увагу на те, що «...ми завжди говоримо лише про цінність життя, а про інші цінності забуваємо. Ми маємо право на життя, чому ж тоді не маємо права на достойну смерть та гідність, яку ми можемо втратити у процесі страждань? Чому ми завжди звертаємось до теоретичної сторони цього питання, а забуваємо про практичну, про страждання людей та переживання рідних, котрі стають свідками цієї трагедії? У цьому питанні не можна прикриватися релігією, тому що багато віруючих людей є прихильниками евтаназії, бо акт милосердя, який вчиняється при цій процедурі не може бути чимось, що треба засуджувати» [24; с. 20-21].

Отже, однозначної відповіді стосовно легалізації евтаназії сучасна наука не може надати через низку об'єктивних причин, зокрема і конфлікту світоглядів, який яскраво демонструють наукові заходи, присвячені обговоренню цієї теми. На даному етапі розвитку людства основні суспільні регулятори – право і мораль суворо регламентують цей процес і більшою мірою засуджують, створюючи механізм суспільного осуду та правових перепон. Але якщо зважити на швидкість процесів глобального розвитку людства, слід усвідомлювати, що у будь-який момент усі сенси можуть

бути змінені в результаті дискурсивної гегемонії чи активного розвитку сучасних етичних теорій трансгуманізму.

Список використаних джерел

1. Мяловицька Н.А. Евтаназія: право на життя. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2013. Серія ПРАВО. Випуск 23. Частина I. Том 1. С. 122-124.
2. Олендій С.О. Евтаназія: гідна смерть чи вбивство? *Львівська Газета*. 2005. №4. С. 20-21.

І. І. Рожко,

*студент Інституту прокуратури та кримінальної юстиції,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*

Науковий керівник: О. А. Шумейко,

*кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри культурології,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
м. Харків, Україна*

РОЛЬ МОРАЛІ ТА ПРАВА У ФОРМУВАННІ СВІТОГЛЯДУ ОСОБИСТОСТІ

Історичний поступ суспільства зумовлює виникнення, функціонування та вдосконалення регуляторів відносин. Невід'ємною частиною механізму соціального регулювання є право і мораль, які тісно пов'язані й одночасно мають певні відмінності, які зумовлюють ефективне врегулювання усіх сфер життя, тобто відносини людей на усіх рівнях.

Можемо розглядати мораль як комплекс норм і ціннісних орієнтирів, що дозволяють індивідам усвідомлювати свої інтереси та соціальних спільнот, до яких вони належать – країн, націй, державних утворень, класів, верств, партій тощо [1, с. 207]. Також можемо розглядати мораль з огляду на її соціальну природу як систему життєвих принципів, поглядів, суджень, оцінки людей, а також норм поведінки, що відображають погляди, які склалися в суспільстві про добро і зло, борг, справедливість, гідність і безчестя, похвальність і ганебність, про те, що схвалюється, а що відкидається

суспільством [2, с. 148]. Мораль є унікальним регулятором, суспільних відносин. По-перше, норми моралі не є продуктом цілеспрямованої діяльності людей, а їх спільним духовним надбанням, проявом ціннісних орієнтацій, які виникають у процесі суспільних відносин. Тому розвиток моралі можна вважати стихійним, а також тим, який не має державного характеру. Однак, це не означає, що держава не може впливати на суспільну мораль, захищати її, змінювати тощо. По друге, моральні норми виникають у свідомості людей. Мораль надає можливість оцінювати певні відносини з позицій добра і зла. Тобто з урахуванням найбільш абстрактних понять, які можуть з часом міняти своє значення у свідомості людей, підлаштовуючись під часові рамки розвитку суспільних відносин, що зумовлює неперіодичність та нестабільність. Моральні норми містяться в суспільній думці і отримують письмовий вияв в художніх, публіцистичних творах, в книгах релігійних діячів, у газетах, підручниках, журналах та інших засобах масової інформації [3, с. 4]. Форми моральної відповідальності за порушення етичних норм також цілком унікальні: бойкот, висміювання, громадський осуд. Сфера поширення моралі не обмежується кордонами певної країни, вона може регулювати як духовне життя окремої особистості, її відносини з природою, ставлення до праці, так і міжособистісні відносини і відносини суспільних груп чи цілих націй, тобто є надзвичайно широкою та необмеженою.

Право – це соціальний регулятор, який втілює волю цивілізованої спільноти щодо захисту себе від небезпек внутрішніх деструкцій [1, с. 207; 259]. Право також має риси, які обумовлюють його унікальність. По-перше, правові норми створює і офіційно визнає, захищає держава, яка, до того ж, через норми виражає основні ідеї, які є необхідними на певному етапі розвитку суспільних відносин. Вираження волі держави через правові приписи потребує закріплення їх у юридичних актах. Якщо мораль оперувала поняттями «добро» і «зло», то право натомість поділяє поведінку на правомірну та неправомірну, що підкріплюється також юридичною відповідальністю. Форми юридичної відповідальності та порядок її реалізації строго регламентовані законом. Усе це зумовлено тим, що право регулює найбільш значущі з погляду законодавця

відносини, а саме – владні відносини, відносини власності, відправлення правосуддя, трудові та управлінські відносини. А також правові норми характеризуються більшою конкретністю розпорядження, коли моральні – релятивізмом.

Тому ми можемо охарактеризувати право і мораль як регулятори поведінки людей, які цілком можна вважати самостійними окремими системами соціальних норм. Однак, хоч ці поняття і є відносно різними, але їхній взаємозв'язок уже давно вивчає ціла плеяда вчених: Ф. Тарановський, Б. Кістяківський, С. Дністрянський, П. Юркевич, М. Палієнко, а також відомі українські вчені старшої генерації В. Корецький, П. Недбайло. Мораль і право, на думку І. Шаповалової, сприяють створенню і підтриманню «замиреного середовища», таким чином обидва ці соціальні явища слугують єдиній меті [4, с. 294–296].

Передусім приписи моралі й права багато в чому збігаються. Одні й ті ж акти поведінки право і мораль можуть схвалювати чи забороняти, спонукати до певної форми активності, абу утримувати від неї. Ці приписи стосуються, як правило, невизначеної кількості осіб. Хоча межа соціальної групи, якої стосуються правові або моральні норми, може бути чітко визначеною. Наприклад, певні норми можуть стосуватися поведінки тільки жінок, або молоді, або представників влади. Як і було зазначено, право і мораль впорядковує суспільні відносини, утверджуючи принципи свободи, рівності, гуманізму і справедливості. Таким чином, визнання однакових цінностей такими, що потребують охорони, спонукають мораль і право до єдності, яку можна вважати проявом цивілізованості і гармонійності суспільства. У такому разі право і мораль доповнюють одне одного. Наприклад, ми не можемо відобразити у правових нормах увесь моральний зміст відносин, які регулюються. Це стосується і норм, які регулюють діяльність державних органів або органів місцевого самоврядування, акціонерних товариств та інших юридичних осіб, форми укладення договорів, умови їх функціонування, діяльність статистичних або податкових органів, різних інспекцій норм, які закріплюють права профспілок, виборчу систему країни, регулюють складання, затвердження і виконання бюджету – майже всі (або всі) галузі права містять норми, зміст яких жодним чином

не оцінюється мораллю [5]. Моральні норми також не є тотожними правовим ні за змістом, ні за деонтологічною структурою, ні за логіко-теоретичною (гіпотеза, диспозиція, санкція). Крім того, між правовими та моральними нормами нерідко виникає колізія, яка свідчить про кризові явища у суспільстві.

Отже, мораль і право відіграють важливу роль у силу своїх особливостей в системі ціннісних орієнтацій сучасної людини. Люди піддаються впливу зі сторони права і моралі. Вони визначають, підтримують і регулюють зовнішній порядок, формують соціальні якості особистості. Мораль, на думку правознавців, правомірна оцінювати право з огляду на його відповідність вимогам справедливості і моральним очікуванням [6, с. 115–116]. Право розвивається разом із суспільством, тому є загальним волевиявленням, забезпечує зворотний вплив на суспільство. Мораль можна у більшій мірі охарактеризувати як одну із ціннісних орієнтацій людей, адже мораль – один із духовних засобів об'єднання суспільства, який визначає основні ідеї чи мету суспільства. Отже, особливе місце при формуванні духовного світу особистості, її свідомості та культури, активної життєвої позиції належить праву і моралі. Саме вони відіграють роль найважливішого соціального регулювального чинника, який виступає складовою загальної системи громадянських стосунків і цілеспрямовано впливає на її розвиток і вдосконалення [7, с. 49].

Можемо зробити висновок, що право і мораль є найважливішими соціальними регуляторами, включеними в систему суспільних відносин, які цілеспрямовано впливають на розвиток та вдосконалення суспільства в цілому. Це питання ніколи не втратить актуальність, зважаючи на постійний розвиток суспільства. Навіть попри складність відносин право і мораль будуть паралельно розвиватися у всіх сферах суспільного життя, формуючи загальні принципи ціннісних орієнтирів та правил співіснування.

Список використаних джерел

1. Бродский А. И. Идеология и мораль / А.И. Бродский [Электронный ресурс]. – URL: <http://ethicscenter.ru/biblio/brodsk.pdf>
2. Загальна теорія держави і права: підручник / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; за ред. М. В. Цвікага О. В. Петришина. – Х.: Право, 2009. – 584 с.

3. Федорук Н. М. Мораль та суспільний прогрес: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філософ. наук: спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» / Наталія Миколаївна Федорук; Харківський університет повітряних сил. – Харків, 2005. – 20 с.

4. Шаповалова І. В. Мораль як суспільний інститут: осмислення в системі сучасних соціально-економічних координат / І. В. Шаповалова // Гілея. – 2008. – Вип. 17. – С. 291-299.

5. Агацці Е. Етика і наука / Е. Агацці // Філософська і соціологічна думка. – 1991. – № 9. – С. 59–71.

6. Касянюк М. В. Джерела становлення моральної культури і її вплив на особистість спортсмена / М. В. Касянюк // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання та спорту. – 2006. – № 2. – С. 54–57.

7. Правовое воспитание и социальная активность населения / редкол. Б. М. Бабий (отв. ред.), Н. И. Козюбра, В. В. Оксамытный. – К.: Наукова думка, 1979. – 327с.

О. Є. Титаренко,

*студент Інституту прокуратури та кримінальної юстиції,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*

Науковий керівник: Ю. А. Меліхова,

*кандидат юридичних наук, доцент кафедри культурології,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
м. Харків, Україна*

ХАРАКТЕРИСТИКА РІВНЯ МОРАЛЬНО-ПРАВОВОГО РОЗВИТКУ ЮРИСТІВ МИНУЛОГО (КИЇВСЬКА РУСЬ)

Дослідження проблем, пов'язаних із взаємодією моралі та права неможливе без аналізу генези морально-правового рівня розвитку юристів минулого, його особливостей і закономірностей у історичній ретроспективі національного судоустрою.

У давньоруській історії слово «суд» уперше згадується в Статуті князя Володимира Святославовича «Про десятини, суди і людей церковних» (початок XI ст.), хоча, як інститут права Київської Русі, він виникає ще в добу язичництва.

Найвищу судову владу мав князь. Але сам він не міг здійснювати суд постійно, тому часто делегував своє право тіунам (напівдомініальним урядовцям), які судили від його імені. У волостях і погостах, на які поділялася Київська Русь, судочинством опікувалися представники місцевих адміністрацій – волостелі і посадники. Крім них, серед помічників князя в управлінні та судочинстві в історичних джерелах згадуються тисяцькі, соцькі, дитячі, металники, вірники, ябедники та їх помічники – отроки, які виконували допоміжні судові функції.

Як окрема судова інстанція, у Київській Русі діяв суд церкви, який функціонував у кожній єпархії. Аналізуючи риси судових порядків у період феодалізму (роздроблення судової влади, її зв'язок із земельною власністю), дослідники наголошують, що церковний суд Київської Русі конкурував із державним судом, а духовенство брало активну участь у політичному житті держави, входило до князівської думи тощо.

Судові функції в церковному суді виконували єпископи, архієпископи і митрополит, а в окремих випадках архімандрит. Незначні судові функції мали єпископський волостель та тіун. Спершу після хрещення Русі церковними суддями були греки, які не знали звичаєвого права і судили за візантійським правом, оскільки князівські церковні статuti не встановлювали норми, за якими мав діяти церковний суд. Як ставилися до виконання своїх функцій ці заходжі судді, стверджувати однозначно не можна, оскільки немає достовірних джерел. Однак є очевидним, що визначальний вплив на їх судову діяльність мала релігійна свідомість. Адже вірі обов'язково притаманні певні зовнішні прояви – справи, які відбивають не тільки внутрішній світ людини, а й вимагають напруження душевних і фізичних сил, спрямованих на усунення гріха та устремління до Ідеалу.

Про судову діяльність князя міститься чимало інформації в літописних джерелах. Не залишилася вона поза увагою істориків права. З аналізу джерел випливає, що хоча судити особисто було правом князя, а не його обов'язком, однак у свідомості громадян лише він був справжнім суддею, а всі інші судді – «...від нього брали свою силу» [1, с. 177]. Тому особа князя-судді була недоторканною, і,

незважаючи на постійні розбрат і чвари, в історії Київської Русі було лише декілька випадків фізичного каліцтва або страти князя, які викликали обурення в тогочасному суспільстві. Оцінки науковців судової діяльності князів мають гіпотетичний і дискусійний характер. Це частково пояснюється тим, що в літописних джерелах, які є основою досліджень науковців, соціально-психологічний портрет князя Київської Русі постає в характерному поєднанні легендарних переказів з історичними фактами за допомогою літературних штампів того часу та стереотипних кліше. Так, автори гіперболізують позитивні якості князів, їх військові подвиги, мудрість, славу тощо. Тому стає очевидним, що князі в літописах показуються прикрашено, зазвичай бездоганними, зовсім не такими, як у житті. Як правило, їх дії пояснюються не особистими рисами та якостями, а основними мотивами, якими керуються представники цього етосу. Той чи інший вчинок впливає з певної риси характеру князя, властивої йому від народження і на все життя.

Необхідно зазначити, що серед них були особистості, які мали високий рівень особистісного потенціалу й усвідомлювали велике значення власної судової діяльності. Свідченням цьому «Поучення» Володимира Мономаха, в якому київський князь заповідає нащадкам не перекладати справу судочинства на тіунів і отроків. Він нікого не велить карати смертю, бо «...не слід губити душі, навіть злочинця, який заслуговує такої кари» [5, с. 73-75]. Хоча, віддаючи належне неабияким здібностям і чеснотам Мономаха, все ж таки він (як і княгиня Ольга, Святослав та ін.) не був прикладом князівського морального ідеалу.

Крім того, князівські судді були судьями за громадсько-державним дорученням та за сумісництвом, а не професіоналами за покликанням і готовністю до жертвовної служби, оскільки професія тоді ще тільки зароджувалася [2, с. 652-653]. Це був своєрідний «штаб управління, прикутий до володаря», підпорядкування якого було викликане двома засобами, що апелювали до особистого інтересу: матеріальною винагородою і соціальним визнанням. Тому головним вектором спрямованості соціально-психологічних настанов діяльності більшості з них був захист інтересів князя. Та й не всі з них були здатними на те, щоб повністю або хоча б більше,

ніж тільки за сумісництвом присвятити своє життя справі правосуддя. Навпаки, нерідко посадники, намісники, тіуни й інші судові особи використовували владу в інтересах отримання прибутку і виявляли активність тільки тоді, коли це було їм вигідно. Отже, вони жили коштами («кормилися»), які надходили від здійснення судових повноважень, що, на думку дослідників, заохочувало вишукувати шляхи збільшення поборів і всіляких штрафів. Отже, часто вирішення суперечок залежало від того, хто більше заплатив судді [3; с. 77].

Безумовно, судочинство Київської Русі суттєво відрізнялося від сучасного. Наприклад, активність сторін у судовому процесі, особливо потерпілої, значною мірою зумовлювала певну пасивність судді, який не досліджував доказів, зіставляючи і зважуючи їх внутрішню силу, не обґрунтовував вироку. Зізнання добувалося страхом або тортурами. Отже, про існування внутрішнього переконання судді не йшлося – справу вирішувала не його совість, а фізична витривалість підсудного. Згодом завдання судді почало зводитися до механічного додавання і віднімання доказів, які він не мав права вільно порівнювати, керуючись внутрішнім переконанням, оскільки в Київській Русі панувала система суворо формальних доказів, типова для обвинувального процесу.

Загалом рівень морального розвитку судів Київської Русі зумовлювався станом природою феодального суспільства, поділеного на антагоністичні класи і верстви. У поведінці тодішні виконавці судових функцій реалізовували політику керівної частини тогочасного суспільства, до якої вони належали, тобто політичної еліти. Для цієї верстви населення характерним був тип свідомості, яка базувалася на ідеологічному ґрунті та класових уявленнях про цінності. Безперечно, вони мали наївний підхід до права, оскільки великого значення надавали звичаям і традиціям. Тому сприйняття й усвідомлення суддями того часу суворого закону як непереборної межі, імовірно, є оптимістичним перебільшенням. За «...панування матеріальної сили, незагнужданості пристрастей та намаганнях молодого суспільства розширитися і зміцніти, коли життя – це постійна боротьба, а право сили є вищим правом, звичайно, сильніший не буде стримуватися перед слабшим» [4, с. 330].

У феодальному суспільстві благо конкретної людини не вважалося найвищим критерієм справедливого судочинства, а принципи рівності та людяності не були нормою міжособистісних стосунків. Тому до прийняття християнства гуманізм у Київській Русі існував лише як система поглядів, яка мала досить абстрактний характер. Наприклад, не спостерігалось інтересу до духовного світу людини, що заважало виникненню морально-професійної культури особистості, яка б формувала рефлексивну настанову, конструювала складну й різнобічну ціннісно-мисленнєву реальність [4, с. 116]. Отже, дискусійність наведених характеристик дає змогу відзначити, що в суспільному просторі Київської Русі були судді, спрямованість світогляду, соціально-психологічних настанов діяльності яких була орієнтована на захист загального блага, хоча були й такі, що ігнорували його. Безумовно, говорити про високий рівень їх особистісного потенціалу на етапі зародження правової системи ще не доводиться. Утім, незважаючи на те, що в Київській Русі право не абсолютизувалося, а домінували моральні засади, і суддя не завжди міг справедливо оцінити, санкціонувати цілком типову правову ситуацію. І це є цілком справедливим твердженням. Адже в життєздатності та довговічності права Київської Русі, яке продовжувало діяти навіть у часи феодальної роздробленості, неабияка заслуга правників того часу.

Список використаних джерел

1. Дювернуа Н.Л. Источники права и суд в древней России: Опыты по истории русского гражданского права / Н.Л. Дювернуа. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2004. – 396 с.
2. Ключевский В.О. Сочинения : в 9 т. / В.О. Ключевский. – М. : Мысль, 1987. – Т. 1, ч. 2 : Курс русской истории. – 430 с.
3. Меліхова Ю.А. Морально-професійна культура судді : історія і сучасність : монографія / Ю.А. Меліхова. – Х. : Право, 2015. – 224 с.
4. Миллер Д.П. Очерки из истории и юридического быта старой Малороссии. 1. Суды земские, городские и подкоморские XVIII века / Д.П. Миллер // Антологія української юридичної думки: в 10 т. / за заг. ред. Ю.С. Шемшученка. – К., 2003. – Т. 3: Історія держави і права України: козацько-гетьманська доба. – С. 80–107.
5. Повчання Володимира Мономаха // Дніпрова хвиля : хрестоматія / за ред. П.П. Кононенка. – К.: Рад. шк., 1990. – С. 71–80.

*К. С. Тільна,
студентка факультету адвокатури,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*

*Науковий керівник: Л. М. Сідак,
кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри культурології,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
м. Харків, Україна*

ВЗАЄМОДІЯ МОРАЛІ ТА ПРАВА ЯК ПОКАЗНИК СОЦІАЛЬНОЇ СТАБІЛЬНОСТІ

Проблема співвідношення права і моралі завжди була центром досліджень багатьох учених. Ще античні філософи, такі як Аристотель, Цицерон і Платон, намагалися їх порівняти, дослідити схожість та відмінність між ними. Безсумнівно, що роль моралі і права в житті людей завжди була важлива, а морально-правові проблеми викликали інтерес, але зміни в суспільних відносинах спричинили необхідність переосмислення колишніх уявлень про співвідношення моралі і права, яке б відображало об'єктивність процесів, що відбуваються у суспільстві. Що ж все-таки важливіше: слідувати правовим нормам, які в деяких випадках можуть порушувати моральні приписи, або, все ж таки, мораль як універсальний спосіб регуляції суспільних відносин повинна визначати розвиток суспільства і його суб'єктів?

Право як соціальний інститут виникло приблизно 5000 років тому. До цього часу суспільство жило без правових норм. Їх замінювали норми моралі, звичаї, які активно впливали на розвиток соціальних відносин у давні часи. Отже, мораль виконувала функції правових норм, але з часом у процесі ускладнення суспільства право стало відігравати важливу функцію в системі регуляції поведінки людей. Таким чином, мораль виникла раніше за інші форми суспільної свідомості, і первинно формувалася паралельно з релігійною свідомістю, точніше складала її частину.

Виходячи з цього, можна припустити, що раз мораль виникла раніше права, то вона більш важлива за нього. Але це не зовсім так,

і ось чому: норми моралі спираються на сформовані у свідомості суспільства уявлення про добро і зло, честь і гідність, совість та справедливість. Вони мають форму безособової повинності і впливають на поведінку шляхом формування внутрішніх регуляторів особистості: ціннісних орієнтирів, мотивів, установок тощо [3].

Ще І. Кант говорив про «моральний закон всередині нас», тобто при народженні людина не отримує «моральності», моральні якості не вроджені, існує лише моральний потенціал [2]. Моральні норми творяться стихійно і не усвідомлено, а потім засвоюються людиною у процесі соціалізації, формування особистості (виховання і самовиховання, саморозвитку і самовдосконалення тощо). Право ж створюється людиною усвідомлено й цілеспрямовано і відбиває суб'єктивні уявлення законодавців не тільки про цінність тих чи інших вчинків чи відносин, а й про доцільність, а також власну зацікавленість тощо. Тому правова і моральна оцінка можуть бути не тотожними і суперечливими.

Серед різних моральних норм, принципів існують і ті, які прямо забороняються законом. Наприклад, самосуд. У ККУ самосуд – це злочин, який тягне за собою відповідальність, про що зазначено у ст. 356: «Самоправство, тобто самовільне, всупереч установленому законом порядку, вчинення будь-яких дій, правомірність яких оспорується окремим громадянином або підприємством, установою чи організацією, якщо такими діями була заподіяна значна шкода інтересам громадянина, державним чи громадським інтересам або інтересам власника» [4]. Але на противагу цій правовій забороні мораль певних соціальних чи субкультурних груп може визнавати самосуд справедливою формою покарання порушника ustalених моральних норм. Можна навести ще один приклад – кровна помста. Про неї говориться в деяких зведеннях законів, наприклад, законах царя Хаммурапі і навіть у Біблії: «Хто зробить ушкодження на тілі ближнього свого, тому слід зробити теж саме, що й він зробив: перелом за перелом, око за око, зуб за зуб; як він зробив ушкодження на тілі людини, так і йому слід зробити [1, Лев.: 24]. Таким чином, моральні норми спочатку були санкціоновані державою як правові норми, а пізніше деякі з них були заборонені.

Нерідко виникають питання про справедливість правових норм та про їх відповідність моралі. Справи, в яких тісно межують право і мораль, часто вимагають більш поглибленого розгляду. Припустимо, людина не може врятувати утопаючого, тому що сама не вміє плавати. Вона розуміє, що ризикує своїм життям і не робить цього. Суспільство ж може засудити таку людину, хоча до кримінальної відповідальності вона не буде притягнута. Але людина, яка пограбувала продуктовий магазин, щоб прогодувати свою сім'ю, найімовірніше буде засуджена, але з точки зору моралі її вчинок може бути визнаним допустимим, враховуючи складне становище.

Тепер варто розглянути позицію, коли закон переступає межу моралі, тобто стає вище за неї. Це відбувається в тому випадку, коли законодавець вважає, що ті чи інші моральні приписи можуть зашкодити як конкретному індивіду (зокрема й інтересам законодавця), так і суспільству в цілому. Безперечно, моральний простір набагато ширший за правовий, і їх межі не збігаються. Право, як відомо, регулює далеко не всі, а лише найбільш важливі сфери суспільного життя, залишаючи за межами своєї регламентації такі сторони людських відносин, як, наприклад, любов, кохання, дружба, взаємодопомога, смаки, уподобання, мода, особисті пристрасті тощо.

Право і мораль розрізняються за характером і порядком відповідальності за їх порушення. З позиції моралі покаранням може бути осуд і критика, а часом і фізична розправа з порушником. Протиправні дії тягнуть за собою реакцію держави, тобто не просто відповідальність, а особливу, юридичну відповідальність [5]. Покарання держави можуть бути виражені лише фізично: штраф, арешт, позбавлення волі та інше. В усякому разі, вони санкціонуються державою і не потребують додаткового схвалення суспільства. Наприклад, попередження як вид юридичної відповідальності ґрунтується на суб'єктивній оцінці суб'єктом владних повноважень діяння як такого, що суперечить нормам права не залежно від моральної оцінки.

Право – особливий, офіційний, державний регулятор суспільних відносин. І у цьому його головне призначення. У порівнянні з іншими суспільними регуляторами право є найбільш ефективним, владно-примусовим й водночас «цивілізованим» регулятором. Це невід'ємний атрибут будь-якої держави. Правові відносини

можна визначити в найбільш загальному значенні як суспільні відносини, врегульовані правом.

Важливо розуміти й те, що право не творець, а лише регулятор і стабілізатор суспільних відносин. Є правовідносини, які існують тільки як правові й в іншій формі існувати не можуть.

Моральні норми не мають офіційного письмового закріплення, на відміну від правових. Якщо ступінь визначеності і деталізації норм права виражається в чіткій юридичній формі, то норми моралі мають невизначений і подекуди розпливчастий характер. Правові норми виглядають більш лояльними, оскільки вони припускають як можливість внесення змін в їх зміст, так і можливість вибору варіанта поведінки.

Важко уявити собі світ, в якому б панувало тільки право або тільки мораль. Без моральних непорушних традицій будь-які сфери життєдіяльності людини руйнуються. Моральні аспекти має будь-яка галузь: медицина, освіта, юриспруденція тощо. Зрозуміло, що без моралі не існувало б і права, яке закріплює більшість моральних норм у правові.

Отже, у суспільстві важливо, щоб між правом і мораллю існувала система стримувань і противаг. В ідеальному випадку ці два регулятора суспільних відносин повинні діяти гармонійно: мораль не виходити за межі закону, а право повинно максимально відповідати нормам моралі. У протилежному випадку між державою і суспільством будуть часто виникати суперечності, які можуть призвести до соціальних конфліктів і породити чимало небезпек.

Список використаних джерел

1. Біблія.
2. Заховаева А.Г. Философия и её смысл. Москва: Издательский дом Академии Естествознания, 2017. 223 с.
3. Калинобродская Е. А. Взаимосвязь морали и права в современном обществе URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gumc_2006_2_10 (дата звернення: 27.04.2020).
4. Кримінальний кодекс України: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення 29.04.2020).
5. Теория государства и права: Учебник / Ред. Н. И. Матузов, А. В. Малько. Москва, 2004.

*С. О. Тризно,
студентка факультету адвокатури,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*

*Науковий керівник: Л. М. Сідак,
кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри культурології,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
м. Харків, Україна*

МОРАЛЬНО-ПРАВОВЕ ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Становлення і розвиток правової держави, в якій домінуюче становище належить правам людини і переконанням особистості, залежать, насамперед, від виховання і навчання молодого покоління. Тому сьогодні нагальною потребою є використання в навчально-виховному процесі середніх закладів освіти усіх виховних засобів для формування правової і моральної культури дітей, в основі якої повинна бути такі ціннісні пріоритети як повага до прав людини, свобода і людська гідність.

Серед загальнолюдських цінностей гуманістична педагогіка висуває на перше місце людину, її права, свободи і спрямовує відповідно до цього виховання і навчання. Велику роль у виховному процесі відіграє школа, яка має можливість уніфікувати моральні ціннісні орієнтири, які формуються в учнів. Це дозволить створити у майбутньому моральний простір, у якому основними орієнтирами були б моральні норми, що ґрунтуються на згаданих цінностях, а також зміцнити у дитини почуття власної гідності, здатність чинити опір злу, вульгарності, жорстокості. Але моральне виховання не може бути відокремлене від правового виховання, як і моральні норми завжди взаємодіють з правовими нормами.

Сьогодні щойно згадана потреба ще не набула актуалізації. Більше того, у самій школі ще не відбулося утвердження морально-правових відносин, орієнтованих на визначені вище ціннісні орієнтири. Як наслідок, випускники шкіл не підготовлені до

виконання соціальних ролей, які затребувані у сучасному суспільстві. Для того, щоб вихованець був здатний до самостійного вибору дій, згідно з нормами моралі і права, до вільного волевиявлення, вмів відкрито висловлювати і відстоювати свою незалежну позицію, необхідна така виховна практика, яка б акцентувала увагу на морально-правове виховання школярів.

Саме у період молодшого шкільного віку відбувається соціалізація людини, формування моральної та правової культури, понятійного апарату, який буде необхідний для подальшої соціалізації тощо. На цьому етапі необхідно закласти основи морально-правових знань та орієнтирів і навчити діяти відповідно до набутих знань. Значна частина дітей приходить до першого класу з дитячого садочка, де вони отримують достатній запас моральних уявлень і сформованих звичок. Діти мають широке коло уявлень про добрі та погані вчинки, навички ввічливого ставлення до оточення. З приходом дітей у школу коло їх спілкування і обов'язків розширюється. Головним для дітей стає навчання. Крім того, у школі вони повинні навчитися будувати моральні відносини з товаришами по класу і з вчителями.

На думку Б.Т. Лихачова, освітня функція полягає в тому, щоб школярі розкрили людські та громадянські політичні цінності змін і оновлень в суспільстві, сучасний школяр повинен вміти вести діалог і брати участь в дискусії, володіти навичками оратора і організатора, він повинен вміти чітко і ясно викладати свої думки в діалозі[1]. Це призводить до розвитку здатності емоційно, переконливо, аргументовано доводити свою думку, але при цьому виявляти повагу до слухача, а отже, формує повагу до суспільства, інших людей, їх переконань, вчить жити в умовах свободи і публічності.

Моральне виховання молодших школярів здійснюється в різних сферах їхнього життя і діяльності. Діти відчувають моральний вплив в сім'ї, формують моральні і правові норми в колі однолітків, на вулиці, в школі. І нерідко цей вплив соціального середовища є негативним, генерує негативне ставлення до правових та прийнятих у суспільстві моральних норм, формує аморальні орієнтири.

Водночас сталий розвиток суспільства потребує виховання гуманізму, взаємоповаги людей, взаємовиручки, готовність допомогти, повагу до старших та молодших, до протилежної статі тощо, а також

сумлінного, відповідального виконання конкретних трудових або навчальних обов'язків, розвиток творчого підходу до праці, визнання цінності особистої праці і поваги до результату праці інших.

Молодший шкільний вік характеризується підвищеною сприйнятливістю і соціальним впливом. Особистість ще продовжує формуватися, засвоювати способи спілкування, поведінки, ставлення до людей. Основним джерелом засвоєння зазначених стереотипів та орієнтирів є власний емпіричний досвід, спостереження і значно меншу роль відіграють умовиводи. Тому роль дорослого (батьків, вчителя, вихователя, старшого товариша) як «соціального провідника» дуже важлива і відповідальна. Але власний досвід може доповнюватися такими засобами морального і правового виховання як мистецтво, спілкування з природою.

Отже, засобами формування моральної та правової самосвідомості у школярів молодшого віку є, по-перше, власна діяльність дитини: гра, навчання, праця, художня творчість; по-друге, художня література, мистецтво (кіно, музика, живопис, зокрема народна художня творчість); по-третє, спілкування з природою, вивчення історії народу, його традицій тощо.

Вибір засобів виховання залежить від провідного завдання, віку учнів, рівня їх загального та інтелектуального розвитку, етапів розвитку моральних якостей. Важливо зазначити, що педагог тільки починає формувати моральні якості, корегує, закріплює їх або вже перевиховує.

Отже, можна зробити висновок, що морально-правове виховання дітей має особливе значення у формування особистості школяра, а у подальшому значною мірою визначить його долю, соціальну поведінку, вибір життєвого шляху. Тому морально-правове виховання повинно поєднуватися з професійною орієнтацією, соціалізацією, взаємодією з іншими. Міцність, стійкість ціннісних орієнтирів, моральних якостей людини залежать від того, який механізм був покладений в основу педагогічного впливу у шкільному віці. Вже у старшому віці на цій основі буде будуватися моральна рефлексія і розуміння природи права. Завдання педагога полягає у тому. Щоб доступними методами донести необхідні знання, на основі яких у дитини будуть формуватися уявлення про сутність моральних

якостей, а у разі потреби і про переваги моральної та правової поведінки. У дитини спочатку повинно виникнути бажання засвоїти моральні норми, а потім і повага до правових норм.

Морально-правове виховання молодших школярів буде неможливим без дотримання цілої низки педагогічних умов, головною з яких можна вважати створення в школі морально-правового простору. Він являє собою доцільно організоване середовище, в якому зусилля соціальних суб'єктів (колективних та індивідуальних) спрямовані на морально-правове виховання, виступають інтегрованою умовою особистісного розвитку людини, де його засобами є взаємодія у колективі та між різними колективами, які керуються єдиним педагогічним завданням, принципами та підходами до морально-правового виховання, в якому ключовим технологічним моментом стає спільна діяльність дітей і дорослих.

Список використаних джерел

1. Лихачов Б.Т. Педагогіка. Курс лекцій. URL: <https://docplayer.ru/36413238-B-lihachev-pedagogika-kurs-lekciy.html> (дата звернення 05.04.2020)

А.О. Храпська

*студентка Інституту прокуратури та кримінальної юстиції,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*

Науковий керівник: Ю. А. Меліхова,

*кандидат юридичних наук, доцент кафедри культурології,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
м. Харків, Україна*

СПІЛЬНІ ОРІЄНТИРИ МОРАЛІ І ПРАВА В СУСПІЛЬНІЙ СВІДОМОСТІ СУЧАСНИКА

Мораль і право – це універсальні, загальні способи реалізації у соціальному середовищі уявлень про свободу, справедливість, тощо. Крім того, в умовах становлення української державності особливо актуальним є вивчення моралі та права в освітньому вимірі з метою ефективного використання їхнього виховного потенціалу.

Правові і моральні норми відбивають певні ціннісні орієнтири, тобто відображають усталені у суспільстві уявлення про цінність людської особистості, яка ґрунтується на її потенційній можливості бути суб'єктом повноти буття та постійно притаманній особистості свободі. Проте, вони мають різну природу, яка обумовлена способом виникнення, усвідомлення, регулювання тощо.

Моральні норми завжди апелюють до таких категорій, як справедливість, милосердя. При цьому можливість виникнення і функціонування моралі обумовлюється наявністю свободи яка уможливорює виникнення ціннісних суджень і є підставою для моральної відповідальності. Юридичні норми покликані регулювати найважливіші суспільні відносини. При чому які відносини слід визнати найважливішими і якими вони повинні бути в ідеалі – це результат ціннісного сприйняття. Тому право повинно ґрунтуватися на моральних нормах. Якщо ж цього немає, то цінність права зникає. Значущість цього зв'язку особливо зростає у моменти духовної кризи.

За часів античності право сприймалося нерозривно від поняття справедливості. У давньогрецьких мислителів справедливість і право – це нерозчленована система «діке». На твердження давньоримських мислителів, наприклад, Цельса, «право є наука про добре та справедливе». «За заслуги нас називають жерцями, – писав римський юрист Ульпіан, – адже ми піклуємось про правосуддя, проголошуємо поняття доброго і справедливого, відокремлюючи справедливе від несправедливого» [1].

З тих часів прийнято вважати, що найглибший зв'язок права з мораллю установлюється через справедливість. Моральна свідомість саме й обумовлює можливість самовизначення щодо справедливості. У цьому проявляється соціальна природа моралі і цим обумовлюється її зв'язок з правом. На цьому ґрунтуються й колізії між нормами права і моралі. Згадаймо, коли людина з повною мірою відповідальності усвідомлює, що закони чи політичні рішення, що на них базуються, є несправедливими, тоді вона починає чинити їм опір.

Сучасне право ґрунтується на безумовному визнанні особистості найвищою цінністю. Гідність людини можна розглядати і як соціальну цінність, яка потребує правового захисту, і як моральну категорію, яка відображає внутрішню впевненість особистості у власній

самоцінності, почуття самоповаги. У праві поняття гідності є міжгалузевим. Так, воно захищається різними галузями законодавства – конституційним, адміністративним, кримінальним, цивільним правом. Зокрема, В. Підгородинський вказує, що гідність – це позитивна самооцінка людей у сучасному суспільстві. Право на повагу до гідності особи надає їй можливість відчувати, усвідомлювати свою цінність, мати позитивну моральну самооцінку.

Право і мораль формують модель поведінки, зорієнтовану на пріоритет справедливості, загального блага, гуманності, законності, рівності та інших найважливіших принципів і правил людського співжиття. Так, наприклад, О.М. Єлманова зазначає, що: «об’єктивна зумовленість взаємодії права та моралі у сучасному правовому житті визначається тим, що правові закони втілюють принципи гуманізму, справедливості та рівності людей, тобто закони правої держави реалізують вищі моральні вимоги сучасного демократичного суспільства» [1].

Проте, право і мораль можуть мати різноспрямовані орієнтири. Крім того, правові норми можуть захищати, дозволяти, визнавати такі відносини чи діяння, які визнаються аморальними. І при цьому право може впливати на формування моральної свідомості. Мораль, наприклад, впродовж віків категорично засуджувала вбивство людини, однак це не заважає законодавству країн легалізувати аборти чи смертну кару. Такою моральною колізією є також і евтаназія.

Взагалі, формування моральної свідомості відбувається раніше, аніж правосвідомості і значною мірою обумовлює останнє. Саме тому інтеріоризація правових цінностей перш за все залежить від ієрархії моральних, що утворює систему ціннісних орієнтацій сучасної людини. Тож, багато фундаментальних концепцій теорії права (проблема прав і свобод особи, злочину і провини, покарання і прав злочинця) пов’язані з розумінням моральної і правової регуляції поведінки кожної сучасної людини. Отже, моральне і правове виховання повинно складати єдину систему.

Список використаних джерел

1. Вісник Одеського національного університету. Матеріали Першої Міжнародної науково-практичної конференції «Розвиток особистості

у рамках просторово-часової організації життєвого шляху». – Одеса: «Астропринт», 2013. – Том 18. Випуск 22. Част. 1. Серія «Психологія». – С. 235-241.

2. Дзьобань О. П. Наукове життя. Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого» № 4 (18) 2013.

К. А. Чала,
*студентка Інституту підготовки кадрів
для органів юстиції України,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*

*Науковий керівник: Н. В. Маслак,
кандидат юридичних наук, кафедра кримінального права №1,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
м. Харків, Україна*

ВАЖЛИВІСТЬ «ПРОБЛЕМИ ВАГОНЕТКИ» ДЛЯ РОЗУМІННЯ КРАЙНЬОЇ НЕОБХІДНОСТІ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ

У процесі сучасного розвитку суспільства широкого поширення набувають процеси «гуманізації» і як ніколи раніше важливим постає питання щодо меж спричинення шкоди здоров'ю та в цілому життю людини в стані крайньої необхідності. Відтак у даній темі важливим є розуміння, запропонованої ще в 1967 році Філіп Рут Фут, «проблеми вагонетки», що безпосередньо пов'язана із позбавленням життя однієї особи на користь життя більшої кількості осіб. У даному аспекті слід звернути увагу на положення Кримінального кодексу України, яким передбачено, що крайня необхідність можлива у разі загрози небезпеки, якщо її не можна було усунути іншими засобами, а також не мало місце перевищення меж крайньої необхідності. Аналізуючи положення Кримінального кодексу, варто сказати, що не є перевищенням меж крайньої необхідності спричинення рівнозначної шкоди або меншої, від тієї, яка загрожувала, тобто від відверненої шкоди.

Відтак багато науковців схильні до думки, що смерть однієї особи у стані крайньої необхідності є допустимою і можливою

у разі відвернення смертей більшої кількості осіб. Дані роздуми базуються на утилітарній концепції, про яку говорять Сатохіна Н.І та Улашкевич Л.А, яка побудована на тому, що завжди варто намагатися запобігти та зменшити зло, тобто обрати шлях найменшого зла попри моральні засади. Однак якщо поглянути на статтю 3 Конституції України «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю», а тому кожна людина і життя кожної людини є найвищою цінністю. Важливо пам'ятати, що життя людини є унікальним явищем, відтак не може піддаватися кількісному виміру. Тому негуманно говорити, що краще позбавити життя одну людину, врятувавши при цьому життя декількох людей (чи навіть мільйонів людей). Як на мене, то дана концепція суперечить сучасному розумінні особистості, породжує в особі відчуття автономності та самодостатності, призводить до егоїзму.

Перш за все, при аналізі крайньої необхідності слід сказати, що норми права дуже тісно пов'язані з нормами моралі, тобто право не може розглядатися таким, що спотворює уявлення про мораль. На позиціях моралі заснована так звана «кантівська» концепція, в якій права людини як природні та невід'ємні в будь-якому випадку – в тому числі право на життя, ми не маємо моральної можливості позбавляти навіть одну людину життя, і навіть заради порятунку декількох. Тому варто зважати на наступне, що відповідно до статті 27 Основного закону України «кожна людина має невід'ємне право на життя. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя». Важливим є те, що «як основні права людини, вони зумовлюють можливість реалізації усіх інших прав і свобод людини і громадянина і не можуть бути ні обмежені, ні скасовані», – зазначено в п. 6 мотивувальної частини рішення Конституційного Суду України у справі N 1-33/99 від 29 грудня 1999 року. Наведене дає підстави для висновку, що невід'ємне право кожної людини на життя нерозривно поєднано з її правом на людську гідність. А як відомо право на людську гідність є одним з найфундаментальніших прав, оскільки зумовлено повагою до людини як істоти соціальної, яка наділена каталогом прав.

Ці дві теорії є зовсім протилежними і кожна заслуговує на увагу. Однак на мою думку у стані крайньої необхідності не можна

позбавляти життя невинну особу заради продовження життя інших, оскільки це лише кількісні показники.

Доцільним з огляду на тему є розгляд етики «благоговіння перед життям» А. Швейцера, який став послідовником і продовжувачем ідей Канта. Він підкреслює абсолютність принципу «благоговіння перед життям», пріоритет цінності життя перед іншими цінностями. В праці «Культура і етика» А. Швейцер рішуче ставить цінність життя, особливо життя людини, вище від держави, нації, релігії. Його філософська етика заперечує за державою, будь-якою спільнотою взагалі, право розпоряджатися життям особи.

А отже, концепція філософа захищає право людини на життя, самостійність думок і вчинків і непорушність життя однієї особи всупереч цінностей держави, суспільства, оскільки людина має вільно вирішувати та визначати мету свого життя. При цьому особистість знаходиться у єдності з людством і тому має поважати життя всіх оточуючих, тому, з огляду на це, варто зазначити, що «тільки коли не залишається нічого іншого, шляхетний береться за меч... Спокій і мир для нього найвище благо...». Наведені слова належать китайському мудрецю Лао Цзи.

Підсумовуючи усе вище наведене, варто пам'ятати, що всі ми наділені рівними правами і можливостями розпоряджатися власним життям. Так чому людина, яка не наділяла життям іншу вправі позбавити її такого права?

А. Ю. Чемодурова,
*студентка факультету адвокатури,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*

*Науковий керівник: Л. М. Сідак,
кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри культурології,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
м. Харків, Україна*

ГАРМОНІЯ МІЖ МОРАЛЛЮ І ПРАВОМ – ОДНА З УМОВ ПОДОЛАННЯ ДУХОВНОЇ КРИЗИ В СУСПІЛЬСТВІ

Поступ суспільства супроводжується різними проблемами, перешкодами, небезпеками, які характеризують певні історичні етапи. Найбільш небезпечною є духовна криза, яка свідчить про системну соціальну кризу. Нинішній етап характеризується деформацією свідомості людини, зокрема моральної та правової.

Слід визнати, що духовна криза суспільства – глобальна проблема ХХІ століття. Але в Україні вона має свої особливості, обумовлені національною культурою, яка характеризується певними моральними та світоглядними орієнтирами, що формувалися протягом багатьох століть і були гарантією життєздатності українців. На жаль, сьогодні, у постіндустріальному суспільстві, духовні орієнтири починають змінюватися, що призводить до духовного занепаду і ставить під загрозу подальше існування українського суспільства.

Духовна криза суспільства проявляється в поширенні аморальних тенденцій поведінки, викривленні розуміння добра та зла, краси та істини. В атмосфері занепаду духовності відносини в соціумі будуються вже не на розумінні та взаємодопомозі, а на корисливості та обмані, егоїзмі, що і дає підстави для песимістичного прогнозу щодо подальшого існування суспільства внаслідок втрати сенсожиттєвих орієнтирів. Серед них – і норм моралі, які регулювали суспільні відносини та задавали вектор розвитку.

У сучасному світі духовна криза суспільства проявляється як криза саморозвитку особистості. Все менше людей звертається до літератури як носія духовності народу, культури, створеної десятиками поколінь, все менше людей, які прагнуть збагачення духовного життя. Натомість все частіше людина не піклується про культуру свого мислення, культуру моральних почуттів, красу стосунків з близькими, вчинків та дій. Все менше люди проявляють здатність до критичного сприйняття інформації. Така ситуація є наслідком запровадження ціннісних орієнтирів суспільства споживацтва, наприклад, прагнення не бути, а здаватися, не покращити суспільні відносини, чого люди прагнули протягом століть, а досягти успіху, зовнішнього прояву соціального становища. Внаслідок цього втрачається досконалість визначення мети діяльності та вибору засобів її досягнення. Відтак, корисливість, обман, підступництво та агресія вже сприймаються як прийнятні засоби досягнення мети.

Одним із багатьох проявів духовної кризи є занурення багатьох у віртуальний світ, що породжує відчуження особистості від реального життя. У тому, віртуальному просторі, існують свої правила, принципи та засади, що нерідко конкурують з традиційною мораллю. Сконцентрованість на комп'ютерних іграх та відхід від дійсності може призвести до деформації розвитку духовності особистості.

Результатом духовної кризи суспільства є розпад єдності суспільства. У ХХІ столітті діє принцип – «кожен сам за себе». Відсутність визнання та підтримки в соціумі призводить до розвитку невпевненості людей у собі та своїх здібностях, що в результаті робить їх закритими від усіх. А втрата відчуття єдності з членами суспільства загрожує його існуванню. Тому з жалем слід визнати, що існування українського суспільства перебуває під загрозою.

Однак цю проблему необхідно подолати. Засобами виходу з описаної кризи є повернення до традиційної моралі, пристосування нових технічних досягнень, економічних моделей до традиційних моральних норм. А мораль відіграє ключову роль не тільки у подоланні соціальних, економічних тощо проблем, а й у формуванні духовності. Розвиток моральної свідомості є засобом і критерієм саморозвитку особистості. Звичайно, плин часу, нові форми економічного життя, новітні технології об'єктивно вимагають

нових ціннісних орієнтирів, моральних і правових норм. Але вони не повинні підміняти і заперечувати традиційні, перевірені часом норми й орієнтири, які складають основу традиційної української духовності і культури.

Необхідно зазначити, що створенню істинної картини світу та правильному розумінню добра та зла завжди сприяла саме релігія. У православ'ї, традиційній вірі українців, мораль не може бути відділена від догматів та містики, яка визначає смисл життя. Тому християнська мораль ґрунтується на чітких сенсожиттєвих орієнтирах і стримує поширення аморальності, прояви злого начала у людей, зосереджує думки на саморозвитку особистості. Релігія та мораль виховують у людині почуття добра та взаємодопомоги, чуйності та ширості, любові та взаєморозуміння, а також формують правильну картину світу, у якому соціальний стан залежить від наполегливості та власних здібностей, досконалості духовної культури особистості, а не вміння схитрувати.

Отже, моральні норми та релігійні засади, що склалися протягом століть, підтримують рівень духовності суспільства. Порушення основоположних моральних принципів може призвести до суспільного гноблення, з чим боролися попередні покоління і чого прагнуть уникнути сучасники.

Ще одним дієвим засобом у подоланні духовної кризи суспільства є право. Правові норми вказують напрям розвитку соціуму та стоять на охороні суспільної моралі. Принаймні, покликані це робити. Юридичні норми закріплюють дозволені та заборонені дії, що створює в нашій свідомості картину правильної поведінки та навпаки. Тобто право є засобом і морального виховання. У свою чергу право повинно ґрунтуватися на моральних принципах, а це означає, що норми права та моралі повинні діяти в гармонії. Важливо зазначити, що принципи, на яких побудовано право, – свобода, рівність, справедливість, гуманізм – гарантують такі правила поведінки, які сприятимуть розвитку людяності та чесності в суспільстві. Відтак, правова система направлена на створення соціального простору, де панує духовність, моральність, добро та справедливість.

Таким чином, слід зазначити, що мораль та право – основні чинники, які не дають кризі охопити весь світ та підтримують

рівень духовності в соціумі. Допоки діють моральні, релігійні за-
сади та юридичні норми, ми подолаємо будь-які труднощі в роз-
витку суспільства.

Е. Р. Щемур,
студентка Інституту прокуратури та кримінальної юстиції,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Науковий керівник: Ю. А. Меліхова,
кандидат юридичних наук, доцент кафедри культурології,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
м. Харків, Україна

ВПЛИВ МОРАЛІ НА ПРАВОМІРНУ ПОВЕДІНКУ ОСОБИСТОСТІ

Проблеми взаємодії моралі та права, впливу моралі на право-
мірну поведінку особистості досліджували такі вчені: Зайчук О.В.,
Кельман М.С., Матузов Н.І., Слабко С.М., Тихоноваров Ю.В., Ше-
лестов К.О. та ін.

У сучасному українському правознавстві ціннісний підхід в до-
слідженні права як метод дослідження є також затребуваним. Хоча
певний час час вітчизняні правознавці загалом і теоретики права
зокрема трактували право як явище, ціннісно нейтральне стосовно
моральні. Причиною такого підходу було домінування в україн-
ській правничій науці легістсько-позитивістського праворозумін-
ня, пронизаного ідеєю тотожності права й закону та принципом
морального мінімуму в праві, що виходить з волі законодавця. Та-
кий принцип заперечував зв'язок права з мораллю [4; с. 8]

Проте, сьогодні суспільство перебуває на етапі переосмислення
принципів праворозуміння, адже забезпечити досконалу регуляцію
соціальної лише за допомогою законів та державного примусу не
завжди можливо. Особливо це питання є актуальним зараз, коли пра-
вова система України реформується, а норми права, щоб відповідати
вимогам часу, мусять бути не тільки досконалими з точки зору юри-
дичної техніки, а й відповідати моральним орієнтирам суспільства.

В українському суспільстві сформувались моральні вимоги, які мають загальнолюдську значущість. Моральна свідомість представлена у вигляді ціннісних уявлень, норм і знань. Людина завжди обирає певну цінність і в такий спосіб формує свою поведінку й подальшу соціальну діяльність.

Отже, відповідність моральним нормам є одним з найважливіших критеріїв досконалості права. Особливе місце проблеми моралі пояснюється тим, що вона є безпосереднім джерелом розуміння належної та бажаної поведінки, а, отже, основою правових норм, які цю поведінку регулюють, тому вона, насамперед, є предметом ціннісного осмислення права [6; с. 7].

Значення моралі для права обумовлюється її природою, адже вона:

- є системою норм, принципів, правил поведінки, які склалися в суспільстві під впливом громадської думки відповідно до уявлень про добро та зло, обов'язок, справедливість, честь і забезпечуються особистим внутрішнім переконанням, традиціями (що склалися в цьому суспільстві) та засобами громадського впливу [1; с. 274];

- є системою поглядів, норм, принципів, оцінок, переконань, що виражаються у вчинках і діях людей, стосунках між людьми, ставленні індивіда до суспільства, певного класу, держави. Мораль виникає із соціальної потреби в узгодженні поведінки індивіда з інтересами соціуму, у подоланні протистояння між інтересами особи та суспільства. Мораль у змозі проникати в найрізноманітніші сфери громадського життя, вона не обмежується відокремленою сферою соціальних відносин [3; с. 292];

- виконує свої функції регулятора соціальних відносин під впливом громадської думки через внутрішнє переконання та засоби громадського впливу [2; с. 40];

- тісно взаємодіє з іншими регуляторами соціальних відносин, зокрема, правом та релігією і через це сприяє єдності та стабільності суспільства [5; с. 401].

Важливо зазначити, що право та мораль мають спільне цільове призначення, адже вони формують еталони поведінки, ціннісно-нормативну орієнтацію суспільства, діючи в одних і тих же сферах суспільних відносин, характеризуються структурною єдністю, бо засновані на спільності соціально-економічних інтересів,

культури суспільства, прихильності людей до ідеалів свободи і справедливості, вони мають єдину духовну природу.

На формування моральних норм впливають й інші соціальні чинники, наприклад, традиції, релігійні норми, звичаї тощо. Вони охоплюють майже всі сфери життєдіяльності суспільства, тому постійно впливають на право.

Враховуючи зазначене вище, можна стверджувати, що аморальність суспільства може призвести до різко негативних наслідків, в результаті чого правові вимоги взагалі припинять виконуватися, а в державі не буде правопорядку. Саме тому моральні норми є важливою складовою системи регуляторів суспільних відносин разом з правом, тож законодавство мусить опиратися на мораль, а кожна особа обирає способи своєї поведінки відповідно до моральних цінностей.

Отже, за допомогою моралі узгоджується поведінка особи з інтересами українського суспільства, ліквідуються суперечності між ними, регулюється міжособистісне спілкування, а саме тому мораль є невід'ємним та дуже вагомим чинником, що впливає на правомірність поведінки суб'єктів правового регулювання.

Список використаних джерел

1. Зайчук О. В., Оніщенко Н. М. Теорія держави і права. Академічний курс : підручник / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. – Київ : Юрінком Інтер, 2006. – С. 688;
2. Кельман М. С. Загальна теорія права : підручник / М. С. Кельман, Г. О. Мурашин. – Київ : Кондор, 2002. – С. 353;
3. Матузов Н. И. Теория государства и права : курс лекций / Н. И. Матузов, А. В. Малько. – Москва : Юристъ, 1997. – С. 672;
4. Слабко С. М. Мораль як ціннісний критерій права // Держава та регіони серія: Право – 2014. – № 3. – С. 8-12;
5. Тихонравов Ю. В. Основы философии права / Ю. В. Тихонравов. – Москва : Вестник, 1997. – С.451;
6. Шелестов К. О. Домінуюче праворозуміння у функціонуванні правових систем : автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.12 / К. О. Шелестов. – Одеса, 2010. – С.20.

*В. С. Юрієв,
студент Інституту прокуратури та кримінальної юстиції,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*

*Науковий керівник: Ю. А. Меліхова,
кандидат юридичних наук, доцент кафедри культурології,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
м. Харків, Україна*

ЛЕГАЛІЗАЦІЯ ПРОСТИТУЦІЇ ЯК СИМВОЛ ЗАНЕПАДУ КУЛЬТУРИ

Діяльність особистості – це прояв свободи, яка реалізується як самовизначення і спрямовується на досягнення самоцінної мети – збагачення власного буття, або навпаки, його збіднення і деградації. Характерним прикладом цього є проституція. Питання її легалізації значно актуалізується у суспільствах перехідного типу, в українському зокрема. Апологети легалізації наполягають на тому, що для держав, які не мають розвиненої економіки, проституція стає галуззю, яка спроможна внести вагомий внесок у економіку.

Прикладом цього є такі країни, як Нідерланди, Німеччина, Австрія, Швейцарія, Греція, Туреччина, Угорщина, які вже легалізували проституцію як вид професійної діяльності [3; с. 100].

В Україні на рівні політичних дискусій питання легалізації проституції розглядається також. Які ж «плюси» може надати проституція у довгостроковій перспективі, що приваблює так політикум?

Першим аргументом на користь легалізації називають ослаблення тіньової економіки, діяльність стане прозорою, а отже, у казну країни віллються досить великі гроші [3; с. 101]. Другим не менш вагомим аргументом є те, що легальна робота, дозволяла б уникнути залежності від «кришуючої» верхівки злочинців і недобросовісних працівників правоохоронних органів. І третім «плюсом» вважається можливість надання якісної медичної допомоги й контроль за венеричними захворюваннями.

Однак такі твердження викликають цілу низку контраргументів.

Наприклад, в Таїланді (країна з досить слабким економічним розвитком) легалізація проституції стала засобом для наповнення бюджету шляхом цілої індустрії секс туризму. Проте, проституція в Таїланді стала тим деструктивним явищем, яке руйнує нормальне функціонування суспільства, створює атмосферу безвиході. Так, наприклад, юнаки з бідних сімей через брак грошей роблять операцію зі зміни статі в кредит і заробляють проституцією. Чи можна в такій ситуації вести мову про культурний прогрес? Звісно, ні.

В Японії (країні з розвиненою економікою) навпаки, багато людей не мають вільного часу, не можуть створити сім'ю, а тому користуються послугами проститутток. Однак це не вирішує соціально-психологічних проблем тощо і призводить до великої кількості депресивних станів серед населення та самогубств про що свідчить статистика [1].

Як бачимо, економічними та соціальними процесами, не виправдати легалізації проституції. Адже цілком зрозумілим є те, що успішна трансформація суспільства, його прогрес потребує якісно нового типу особистості з належним рівнем морального розвитку. Для цього необхідно виявити сучасні доміанти формування такої особистості, усвідомивши труднощі цього процесу та визначити шляхи їх подолання.

Отже, якщо говорити про наслідки легалізації проституції для культури, то вони страшні. Це призведе до зрушень у свідомості цілих поколінь і призведе до збіднення буття, деградації і зрештою, небуття. Адже культурний розвиток характеризується такою зміною станів об'єктивної реальності, коли кожен наступний стан відповідає більш повному, досконалішому буттю. Тому легалізація проституції явище неприпустиме, адже вона розбещує людину, змінює її духовні ідеали та свідомість. Відтак, якщо у свідомості суспільства вкоріниться ставлення до проституції як до звичайного, нормального явища, то це призведе до фатальних наслідків як для окремої людини, так і для нації в цілому.

Список використаних джерел

1. Закотий В. Хирургическая смена пола. Надежда или отчаяние?// В. Закотий// Українська правда, 2010. [Електронний ресурс] URL:<https://life.pravda.com.ua/health /2010/07/5/52704/> (дата звернення: 02.05.2020)

2. Муравйов О. Легалізація проституції в Україні: бути чи не бути / О. Муравйов, Т. Милованов, О. Талавера // Українська правда, 2015. [Електронний ресурс]. URL:<https://www.pravda.com.ua/articles/2015/10/21/7085619/> (дата звернення: 02.05.2020)

3. Сучасні питання економіки і права: зб. наук. праць. К.: КиМУ, 2018. Випуск 2 (8). 152 с.

«WHO Suicide rate estimates» Рейтинг стран по уровню самоубийств [Електронний ресурс]. URL: <https://nonews.co/directory/lists/countries/suicide-rate>. (дата звернення: 02.05.2020)

М. С. Яковенко,

*студент Інституту прокуратури та кримінальної юстиції,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*

*Науковий керівник: О.А. Шумейко,
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри культурології,*

*Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
м. Харків, Україна*

ПРАВО І РЕЛІГІЯ: СУПЕРЕЧНОСТІ ВЗАЄМОДІЇ

Чи задавалися ви питанням, а звідки з'явилося право?

Існує багато теорій відносно цього питання. Хтось вважає, що право зародилося там, де з'явилась перша приватна власність, хтось, що право було народжене одночасно з самою людиною, бо вже с першого дня ти маєш право на життя і свободу, а хтось вважає, що право виникло у під час першого конфлікту, який потребував регулювання.

Існує безліч теорій: від позитивістської до марксистської, від історичної до психологічної. Всі вони, безумовно, мають право на життя. Але є одна з найвірогідніших, та, яка має підкріплення у історії людства, як теоретично так і фактично. Це теологічна теорія. Її сутністю є те, що право було дароване Богом і походить від його первозданих законів.

Підтвердженням цього можуть виступати не тільки релігійні тексти, а й історичні джерела, археологічні знахідки та праці

відомих вчених. Але чому саме Бог та релігія змогли зародити в людях поняття «закон»?

З данини людський світогляд формувався на божественному уявленні про всесвіт. Ще задовго до виникнення християнства та інших панівних релігій на землі панувало теологічне світосприйняття, де Бог – це месія, ідеал, субстанція усього, що є в світі. Він – це спокій на землі та щастя на небі, він – це захист для праведників і кара для злодіїв. Бог є гарантом справедливості у світі, а тому він є дарує людям закони, які прописуються в священних книгах.

Так, релігія стала біля витоків права. Коли найдавніші монархи, іменуючи себе святими, власноруч підписували накази про численні страти – на противазі цього стояв Бог. Коли монголо-татари, організуючи нескінченні навали на Русь – на противазі цього стояв Бог. Його суду ніхто не уникнув. Він покарає кривдника, а ніжні Його долоні приголублять нещасного. Бо як писав Чак Паланик: «Життя коротке, а смерть безкінечна» [1, с. 45]. Так було протягом багатьох століть у нашій історії. Неосвіченість породжувала страх, а страх породжував ще більшу віру, яка сприяла тому, що релігія асимілювалася з людиною та знаходила своє відображення у всіх аспектах її життя, одним з яких і стало право. Священні книги та релігійні тексти були не тільки головними законами для людей, вони були уособленням добра та моралі, вони вчили людей належної поведінки у суспільстві та ставленню до усього що є в світі, тому не дивно, що за таких обставин розвитку та ролі віросповідання, більшість основних законів розвинутих демократичних держав походять від релігії та її найдавніших священних книг, адже усе, чого повинен дотримуватися кожен з нас, було сказано та написано ще задовго до нашого народження.

Але людство не стоїть на місці, розвиваються державництво і правознавство. Ще за часів Просвітництва, інтелігенція та панівна верхівка починають робити перші кроки до відокремлення від теоцентризму, а з XVII Європа взагалі набуває іррелігійності, як у загальному розвитку держав, так і у його складовій – у праві. Кожен наступний правитель був вже менш набожним ніж його попередник, і відповідно новостворене законодавство все менше опиралося на релігію та на її заповіді. Держави ставали атеїстичними. Релігія, яка була одним з найвпливовіших факторів була відсторонена від права.

Відокремленість релігії від права дійшла до свого апогею вже за часів Радянського союзу.

Сьогодні ж відносини між християнськими державами на пострадянському просторі та віруючими взагалі перебувають на відстані одного кроку від свого пікового стану.

Після розвалу Радянського союзу, релігія повинна була набрати ковток свіжого повітря і спалахнути новими фарбами у житті людей, які були на 70 років були відсторонені від Бога, але ця ідея захлинулася з самого початку її зародження. На сучасному етапі релігія найчастіше використовується, як маніпулятивний засіб для державних діячів тощо.

Все більше виникають ситуації коли правові норми суперечать релігійним основам життєдіяльності, усталеним історично. Це безумовно викликає супротив у суспільства.

А тому все чіткіше і виразніше постає резонне питання: «А що сьогодні, в 2020 році, важливіше держава чи Бог, закон чи Закон божий?».

На проблему взаємодії права і релігії мені довелося подивитися власними очима цієї весни.

2020 став роком жорстких випробувань не тільки для кожного з нас, а й для держав. Економічні кризи, війни, величезні пожежі – всім цим не обмежився високосний рік. Його найголовнішим сюрпризом стало поширення вірусу COVID-19 по всьому світу.

В режимі загального карантину, смертоносна хвороба завдала нищівних ударів економіці та людському здоров'ю. Проте за такими, начебто досить прозорими проблемами, приховалась одна з найважливіших та найгостріших для віруючого населення. Вірус став своєрідним нокдауном не лише для фізичного стану людей, він потрапив по одному з найболючіших місць її моральних почуттів – по релігії.

12 березня 2020 року в Україні було оголошено жорсткий карантин, більшість українців були повинні залишити свої робочі місця та перейти у режим дистанційної роботи. Карантин, встановлений як превентивна міра, повинен був, у свою чергу, надати захист Україні та її громадянам, і, безпосередньо, після уникнення небезпеки він мав бути успішно знятий, задля повернення країни в звичний темп. Але несерйозне відношення населення та занадто слабка політика пропаганди держави призвели до загострення ситуації в Україні.

Порушення карантину продовжувалися, а тим часом основною ідеєю фікс українців ставала ніяк не стратегія виходу з карантину з мінімальними втратами, а ситуація напередодні святкування Пасхи.

Новини, телепроекти, соціальні мережі, – тема святкування Пасхи в умовах пандемії звучала з кожного «калькулятора». Масштаб проблеми дійшов до того стану, що за тиждень до самого свята, запит «Пасха в Україні 2020» навіть потрапив у «топ 10» пошукової системи Гугл.

Кожного дня, напередодні свята, ситуація тільки загострювалась. Населення умовно розкололося. Держава, відчуваючи свою відповідальність за людські життя, як за першу цінність, починає вводити загострення санкцій та посилює пропаганду, в обличчі відверто недіючих статей у газетах та різних звернень від президента, провідних лікарів країни та навіть митрополитів, з проханням відсвяткувати Пасху вдома.

У свою ж чергу, по іншу сторону барикад опиняються віруючі, які, збираючись святкувати, відповідно, зі всіма церковними обрядами, також вчиняють правильно зі своєї точки зору, адже Бог допомагає людині і якщо вона не грішна та живе за законами, Він вбереже людину від лиха та негараздів. Тобто, COVID-19 не може пройти крізь оболонку віруючого.

Цим самим ми бачимо, що раніше споріднені поняття права та релігії стають по різні боки барикад. Після цього і постає питання, а що має більшу вагу в цій ситуації: держава, яка асоціює себе з правом та порядком, чи релігія, яка є втіленням моральних засад та настанов людства ?

На нашу думку, відповідь для кожного своя, саме тому і відбуваються такі суперечності. Всі ми різні, але завжди є те, що нас поєднує і те що розділяє. Наприклад, стосовно питання: що важливіше: право чи віросповідання? Тому кожен обирає свідомо або ні своє бачення цієї ситуації, адже поєднання та протиставлення будуть існувати, адже суспільство диференційоване і розшироване.

Список використаних джерел

1. Паланик Ч. Удушье. М. :ИЗД_ВО «АСТ», 2018. – 320 с.

СПИСОК АВТОРІВ

Аймухамбетов Тимур Талгатович – доктор PhD, заступитель заведуючого кафедри релігієзнавства Євразійського національного університету імені Л. Н. Гумілієва, Республіка Казахстан

Басалай Елена Іванова – старший преподаватель кафедри громадянського права Білоруського державного університету

Бейлін Михайло Валерійович – доктор філософських наук, професор, професор кафедри гуманітарних наук Харківської державної академії фізичної культури

Боднар Алла Яківна – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології та педагогіки Національного університету «Києво-Могилянська академія»

Бурлука Олена Вікторівна – кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри культурології Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Валігура Катерина Юрійвна – аспірантка юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Васильєва Людмила Анатоліївна – кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри права Національного аерокосмічного університету імені М.Є Жуковського «Харківський авіаційний інститут»

Вільчик Тетяна Борисівна – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри адвокатури Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Возняк Володимир Степанович – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії імені В. Г. Скотного Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

Воропаєв Дмитрій Александрович – кандидат юридических наук, старший преподаватель кафедри теорії і історії державства і права Учреждения образования «Академия Министерства внутренних дел Республики Беларусь»

Газнюк Лідія Михайлівна – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри гуманітарних наук Харківської державної академії фізичної культури

Герман Олена Олегівна – викладач Державного навчального закладу «Регіональний механіко-технологічний центр професійної освіти Харківської області»

Гзімчук Олена Олександрівна – асистент кафедри культурології Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, народна артистка України

Гзімчук Сергій В'ячеславович – кандидат юридичних наук, доцент

Головко Борис Георгійович – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри фундаментальних та загальноправових дисциплін Харківського національного університету внутрішніх справ

Горностай Алеся Вікторівна – кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права №1 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Данильян Олег Геннадійович – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Дзьобань Олександр Петрович – доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Дишкант Тетяна Миколаївна – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»

Дольська Ольга Олексіївна – доктор філософських наук, професор кафедри філософії Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»

Єрахторіна Ольга Михайлівна – кандидат філософських наук, доцент кафедри культурології Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Забейворота Александр Іванович – доктор юридических наук, доцент, професор кафедри теорії государства и права Брестского государственного университета имени А.С. Пушкина, Республика Беларусь

Капліна Оксана Володимирівна – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінального процесу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Карпець Любов Анатоліївна – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри української та іноземної мов Харківської державної академії фізичної культури

Качур Віра Олегівна – кандидат юридичних наук, доцентка, завідувачка кафедри теорії та історії держави і права Національного університету біоресурсів і природокористування України

Качурова Світлана Володимирівна – кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Киселєва Татьяна Маратовна – кандидат юридических наук, доцент, доцент кафедри конституційного права юридического факультета Белорусского государственного университета, Республика Беларусь.

Кобзєва Ірина Олександрівна – кандидат педагогічних наук, викладач Харківського торговельно-економічного коледжу Київського національного торговельно-економічного університету

Коваленко Ганна Вікторівна – кандидат юридичних наук, асистент кафедри філософії Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Ковальчук Наталія Дмитрівна – доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії Київського університету імені Бориса Грінченка

Ковтун Наталія Михайлівна – доктор філософських наук, доцент, професор кафедри філософії та політології Житомирського державного університету імені Івана Франка

Козловець Микола Адамович – доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії та політології Житомирського державного університету імені Івана Франка

Колесников Михайло Петрович – кандидат філософських наук, доцент.

Костецька Лідія Миколаївна – кандидат наук з державного управління, заступник начальника відділу науково-методичного забезпечення системи підвищення кваліфікації публічних службовців Інституту підвищення кваліфікації керівних кадрів Національної академії державного управління при Президентові України

Криворучко Світлана Костянтинівна – доктор філологічних наук, професор, завідувачка кафедри зарубіжної літератури та слов'янських мов, координатор з науки українського мовно-літературного факультету імені Г. Квітки-Основ'яненка Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди

Кураташвили Альфред Анзорович – доктор економічних, філософських і юридических наук, професор в області общественных наук, Основатель и Президент Международной Академии социально-экономических наук, Международной Академии Политического менеджмента, Международной Академии Юридических наук, Действительный член Нью-Йоркской Академии наук, Академик Академии политических наук США, г. Тбилиси, Грузия

Кураташвили Анзор Альфредович – доктор економічних наук, професор факультета бизнесинжинеринга Грузинского технического университета, Вице-Президент Международной Академии социально-экономических наук, Вице-Президент Международной Академии политического менеджмента, Академик Международной Академии Юридических наук, Действительный член Нью-Йоркской Академии наук

Кураташвили Кристине (Кетеван) Альфредовна – научный сотрудник Института экономики имени П. Гугушвили Тбилисского государственного университета имени И. Джавахишвили, магистр юриспруденции, экономики, менеджмента и искусства, помощник Президента, художник-дизайнер Международной академии социально-экономических наук

Кустова Тамара Степанівна – викладач Державного навчального закладу «Регіональний механіко-технологічний центр професійної освіти Харківської області»

Лагун Дмитрий Анатольевич – кандидат юридических наук, доцент, доцент кафедры теории и истории государства и права юридического факультета Белорусского государственного университета

Левін Олег Леонідович – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Лихоград Вікторія Вікторівна – кандидат технічних наук, професор, завідувач аспірантури Харківського національного університету будівництва та архітектури

Лозовой Віктор Олексійович – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри культурології Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Львова Олена Леонідівна – кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, доцент кафедри публічного права факультету соціології і права Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут ім. Ігоря Сікорського»

Макаренко Наталія Геннадіївна – кандидат філософських наук, доцент

Мануйлов Євгеній Миколайович – доктор філософії, професор, професор кафедри філософії Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Марчак Олександр Юзефович – аспірант кафедри філософії історичного факультету Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди

Марченко Андрій Олексійович – аспірант кафедри релігієзнавства філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Маслак Наталія Володимирівна – кандидат юридичних наук, асистент кафедри кримінального права №1 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, приватний нотаріус Харківського міського нотаріального округу Харківської області

Меліхова Юлія Анатоліївна – кандидат юридичних наук, доцент кафедри культурології Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, народна артистка України

Мерник Анастасія Муслімівна – кандидат юридичних наук, асистент кафедри теорії та філософії права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Мехришвили Теона Йосифовна – докторант Грузинського технічного університету, помічник президента Международной Академии социально-экономических наук

Мініч Анатолій Павлович – кандидат філософських наук, старший викладач кафедри культурології Національного університету «Острозька академія»

Мищенко Віктор Іванович – старший викладач кафедри філософії Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»

Морська Наталія Львівна – кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії та суспільних наук Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

Москвін Ярослав Вікторович – аспірант кафедри теорії культури і філософії науки філософського факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Невельська-Гордєєва Олена Петрівна – кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Новікова Марія Миколаївна – кандидат юридичних наук, доцент, викладач кафедри професійних та спеціальних дисциплін Херсонського факультету Одеського державного університету внутрішніх справ

Новіков Микола Михайлович – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри професійних та спеціальних дисциплін Херсонського факультету Одеського державного університету внутрішніх справ

Овсянкіна Людмила Анатоліївна – кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії Київського університету імені Бориса Грінченка

Пазиніч Станіслав Миколайович – професор, професор кафедри філософії і політології Харківського національного університету міського господарства імені О. М. Бекетова

Панков Георгій Дмитрович – доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії та політології Харківської державної академії культури

Пивоваров Василь Миколайович – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри культурології Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Пономаренко Юрій Анатолійович – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права № 1 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Пономарьов Олександр Семенович – кандидат технічних наук, професор, професор кафедри педагогіки і психології управління соціальними системами імені академіка І. А. Зязюна Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»

Попова Наталія Олександрівна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов № 3 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Попова Людмила Євгенівна – викладач I-ї категорії по класу фортепіано КПСМНЗ ДМШ № 1 імені Л. Бетховена

Проценко Ольга Петрівна – доктор філософських наук, професор, професор кафедри суспільно-гуманітарних дисциплін Харківського національного університету будівництва та архітектури

Прудникова Олена Вікторівна – доктор філософських наук, доцент, професор кафедри культурології Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Радутний Олександр Едуардович – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права № 1 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Рашишвили Валеріан Михайлович – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри теоретическої філософії факультета гуманітарних наук Тбіліського державного університету імені Іване Джавахішвили

Ремескова Юлія Олексіївна – кандидат юридичних наук, асистент кафедри адвокатури Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Рыбключева Ольга Зайниевна – кандидат юридических наук, доцент, доцент кафедри державного управління юридического факультета Белорусского державного університета

Савчин Мирослав Васильович – доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології Дрогобицького педагогічного університету імені Івана Франка

Сагуйченко Валентина Володимирівна – доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії Комунального закладу вищої освіти «Дніпровська академія неперервної освіти» Дніпропетровської обласної ради

Семенчук Іван Сергійович – аспірант кафедри парламентаризму та політичного менеджменту Національної академії державного управління при Президентові України

Семко Михайло Олександрович – старший викладач кафедри права Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»

Сердюк Олександр Віталійович – кандидат мистецтвознавства, доцент, доцент кафедри культурології Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Сідак Людмила Миколаївна – кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри культурології Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Сілютіна Ірина Миколаївна – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри філософії, культурології та інформаційної діяльності Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля

Стабровский Егор Игоревич – ад'юнкт науково-педагогічного факультета Учреждения образования «Академия Министерства внутренних дел Республики Беларусь»

Староста Володимир Іванович – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри загальної педагогіки та педагогіки вищої школи Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»

Стасевська Оксана Анатоліївна – кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри культурології Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Стояцька Ганна Михайлівна – кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри гуманітарних дисциплін та психології поліцейської діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Уманець Ольга Віталіївна – кандидат мистецтвознавства, доцент, доцент кафедри культурології Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Ушно Ірина Михайлівна – кандидат філософських наук, старший викладач кафедри менеджменту культури та соціальних технологій Харківської державної академії культури

Фоменко Людмила Костянтинівна – кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії імені В. Г. Скотного Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

Фок Марта Орестівна – адвокат

Ценко Маргарита Борисівна – кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри культурології Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Чеботарьов Микола Корнійович – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки і психології управління соціальними системами імені академіка І. А. Зязюна Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»

Чмихун Світлана Євгенівна – кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри права Національного аерокосмічного університету імені М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут»

Чмыга Оксана Васильевна – кандидат юридических наук, доцент, доцент кафедри конституційного права Белорусского государственного университета

Чурсін Микола Миколайович – доктор педагогічних наук, доцент, доцент кафедри інформаційної діяльності і медіа-комунікацій Одеського національного політехнічного університету

Шагирбай Алмасбек Дуйсенбекович – доктор PhD, старший научний сотрудник отдела религиоведения Института философии, политологии и религиоведения КН МОН Республики Казахстан

Шаповал Володимир Миколайович – доктор філософських наук, професор, професор кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Харківського національного університету внутрішніх справ

Шульга Анатолій Матвійович – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри фундаментальних та юридичних дисциплін факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ

Шумейко Олена Анатоліївна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри культурології Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Ярема Оксана Григорівна – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ

Зміст

Гетьман А. П. ПЕРЕДМОВА.....3

Тематичний напрям 1

МОРАЛЬ І ПРАВО В СИСТЕМІ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ СУЧАСНОЇ ЛЮДИНИ

Valerian Ramishvili

METAPHYSICS OF THE HUMAN DIGNITY.....4

Ковальчук Н. Д.

МОРАЛЬ І ПРАВО В ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОМУ
ВИМІРІ 14

Капліна О. В.

ПРИНЦИПИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ –
ПРАВОВА ТА МОРАЛЬНА ОСНОВА КРИМІНАЛЬНОЇ
ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ 16

Карпець Л. А.

МОРАЛЬНІ НАСТАНОВИ ТА НОРМАТИВНЕ
РЕГУЛЮВАННЯ.....21

Газнюк Л. М.

НОРМИ-ПРАВИЛА І НОРМИ-ОЧІКУВАННЯ
У СОЦІАЛЬНОМУ БУТТІ.....26

Возняк В. С.

ПРОБЛЕМА РОЗПІЗНАННЯ МОРАЛІ
ТА МОРАЛЬНІСНОСТІ.....31

Мануйлов Є. М.

СПІВВІДНОШЕННЯ ПРАВА І МОРАЛІ 35

Панков Г. Д.

ЗАКОН КАК СТИМУЛИРУЮЩИЙ ФАКТОР
НРАВСТВЕННОГО САМОСОЗНАНИЯ В НОВОЗАВЕТНОЙ
МЫСЛИ.....39

Пономарьов О. С., Чеботарьов М. К.

ЦІННІСНІ ВЕКТОРИ ВЗАЄМОВІДНОСИН МОРАЛІ
І ПРАВА 44

<i>Данильян О. Г., Дзьобань О. П.</i>	
ІНФОРМАЦІЙНЕ СУСПІЛЬСТВО: МОРАЛЬНО-ЕТИЧНІ АСПЕКТИ ФУНКЦІОНУВАННЯ	49
<i>Ярема О. Г., Фок М. О.</i>	
ОСНОВИ СПІВВІДНОШЕННЯ ПРАВОВИХ ТА МОРАЛЬНИХ НОРМ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ.....	53
<i>Савчин М. В.</i>	
ПРОЦЕДУРИ КОНТРОЛЮ НАД ДИСКУРСАМИ ЯК МЕХАНІЗМ ФУНКЦІОНУВАННЯ ВЛАДИ	57
<i>Воропаєв Д. А.</i>	
ПРАВО И ДРУГИЕ СОЦИАЛЬНЫЕ НОРМЫ В ПРОЦЕССЕ СОЦИАЛИЗАЦИИ ИНДИВИДА.....	61
<i>Козловець М. А.</i>	
ПРАВОВА СОЦІАЛІЗАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ ТРАНЗИТИВНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО СОЦІУМУ	65
<i>Забейворота А. И., Чмыга О. В.</i>	
ПРАВОВАЯ СИСТЕМА КАК ЦЕННОСТНЫЙ ОРИЕНТИР РАЗВИТИЯ СОЮЗНОГО ГОСУДАРСТВА БЕЛАРУСИ И РОССИИ.....	71
<i>Аймухамбетов Т. Т., Шагирбай А. Д.</i>	
СООТНОШЕНИЕ МОРАЛЬНЫХ И ПРАВОВЫХ ЦЕННОСТЕЙ В КОНТЕКСТЕ ЦЕННОСТЕЙ МОЛОДЁЖИ .	74
<i>Невельська-Гордєєва О. П.</i>	
ЦІННІСНА РОЛЬ МОРАЛІ В НОРМАТИВНОМУ ПОЛІ СУЧАСНОСТІ	78
<i>Дышкант Т. Н.</i>	
ПРОБЛЕМЫ ИГНОРИРОВАНИЯ МОРАЛЬНЫХ ЦЕННОСТЕЙ ПРАВОВЫМ ПОЗИТИВИЗМОМ	82
<i>Гізімчук С. В., Гізімчук О. О.</i>	
МОРАЛЬНИЙ ОБОВ'ЯЗОК ПЕРЕД НАЩАДКАМИ ЯК КОНСТИТУЦІЙНИЙ ПРИНЦИП КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА.....	85
<i>Лагун Д. А.</i>	
ПРИНЦИП ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА И ЕГО СООТНОШЕНИЕ С МОРАЛЬЮ	87

<i>Ковтун Н. М.</i>	
ПРАВОВІ АСПЕКТИ СВОБОДИ НАУКОВОГО ПОШУКУ В СИТУАЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ СУЧАСНОСТІ	91
<i>Стабровский Е. И., Павлов В. И.</i>	
НОРМАТИВНЫЕ ПРАВОВЫЕ ЦЕННОСТИ И ИХ ОТРАЖЕНИЕ В ПРАВОСОЗНАНИИ ЛИЧНОСТИ.	96
<i>Марченко А. О.</i>	
РЕЛІГІЙНО-ЕТИЧНЕ ПІДҐРУНТЯ ІУДЕЙСЬКОЇ ПАРАДИГМИ ПРАВ ЛЮДИНИ	100
<i>Головко Б. Г.</i>	
ЕТИКА І ПРАВО У ПРАВОРОЗУМІННІ ГУґО ГРОЦІЯ . . .	104
<i>Меліхова Ю. А., Богатов Д. Е.</i>	
МОРАЛЬНІ ПЕРЕКОНАННЯ ЛЮДИНИ ТА ЇХ ЗВ'ЯЗОК З ПРАВОСВІДОМІСТЮ	108
<i>Сідак Л. М., Антипенко С. Х.</i>	
ВЗАЄМОДІЯ МОРАЛІ ТА ПРАВА ЯК ЦІННІСНИХ РЕГУЛЯТОРІВ СОЦІАЛІЗАЦІЇ МОЛОДІ	112
<i>Валігура К. Ю.</i>	
ПРИНЦИП ДОБРОСОВІСНОСТІ ЯК МОРАЛЬНО-ПРАВОВА ОСНОВА ПРИВАТНИХ ВІДНОСИН	116

Тематичний напрям 2

**КОЛІЗІЇ МІЖ ЗАКОНОДАВСТВОМ І МОРАЛЬНИМИ
НОРМАМИ В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ**

<i>Кураташвили Альфред А.</i>	
ТЕОРИЯ СБАЛАНСИРОВАННОСТИ ПРАВ И ОТВЕТСТВЕННОСТИ ДОЛЖНОСТНЫХ ЛИЦ – НЕОБХОДИМАЯ НАУЧНАЯ ОСНОВА ПРЕОДОЛЕНИЯ ПРОТИВОРЕЧИЙ МЕЖДУ МОРАЛЬЮ И ПРАВОМ	121
<i>Шульга А. М.</i>	
СУБ'ЄКТИВНИЙ АСПЕКТ ПОВЕДІНКИ ОСОБИ У КОНТЕКСТІ СПІВВІДНОШЕННЯ НОРМ ПРАВА І НОРМ МОРАЛІ.	125

Бейлін М. В.	
НОРМАТИВНА І ЦІННІСНА ЛАБІЛЬНІСТЬ	129
Костецька Л. М.	
НОРМИ ПРАВА ТА НОРМИ МОРАЛІ: КОЛІЗІЇ ЗАКОНОДАВСТВА	134
Львова О. Л.	
МОРАЛЬНІ НОРМИ У СФЕРІ ПРАВ ЛЮДИНИ: ПРОБЛЕМИ КОЛІЗІЙ	138
Ушно І. М.	
МОРАЛЬНО-ПРАВОВОЕ РЕГУЛІРОВАНИЕ В СФЕРЕ УПРАВЛЕНИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКИМИ РЕСУРСАМИ	144
Кураташвили Анзор А.	
ПРИВЕДЕНИЕ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА В СООТВЕТСТВИЕ С МОРАЛЬНЫМИ НОРМАМИ – НЕОБХОДИМОЕ УСЛОВИЕ СОЦИАЛЬНОЙ ОРИЕНТАЦИИ РЫНОЧНОЙ ЭКОНОМИКИ	146
Вільчик Т. Б.	
ДИЛЕМИ МОРАЛЬНИХ ТА ПРАВОВИХ КАТЕГОРІЙ В СИСТЕМІ АДВОКАТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	149
Маслак Н. В.	
БЕЗСПІРНІСТЬ У НОТАРІАЛЬНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК РЕЗУЛЬТАТ СИНЕРГІЇ МОРАЛІ ТА ПРАВА	155
Коваленко Г. В.	
СТАВЛЕННЯ СУДДІ ДО СПІВВІДНОШЕННЯ ЗАКОНУ І МОРАЛІ ЯК НЕОБХІДНОЇ СКЛАДОВОЇ ПОБУДОВИ ОСОБИСТОЇ ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВОЇ ПОЗИЦІЇ	159
Ремєскова Ю. О., Здебська А. В.	
ЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПРОЯВУ НЕПОВАГИ ДО СУДУ: СУДОВА ПРАКТИКА	164
Новіков М. М., Новікова М. М.	
ДО ПИТАННЯ МОРАЛЬНО – ФАХОВОЇ ДЕФОРМАЦІЇ ПРАЦІВНИКІВ ПОЛІЦІЇ В УКРАЇНІ	167
Рыбаключева О. З.	
МОРАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ ЦЕЛЕЙ И ЗАДАЧ РАБОТЫ С КАДРАМИ В ОРГАНАХ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ	172

Фоменко Л. К. МЕДИЦИНА В ГОРИЗОНТІ СУПЕРЕЧНОСТЕЙ МОРАЛІ І ПРАВА: СУСПІЛЬНИЙ КОНТЕКСТ	176
Пономаренко Ю. А. ПРО (А)МОРАЛЬНІСТЬ ПРИМУСОВОГО ЛІКУВАННЯ НА ПІДСТАВІ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНУ	180
Горностай А. В. МОРАЛЬНІ ТА ПРАВОВІ ОБМЕЖЕННЯ ДОБРОВОЛЬНОЇ СТЕРИЛІЗАЦІЇ	184
Басалай Е. И. ПРОБЛЕМА ЗАЩИТЫ ПРАВ И ИНТЕРЕСОВ РЕБЕНКА ПРИ СМЕНЕ ПОЛА РОДИТЕЛЯМИ ПО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ РЕСПУБЛИКИ БЕЛАРУСЬ	187
Мерник А. М., Радченко Я. М. РЕГУЛЮВАННЯ СТАТУСУ ТВАРИН ЯК МОЖЛИВИХ СУБ'ЄКТІВ ПРАВОВІДНОСИН (МОРАЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ)	193
Гізімчук О. О., Заярна С. С. РОЛЬ ТА ПІДСТАВИ ЗАСТОСУВАННЯ МОРАЛЬНИХ ЗАСАД У ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ	197

Тематичний напрям 3

**РОЛЬ МОРАЛІ І ПРАВА У ПОДОЛАННІ ДУХОВНОЇ
КРИЗИ СУСПІЛЬСТВА**

Меліхова Ю. А. «МИ ЗАЙМАЄМОСЯ СПРАВОЮ МАРНОЮ, А ТОМУ РОБИМО ЇЇ СЕРЬОЗНО». ЕКЗИСТЕНЦІЙНІ РОЗДУМИ З КОЛЕГАМИ	201
Пазиніч С. М. ВЗАЄМНА ОБУМОВЛЕННІСТЬ І СУПЕРЕЧНОСТІ МІЖ МОРАЛЛЮ, МОРАЛЬНІСТЮ І ПРАВОМ У СЬОГОДЕННОМУ СУСПІЛЬСТВІ	206
Чурсин Н. Н., Силютіа И. Н. КОНФЛИКТ МОРАЛИ И ПРАВА В КОНТЕКСТЕ ПРОБЛЕМЫ ОТЧУЖДЕНИЯ	214

Овсянкіна Л. А.	
СИСТЕМОУТВОРЮЮЧА РОЛЬ МОРАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ У ПОДОЛАННІ ДУХОВНОЇ КРИЗИ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА	218
Стояцька Г. М.	
«АВТОНОМІЯ МОРАЛІ» ТА КРИЗА СОЦІАЛЬНОГО ПОРЯДКУ	221
Качурова С. В.	
МОРАЛЬ И ПРАВО В СИТУАЦИИ ПОСТМОДЕРНА	225
Колесников М. П.	
КОЛЛИЗИИ МОРАЛИ И ПРАВА В КОНТЕКСТЕ КРИЗИСА СОВРЕМЕННОГО ОБЩЕСТВА	230
Сідак Л. М.	
РОЛЬ ЕЛІТИ В ПОДОЛАННІ ДУХОВНОЇ КРИЗИ СУСПІЛЬСТВА	235
Мищенко В. И.	
МОРАЛЬ И ПРАВО В МИРЕ ПОСЛЕ ПАНДЕМИИ ИЛИ ПАЙДЕЙЯЦЕНТРИЗМ ЭПОХИ ПОСТКОРОНАВИРУСА	239
Криворучко С. К.	
ДУХОВНА КРИЗА ІНДИВІДА В ТЕХНОЛОГІЧНОМУ РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА	244
Дольська О. О.	
ТІЛО ЯК ЦІННІСТЬ: ШЛЯХ ДО ТІЛЕСНОЇ РАЦІОНАЛЬНОСТІ В УМОВАХ КРИЗИ МОРАЛІ ЕПОХИ МОДЕРНУ	247
Стасевська О. А., Уманець О. В.	
КОНФЛІКТ МОРАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ ЯК ФАКТОР СОЦІАЛЬНОЇ ФРУСТРАЦІЇ	252
Киселёва Т. М.	
ЗАЩИТА ДЕТЕЙ ОТ ВРЕДНОЙ ИНФОРМАЦИИ В РЕСПУБЛИКЕ БЕЛАРУСЬ КАК ПРОЯВЛЕНИЕ МОРАЛИ В ПРАВЕ	257
Кобзева І. О.	
РИЗИКИ ВІДЧУЖЕННЯ МОРАЛІ ЯК НЕВІД'ЄМНОЇ ЧАСТИНИ ПОЛІТИЧНИХ РЕЖИМІВ	261

Семко М. О.	
КРИЗА ДУХОВНОСТІ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА	263
Сердюк О. В.	
СЕКСУАЛЬНЕ НАСИЛЬСТВО ПІД ЧАС ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ В СУЧАСНОМУ МОРАЛЬНО-ПРАВОВОМУ ВИМІРІ	266
Москвін Я. В.	
ПАМ'ЯТЬ, ВІЙНА ТА ПРОЩЕННЯ В РОМАНІ К. ІСІГУРО «ПОХОВАНИЙ ВЕЛЕТЕНЬ»	270
Меліхова Ю. А., Михайлова М. І.	
БУЛІНГ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ МОРАЛІ ТА ПРАВА.	274
Агаханова В. А.	
АДДИКЦИЯ И ЗАКОНЫ ДУХОВНОЙ ЖИЗНИ	277

Тематичний напрям 4

**МОРАЛЬНО-ПРАВОВЕ ВИХОВАННЯ В СИСТЕМІ
ГУМАНІТАРНОЇ ОСВІТИ**

Староста В. І.	
ДЕЯКІ МОРАЛЬНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ (В УМОВАХ КАРАНТИНУ 2020 Р. В УКРАЇНІ)	280
Сагуйченко В. В.	
ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ КУЛЬТУРОЛОГІЧНОГО ПІДХОДУ ДОСЛІДЖЕННЯ НЕПЕРЕРВНОЇ ОСВІТИ	285
Мехришвили Т. И.	
МОРАЛЬНО-ПРАВОВОЕ ВОСПИТАНИЕ В СФЕРЕ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ – НЕОБХОДИМОЕ УСЛОВИЕ ФОРМИРОВАНИЯ ЦИВИЛИЗОВАННОЙ ЛИЧНОСТИ	288
Морська Н. Л.	
МОРАЛЬНО-ПРАВОВІ ІМПЕРАТИВИ ГУМАНІТАРНОЇ ОСВІТИ.	291
Мініч А. П.	
ВЗАСМОЗВ'ЯЗОК МОРАЛІ І ПРАВА: ПЕРСПЕКТИВА МІЖДИСЦИПЛІНАРНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ	294

<i>Ценко М. Б.</i>	
ПРО АКТУАЛЬНІСТЬ МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ	299
<i>Єрахторіна О. М.</i>	
САМОВДОСКОНАЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ ЯК УМОВА ФОРМУВАННЯ ФАХОВИХ КОМПЕТЕНЦІЙ ВИКЛАДАЧА ВИЩОЇ ШКОЛИ	303
<i>Бурлука О. В.</i>	
ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ПРОЦЕСІ САМООСВІТНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОСОБИСТОСТІ	308
<i>Боднар А. Я., Макаренко Н. Г.</i>	
НЕОБХІДНІСТЬ ВНЕСЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ «МІЖНАРОДНЕ ГУМАНІТАРНЕ ПРАВО» В ПРОГРАМУ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ ЗА СПЕЦІАЛЬНІСТЮ «ПСИХОЛОГІЯ»	310
<i>Попова Н. О., Попова Л. Є.</i>	
ЗНАЧЕННЯ ЕТИЧНОЇ ТА ЕСТЕТИЧНОЇ ОСВІТИ У ФОРМУВАННІ МОРАЛЬНИХ ЯКОСТЕЙ І ПРАВОВОГО РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА	314
<i>Шумейко О. А.</i>	
ЕСТЕТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ЇЇ РОЛЬ У ПРОФЕСІЙНОМУ СТАНОВЛЕННІ ЮРИСТА	319
<i>Кустова Т. С.</i>	
ОСОБЛИВОСТІ МОРАЛЬНОГО І ПРАВОВОГО ВИХОВАННЯ У СИСТЕМІ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ	323
<i>Герман О. О.</i>	
ЗАВДАННЯ МОРАЛЬНО-ПРАВОВОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ	327

Тематичний напрям 5

**ТРАНСФОРМАЦІЇ МОРАЛЬНО-ПРАВОВОЇ
КУЛЬТУРИ В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ**

<i>Лозовой В. О.</i>	
МОРАЛЬНА І ПРАВОВА КУЛЬТУРА ОСОБИСТОСТІ ТА ПРОБЛЕМИ ЇХ ФОРМУВАННЯ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ	330

Шаповал В. Н.	
ЭВОЛЮЦИЯ И ПЕРСПЕКТИВЫ МОРАЛИ: ОПЫТ ФИЛОСОФСКОГО АНАЛИЗА	333
Чурсин Н. Н.	
ФАКТОР ФОРМАЛИЗАЦИИ В КОНФЛИКТЕ МОРАЛИ И ПРАВА.....	339
Проценко О. П., Лихограй В. В.	
АКАДЕМІЧНА ДОБРОЧЕСНІСТЬ В ОСВІТНІЙ СТРАТЕГІЇ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ	344
Качур В. О.	
МІСЦЕ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ В СТРУКТУРІ МОРАЛЬНОЇ ТА ПРАВОВОЇ КУЛЬТУР.....	348
Прудникова О. В.	
СВОБОДА Й ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ В АКСІОСФЕРІ МОРАЛЬНО-ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ СУБ'ЄКТІВ ВІРТУАЛЬНОГО ПРОСТОРУ	351
Васильєва Л. А.	
ПУБЛІЧНІСТЬ І ПРАВО ЯК ВІДКРИТІ АВТЕНТИЧНІ СИСТЕМИ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА	355
Радутний О. Е.	
НА ПОРОЗІ МАНІФЕСТУ НОВОЇ МОРАЛІ ТА ПРАВА (ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ, ЦИФРОВА ЛЮДИНА ТА ГЛОБАЛЬНИЙ ПЕРЕРОЗПОДІЛ).....	360
Чмихун С. Є.	
СТАТУС ЛЮДИНИ В МЕЖАХ МОРАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ТА ЕТИКЕТНОЇ ПРИМУСОВОСТІ	365
Сідак Л. М., Явтушенко О. В.	
ВПЛИВ COVID-19 ТА ІНШИХ ЕПІДЕМІЙ НА ПРАВА ЛЮДИНИ І МОРАЛЬ	368
Левін О. Л.	
ВПЛИВ НОРМ КАНОНІЧНОГО ПРАВА ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ НА ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОГО СІМЕЙНОГО ПРАВА (ІСТОРИКО- ПРАВОВИЙ АСПЕКТ).....	372
Пивоваров В. М.	
ФЕМІДА І МИСТЕЦТВО СЛОВА.....	380

<i>Кураташвили К. А.</i>	
МОРАЛЬНО-ПРАВОВАЯ КУЛЬТУРА – НЕОБХОДИМАЯ ОСНОВА ЗАЩИТЫ ПРАВ, СВОБОД И ИНТЕРЕСОВ ЧЕЛОВЕКА	385
<i>Марчак О. Ю.</i>	
ПРАКСЕЛОГІЧНІ ВИМІРИ МОРАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПРОБЛЕМАТИКИ СУЧАСНОГО СОЦІУМУ	387
<i>Семенчук І. С.</i>	
КУЛЬТУРА ОРГАНІЗАЦІЇ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА НА ПРИКЛАДІ КРАЇН ЄВРОПИ.....	393

СТУДЕНТСЬКА ТРИБУНА

<i>Богоявленський Г. Д.</i>	
ДИТЯЧИЙ АЛКОГОЛІЗМ У СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ: МОРАЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ.....	398
<i>Бондаренко О. В.</i>	
РОЛЬ ПРАВА ЯК ЗАХИСНИКА СУСПІЛЬНОЇ МОРАЛІ ТА ДУХОВНИХ ЦІННОСТЕЙ.....	401
<i>Власюк Ю. В.</i>	
КОЛІЗІЇ МІЖ ЗАКОНОДАВСТВОМ І МОРАЛЬНИМИ НОРМАМИ ЯК ОЗНАКА КРИЗИ СУСПІЛЬСТВА	403
<i>Генюк М. О.</i>	
ВЗАЄМОДІЯ МОРАЛІ І ПРАВА ЯК ПОКАЗНИК ДУХОВНОГО ОЗДОРОВЛЕННЯ СУСПІЛЬСТВА	406
<i>Геркула Н. М.</i>	
КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ АДВОКАТА В КОНТЕКСТІ ПРЕДСТАВНИЦТВА В СУДІ БЕЗ ПОВНОВАЖЕНЬ	408
<i>Гуденко Д. О., Кравець Т. Є., Поліщук А. А., Хіль М. В.</i>	
СВОБОДА САМОВИРАЖЕННЯ В ХУДОЖНЬОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ПРОСТОРІ: МОРАЛЬНІ ТА ПРАВОВІ АСПЕКТИ.....	412
<i>Гущин О. О.</i>	
НАВМИСНЕ ПЕРЕРИВАННЯ ВАГІТНОСТІ: СУПЕРЕЧНОСТІ МІЖ ПРАВОМ І МОРАЛЛЮ	417

<i>Клименко А. О.</i>	
ВИМІРИ ЛЮДСЬКОЇ СУТНОСТІ І МОРАЛЬНИЙ ВИБІР .	421
<i>Колодій Є. М.</i>	
ХАРАКТЕР ВЗАЄМОДІЇ МОРАЛІ І ПРАВА В ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОМУ СУСПІЛЬСТВІ	424
<i>Лисенко Є. Є.</i>	
ДО ПИТАННЯ ПРО ГЕНДЕРНУ РІВНІСТЬ: МОРАЛЬНО- ПРАВОВИЙ АСПЕКТ (УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ)	427
<i>Метлицький П. С.</i>	
СУПЕРЕЧКА: КОРЕКТНІ ТА НЕКОРЕКТНІ ЗАСОБИ ВПЛИВУ НА СПІВРОЗМОВНИКА	429
<i>Михайлова І. С.</i>	
ВЗАЄМОЗАЛЕЖНІСТЬ МОРАЛЬНОЇ І ПРАВОВОЇ РЕГУЛЯЦІЇ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН	432
<i>Нечеса А. В.</i>	
МОРАЛЬНО-ПРАВОВА РЕГУЛЯЦІЯ СОЦІАЛЬНИХ ВІДНОСИН.	436
<i>Пелих Т. В.</i>	
НА МЕЖІ ПРАВА І МОРАЛІ: ДО ПИТАННЯ ПРО ЕВТАНАЗІЮ	440
<i>Підгайна Л. О.</i>	
МОРАЛЬНІ ТА ПРАВОВІ АСПЕКТИ ТОЛЕРАНТНОСТІ . .	443
<i>Приходько В. С.</i>	
МОРАЛЬНО-ПРАВОВЕ ВИХОВАННЯ ЯК НЕВІД'ЄМНА ЧАСТИНА СТАНОВЛЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ	446
<i>Пронік С. В.</i>	
ЛЕГАЛІЗАЦІЯ ЕВТАНАЗІЇ – КОНФЛІКТ СВИТОГЛЯДІВ ЧИ РАЦІОНАЛЬНИЙ ЕГОЇЗМ?	448
<i>Рожко І. І.</i>	
РОЛЬ МОРАЛІ ТА ПРАВА У ФОРМУВАННІ СВИТОГЛЯДУ ОСОБИСТОСТІ.	451
<i>Титаренко О. Є.</i>	
ХАРАКТЕРИСТИКА РІВНЯ МОРАЛЬНО-ПРАВОВОГО РОЗВИТКУ ЮРИСТІВ МИНУЛОГО (КИЇВСЬКА РУСЬ) . .	455

<i>Тільна К. С.</i>	
ВЗАЄМОДІЯ МОРАЛІ ТА ПРАВА ЯК ПОКАЗНИК СОЦІАЛЬНОЇ СТАБІЛЬНОСТІ	460
<i>Тризно С. О.</i>	
МОРАЛЬНО-ПРАВОВЕ ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ.....	464
<i>Храпська А. О.</i>	
СПІЛЬНІ ОРІЄНТИРИ МОРАЛІ І ПРАВА В СУСПІЛЬНІЙ СВІДОМОСТІ СУЧАСНИКА	467
<i>Чала К. А.</i>	
ВАЖЛИВІСТЬ «ПРОБЛЕМИ ВАГОНЕТКИ» ДЛЯ РОЗУМІННЯ КРАЙНЬОЇ НЕОБХІДНОСТІ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ	470
<i>Чемодурова А. Ю.</i>	
ГАРМОНІЯ МІЖ МОРАЛЛЮ І ПРАВОМ – ОДНА З УМОВ ПОДОЛАННЯ ДУХОВНОЇ КРИЗИ В СУСПІЛЬСТВІ	473
<i>Щемур Е. Р.</i>	
ВПЛИВ МОРАЛІ НА ПРАВОМІРНУ ПОВЕДІНКУ ОСОБИСТОСТІ.....	476
<i>Юрієв В. С.</i>	
ЛЕГАЛІЗАЦІЯ ПРОСТИТУЦІЇ ЯК СИМВОЛ ЗАНЕПАДУ КУЛЬТУРИ.....	479
<i>Яковенко М. С.</i>	
ПРАВО І РЕЛІГІЯ: СУПЕРЕЧНОСТІ ВЗАЄМОДІЇ	481
СПИСОК АВТОРІВ	485

Наукове видання

СУПЕРЕЧНОСТІ ВЗАЄМОДІЇ МОРАЛІ І ПРАВА В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції

22 травня 2020 року

В авторській редакції

Підписано до друку 20.05.2020 р.
Формат 60x84/16. Папір офсетний. Друк цифровий.
Гарнітура Times New Roman. Ум. друк. арк. 29,41.
Наклад 110 прим. Зам. № ГЛ00-001497

Видавець і виготовлювач: ТОВ «Друкарня Мадрид»
через ФОП Гобельовська Л. П.
61024, м. Харків, вул. Максиміліанівська, 11
Тел.: (057) 756-53-25
www.madrid.in.ua info@madrid.in.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи:
ДК № 4399 від 27.08.2012 року

